

CƏFƏR CABBARLI

ƏSƏRLƏRİ

DÖRD CİLDDƏ

IV CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2005

*Bu kitab “Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Üç cildə. II cild”
(Bakı, Azərnaşır, 1968) və “Cəfər Cabbarlı. Ədirnə fəthi”
(Bakı, Elm, 1996) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön sözü, qeydlər və şərhlərin müəllifi:

Asif Rüstəmli

894.3613 - dc 21

AZE

Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. IV cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 288 səh.

Çoxşaxəli yaradıcılıq istedadına malik qüdrətli qələm ustası Cəfər Cabbarlının “Əsərləri”nin dördüncü cildinə müəllifin kiçik həcmli və natamam pyesləri, librettoları və ədəbi-tənqidi məqalələri daxil edilib. Dramaturqun sənətsünaşlıq baxışlarını özündə əks etdirən məqalələrinin bir qismi çoxcildliyə ilk dəfədir ki, salınır. Müxtəlif illərdə yazılan bu əsərləri eyni qayə, eyni yanğı birləşdirir.

ISBN 9952-418-90-3

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

Kiçik həcmli
və natamam
pyeslər

İNCƏ

2 pərdəli dram

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yaşılıq, ağaclar içində bir kəndciyəz. Sağdan, soldan bir neçə evin qapısı kiçik bir meydançaya açılır. Aydınlıq bir gecə.

Pərdə açılınca Aslanbəy, Gülbudaq, Valentinov, Dmitri və bir çox əsgər oğurluğa gedirləmiş kimi, baxınaraq girirlər.

Aslanbəy (*soldakı kiçik bir evi göstərərək*). Budur qaçaq Aydəmirin daxması.

Valentinov. İndi orda kim yaşayır?

Aslanbəy. Bir anası, bir də kiçik, beş yaşında qardaşı.

Valentinov. Çox gözəl, bir bilsəydik, bəlkə də gəlmiş.

Aslanbəy. Yox hələ də gəlməmiş.

Valentinov. Kim bilir ki, bəlkə də heç gəlmədi, həm də bizi görsələr...

Aslanbəy. Yox, bu gecə ölsə, qalsa, gələcək. Yaxın yerdən bilmişəm. Özü xəbər göndərmiş.

Valentinov. Sanki peşmanlıq sözü Qafqaza girməmiş. Aydəmir bir qaçaqdır, hər bir şeydən şübhəli. Ola bilər gündə yüz yol düşünsün, daşsın, əvvəl xəbər göndərsin, sonra fikrin döndərsin, söyləsin, gəlməsin.

Aslanbəy. Yox, o bir söz dedimi, heç bir zaman unutmaz. Bütün dünya dağılsa da, dediyini edəcək, gələcəyəm söylədisə, ölsə, qalsa, gələcək.

Valentinov (*Dmitriyə*). Aslanbəyin buyurduğu doğrudur. Onu mən də eşitdim. Bir də bir şeyi unuttum. Özü nə cür adamdır, nə cür paltar geyinmiş?

Aslanbəy. 19 yaşında çubuq uşaq. Üç ay var ki görməmişəm, geyimini bilmirəm. Ancaq yazıq Əsədbəyi yaralayıb qaçarkən bir

qırmızı cuxa vardı əynində. Ondan sonra kəndə ayaq basmamış, meşədəki qaçaqları toplamış.

Valentinov. Təkmi gələr?

Aslanbəy. Kim bilir? Dəstəsində adam çox...

Valentinov. Fəqət mənim barmağım da yaralı. Tək də olsa, heç bir güllə ata bilmərəm. Sən bir qədər yaxın yerdə daldalan. Bir şey olsa, haman gəl. Mən dayana bilmirəm, barmağım bərk ağrıyır. Kazaklar da bu yerlərə elə tanış deyillər.

Aslanbəy. Ancaq, Valentinov, əziz əfəndim, bu gün tutub sabah buraxmasınlar. Yoxsa...

Valentinov. Tutulması çətindir. Gerisindən qorxmayın.

Aslanbəy. Mənim artıq dayanmağım gərəksizdir, deyilmi?

Valentinov (*kazaklara*). Çox gözəl, gedib söylədiyim yerlərdə ayrı-ayrı gizlənin. Dmitrini dinləyin. Atmaq lazım gələrsə, qaranlıqda çaşıb bir-birinizi vurmayasınız. Haydı, hər kəs yerinə! (*Kazaklar haman dörd tərəfə qaçışıb gizlənilirlər.*)

Valentinov (*Dmitriyə*). Sən də gözlə, çaşma ha! Bu heyvanlar üstündə güllə bizə dəyməsin. Bu tülkünün pulu çox. Həm də sağmal bir inək. Bu gecədən yaxşı çıxsaq, sonrasına baxarıq. Bu kənd bütün bu tülküyə baxır ha! Nüfuzu çox, həm də böyük bir mülkədar oğludur. Aydəmir də, mən biləni, kimsəsiz bir uşaqdır. Həm də mərd, çox igid olmalı ki, bu tülkünü qorxuzmuş. Fəqət bizim vəzifəmiz müəyyən. Çayın daşı, çölün quşu, istər hamısı qırılsın...

Aslanbəy. Mən gedimmi?

Tarverdi (*öz-özünə oxuyaraq daxil olur.*) Pulum varsa, günüm varsa, yalan sözüm həqiqət. Haqsızam da haqlıyam. Pulum yoxsa, gücüm yoxsa doğru sözə nə hacət? Haqlıyam da haqsızam!

Valentinov (*onu görüncə diksinib ürkərək*). Kimdir ey?

Tarverdi. Mən, dəli!

Valentinov. Bu nə deyir? Bu kimdir?

Aslanbəy. Heç, dəlidir. Özgə deyil, əmimdir. Bir az ağı oynamış.

Tarverdi. Dəliyəm, çomaqsızam, tazayam, yamaqsızam, bir az yavan və yağsızam, pulum da yox, gücüm də yox, odur ki, çoxdan haqsızam...

Aslanbəy. Bəsdır, yubanmayın, gəlin!

Valentinov. Bu doğrudanmı bir dəli?

Tarverdi. Oduñçuyam, bəy deyiləm, odur ki, çoxdan dəliyəm.

Valentinov. Kişi, boş danışma, it get! Əcəlin yetişməmiş sovuş!
Tarverdi. Yer allahın, mən Allahın, sən nəçisən, hə?

Aslanbəy. İtil, cəhənnəm ol!

Valentinov. Fəqət bu heç ağılsız olmasın gərək.

Aslanbəy. Bəli, bəli, odur dəli. Neçin ki, kimsəsiz uşaq, kömək də yox, qızıl da yox, bir az da mərd sifətlidir.

Valentinov. Kimdir o?

Tarverdi. O sərsəri ki, qardaşın bizim əfəndi (*Aslanbəyi göstərir*) öldürüb, özün də indi axtarır, qaçaq salıb dolandırır. Nədənə rahat olmayır. Fəqət, qaçm, yaxındadır.

Valentinov. O kimdir?

Tarverdi. Aydəmir!

Valentinov. Fəqət o hardadır?

Tarverdi. Yamacdadır. Söyüddə qarpız axtarır.

Valentinov. Ağacda qarpızını dedin?

Tarverdi. Çətindirmi? Fəqət düşün. Bu göydə hey bu qarğalar, bir az düşün. Özün də bir ağacda qarpız kimisən.

Valentinov. Gözlə bu kefli olmasın.

Tarverdi. Kefli odur (*göyü göstərir*), sayıqlama.

Valentinov. Fəqət bunda düşüncə yox.

Tarverdi. Xeyr, xeyr, düşündüm. Dünən gecə 44 saat düşündüm. Fəqət yenə bilmədim ki, şeytan ilə bu Aslanın təfəvütü nədədir? Onda buynuz olmasaydı, bu idi. Ya bu buynuz taxsa idi, o idi.

Aslanbəy. İtil, sarsaq! (*Tarverdinin boynundan tutub dümsükləyir; o birilərə*) Burada durmaq zərərlidir.

Valentinov. Haydı, hər kəs öz yerinə, bərk durun! (*Gedirlər.*)

Zeynal (*tələsik və acıqlı girib Aydəmirgilin qapısını döyərək*).
Səlim qızı, Səlim qızı!

İçəridən Səlim qızı və beşyaşlı uşaq çıxır.

Səlim qızı. Nədir, sizə qurban olum? Buyursanız!

Zeynal (*çox acıqlı*). Zəhər, boğma, dərd, azar. Mənim adım bu vaxtadək dildən-dilə dolaşır. 16 il hökumətin kəndxudası olmuşam. Qızım sizə tay deyil. Çiçək kimi qız saxlayıb böyütmüşəm. Sudan duru adı var. Ona-buna xəbər yayıb İncə belə, Aydəmirə də belə demək ayıbdır! Bəylər mənim kandarımı öpərkən, sizin kimi gədalar qoşulmaq?..

Səlim qızı. Zeynal, vallah, biz heç yerdə İncə sözüün...

Zeynal. Allahıma and içirəm, bu daxmanı alt-üstünə çevirər, od vuraram, torpağı da görünməz. Qan su kimi yol tutar. Qızım sizə tay deyil, ağzınızı toplayın!

Səlim qızıl. Zeynal qardaş, biz elə söz demədik. Heç bir zaman cürət edib demərik. Sənin adın-sanın var. Biz bu kənddə iki nəfər kimsəsiz. Yavan çörək, o da güclə tapırıq. Yazıq balam, sən bilirsən, meşələrdə...

Zeynal. Mən qaçaqdan qorxmuram. Mən çox qaçaq görmüşəm. Mənim qızım xalq dilində bir oyuncaq olmaz. Mənim qızım xalq dilində bir oyuncaq olmaz. Qaçaq-maçaq bu gün sabah bir gülləyə qurban olub gedəcək. Qudurğanlıq sizə xeyir gətirməz. Həddinizi bilin. Bir də əgər belə bir söz eşitsəm, onda məndən görməyin...

Səlim qızıl. Axı bunu kim deyir? Zeynal qardaş, biz yazıq, elə sözlər deməmişik. Sən bizimçin ata ol, sən bizimçin qardaş ol! Biz kimsəsiz adamlar... Zeynalbəyin qızını almaq... Sən bilirsən bir oğlumu 5 ay əvvəl zalım Aslan öldürdü. Aydəmir də, bilirsən ki, dağda-daşda, ona qızını yaraşar?

Zeynal. Məni dünya tanıyır. Sözü bir çin söyləyəyəm. Su yerinə qan axar. Qızım sizə tay deyil. Sonra məndən görməyin. (*Gedərək.*) Qızım sizə tay deyil. Yurdunuzu darmadağın yandıraram, yaxaram. Sözlərinə bir baxın, nanəciblər, qudurğanlar, tulalar (*Gedir.*)

Xaspolad. Ana, neçin Zeynal əmi səni döymək istədi? Neçin bizi söyürdü?

Səlim qızıl. Heç, oğlum, söymədi. (*Ağlayaraq uşağı içəri aparır.*) Gəl, yavrum...

Xaspolad. Ana, mən də sabah gedib pəncərəsin qıraram.

Səlim qızıl. Yox, oğlum!

Xaspolad. Ana, neçin ağlayırsan? Sapandımı görmədin? Budur, bax, sabah tezdən gedərəm, gözlərəm, bayıra çıxdı, bir böyük daş ataram, başın-gözün yararam.

Səlim qızıl. Yox, oğlum, sonra səni döyərlər.

Xaspolad. Qaçaram. Sən onları qoymazsan, deyilmi?..

Səlim qızıl. Mənim gücüm çatarmı? Onlar məni döyərlər. Onlar kişi, mən arvad.

Xaspolad. Sonra, ana, gələr mənim qardaşım da, hamısını öldürər. O kişidir, kişilərdən qorxmayır, deyilmi? Aydəmir bəs evə haçan gələcək?

Səlim qız1. Gələr, oğlum, darıxma. Ona bir söz söyləmə. Bö-yüklərə daş atma. Salam vergilən, oğlum.

Xaspolad. Ana, əgər mən böyüsəm, heç birindən qorxmaram. Bir tapança alaram.

Səlim qız1 (*ağlayaraq Xaspoladı qucaqlayır, ondan sonra əllərini göyə qaldıraraq*). Ulu Tanrım, sən bu yetim yavrucuğumu əsirgə. Aydəmirə sən yar ol, nahaq bir qan tökməsin. Ona doğru bir yol aç, öz evinə qayıtsın. Ulu Tanrım, kimsəsiz bir ananın göz yaşını unutma. Gedək oğlum, Xaspolad! (*Evə gedirlər.*)

Bu aralıq Aydəmir əlində tüfəng, çiyində patrondaş olaraq gəlir. Gözləri ilə bir şey axtarırmış kimi, baxınaraq içəri girir. Aslanbəy, Valentinov, Dmitri çıxırlar.

Aslanbəy. Odur, tək özüdür. Yoldaşları gəlməmiş.

Valentinov. Hazırlanın! (*Aslanbəyə*) Sən də tez ol tüfəngini al, qayıt, evdə ona yaxınlaşmaq çətindir, gərək bayıra çıxmasını gözləyək.

Aslanbəy. Bircə yaylım atılarsa, kifayətdir. Hər halda 30 güllə atılarsa, ondan biri dəyəcək. Mən də evdə uşaqlarçın yemək-filan tapşırım. O vaxtadək haman dönüb gələrəm. (*Gedirkən*)

Valentinov. Haydı, tez! Mən uzaqdan baxacağam. Dmitri, nə qədər də şubay boylu incə, həm də yaraşıqlı bir uşaq! Mən biləni bir o qədər təqsirkar da deyildir. Fəqət bizim vəzifəmiz müəyyən. Çayın daşı, çölün quşu, cəhənnəm. Sən yerində hazır dur. Yaylım odun unutma. Haydı, get!

Gedirlər. Durna və incə girirlər.

İncə. Bir xəbər bil, gəldimi?

Durna. İncə, sənin bu sözlərin Aydəmirçin çox ağır. Zavallını məhv edir.

İncə. Könlüm ona nədən isə bir yaxınlıq hiss edir. Fəqət, Durna, mən atama bağliyam. İstəmirəm bir şey olsun, qan düşsün, atam mən-dən incisin.

Durna. Deyirlər ki, atan səni Aslanbəyə verəcək.

İncə. Mənə qalsa, onu görmək belə istəmirəm. Fəqət qızdan so-ruşan kim? Ata hər nə söyləyərsə, qız da onu dinləməli, öl deyərsə, ölməlidir.

Durna. İndi yazıq Aydəmirin halı görəndə nə olar?

İncə. Mənim ona heç bir zaman söz verdim olmamış. Mən bir qızam, öz başına öldürsələr, elə bir şey etməyəm. Təkbətək də bir kəlmə söz bir-biri ilə kəsmədik. Ancaq gah sən, gah o birisi ondan mənə, məndən ona söyləmiş, iki dəfə çox uzaqdan gözlərimiz bir-birinə sataşmış. O da baxmış, mən də bir az baxmışam. Sonra uşaq yaylığını oğurlayıb Aydəmirə vermişdir. Uşaq könlüm heç fərqi vermədi. O hər kəsdən dəyərlə, igid, gözəl, sevimli. Fəqət atam bilmirəm kimdən eşitmiş, istəyirdi bütün evi uçursun. İnanmayı. Doğru bir şey bilərsə, inan məni para-para doğrayar.

Durna. Yaşsı, əgər gəlmişsə, neyləsin?

İncə. Evlərinə getməyəm. İki kəlmə sözüm var. Mən qorxuram, yaylığını verməsə atam məni öldürər. Ona söyləyim. Tapşırıdım. Söz vermişdi bu gecə üçün gələcək.

Durna. O səninçün, ölüm olsa, çəkinməz. Hər nə isə Allah belə istəmiş.

Gedir. Bir azdan sonra Aydəmir yenə əlində tufəng çıxır.

Aydəmir. Məni görmək istəmişdin, gəlmişəm.

İncə. Bir sözüm var. İstəyirdim yalvararaq onu sənə söyləyim.

Aydəmir. Sən inan ki, sənə üçün hər bir şeyə hazırım. Ölümümü istəsən, bu dəqiqə ölürəm. Cəhənnəmə göndərəcək olursan, gözüyümlü yanar oda girərəm.

İncə. Mənim sözüm çox deyil. Çünki bizi burda görənlərsə, atam məni öldürər.

Aydəmir. Mən sağ ikən heç kim sənə bir kəlmə söz deməz. Aydəmiri torpaqlara gömməmiş, heç kəs onun ürəyinə toxunmaz. Unutma!

İncə. Hər bir halda qızın adı ləkələnsə, ölüm ondan yaxşıdır. (Sükut) Bir neçə ay bundan əvvəl uşaq mənim yaylığını aparmışdı.... deyirlər ki... mən özüm də bilirdim ki, səndədir. Onu almaq istəyirəm. (Sükut)

Aydəmir. Bəli. İncə, məndədir. Fəqət bil ki, Aydəmirin taleyini qara məzar daşlarına çevirdin. Bir sözlə Aydəmiri öldürdün. Allah özü bilir ki, o keçilməz meşələrdə, o çıxılmaz qayalarda Aydəmir birçə sənə xəyalınla yaşayır. Eşitdim ki, məni görmək istəyirsən, o gündən gözlərimi yummadım. Bilməyirdim neçin. Düşündüm. Bir çox şeylər düşündüm. Bir çox şirin xeyalları göz yaşım ilə suvardım. O dediyin sözləri də xəyalıma gətirdim. Varlığımı sarsıtdı. Uşaq kimi qorxurdum,

inan, mən, güllələrdən çəkinməyən, aslanlarla pəncələşən Aydəmir, bu bir fikrin qarşısında yarpaq kimi titrəyirdim.

İncə. Aydəmir, dediklərin varlığını sarsıdır. Mənə qalsa, bəlkə səni dünyalara dəyişməzdim. Allah özü ürəyimdən xəbərdar. Fəqət mənim ixtiyarım atamdır. İstəmirəm atam məndən incisin, mənim adım xalq içində ləkələnsin, söyülsün. Sən könlümə doğmasan, fəqət atam... Aydəmir... artıq burda dura bilmərəm.

Aydəmir. Bəli, atan şübhəsiz ki, mənim kimi bir yoxsula, bir kimsəsiz zavallıya getməyini istəməz. Mən səninçin çarpışmadan çəkinməzdim. Fəqət sən... Budur, al! İstəmirəm sən mənimçin bir sıxıntı çəkəsən, sənin adın çəkilsin.

Səhnənin ardından səs qopur.

Dmitri. Dayan, dayan!

Tarverdi (*səhnəyə atılır*). Aslan... Aslan... soldatları çağırmış.

Aydəmir. İncə, get. (*Tarverdiyə*.) Söylə: hər kəs istəyirsə, buyursun!

İncə yerindən tərpənməmiş Dmitri səhnə bucağında görünür.

Dmitri. Tərpənmə! (*İncə yerində dikilib qalır*) Silahı burax!

Aydəmir (*tüfəngini dikləyərkən*). Kim canından qorxmayırsa, buyursun.

Dmitri. Haydı! (*Silahlar açılır. Dörd tərəfdən Aydəmirə atırlar. Aydəmir öz tüfəngi ilə hər tərəfə cavab verir. İncə çaşıb yerə oturur. Tarverdi bir tərəfə çəkilib daldalanır. Aydəmirin anası və Xaspolad bir həyəcan içində çıxırlar. Durna qapını aralayıb bir maraq və həyəcanla ağlayaraq baxırlar.*) Silahı burax! (*Eyni vaxtda atəşlər açılır.*)

Aydəmir. Aydəmir ölməmiş silahından ayrılmaz.

Səlim qızı. Ay bala... atmayın. Ya allah!

Aydəmir (*güllələr arasından yaxınlaşan anasına*). Uzaq (*Eyni zamanda çəkilərkən*.)

Səslər. Təslim ol! Tərpənmə!

Aydəmir. Meşələrdə gözləyirəm. Kim istəyir buyursun! (*Ataraq aradan sıçrayıb çəkilir. Anası da güllələr içində ağlayaraq onu təqib edir.*)

Valentinov, Dmitri, bir neçə əsgər səhnəyə çıxırlar.

Valentinov (*tez qalxıb getmək istəyən İncəyə*). Tərpenmə! (*Əsgərlərə*.) Sanki hamı gözlərini evlərində unutmuş, otuz adam bir nəfəri qaçırdı, tülkülər... kənd içində bir nəfər də gəzməsin. (*İncəyə*.) Sənin, söylə qaçaqlarla işin nə? Sən kimsən? (*Sükut*.) Yəqin ona xəbər verən, sursat, filan... sən yəqin ki, Aydəmirin bütün gizli yerlərini bilirsən, deyilmi?

İncə. Mən, mən?

Valentinov. Yox, yox, sənə söylədərəm!.. Alın bunu, bağlayın qollarını! (*Bağlayırlar*) Həbs edin. Sabah şəhərə gedər, dustaq olub doğrusunu deyərsən. Aydəmir də indi qaçdı. Fəqət mənim əlimdən asanlıqla yaxa qurtara bilməz. Göstərəm mən ona!

İncə. Vallah, mənim heç bir şeydə işim yox. Buraxın, atam məni öldürər. Mən.... mən....

Valentinov. Yox, qolubağlı gedib dustaqları görərsən, doğrusunu söylərsən. O bayaqkı qoca da qaçdı mı?

Tarverdi. Yox, yox, buradayam. (*Çıxır*) Bizim yerdə aylardan qaçarlar, sizdən neçin qaçım mən?

Valentinov. Bağlayın. Sənin dilin çox uzundur, qısalması boy-
numa.

Tarverdi (*qollarını bağlarkən*). Demək, mənim xilqətimdə Allahımın səhvi var. Bu dil, bu qol heç də gərək deyilmiş.

Valentinov. Yırtıcılar, vəhşilər!

Tarverdi. Ancaq bir şey söyləyim. Aydəmirdən elçiyəm, istərsəniz açın məni, söyləyim.

Valentinov. Tülkölüyü burax, kişi. Döyülməyin çatmasın.

Tarverdi. Gərəksizsə, çox gözəl; o yalvardı söyləyim, mən də ona söz verdim. Heç olmazsa, mən yalançı olmaram. Mən özüm də istəməzdim onun axmaq sözlərini söyləyim.

Valentinov. Doğrudan da sənə bir söz demişmi?

Tarverdi. Demiş!

Valentinov. İndi özü haradadır?

Tarverdi (*barmağını uzadaraq*). Odur, bax!

Valentinov. Nə söyləyir?

Tarverdi. Deyir ki, o tutduğu günahsız qızcığazı buraxsa, söz versə ki, heç bir zaman onun adın çəkməsin, namusuma and olsun ki, gələrəm. Silahımı vermərəm, fəqət təslim olaram. Mən nə qədər danladım ki, sovuş get, öz əlinlə boğazına ip salma. Meşəmiz də çox

geniş. Söylədi ki, istəmirəm məsum bir qız mənim üçün divanlara sürülsün. Günahsızkən güldən təmiz adına qara ləkə vurulsun.

Dmitri. Çox gözəl; sizcə bu bir dəli deyilmi? Ağılı olan özü üçün belə fəna bir şahidlik verərmi?

Valentinov. Sözüən doğru olmazsa?

Tarverdi. Mən heç yalan söyləmərəm. Yalan olsa, mənə verən medalları Aslanbəy verərsən.

Valentinov. Aç, burax! Get söylə ki, sözlərinə razıyam. Unutma ki, gəlməzsənsə, uşaqların buradadır. Haydı, get!

Tarverdi. Gözləyin. (*Gedir.*)

Valentinov. Açın qızın qollarını!

Dmitri. Bəlkə yalan söyləyir, ya Aydəmir öz fikrini çevirdi, gəlmədi?

Valentinov. Yox, yox, indi mən işləri anladım. Qız gərək ki, evlərindən xəbərsiz görüşməyə gəlmişdi. O da indi sevdiyinin bir adına həyatını qurban vermək istəyir. Doğrudan da söz vermişsə, edər də. Budur bunlar belədir. Zətən qıza lüzum yox, hər bir halda açın, fəqət bir az dursun, gözləsin.

Açırkən Aydəmir əlində tüfəngi girir.

Aydəmir. Budur, mən!

Valentinov (*geriləyərək*). Hə... e... e... e, çox gözəl! Sizin belə doğru adam olmanız sizə zərər yetirməz. İstərsəniz...

Aydəmir. Artıq mənə fərqi yox... Fəqət onu... söz verdiniz... unutmayın!

Valentinov. Çox gözəl, mən sözümdən qaçmaram. Sevdiyiniz azaddır.

Aydəmir. İncə!.. Artıq Allah amanında... gedin...

İncə (*ürəyini bir şey əzirmiş kimi, çaşqın bir halda yerindən qımıldanmayaraq*). Fəqət... yazıq... Mənim üçün sən özünü məhv etdin...

Valentinov. İndi sizdən bir neçə söz soruşmalıyam. Şübhəsiz ki, doğru cavab verərsiniz, deyilmi?

Aydəmir (*əvvəl İncəyə*). Mənə artıq bütün dünya cəhənnəm. Mənim üçün ən qaranlıq bir məhbəsin yaşıl, azad bir çəməndən fərqi yoxdur. Sizi burda görməsinlər, gedin. (*Valentinova.*) Nə soruşsanız, söyləyəm. Bağışlayın. (*İncə çox mütəəssir, yerə mıxlanmış kimi durur.*)

Valentinov. Dmitri! Haydı, yaz!..

Dmitri. Qaranlıqda yazı yazmaq...

Valentinov. Yaxşı, sonra yazarsan. İndi söylə yaşın neçədir?

Aydəmir. 19.

Valentinov. Bu yerlərdə kimin var?

Aydəmir. Bir anam, beş yaşında qardaşım.

Valentinov. Sən qaçaqsan, deyilmi?

Aydəmir. Sözün varsa, söz danış.

Səlim qızı (çıxır). Ay bala, sözlərimə baxmadın. Ay hakimlər, vallah və billah...

Aydəmir. Uzaq, uzaq, səsini kəs!

Səlim qızı. Onda heç bir təqsir yoxdur. Allah görüm Aslanbəyin evini alt-üst eləsin. Bir oğlumu öldürdü...

Aydəmir. Səsini kəs, dedim. Haydı, get!

Durna və Xaspolad çıxırlar.

Xaspolad. Ana, bunlar qardaşımı aparmağa gəlmişlər?

Səlim qızı. Vallah, billah...

Xaspolad. Ana! Söylə qardaşıma getməsin, hamısını öldürsün.

Aydəmir. Xaspolad, get, apar onu!

Valentinov. Nə üçün, söylə, öz evini buraxdın, meşələrə çəkildin?

Aydəmir. Adam vurdum, onunçun.

Valentinov. Aslanbəyin öldürdüyü qardaşının intiqamını almaq üçün, eləmi?

Aydəmir. Əsədbəydən soruşun, o qoy özü söyləsin.

Valentinov. O deyir ki, istəyirmiş nişanlısın aparsın.

Aydəmir. Yalandır. Fəqət artıq söyləməyə lüzum yox. Mən bir gücsüz zavallını onun iti caynağından xilas etmək istədim. Etdim də.

Valentinov. Sənin fikrin qorxutmaqdı, öldürmək?

Aydəmir. O zamanlar heç bir fikrim yox idi. Mən bir namus gözətçisi, o bir namus oğrusu, tutuşduq. Atdım, dəydi. Ölmədisə, orasında işim yox. Baxtı var.

Valentinov. Yaxşı, bu iş nə cür oldu, söyləyin? Neçin vurdun?

Aydəmir. Mən bir işə min bir adam qarışdırmaq istəmirəm, işdi düşdü, vuruşduq.

Durna. Ağa, durun, mən doğrusun söyləyim.

Aydəmir. Durna!

Valentinov. Danışın, sizdən xahiş edirəm, buyurun!

Durna. Biz bu kənddə iki nəfər bacı-qardaş yaşayırıq. Yoxsul, gücsüz, əqrəbasız, kimsəsiz. Bu Aydəmir mənim təkçə qardaşımın yoldaşdır. Aydəmir də bir kimsəsiz adamdır. Beş ay bundan əvvəlləri biz evimizdə ac qaldıq. İstəyirdi qardaşım ki, şəhərə gedib işləsin, bir az çörək qazansın...

Valentinov. Sonra, sonra?

Durna. Gedirkən can yoldaşı saydığı Aydəmirə dedi ki, evimizdə kişi yox, bu bacımı ümidində buraxır, gedirəm. Bacın kimi ona bax!

Valentinov. Sonra?

Durna. Sonra bir gün Əsədbəy, o yırtıcı canavar, məni kənddə yalnız görüb istədi ki, qaçırsın. Çay başından gəlirkən saçlarımı əllərinə doladı. Kənd içindən sürüdü. Mən bağırdım. Heç bir kimsə qorxusundan yaxın dura bilmədi. Bircə yazıq Aydəmir bu səs-küyü eşidib, harayıma yüyürdü. Bir atışma başlandı. Əsədbəyə güllə dəydi, yaralandı, vəssalam. İşin əsli belədir.

Valentinov. Sən əvvəldən Əsədbəyə qaçmaq üçün söz vermişdin, deyilmi?

Durna. Yox, yox! Qoy otuz cüz Quran mənim ciyərimi parça-parça doğrasın. And içirəm o görünməz Tanrıya ki, heç bir zaman mənim ona göz ucuyla baxdığım da olmamışdı. Qoyun gəlsin, gözlərinə söyləyim.

Valentinov. Çox gözəl! (*Aydəmirə*) Hə, bu qızın dedikləri doğrumu?

Aydəmir. Mən deyirdim divan-dərə görməmiş qız qapılara düşməsin. Artıq özü söylədi. Dedikləri doğrudur.

Valentinov. Sən gedərkən bir silahın vardı mı?

Aydəmir. Budur, bax! (*Yumruğunu göstərir.*) Mənim təkçə silahım bu idi. Yetişdim, gicgahından yumruğumu endirdim. Yıxıldı, tüfəngini götürdüm. Yoldaşları dörd tərəfdən atdılar. Mən də onun tüfəngiylə ataraq, çəkildim. Hər tərəfdən güllə yağdı. Əsədbəy də ortada. Fəqət ona, ehtimal ki, mən atdığım dəymişdir. Tüfəngi də bax, budur!

Valentinov. Demək, sənin yoldaşın da, Daşdəmir də bu iş ilə əlaqədar kimidir.

Aydəmir. Qətiyyə, o indi də bilmir.

Valentinov. Yaxşı, necə yoldaş deyə, sən özünü od içinə tulladın!

Aydəmir. Yoldaşıma söz verdim ki, namusunu gözləyim. Yoldaşımın namusu öz namusum deməkdir. Söz verdiyin bir adamın gözlərinə utanaraq qadın kimi baxmaqdan, torpaq olmaq yaxşıdır.

Valentinov. Fəqət neçin o zamanlar divanlara bu sözləri demədin?

Aydəmir. Açıq-aydın bir şeydir ki, bu işlərə qardaşımın qatili Aslanbəy də girişmiş. Siz də onun dövlətini buraxıb, doğru sözü tutmazsınız, vəssalam!

Valentinov. Bu söz doğru deyildir. Heç bir zaman hökumət ədalətsiz iş görməz. Bu işlərdə keçmiş köhnə intiqam da bir qədər rol oynamış. Dmitri, burasını unutma!

Aydəmir. Mən doğrusun söylədim. İndi istər öldürün, istər mənə buraxın, mənim üçün fərqi yox. Yaşamaq da istəmirəm. İstəsəm də, bacarmaram. Siz keçilməz meşələrdə bir əzrail saydığınız Aydəmiri bir göyərçin balası, uf... soruşacaq bir sözünüz varmıdır?

İncə. Aman Allah! (*Üzülür.*)

Valentinov. Meşələrdə yoldaşınız çoxdurmu?

Aydəmir. Kimsə yox!

Valentinov. Doğrusunu söyləyin!

Aydəmir. Haydı! Artıq bir kəlmə söz söyləmərəm.

Valentinov. Silahnız əlinizdə, lütfən, onu təslim... çünki...

Aydəmir. Budur, al! (*Tüfəngi yerə çırpır, tüfəng sınır.*)

Valentinov. Qollarını bağlayın!

İncə. Aman Allah, o yazığı mən çağırdım. Mənim üçün qayıtdı.

Durna. Allah Aslanbəyin evini dağıtsın, qapısını bağlasın.

İncə. Onun belə görkəmi ürəyimi didir. Fəqət atam... Ox, zavallı ürəyim!..

Dmitri. Gedək!

Aydəmir. Durna, bacım, o zavallı uşağı – Xaspoladı unutma!

Durna. Allah işlərini avand salsın. Get... Allah... (*Ağlayır.*)

Valentinov. Haydı, marş!

İncə müztərib bir halda son dəfə olaraq Aydəmirə baxınca, birdən bir şey kəsdirmiş kimi, əlində tutduğu yaylığı ona ataraq.

İncə. Budur, al, get!.. Fəqət sən gəlincə, gözləyəcəyəm!
(*Ağlayaraq gedirkən*)

Aydəmir. İncə!.. Haydı! (*Gedirkən*)

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Kənd kənarında gözəl görkəmli yaşıl bir çəməngah. Bir tərəfdə kiçik, fəqət gözəl bir şələlə. Bir tərəfdə Aslanbəy qabağında bir neçə xonça oturmuş. Əsədbəylə söhbət edir. Qabaqda kəndin cavanları güləşir, oynayırlar. Şərq musiqisi, yastıbalaban, nağara və sairə çalınır. Aşıq şikəstə oxuyur. Gənclər də ara-sıra onun sözün kəsib, oxumağa başlayırlar. Birinci pərdədən 2 il keçmiş.

Aslanbəy. Elə nisyə danışıqdan kar aşmaz. Sonra gəlsin Aydəmir bacardığın eləsin.

Əsədbəy. Aydəmirə vur-tut 5 il kəsilməmişdir. 2 ildir getmişdir.

Aslanbəy. Hələ 3 il igidin ömrüdür. İstər sabah qayıtsın.

Əsədbəy. Hər bir halda qanlı qanlıdan əl çəkməz.

Aslanbəy. Əsədbəy, mən hər şeyin çarəsini düşünmüşəm, qoymuşam. Mən, əvvələn, Aydəmirin qardaşını öldürdüm. Sonra görün, özünü də sənənin işin, ya başqa iş üçün hər bir halda qaçaq saldım, tutdurdum. 5 il də iş kəsdirdim. Budur, bu gün İncəni də alıram. Halbuki İncə onun sevdiyi. Bir bu qədər iş gördüm, Aydəmirin kələyini düşünmədim, eləmi? Maraqlı etmə, əzizim, düşündüm. Aydəmirin ancaq iki yeri var: ya əbədi Sibir, yaxud bizim məzarlıq.

Əsədbəy. Çox gözəl, indi Daşdəmirə nə deyirsən? O da mənə, qorxulu. Gələnin gündən işin-gücün buraxmış. Bir tufənglə ora-burayı gəzir.

Aslanbəy. Sən ağılı itirmişsən, Əsədbəy! Ya ördəkmi, durnamıdır, nədir, onun dərdindən və yaxud da Daşdəmirin qorxusundan.

Əsədbəy. Aslanbəy, sən zarafat düşünmə. Daşdəmir də, Aydəmir də, lüt oğlan. Heyvanı yox, öküzü yox, yeri yox. Onlar üçün öldü, qaldı, fərqi yox. Bir bacıdır, hər bir halda, Daşdəmir heç olmasa da, gedər ərə, keçinər. Deyirlər ki, Daşdəmir də vermir ki, qoy Aydəmir qayıtsın. Aydəmiri gözləyir. Bu şeyləri unutmaq?

Aslanbəy. Daşdəmirdən çəkinmə, Aydəmir bir başqadır. O şeytan oğlu doğrudan igiddir, həm də əli itidir...

Xəlfə (*gəlir*). Saqi verin... zalım oğlu Süleymanı təpəsinə qaldrıb elə çırpdı ki, bir ilə də ayılmaz.

Aslanbəy. Süleymanı yıxdımı?

Xəlfə. Elə yıxdı, babasının kürəyinə sarıdı.

Əsədbəy. Hayıf, hayıf. Dursun dayı, qocaldın.

Xəlfə. And içdi ki, 5 ildir güləşdiyi olmamış... Dedi daha Aslanbəyin xətirindən keçmərəm. Süleymanı bu vaxtdək heç bir yıxan olma-

mışdı, elə verdi xoruzunu qoltuğuna... (*Padnosları götürüb Dursuna verir; uşaqlar, gənclər fındıqları, qənnadıları dartmağa başlayırlar.*)
Dinc durun, yazıq-yazıq orda uzanıbdır. Tazı kimi ləhləyir.

Əsədbəy. Qoçdur, qoç...

Gənclər hamısı paylaşıb: “Tək olmaz, qoyma, dart”, – kimi sözlərlə vuruşaraq, oynasaaraq gedirlər. Tarverdi çiyində böyük bir şələ odun olaraq girir.

Əsədbəy. Sağ ol, sağ ol, ay Tarverdi. Şələsinə bir baxın, bir öküz də götürməz.

Aslanbəy. Tarverdini çox da qoca bilməyin. Əjdahadır, əjdaha. Bu saatda tərəzinin bir gözünə 15 öküz qoysalar, Tarverdini vermərəm. Qoca deyil, əjdahadır, əjdaha.

Tarverdi. Ağamızın toyunda belə işlər nə işdir? Əlimizdən gələn bu.

Əsədbəy. Çox sağ ol!

Tarverdi. Vallah, sizə qurban olum! Dedi ki, Aslanbəydən başqa sizə, kasıblara bir adam yox əl tutsun. Allah onun ömrün artıq eləsin. Gərək cavan olaydım.

Əsədbəy. Eybi yoxdur, Aslanbəy də gətirdiyin odunları unutmaz.

Tarverdi. Allah ona oğul versin! Allah onu, dedi ki, Allah onu...

Aslanbəy. Eybi yoxdur, Tarverdi. Keçən qışda gəldin məndən 3 pud tumluq buğda çəkdim apardın. Çarə yox, yazıqdır, verməsəm şumu qalar, dedim, qoca kişidir... İndi gərək xırman vaxtı 20 pud buğda çəkib gətirəsən.

Tarverdi. Allah qoysa... dedi ki, Allah versə... dedi ki, Allah heç bir bəndəsini o ki var, darda... qoymaz, dedi ki...

Aslanbəy. Get, Tarverdi, o buğdanın 10 pudunu bağışladım, apar ye, qalanını verərsən.

Tarverdi. Allah səndən, dedi ki... razı olsun... (*Aslanın ayağından öpmək istəyirmiş kimi, əylərkən, şələ başından aşır, Aslanbəy və Əsədbəy qaldırır.*)

Aslanbəy. Tarverdi, get uşaqlara söylə ki, odun yığıb o qayanın başında bir çırağban etsinlər ki, bütün mahal işığını görməsə, dərillərin soyaram. Sən də qorxma, bahar vaxtı bəyliyindən 5–6 gün keçərəm.

Tarverdi. Allah səni, dedi ki, yazıqlara, fəqirlərə çox görməsin.

Aslanbəy. Qoy deməsin camaat ki, Aslanbəyin kasıblara bir köməyi dəyməyir. Hamısının buğdasından, iş günündən keçərəm.

Əsədbəy. Tarverdinin bir gözəl də qızı var.

Aslanbəy. Həm də yaxşı qaytağı oynayır.

Tarverdi. Hə, neçin, Allah sizin oğlunuzu saxlasın. Odur də... dedi ki, odur də, yırtıq-yamaq, dedi ki, odur də, uşaqdır də...

Aslanbəy. Get, qızını gətir bir az qoy qaytağı oynasın. 10 pudu da bağıslaram, apar ye.

Əsədbəy. Bu yaxşı!

Tarverdi. Kişilərin yanında?

Aslanbəy. Nə olar?

Əsədbəy. Halva deyil ki, hop eləyib yesinlər.

Aslanbəy. 10 pudu da keçirəm.

Tarverdi. Neylək, neylək... O 10 pudu verərəm. İkiyə pudu bu il yerə buğda səpdim... Allah versə... dedi ki, verərəm... (*Tələsik gedir.*)

Aslanbəy. Bu nanəcib adamlara gəl də sonra yaxşılıq et. Mən istəsəm zorla tutub oynadaram, heç bir söz də deməz, deməz də.

Mələk. Keçin, keçin... arvad-uşaq bulaq üstə çıxır.

Əsədbəy. Çox gözəl! (*Getmək istərkən*)

Xəlfə. Keçin burdan, keçin, gəlin bulaq üstə gəlin. (*Aslanbəyə*)
Gəlin aşaq dağ ardına, orda meydan düzəldək, qoy gəlin-qız burda çalılıb oynasın.

Aslanbəy. Çox gözəl! (*Gedirlər.*)

Bir azdan sonra bir dəstə gəlin-qız əllərində dəf, kamança gəlirlər.

Dursun dayımın əlində də bir qaval, arvadlara qoşulub, oxuyaraq gəlir.

İncə olduqca solğun və pərişan halda təzə gəlin paltarında qızlarla bərabər düşünərək girir.

Dursun. Kim mənə yumurta versə, ona qurban olaram.

Sevər. Kim sənə qapaz çəkərsə?

Dursun. Ona da qurban olaram. Olmasam, atam yanar.

Sevər. Yaxşı, yaxşı meydan açın! Çalın! Gülbacı, başla!

Mələk. Nədən utanırsan? İndicə gəlinin özünü də oynadacağıq.

Sevər. İncə, hazırlan! Gəl də... yerə soxum boynunu, bax mən də oynayıram, gəl!

Mələk və bir-iki qız

Lələzardır bu gecə,
Tale yazardır bu gecə,

~ 21 ~

Gəlinə xına yaxın,
Bəy intizardır bu gecə.

Sevər və Gülbacı oynayırlar.

Dursun (*qavalını çalaraq*). Daradam, daradam, daraydadam,
daradam. (*Özü də oynamağa başlayaraq*) Görün ki elə yox, bax belə.
(*Oxuyur.*)

Pul da ki, vardır bu gecə,
Verin qapan, gəlini çəkək,
Dükən-bazardır bu gecə.

Hamı gülür, əl çalır.

Sevər. Dursun dayı! Bax, sən dayan, biz oynayaq. Əl-ayağa dola-
şırsan. Sonra biz durarıq, sən oynayarsan.

Dursun. Hə, yaxşı!

Sevər. Sən qıraqdan oxu.

Dursun. Yaxşı. (*Oxuyur.*)

Orucu tutmadım yedim, yaxşı ki, kəffarəsi yox,
Söz verib dayanmadım, keçər-gedər, çarəsi yox.
Sənin eşqin bir odun, mənim də könlüm bir ocaq,
Ver nöyüt alışıraq, tüstüsü yox, qarəsi yox.

İncə. Dursun dayı... sus, Allah eşqinə sus!

Dursun. Yaxşı, susdum.

Səhnənin dalından oxumaq səsi gəlir. İncə çox dalğın və mütəəssir dinləyir.

Səs. Mən aşıqəm, əsmə külək;
Səbrimi kəsmə külək!
Sevdiyim uzaq yolda,
Qabağın kəsmə, külək!
Balam, ağrını alım!

Yastıbalaban çalınır.

İncə. Sevər!

Sevər. Nədir, quzum, gözüm?

İncə. Söylə, çalmasınlar, eşidək.

S e v ər . Gözlərim üstə. Təki sən mənə qulluq buyur. Ay qızlar, dayanın bir görək nə oxuyurlar. Gəlin bura (*Aparır, özü qayıdır.*)

S ə s .   Ay qız, ay qız, ağam gəl,
Ölməmişəm, sağam, gəl;
Balam, ağrını alım!

Boynumda qəm zənciri,
Yolunda dustağam, gəl.
Balam, ağrını alım!

Qızılgül məndə qaldı,
Bülbül çəməndə qaldı;
Fələk bizi ayırdı,
Yaylığım səndə qaldı.
Balam, ağrını alım!

İ n c ə . Dursun dayı, ürəyim əzilir.

S ə s .   Mən aşiqəm neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə;
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?
Balam ağrını alım!

İ n c ə . Dursun dayı!

D u r s u n . Nə var, dovşanım! Ay qız, ağlayırsan... yaxşı, dovşan mənəm.

İ n c ə . Dursun dayı, sən həmişə deyirsən ki, yaralı ürəkləri çox sevirsən.

D u r s u n . Sevirəm, ancaq sizə nə var? Çünki qız ürəyi, sac çörəyi və yaxud xirmən kürəyi, oyan-buyan dönmək üçün yetər bir axşam küləyi.

İ n c ə . Dursun dayı, sənə dəli deyirlər. Amma mən həmişə sənin sözlərinə qulaq asıram, sən ürəkləri bilirsən.

D u r s u n . Bu günlərdə göydən peyğəmbərlik kağızı gözləyirəm.

İ n c ə . Dursun dayı, sən hər şeyi bilirsən, mən yazığam, mənə kömək elə.

D u r s u n . Halbuki ərin dövlətli, az qalıb Allahu qonaqlığa çağırırsın.

İ n c ə . Neyləyirəm qızıl teşti ki, içinə qan qusuram. Ah, Dursun dayı, könlüm... Aydəmir yadındadırmı?

Dursun. 2 il bundan əvvəl o gecə yadımda idi, sonra yox...

İncə. Dursun dayı, Aslan sənın qardaşın oğludur. Amma bilirəm sən və... səndən qorxmuram... Dursun dayı... bu son gündə Aydəmirin heç olmasa anasını görmək istəyirəm. Ax, Dursun dayı, yazıq könlüm!

Dursun. Yaxşı, yaxşı, ağlama, dur getdim, dayan gəldim. (*Gedir.*)

Sevər. Ay məlun!

İncə. Sevər, bacıcan!

Sevər. Yaxşı-yaxşı, bilirəm nə deyəcəksən. Bu saat görün ki, necə göndərəm. Getsin dərədə kişilərə desin belə dursunlar ki, qızlar da meydanı görsünlər. Qızları da göndərəm ki, çöldən sənın üçün tac qayıрмаqdan ötrü çiçək dərsinlər. Əlbəttə, yaxşıdır. Mən bu günlərdə şeytanla bİcliyə şerik olmaq istəyirəm, amma Dursun dayı da başqa qiyamətdir.

İncə. Sevər, sən anlayırsan ki, mən nə gündəyəm. Mənə belə gəlir ki, bu gecə cəhənnəmə gedirəm. Sən bilirsən ki, mən o yazığa söz verdim...

Sevər. Bilirəm, bilirəm. Gəlirlər. Mən getdim. Sənın ürəyindəkini gözündən oxumuşdum. Ona görə qızları ötürdüm. Tez qurtar, mən qızları saxlaram.

Gedir. Səlim qızı və Xaspolad gəlirlər, heç kəs bir söz demir.

İncə. Gülsüm xala, mən bu gecə gedirəm.

Səlim qızı. Get, qızım, Allah sənı xoşbəxt eləsin!

İncə. Heç olmasa son gündə sənı görmək istəyirdim. (*Sükut*) Çünki dərdim çoxdur.

Səlim qızı. Qızım, Allah səndən razı olsun, heç olmasa yaddan çıxarmadın. Get, Allah sənə yaman gün göstərməsin. Allah sənı zəhərli dillərdən saxlasın.

İncə. Gülsüm xala, ona deyərsən ki... ox, bəlkə mən bir daha heç bir vaxt onu görmədim. Anacan, ona deyərsən ki, mən bivəfəliq etmədim. (*Ağlayır.*)

Səlim qızı. Eybi yoxdur, qızım, bunun üçün də sizdən çox razıyıq, ürəyinə heç bir şey gətirmə! Allah özü belə istəmiş, Allah özü istəyən yaxşıdır.

İncə. Anacan, deyərsən ki, mən çox çalışdım. Tamam iki il atamla, anamla, bütün külfətimizlə vuruşdum. Ürəyimi açıq deyə bilmirdim. Deyirdim naxoşam. Ox, iki il çarpışdım, axır olmadı. Məni öldürmək

istədilər. Döyüldüm, söyüldüm, axırda gördüm ki, evdə dolana bilmirəm, mümkün deyil. Ancaq deyərsən ki, mən ona bivəfəliq etmədim. Allah Aslanbəyin evini yıxsın!

Səlim qızı. Eybi yoxdur, qızım, yazılan pozulmaz. Allah istəyən yaxşıdır. Get, Allah səni xoşbəxt eləsin!

İncə. Yox, anacan, sən bilmə ki, mənim... yaylığım onda isə, özge il... razı oldum... ki, rahat yaşayım... Yox... mən elə zəhərli diriliyi istəmirəm. Bax, ana, görürsənmi, mən bu gecə gedəcəyəm və bu gecə də özümü öldürəcəyəm, budur mənim son yolum...

Səlim qızı. Yox, qızım, Allah eləməsin.

İncə (*sözünü kəsmədən davamlı*). Ancaq onu o bəlalara mən saldım. İki ildir getmişdir. Üç ildən sonra gələcək. Ox, anacan, mən beş il deyil, on il də, həтта, talesiz ömrümün sonuna qədər də gözlərdim. Fəqət... deyərsən ona ki, məni bağışlasın. Mənə halal etsin.

Səlim qızı. Qızım, dəlilik eləmə! Ayn beş gün qaranlığı olanda, beş gün də işığı olar. Adamın başına çox şey gələr. Nə etmək, taleyimiz budur.

İncə. Artıq gedin! Deyərsən ki, mən onun əvəzində son günümdə qardaşını öpürəm, o da gələndə həmin günahsız dodaqlardan öpsün.

Xaspold. Ana, mən bu saat gedib bir qəm tapacağam, gedəcəyəm Aslan köpək oğlunun qarnını cıracağam.

İncə. Anacan, gedin daha, sən də get, gülüm! Allah özü mənim divanımlı elər. Allah haqdır. Ana... gələndə qəbrimi ona göstərərsən. Mən onu gözlərəm. Ancaq deyərsən ki, mən sözümdə durdum, mən ona bivəfəliq etmədim.

Durna girir.

Durna. İncə! (*Qucaqlaşib öpüşürlər.*) Gedirmisən? (*Sükut*) Ağlayırmısən? Eybi yoxdur. Dünyanın işləri belə gəlib, belə də gedəcəkdir.

İncə. Gedirəm. (*Ağlayır.*)

Dursunla Daşdəmir əlində tüfəng hərəsi bir tərəfdən girirlər.

Dursun. Səlim qızı, bildirçinlər səhər günəş doğarkən, axşam günəş batarkən oxuyurlar. Bizim xoruz günortadan banlayır.

Durna. Dursun dayı, bizim ürəyimizdən qara qanlar axır, amma sən yenə zarafatdan əl çəkmirsən.

Daşdəmir. Ay ana, gəl evə, adamın yaxşı dostu olsun, bivəfa gedər qalmaz.

İncə. Dursun dayı, anlat ki, mən müqəssir deyiləm, mənim ürəyimi partlatmasınlar.

Daşdəmir. Müqəssir deyilsən. Əlbəttə ki, deyilsən. Bu zamanda qardaş qardaşa etibar etmir, səndə nə taqsır?

İncə. Yox, qardaş qardaşa xəyanət edər, amma mən ona etməzdim.

Səlim qızı. Eybi yoxdur, qızım, ağlama, Allahın işidir.

İncə. Ox, anacan, mən anlayıram ki, mənə gülürlər. Mən bu gülürlərə layiq deyiləm. Mən köməksiz bir qız nə edə bilərəm. Yenə özü burada olsaydı...

Daşdəmir. Sən nə vaxt kömək istədin ki, sənə kömək etmədilər?

İncə. Daşdəmir, sən nə edə bilərdin. Sən bilirsən ki, o, əqrəbəli bir qurddur. Kimin ona gücü düşər?

Daşdəmir. Yaxşı, bacım, mənim ki, sənə sözüm yoxdur. Get, Allah səni xoşbəxt eləsin!

İncə. Gedəcəyəm, bəli, gedəcəyəm və üç saatdan sonra da sən görəcəksən ki, mən vəfasız deyiləm. Mən qızam, ancaq mənim sözüm birdir. Siz mənə kömək edə bilmədiniz, ancaq mən özüm-özümə kömək edərdəm.

Daşdəmir. Mənim üstümə taqsır yıxmaq istəməz. O, mənim üstümdə, mənim bacımın namusu üstündə Sibirə gedib, mən də öz canımı onun yolunda qoymaqdan çəkinmərdəm, nə bacarırsansa da bu saat hazırım.

Dursun. Əgər hər şeyə hazırsansa, bu saat qoy qaç!

Daşdəmir. Neçin?

Dursun. Gəlib sizi bir yerdə görürlər.

İncə. Daşdəmir, mənə nə kömək edə bilərsən? Nə üçün mənim ürəyimi didirsən?

Dursun. Mən olsaydım elərdim. İstəyirsiniz deyim necə. Ancaq bu şərt ilə ki, kimsə mənim sözümə baxmasın.

Səlim qızı. Ay balam, Daşdəmir, gəl gedək. Aydəmirdən sonra bizə bircə sən baxırsan. Sonra gəlib görürlər...

Dursun. Bilirsən nə var? Əgər mən Daşdəmir olsaydım, Aydəmir mənim bacımın üstündə atışıb Sibirə getsəydi, mən qoymazdım onun nişanlısını aparsınlar.

İncə. Dursun dayı, o bir tək adam nə edə bilər? Onun sözünə kim baxacaqdır?

D u r s u n . S ö z ü n e h e ç k ə s , a n c a q m ə n s ö z d a n ı ŝ m a z d ı m .

D a ŝ d ə m i r . B ə s n ə e d ə r d i n ?

D u r s u n . B a x , b u s a a t k i ŝ i l e r h a m ı s ı d e r ə d ə . Q ı z l a r d a o d u r h e y , o r a d a . G ö t ü r s a b a h ŝ ə h e r ə g e t , b i r a x u n d a b a c ı - q a r d a ŝ l ı q s i ğ ə s i o x u t d u r . B i r i s i n ə d e k ə b i n k ə s d i r k i , g ə l i b d a h a ə l i n d ə n a l a b i l m ə s i n l e r , v ə s s a l a m !

D a ŝ d ə m i r . M ə n h a z ı r a m , m ə n i h e ç b i r ö l ü m q o r x u d a b i l m ə z .

İ n c ə . F ə q ə t ... M ə n i m a d ı m . M ə n i m a t a m . M ə n ...

D a ŝ d ə m i r . A d ı n , a t a n , h ə r b i r ŝ e y b u r a d a m ə l u m o l a r . S ə n i o n s u z d a A y d ə m i r ə x o ŝ l a v e r m ə y ə c ə k l e r . B u r a d a o l s a y d ı , n ə e d ə c ə k d i n ? O n d a d a a t a m d e y ə c ə k d i n ?

D u r s u n . B i r i l d ə n s o n r a d a d e y ə r s i n i z y a l a n d a n k i , b i r u ŝ a ğ ı o l d u , ö l d ü . O n d a b ü s b ü t ü n i n a n a r l a r .

D a ŝ d ə m i r . D u r s u n d a y ı , f i k r i n m ə n i m b e y n i m ə b a t d ı . A n c a q n ə ç a r ə ? M ə n h a z ı r a m , İ n c ə ! S ə n A y d ə m i r i i s t ə y i r s ə n s ə , m ə n o n u n ə v ə z i n d ə h ə r b i r ŝ e y ə h a z ı r a m .

İ n c ə . H a z ı r s a n , b ə l i ! ..

S ə l i m q ı z ı . A y b a l a m , ö z ü n ü b ə l a y a s a l m a , g ə l b e r i !

D a ŝ d ə m i r . B a l a , b i r g ü n v a r ı q , b i r g ü n y o x .

İ n c ə . M ə n h a z ı r a m , s ö z ü n ü d e .

İ n c ə d ə r i n b i r i z t i r a b l a d ü ŝ ü n ü b m ü t e r ə d d i d d u r u r , b u h a l d a q a y a n ı n a r x a s ı n d a n h ə z i n b i r s ə s l ə o x u y u r l a r .

S ə s .

M ə n a ŝ i q ə m , a ğ l a m a z d ı m ,
G ü l e r d i m , a ğ l a m a z d ı m ;
B i l s ə y d i m v ə f a n b u d u r ,
S ə n ə b e l b a ğ l a m a z d ı m ...
B a l a m , a ğ r ı n ı a l ı m !

H ə r k ə s s ü k u t i ç i n d ə d u r u b d i n l ə y i r , s ə s d a v a m e d i r .

G ö y e r ç i n ə m , u ç d u m g ə l !
D o s t b a ğ ı n a d ü ŝ d ü m , g ə l !
Y a x ŝ ı g ü n ü n a ŝ n a s ı ,
Y a m a n g ü n ə d ü ŝ d ü m , g ə l !
B a l a m , a ğ r ı n ı a l ı m !

D a ŝ d ə m i r . A d a m ı n y a x ŝ ı g ü n ü n d ə d o s t u ç o x o l u r , b u d u r y a m a n g ü n ü , n ə d e y i r s ə n , İ n c ə ? !

İncə mütərəddid bir sükut içində durmuş düşünür. Səs davam edir.

Dursun. Daha bir şey olmayırsa, gedək. Yavaş-yavaş xalq qayıdır.

Səs.   Ay qız, ay qız, ağam gəl!
Ölməmişəm, sağam, gəl!
Boynumda qəm zənciri,
Yolunda dustağam, gəl!
Balam, ağrını alım!

İncə qətiyyətlə başını qaldırır.

Daşdəmir. Nə oldu, getmirsənmi?

İncə. Gedirəm, qoy dünya alt-üst olsun. Qoy məni öldürsünlər.
Fəqət mən söz vermişəm, qaçırım.

Daşdəmir. Mən hazırım!

Səlim qızı. Ay balam, özünü xataya salmayın!

Durna. Allah kömək olar!

Dursun. Gedəcəksinizsə, gecikmək olmaz. Sonra vaxt keçər.

Daşdəmir (*tüfənginin çaxmağını qaldıraraq*). Gedək!

İncə. Ana, Durna bacı bizə halal edin! Kim bilir nə olacaq!

Səlim qızı. Ay bala, mən qorxuram...

İncə. Ana, yazılan pozulmaz. Nə olacaq, olsun. Gedək, Daşdəmir!

Daşdəmir. Gedək! (*Əl-ələ verib səhnədən çıxırlar.*)

Durna. Ay Allah, indi biz nə edəcəyik?

Səlim qızı. Bunlar bizi öldürürlər.

Dursun. Daha durmaq yeri deyil. Kişilər gəlir.

Durna. Ay Allah, biz hara gedək!

Dursun. Evə getməyin. Gəlin, mən sizi daldalaram. Yubanmayın.

Durnanın əlindən tutub dartır. Səlim qızı Xaspoladı bağrına basıb onları
təqib edir. Yengə və Sevər girirlər.

Yengə (*baxır*). Ay balam, bu qız hanı? İncə, İncə! Bunlar nə
oldu?

Sevər. Mən nə bilim! Bulaq başında oturmuşdu ki, gedə
bilmirəm. Mən də getdim ki, qızları çağırıram.

Yengə. Vaxsey, atanızın evi yıxılmasın, qızı apardılar.

Sevər. Kim?

Y e n g ə . Odur hey! At çapır. Az qalib meşəyə girsinlər. Yəqin Daşdəmirdir. *(Bayıra atılır. Sevər də onu təqib edir. Yengənin səsi eşidilir.)* Ay aman! Qızı apardılar! Ay aman, tez gəlin!

Qatmaqarışq səslər eşidilir. Aslanbəy və Əsədbəy çıxırlar.

Ə s ə d b ə y . Mən demədim?

A s l a n b ə y . Mənə hayıf vurdular? Eybi yoxdur! Mənim əlimdən qaça bilməz. Atları gətirin. Əzrail da olsalar, məndən qaça bilməzlər. Gəlin!

Çıxırlar. Kişilər və gənclər də tüfənglərini dolduraraq ardınca yüyürlər.
Səhnə arxasından güllə səsləri eşidilməyə başlayır.

Y e n g ə . Allah boynunuzu sındırsın!

S e v ə r . Ay qız, oturun yerə. O da atır.

Hamısı sıxılıb yerə oturur.

P ə r d ə

YAYLAĞA GEDİR

SİĞORTA ŞURASININ OTAĞINDA

Yan-yana beş miz düzölmüşdür. Dördüncü mizdə makinaçı qadıdır. Qabağında çay ilə dolu və boş stəkanlar.

Əhməd (*əлиндə kağız girib “Odalar” havasında oxuyur*).

Neçə gündür işim düşüb düşünə.
Məni doktor salıb yarım bu günə,
Bu gün axır işim yetibdi sona,
Məni şad et, şad eylə başın üçün.

Bədənəm çəkinir, vərəm didiyor,
Gediyor varlığım, itib gediyor,
Məni bu dərd axır həlak ediyor,
Məni şad et, şad eylə başın üçün.

Mənə çarə yazıldı yaylaqlar,
Yaşıl otlar, çəmənlər, irmaqlar,
O deyilsə yerim bu torpaqlar,
Məni şad et, şad eylə başın üçün.

Birinci. Nə istəyirsiniz?

Əhməd. Yoldaş, on altıncı otaq buradır?

Birinci yazıçı. Buradır.

Əhməd. Allaha şükür, iki saatdır bütün otaqları axtarıram, axırı gəlib on altıncı otağı tapdım. Buyurunuz, bu kağızı həkim verdi. Mən vərəmli olduğum üçün gərək yaylaq komissiyasına gedəm.

Birinci yazıçı (*kağıza baxaraq*). Ora ver. (*3-cü mizi göstərir*). Ora.

Əhməd (*barmağı ilə göstərərək*). Ora? (*3-cü mizə doğru yollanaraq*) Yoldaş, bir zəhmət çək, bu kağıza bax. Mən neçə ildir çalışıram, axırda bir-iki ildir vərəm xəstəliyimin tutulmuşam.

Üçüncü yazıçı (*kağıza baxmadan ikinci mizi göstərərək*). Ora ver, ora.

Əhməd (*2-ci mizə verərək*). Yoldaş, mən vərəmli olduğum üçün doktor baxdı. Dedi bir-iki ay da burada qalsan ölərsən. Bu da kağız. Gərək mütləq yaylağa gedəsən.

İkinci yazıçı (4-cü mizi göstərərək). Ora ver, ora.

Əhməd. Hara, ora? (4-cü mizə doğru gedərək) Yoldaş, bir zəhmət çək bunu düzəlt. Doktor demişdir iki ay şəhərdə qalsan, ölərsən. Mən indi ay yarımdır hələ bu kağızın dalınca avarayam. Daha əldən-dildən düşmüşəm. Hara gedirəm o bunun yanına göndərir, bu onun yanına.

Birinci yazıçı. Ora ver, ora. (5-ci mizi göstərir)

Əhməd. Hara, ora? (5-ci mizə doğru gedərək) Allahü əkbər, başım gic getdi. Axı mən naxoşam, yoldaş. Üç gündür o otaqdan bu otağa göndərilər, bu otaqdan o otağa, o mizdən bu mizə, bu mizdən o mizə. Yoldaş, başına dönüm bir zəhmət çək, bu kağızı düzəlt, daha əldən düşdüm.

Beşinci yazıçı (onu dinləmədən qalxaraq). Belə olmaz, canım, bu arvad səhərdən iki stəkan çay verib, çıxıb gedib, daha görünür. Maşa, Maşa! (Deyə çıxır)

Əhməd (əli uzanmış qalır). Ay başına dönüm, indi də deyəcəklər ki, vəqt qurtardı, get sabah gəl. (Durub gözləyir)

Üçüncü. Mənim üçün də çay tapşır, əlüstü qapı ağzında çəkmələrimi sildirib gəlim. (Durub gedir)

Əhməd. Başına dönüm, bir az zəhmət çək, bəlkə yenə "Ora ver" oldu. Sən də olmazsan... Gözüm qorxub. Bu yaylağa gedincən...

Üçüncü. Yox, yox. Mənim yaylaq işilə əlaqəm yoxdur. (Gedir.)

5-ci gəlir. Çayçı çay gətirir. Əhməd kağızı 5-ciyə uzadaraq.

Əhməd. Başına dönüm, bir bu kağızı düzəlt, daha gözləməkdən yoruldum.

Beşinci (onu dinləmədən) Lida, qəndin var? (4-cüyə doğru gedir)

Dördüncü. Şakalad var. Ala. Sən mənim qədrimi bilməzsən.

Beşinci. Biləks. Sən mənə zəhər də versən, mən şad olaram.

Əhməd (qorxaraq ona yanaşır). Yoldaş, bu kağız da...

Beşinci. Yoldaş, mən məşğulam, mənə mane olmayınız. Min yol sizə deyilmişdir ki, içəri girməyiniz. Xalq oçeredə durub, siz də pəncərədən cavab alarsınız.

Dördüncü. Axır ki, göz açmağa imkan verməyirlər. Qapıdan çıxarırsan, pəncərədən girirlər.

Əhməd. Axı, yoldaş mənim işim pəncərəlik deyil. Pəncərədə bir həftə dayanmışam; axırda məlum olmuşdur ki, işim pəncərəlik deyildir.

Beşinci. Nə istəyirsən? (Öz mizinə doğru gedir. Əhməd də danışaraq onu təqib edir)

Əhməd. Yoldaş, mən vərəmliyəm. Doktor dedi ki, iki ay şəhərdən yaylağa getməsəm...

Lida 5-ci mizə yanaşaraq Əhmədin sözünü kəsir.

Dördüncü. Siz kişilərin eşqi bir ildırım kimidir. Bir saniyə parlar, sonra həmişəlik məhv olub gedər.

Əhməd. Başına dönüm, ay yarımdır başım hərlənir, xəstəyəm, gözlərim qaralır. Bu gün altı saatdır bu otaqları gəzirəm. İndi də deyəcəksiniz vəqt keçdi, get sabah gəl.

Beşinci. Nə istəyirsən?

Əhməd. Atam, mən deyənə də qulaq asınız da. (*Kağızı uzaqda*) Mən vərəmliyəm. Gərək yaylağa... (*5-ci kağıza baxmadan sözünü kəsərək*)

Beşinci. Ora ver, ora. (*2-ci mizi göstərir*)

Əhməd. Baş üstə, ağa dedi sür dərəyə, sür dərəyə. (*2-ci mizə*)

Beşinci. Dedilər sənə ora ver, ora ver. Artıq söz lazım deyil.

Əhməd. Yoldaş, bu kağıza...

İkinci. Ora ver, o mizə. (*3-cünü göstərərək*)

Əhməd. Orada adam yoxdur ki...

İkinci. Yoldaş, qaçaqçılıq deyil ki, yoxdur, dayan gözlə, gələrdə.

Əhməd. Axı yoldaş, mən naxoşam, dayana bilmirəm. (*Gedib 3-cü mizin yanında durur*).

Gözəl, dolu sarışın bir qız girərək 2-ci mizə müraciətlə.

Q1Z. Yaylaq komiyonu işləri üçün burayamı müraciət etməliyik?

İkinci. Əvət, əvət, xanım. Buyurunuz, oturunuz. Harada çalışırsınız? İstəməz, istəməz. Burada yazılmışdır. Deməli, siz Borjoma göndərilmişsiniz.

Q1Z. Vur-tut bir ay göndərdilər. Dünən gəlmişəm. Yenə şəhər istidir. İstəyirəm bir qədər Mərdəkana gedim. Sentyabrı orada keçirəm.

İkinci. Hə, çox gözəl olar. Bəs külfətiniz haradadır?

Q1Z. Olar da Mərdəkanda bağ tutmuşlardır. Ancaq mən onların yanında qalmaq istəməyirəm, darıxıram.

İkinci. Deməli, siz şənlik sevirsiniz?

Q1Z. Belə bir az.

İkinci. Pəki, siz durunuz. Mən bu saat imza etdirib gətirim. Yox, gecikərsiniz. Vəqtə ancaq səkkiz dəqiqə qalmışdır.

Əhməd (*onun ardınca qaçaraq qorxaq bir vəziyyətlə*). Yoldaş, biz də yaylaqçıyıq. Başına dönüm, mənim də kağızımı...

İkinci (*Əhmədi dinləmədən qıza*). İki dəqiqə gözləyiniz, bu saat. (*Gedir*)

Qız (*Əhmədi görüncə*). Axmed, bəs səni haraya göndərmişlər?

Əhməd. Məni evimizə. Heç bir yerə. Hələ heç kağızımı düzəldə bilməmişəm. (*Üçüncü gəlir. Əhməd qaçıb kağızı ona uzadaraq*) Başına dönüm, səhərdən sizi gözləyirəm. Dedilər bu kağıza görə siz baxasınız.

Üçüncü (*1-cini göstərir*). Oraya veriniz. (*Qızı görüncə*) Aha, siz qayıdıb gəlmişsiniz?

Qız. Qayıtmışam. Ancaq imdi də Mərdəkana getmək istəyirəm.

Əhməd. Yoldaş, vallah bu qız bizim idarədə olur. Mən düz bir ay yarım ondan əvvəl kağız almışam. İmdi o gedib də, gəlib də. Yenə təzədən gedir. Mən hələ kağızlarımı düzəldə bilməmişəm. Özüm də bərk naxoşam.

Qız. Doğrudan da, o yazıq bir ay yarım məndən əvvəl kağız almışdır.

Üçüncü. Yaxşı da (*1-cini göstərir*), ver ora yazsınlar. (*Qıza*) Pəki, Borjomda necə keçindiniz?

Qız. Sağ olunuz.

Əhməd (*1-ciyə*). Başına dönüm, yenə sənin yanına göndərdilər.

Birinci. Hə, nə istəyirsən?

Əhməd. Belə, həkim deyib, iki ay şəhərdə qalsam, ölərəm. Gərək yaylağa gedəm.

Birinci (*kağızı əlinə almadan baxaraq*). On səkkizinci otağa.

Əhməd. Başına dönüm, mən üç gündür 18-ci otağı axtarıram, tapılmayır.

Birinci. Otaqları mən tapıb sənə verməyəcəm. Soruş, gör haradadır. Gərək ki, üçüncü mərtəbədədir. Yuxarıda.

Əhməd. Lənət sənə kor şeytan! (*Deyə çıxır*)

Dördüncü. Yaxşı, getməyirsən? Axşam bulvarda görüşəriz, gərək ki, vəqt qurtarmamışdır.

Beşinci. Bilirəm yenə gəlməyəcəksiniz... Dayanınız, hələ bir söz də deyəcəyəm.

Əhməd (*girərək*). Yoldaş, deyirlər bu idarədə axırıncı otaq on yeddincidir. Heç bu idarədə 18-ci otaq dibindən yoxdur.

Birinci. Yaxşı, ver on birinci otağa.

Əhməd. Yoldaş, on birinci otaqda dünən dedilər on altıncı otağa.
Birinci. Sənə dedilər on birinci otağa. (3-cüyə) Çəkmələri neçiyə sildirdin?

Üçüncü. Çox baha.

Birinci. İmdi daha yaxşı maz yoxdur. Kömürü isladıb sürtürlər.
Əhməd (girərək). Yoldaş, on birinci otaq boşdur, deyirlər köçübdür.

Birinci. Daha mən nə edim?

Əhməd. Başına dönüm, axı hayana köçüb? Bəlkə siz bilərsiniz?

Birinci. Bayırda soruş öyrən. Mən küçələri ölçməyəcəyəm ki, Gərək ki, Naberejniyə köçübdür.

Əhməd. Ay qardaşım, axı mən bu uzun küçədə onu haradan tapacağam. (Deyə çıxır)

Dördüncü. Yox, daha söz verdim, gələrəm.

Beşinci. Bax, Lida, bu gün gəlməsən, özün bil.

Qız (üçüncüyə). Doğrudan da, mən istəyirəm elə olsun ki qardaşımı da yazsınlar. O da mənimlə bir yerdə getsin.

Üçüncü. Qulluqdadır?

Qız. Qulluqdadır. Ancaq o da bir ayını gedib-qayıtmışdır.

Üçüncü. Bu gün axşam ərzi-hallara baxılacaqdır. Tez zayavleniyə yazdır ki, bu gün ona da baxılsın. Yoxsa bu da qalar bir həftədən sonraya.

Qız. Nə yazım?

Üçüncü. Alınız bu kağız, bu çernil, bu da qələm. Buyurunuz, oturunuz.

İkinci (girərək, qıza). Sizin kağızınız hazırdır. Sabah on beş günlük gedə bilərsiniz.

Qız. Bəs kontrol komisiyonuna getmək?..

İkinci. Daha istəməz. Bir ay yarım bundan əvvəl buraxılmışdı. Hələ onunla düzəltdi.

Əhməd (girərək). Yoldaş, bağışlayınız, səkkizinci otaq hansı tərəfdədir? On birinci otaqdan dedilər səkkizinci otağa get.

Üçüncü. Bura spravoçni deyil ki, 8-ci otaq 5-ci mərtəbədə.

Əhməd. Mən üçüncü mərtəbəyə çıxmışdım. Dedilər 1-ci mərtəbədədir. Vallah, gözlərim qaranlıq gətirir. (Deyə çıxır)

Qız. Yaxşı, bunun cavabı nə vəqt olacaqdır?

Üçüncü. Bu gün axşam. Getsin həkimə, kağız alsın ki, yanımıza göndərilir. Sabah o kağızı da gətirərsiniz, cavabı da hazır olar.

Əhməd. Yoldaş, bağışlayınız on dördüncü otaq buradır?

İkinci. Dedilər sənə ki, bura on altıncı oradadır.

Əhməd. Beşinci mərtəbədən yenə göndərdilər ki, birinci mərtəbəyə ki, on dördüncü otaqdadır.

İkinci. On dördüncü otaq dördüncü mərtəbədədir. Fərqi yoxdur, artıq vəqt keçib, baxmazlar. Sabah gəl.

Əhməd. Ay balam, ay müsəlmanlar, ay cuhudlar, ay ermənilər, ay uruslar, ay moltanılar, mən öldüm ki. Bu qədər də tuda-suda olar? (*Çıxır*)

Qız. Yaxşı da, siz qalırınsız, mən hələlik.

Üçüncü. Yox, yox. Artıq biz də gedirik.

Dördüncü. Gedək, söhbəti yolda bitirəriz.

Beşinci. Yaxşı, gedək. (*Hazırlaşınlar, bayıra çıxarkən Əhməd girir*)

Əhməd. Yoldaş, dedilər ki, on altıncı otağa getmək lazımdır.

İkinci. Yaxşı, artıq vəqt keçmişdir. Sabah tezdən gəl, görək nə olmuşdur.

Əhməd. Ay başına dönüm, dedilər bu gün məsələyə baxılacaq. Sonra bir həftə yatar. Axı mən naxoşam. Ay yarımır əldən, dildən düşmüşəm.

İkinci. Fərqi yoxdur. Artıq vəqt keçmiş, hamı çıxıb getmişdir. Sabahdan gündə gəl.

Əhməd. Ay canım, belə də iş olar?! (*Hamısı çıxırlar*) Xəlf bir dəfə gedib, bir də gedir. Yenə gedəcək. (*Süpürgəçi qadın girir*) Mən hələ bir kağızı düzəldə bilməyirəm.

Süpürgəçi. Hamı gedib sən burada nə gəzirsən?

Əhməd. Ay başına dönüm, mənim dərdimə bir çarə eləyin. Vərəmliyəm, həkim deyir iki aya ölərsən. Mən hələ ay yarımır zafkomdan doktora, doktordan rayona, rayondan damkoma, damkomdan zafkoma, imdi iki həftədir ki, oradan iş çıxıb, surxavoya. Burada da o mizdən bu mizə, bu mizdən o mizə; bu otaqdan o otağa, o otaqdan bu otağa. Birinci otaq, on altıncı otaq, on beşinci otaq, yeddinci otaq, o miz, bu miz, bu gün, sabah. Bir baxan yoxdur. Deyirlər on səkkizinci otağa. İki gün axtarmışam. Axırda məlum olub ki, heç bu idarədə on səkkizinci otaq dibindən olmayıb.

Süpürgəçi. Daha vəqt keçib. Eybi yoxdur. Sabah gəl, düzəldərik səninçün. (*Deyə süpürməyə başlayır*)

Əhməd. On beş-on altı, ora-bura, bu gün-sabah. Lənət sənə kor şeytan! (*Deyə çıxır*)

Konferansyə. Sığorta kassasında olan bəzi belə xidmətçilərə, doğrudan da Allah əcr versin. Çox zəhmət çəkirlər. Və belə ki, bunlar tutublar, inşallah Əhmədin axırı bir yerə çıxar. Ya zəlzələdən, ya vəl-vələdən. Kişi getdi, biz də dalınca gedək. Görək tibbi kontrol komissiyonunda nə elədi?

TİBBİ KONTROL KOMİSYONU

Doktorlardan biri (*Birinci xəstəyə*). Nəyin ağrır?

Birinci xəstə. Doktor mənim ürəyim bulanır. Dizlərim kəsilir, gözlərim qaralır. Bir yerim ağrımayır. Ancaq beş dəqiqə ayaq üstə gəzsəm, o saat başım gicəlir, yıxılıram.

Doktor (*baxdıqdan sonra*). Sən səlamətsən Get, hələ işlə sonra baxarız.

Birinci işçi. Doktor, ayaq üstə dura bilmirəm.

Doktor. Bir-iki gün işlə, sonra baxarız. O biri kimdir? (*Kağıza baxır*) Həsən Qurban oğlu. Haran ağrır?

İkinci xəstə. Doktor, ayağıma dəmir düşüb, tərpedə bilmirəm.

Doktor (*baxdıqdan sonra*). Eybi yoxdur. Bir az işlətmə iç, get işiün dalınca. Sonradan baxarız. O biri kimdir?

İkinci xəstə. Doktor, necə iki gün işlə? Ayağımı tərpedə bilmirəm. Gələndə də hammalın dalında gəlmişəm.

Doktor. Zərəri yoxdur, işə də bir-iki gün hammal ilə get. Sonra baxarız. O biri kimdir? Rəhim Kazım oğlu. Haran ağrır?

Üçüncü xəstə (*olduqca zəif, sarıbənzli, ölümcül bir xəstə*). Doktor hər yerim ağrır. Ürəyim, başım, bədənim. Gecə-gündüz qızdırma içində yanırım. Helə-belə iş gedirdim. On gündür ki, əlimə də şalman düşübdür, yaralanmışam.

Doktor (*baxdıqdan sonra*). Aha, aha, sənın əlin zarajeniye olub, ho çəkib. Görək müalicə olunsun, yoxsa əlin kəsilər. Get müalicəyə.

Üçüncü xəstə. Bəs görək mən işə kağız aparım.

Doktor. Hə, görək sən işdən azad ediləsən. (*Katibə*) Bu xəstə üçün yaz, işdən azad etsinlər.

Katib. Nə qədər, neçə gün?

Doktor. Nə qədər. E... e... yaz on səkkiz dəqiqə işdən azad edilməlidir.

Katib. Nə vaxtdən?

Doktor. On səkkiz dəqiqə, sabah naharda, o biri kimdir? Haran ağrıyır?

Dördüncü xəstə. Doktor, əlim.

Doktor. Dur baxım. (*Əlini burunca xəstə bağırır*).

Dördüncü xəstə. Vay, vay, vay öldüm, dəymə vay, dəymə.

Doktor. Aha, sənin işin çox ağırdır. (*Katibə*) Bunu işdən azad etsinlər.

Dördüncü xəstə (*yoldaşına*). Düzəldi. Əlüstü kağızı alım. Bir həftə yazsa, Qasıngilin işini tamam-kamal qurtarıb təhvil verərəm.

Doktor. Əlini qoy bir də baxım. (*Baxmaq istədikdə*)

Beşinci xəstə. Adə qoyma əl vursun, qışqır, bərkdən qışqır. (*Xəstə bağırır*)

Doktor (*katibə*). Yaxşı, yaz ki, bu xəstəni işdən azad etsinlər.

Katib. Yazdım, ancaq nə qədər?

Doktor. Qolunu heç yerindən tərpədə bilməyir. Yaz bir ay.

Dördüncü xəstə. İşlər düzəldi. Bir ay başqa yerdə işləyib, işdə də məvacib alacağam.

Doktor. Al, bir ay işdən azadsan. (*Kağızı vermək istədikdə yerə buraxır. Dördüncü xəstə sevincdən əlini uzadıb kağızı qapır. Doktor kağızı əlindən alaraq katibə*) Ala, bu kağızın vaxtını düzəlt.

Katib. Nə qədər yazım?

Doktor. Yaz, sabah işdən çıxandan sonra on altı saat azaddır. O biri kimdir? (*Şişman, sağlam bir nəfər girir*) Haran ağrıyır?

Beşinci xəstə. Doktor bədənim zəifdir. Qanıam azdır. İşləyə bilməyirəm. (*Doktor baxır*)

Doktor. Yaz, yoldaş iki ay işə gedə bilməz. Yayda gələrsiniz. Gərək siz Kislovodskə gedəsiniz. O biri kimdir? (*Təkrar ölümcül bir xəstə girir*) Haran ağrıyır?

Altıncı xəstə. Doktor, taqətsizəm, qızdırmadan göz açə bilmirəm.

Doktor. Yaz, bu da dörd saat işdən buraxılmalıdır.

Əhməd bir əlində əsa, o biri əlilə də bir başqasından yapışmış olduğu halda, sürünərək girir. “Cəlali-xaliq” havasında oxuyur.

Əhməd.

Vərəm məni saldı əldən,
Sarsıldı vücudum təməldən,

Qurtarmıram gethagəldən – hələ
Dərdimə dərman olunmaz.

Zafkoma getdim yubatdı,
Doktor işi çox uzatdı,
Bilmirəm bu necə zətdi – hələ
Dərdimə dərman olunmaz.

Aprel keçdi, may da keçdi,
Gün dolandı, ay da keçdi,
Yaz qurtardı, yay da keçdi – hələ
Dərdimə dərman olunmaz.

Payız keçdi, dağ-divardan,
Qış gəldi, yer dondu qardan,
İmdi qış da keçdi yarıdan – hələ
Dərdimə dərman olunmaz.

Rayon işim ləngə saldı,
Surxavayda üç ay qaldı,
Yaylaq da çoxdan boşaldı – hələ
Dərdimə dərman olunmaz.

Doktor. Oçereddə adam çoxdurmu? Daha kimsə qəbul edilməyəcəkdir. (*Əhmədə*) Haran ağrıyır?

Əhməd. Həkimbaşı, vərəmliyəm. Doktor mənə yazmışdır ki, iki aydan artıq Bakıda qalsam ölərəm, gərək yaylağa gedəm.

Doktor. Çox gözəl, kağızın var?

Əhməd. Bəli, var. (*Verir*)

Doktor. Bu kağız yaramaz. Çünki vaxtından altı ay keçmişdir.

Əhməd. Doktor, kağızı aldım, orada bir neçə vaxt, surxavay dəftərxanasında bir neçə ay, rayonda bir-iki ay, damkom, yenə zafkom... Xülasə, keçən yazdan başlayan, imdi qış yarıdan keçib, ancaq gəlib buraya çıxmışam.

Katib. Daha, Bakı bütün yaylaqlardan yaxşıdır ki, qışın yarısında nə yaylaq?! Xəlf üç aydır qayıdıb gəlmişdir.

Əhməd. Bilməyirəm, döşümdən qan açılmışdır. Baxınız, necə lazımsa, o cür eləyim.

Doktor (*katibə*). Artıq xəstəlik öz işini görmüşdür. Yenə getsin, gərək nə olar. (*Əhmədə*) Çox gözəl, sənin yaylağa getməyin lazımdır.

Ancaq apar bu kağızı təzələ, doktordan başqasını al, zafkom da qol çəksin gətir. Yoxsa bu kağızın vəqti keçibdir.

Əhməd. Ay doktor, axı mən tərənə bilməyirəm. Onu da qonşunun köməyi ilə gəlmişəm.

Əhmədin qonşusu. Doktor, bu yazıq yeddi aydır bu qapılarda can çəkişir. Nəhayət, buna bir çarə ediləcəkmi? Siz ki, görürsünüz naxoşdur, işi bitmişdir. Daha nə vəqti keçibdir, nə təzə kağız?

Doktor. Çox da mən görürəm. Yoldaş, hiddət lazım deyildir. Müəyyən bir qayda, bir qanun vardır. Qayda-qanunsuz iş olmaz.

Əhməd. Doktor, başına dönüm, mənim nəfəsim gəlməyir.

Doktor. Olmaz, olmaz. Kağızı təzələ, sabah da zavoda gəl, qurtarsın getsin. *(Bu halda bir nəfər içəri soxulur.)*

Yeddinci xəstə. Doktor, mənə deyirlər gərək mən yaylağa gedəm. Çünki çox zəifəm.

Doktor. Kağızın var?

Yeddinci xəstə. Var, var.

Doktor *(alib baxır)*. Çox gözəl. Hər şey yerindədir. Yaz bu yoldaşı yaylaq komiyonuna. İmddən gələn yay üçün yer tutsun. *(Əhmədə)* Bax, sən gərək bu kağızdan alasan. Tez get al, sonra gəl.

Əhməd. Doktor, qurban olum sənə, vallah gözüm qorxub. Məni öldür, bir də geri qaytarma.

Doktor. Yoldaş, olmaz axı. Mən qanunsuz iş görə bilmərəm. Hər şeyin bir qanunu, qaydası vardır. Sabah təftiş gəldi nə deyəcəm. Get yazdır, sonra gələrsən.

Əhməd. Get yazdır gəl, pozdur get. Lənət sənə kor şeytan. *(Deyə çıxır)*

YAYLAQ KOMİSYONUNDA

Əhməd pək zəif, kürk geyinmiş olaraq dayanmışdır.

Komiyon sədri. Zavallının vərəm ciyərlərini dağıtmışdır. Səkkiz aydır onu bu gün-sabah salmışlardır. Böylə də iş olurmu? *(Əhmədə)* Neçin sən orada etiraz etmədin?

Əhməd. Qurbanın olum, nəfəsim gəlməyir. *(Öskürür)* Danışma-yıram, kimə deyəydim. Hər kimə deyirdim, deyirdi mənim işim deyil,

o biridir. Axırda da deyirdilər, get sabah gəl. Gələn həftə gəl, hamı sənə kimi deyil ki, başına dönüm.

S ə d r . Sən gərək səkkiz ay bundan əvvəl yaylağa gedəydin. Bu lap ağıdır. Mən sabah bu məsələni yığıncaqda qaldıraram. Al, sən apar, de bu kağıza möhür vursunlar, gəl işini düzəldək.

Ə h m ə d . Harada möhür vursunlar, başına dönüm?

S ə d r . Sığorta Şurasında. Çünki kağız yazıblar, amma möhür vurmayıblar.

Ə h m ə d . Qurban olum sənə, yəni mən yenə ora gedim?

S ə d r . Ora, ora. Çünki kağız yaxşı yazılmamışdır.

Ə h m ə d . Yenə yaxşı yazılmamışdır?

S ə d r . Bəli, bəli, yaxşı yazılmamışdır, yaxşı yazılmamışdır!

Ə h m ə d . Mən daha ayağımı kandarda qoymayacağam. Veriniz, atam, kağızımı. Ürəyim döyünür, nəfəsim də darıxır. Qoy gedim evimdə rahatca ölüm. Mənim daha bir də oraya getməyə təqətim qalmamışdır.

S ə d r . Yoldaş, axı qanunsuz iş görmək olmaz. Mən də görürəm sən xəstəsən, gərək tez gedəsən. Axı bir qanun-qayda da vardır.

H ə m k a r l a r n ü m a y ə n d ə s i . Canım, sən özün süründürəndən şikayət edirsən, özün də kişini süründürməyə salırsan. Haraya göndərirsən onu? Görməyirsən ki, kişi tərpnə bilməyir?

S ə d r . Di yaxşı, onda get dur bayırda. Mən kağız yazdırım.

Ə h m ə d . A yoldaş, bir ay doktor, üç ay zafkom, dörd ay surxavay, iki ay banlerol qəmisiyəsi, bir aydır da buraya gəlib-gedirəm.

N ü m a y ə n d ə . Yaxşı, yoldaş, daha bigüman, yazılar, arxayın ol.

S ə d r . Yaxşı, sən bir az bayırda gözlə, yazsın. Oçeredin çatanda çağırarlar, gəlib kağızını alarsan. Sonra gedib pulunu alarsan gedərsən.

Ə h m ə d . Pulu haradan alacağam?

S ə d r . Sığorta kassasından. Buradan kağız alarsan, gedərsən sayozgizə, oradan kağız alıb gedərsən sığorta şurasına, orada da təsdiq edərlər, gedərsən kassaya, oradan da kağızlarını yazıb yola salarlar.

Ə h m ə d . Vay dədəm, vay. Yenə zafkom, kassa. Yenə on beş ay get-gəl. Vay dədəm, vay. (*Bayıra çıxır*)

S ə d r . Bu adam mühəqqəq gərək Yaltaya getsin. Onsuz da vətəni keçib, orada bəlkə bir şey oldu.

K a t i b . Qurban Səməd oğlu. (*Xəstə girir*) Al, bu kağızımız, gediniz sayuza, oradan da sığorta şurasına. (*Xəstə çıxır*)

S ə d r . Bu nə oldu?

Növbədə duranlardan biri. Hələ buradan çıxdı. Gəldi durdu növbədə, başladı öz-özünə danışmağa; təzədən soyuz, zafkom, damkom, həkim, rayon, kassa, surxavay... Vay dədəm vay – deyə birdən yığıldı öldü.

Sədr. Yəni lap öldü?

Növbətçi. Öldü də, görmürsən ki, öldü?!

Nümayəndə. İmdi bu haraya aparılacaqdır?

Sədr. Yox, yox, aparmaq olmaz. Gərək bəratəl-qövl yazılsın. Yoxsa qoymazlar basdırmağa.

Növbətçi. Kişi daha öldü, qurtardı. Necə qoymazlar basdırmağa? Yəni ölüsünü də dəftərdən-dəftərə, mizdən-mizə salmaq lazımdır?

Sədr. Yoldaş, müəyyən bir qayda vardır. Qaydanı pozmaq olmaz. Bəratəl-qövlüz yaramaz.

Növbətçi. O da yaxşı sözdür. Yoxsa basdırmaq üçün surxavaydan pul verməzlər. Onda siz yazınız, biz də gedib evlərinə xəbər verək, gəlib aparsınlar.

Sədr. Əlbəttə, əlbəttə. Bəratəl-qövlüz, şəhadətnaməsiz sığortadan pul verməzlər.

Növbətçi. Yəni iş ki, sığortaya düşdü, bu gün-sabah qiyamətin özünedək basdırılmamış qalacaqdır.

Nümayəndə. Canım, daha yazığın ölüsünü təzədən bu gün-sabaha salmayınız. Tez yazınız, buradan göndəriniz kassadan alıb gətirsinlər.

Növbətçi. Yazıq öldü. Allah rəhmət eləsin.

Pərdə

Konferansye. Əhmədin yola düşmək vəqti yaxınlaşırdı. Doğrudur, çox zəhmət çəkdi, eybi yoxdur. Gedib lazımı yerində dincələr, hamısının ağrısı canından çıxar. Lap elə yaxşı deyiblər ki, o olmasın, bu olsun. Yaylaq olmasın, qəbiristanlıq olsun. Hər ikisində adam dincəlidir.

Bu yazıq əlləşdi, bir iş görə bilmədi. Amma elələri də olur ki, güc ilə yaylağa göndərmək istəyirlər, amma xəstə getmək istəmir. Siz ola bilər ki, buna inanmayırsınız. Odur ki, mən istəyirəm ki, siz öz göz-lərinizlə görəsiniz.

2000 PƏRDƏ

Əhvalat vaxt olur Bakıda, “Kommunist” qəzeti idarəsində. Səhər əlaqaranlıqda. Pərdə açılınca səhnədə kimsə görünmür. Tərcüməçilər otağının açıq pəncərəsindən qatışıq bir taqım gurultular eşidilməkdədir.

Səhnə arxasından səslər. Yaxşı alma! Yaxşı alma! Yablok xoroşi! Taza kök, isti qutab! Ay uşaq, milis gəlir! İsti noxud! Adə, milis gəldi... *(Bu qarışıq gurultular oyunun sonunadək mütəmadi davam edir).*

Bu aralıq geniş kürəkli bir tatar arvadı şotka və xəkəndaz ilə içəri girir və ağzında mızıldanaraq, otaqları süpürməyə başlayır. Ardınca çiyində süd vedrələri asılı olmaq üzrə bir rus qadını girir.

Südcü qadın. Tovariş Aqakişiyev zdes?
Şəmsülnisa. Yoxdur, yoxdur... Neto!
Südcü qadın. Seqodnya u vas poluçka?
Şəmsülnisa. Neto, neto...

Bu aralıq Nemət Bəsir bir ayağının çəkmə corabı əlində olaraq və cilitkəsinin düymələrini keçirərək, içəri girir. Açıq qapıdan görünən ikinci otağa girib geyinməyə başlayır. İçəri otaqdan dəhşətli bir gurultu qopur.

Əhməd. Çortovoy materi... Bərbad ediblər. Ali! Məmmədəli!

Əhməd Bədi yataqdan sərəsimə qalxmış bir vəziyyətdə bir ayağında nəleyin, o biri ayağı yalın və əynində təkə bir köynək, əlində bir qəzet (Fransın əlində şamdan olaraq çıxdığı kimi) bir həyəcanla qapıları çırparaq və öz-özünə söykənərək, içəri girir.

Əhməd. Çortovoy materi! *(Nəhayət, Neməti görüncə acıqlı bir səslə)* Nərdə bu adamlar?

Nemət Bəsir *(ölgün bir sakitliklə)*. Bilmirəm. Gəlməyiblər.

Əhməd. Bərbad etmişlər. Xalturşiki. Ali! Azim! Məmmədəli! Çortovoy materi! *(deyə söylənərək, o biri otağa girirkən bir nəfər rus qadını onunla qarşılaşır.)*

Rus qadını. Tovariş, qde vaş sekretar qazeti?

Əhməd. A şto?

Qadın. Sekretar, sekretar!

Əhməd. Ya! Nu?..

Qadın. A tovariş Aqakişiyev? Slovom, seqodnya u vas poluçka budet!..

Əhməd. Ne znayu, nu!.. (O biri otağa keçir və mütəmadiyən səsi eşidilir.) Ali! Məmmədəli! Yəqub! Akif! Fatma! Azim! Çortovoy materi! Bərbad ediblər.

Tamara Dmitriyevna qoltuğunda bir yığın qəzet içəri girir və tez soyunub peçə doğru qaçır.

Tamara Dmitriyevna. Opyat ne qorit! Pryamo bezobraziye (Pudra-mudrasını çıxarıb boyanmağa başlayır.)

Akif (əлиндə bir stəkan çay və yarım çörək olaraq içəri girir; otaqları gəzdikdən sonra Nemətə yanaşır). Heç kəs gəlməyib (deyə keçir və otaqları gəzib kimsəni görmədiyindən Nemətin yanına qayıdır.) Xəbər in yoxdur ki? Axşam burada qiyamətdi!

Nemət (soyuq bir maraqla). Yox. Nəlubdur?

Akif. Gecə bir qiyamətdi ki, səkimizin üstündən iki piyan urus keçirdi. Hələ qarımıza çatanda birdən biri valayladı, qarımıza toxundu. Az qalmışdı yıxılısın. Sonra gördü mən baxıram, düz getdi.

Əzim kamali-səliqə ilə içəri girib, şeylərini qoyur və əlləri cibində otaqları gəzməyə başlayır və Nemət Bəsirə yanaşaraq.

Əzim. Nemət! Spişkə varındır, bir-iki dənə ver. Köpək oğludur yalan deyən, göndərmişəm, hindi götürərlər, verərəm sənə.

Akif. Əzim! Yallah, yallah! Xəbər in yoxdur ki? Axşam qiyamətdi. Küçədə iki piyan urus keçirdi. Biri vayladı, qarımıza dəydi. Gördü mən baxıram, düz getdi.

Əzim. Yağın o nisyə içib... Görəsən bu gün pul verəcəklər? Pryamo bezobraziye. Şopenğauer yaxşı deyir ki, adamın pulu olmayanda iştahası da olmur. Səhər-səhər çay içməmiş gəlmişəm. O arvad hanı? Şəmsülnisa! (Çağırır.)

Akif. Ay Əzim! Bu Şopenğauer hansı kitabda deyir?

Əzim. Köpək oğludur yalan deyən. Get oxu da. Nəyə gülürsən? Hi... hi... sən malçıskasan, yumurtadan dənən çıxmışsan.

Cavadlı içəri girib oturur. Akif onun yanına qaçır.

Akif. Oho! Yallah, yallah! Xəbər in yoxdur ki? Qiyamətdir. Əzim deyirdi Şopen... nə bilim nəmənə, nəmənə. Deyir ki, adam acıyanda iştahası olmur. Dedim ay Əzim, bu harada yazılıb? Cinləndi. Qiyamətdir. Hə, xəbər in yoxdur ki? Axşam iki piyan urus keçirdi...

Nemət. Cavadlı, materialı gətirdin?
Cavadlı. Yox, hələ bundan sonra tərcümə edəcəyəm.

Abdulla Şərifov içəri girir və Cavadlıya yanaşaraq.

Şərifov. Ha. Cavadlı, şübhəsiz gəlmişsiniz. Bu balaca bir materialdır. Şübhəsiz, iqtibas təriqilə bir neçə sətir çıxararsınız, ha...

Cavadlı. Ay Abdulla əfəndi, burada səkkiz yüz sətir materialdır; balaca harasıdır?

Şərifov. Ha. Şübhəsiz, iqtibas təriqilə...

Əzim. Bu gecə kim idi? Ştrezemanın altında yazıb çinli qadın, çinli qadının şəklinin altında Ştrezeman.

Qəzet əlində o biri otağa gedir, o biri qapıdan Məmmədəli əlləri pencəyinin cibində içəri girir.

Məmmədəli. Qeyd nömrəsi burdadır.

Akif (*qaça-qaça gəlir*). Adə, vaxsey, vaxsey... Xəbəriniz yoxdur ki? Qəzetin atasını yandırılar. Kişi altına arvad qoyublar, arvad altına kişi! Kişi şəklinin altına arvad adı, arvad adı altına kişi adı çıxıb. Vaxsey, vaxsey! Hindi Əhməd qiyamət qoparacaq!...

Məmmədəli. Hanı o qəzet? Yəqin genə stereotipçi kefli imiş, şəkilləri qatışdırıbdır.

Bu vaxtadək gələn adamların hamısı otağın bir qapısından girib o biri qapısından çıxırlar. Çadralı bir qadın içəri girir.

Qadın. Ay qərdəş, burda kimə şikayət eləyirlər?

Cavadlı. Nə şikayət?

Qadın. Mənim kişim gedib bir başqa arvad alıb. İndi...

Cavadlı. Yaxşı, o biri otağa gediniz. Əməkçi şöbəsinə. Gəliniz göstərim...

Durub qadının qabağına düşür. O biri qapıdan iki kəndli girir, Əzimə təsadüf edir.

Kəndli. Burada qazut harada yazırlar?

Əzim. Nə qəzet?

Kəndli. Bizim kənddə yerimiz var. Bax, beləncik. Meşənin... söz gəlişi, sağ böyründən... Məsələn, bu yerdir... bu da... bir nəfər Hacı Xudabaxış vardır, özü də keçmişdə kəndxuda olubdur...

Əzim. Bilirsiniz, siz Şuralar Azərbaycanına gediniz.
Kəndli. Hara gedək? Biz qazut yazdırmaq istəyirik.
Əzim. Yaxşı da, o biri otağa gediniz də. Gəliniz buraya...
Kəndli. Allah atana rəhmət eləsin.

Əsəd və Cəfər vuruşaraq girirlər.

Əsəd. Mən orasını yaxşı bilirəm ki, Bethoven heç dibindən kompozitor deyil.

Cəfər. Mən də orasını yaxşı bilirəm ki, sən özün heç dibindən yoxsan.

Əsəd. Tarsız olmaz!

Cəfər. Olar!

Əsəd. Deyirəm sənə olmaz!

Cəfər. Deyirəm sənə olar!

Məmmədli. Adə, nə vurhavurdur genə? (*İçəri girir.*) Deyir bəs Qlier kontrabasda çargah oxuyur, hə? Niyə, yaman olmaz!

Akif (*qaçaraq*). Xəbəriniz yoxdur ki, bir arvadın əri gedib bir də arvad alıbdır...

Yazı (*başını qapıdan çıxarır*). Tahirov, telefon!

Cəfər (*oxuyur*). Bir də bəlayə salma məni, çox bəlaliyəm!

Məmmədli. Konsert başlandı ha? Bu, Qlier çargahıdır oxuyur-
san ha? Necə deyir onu?

Mirheydər. Cəfər, telefona! (*İçəri girərək*) Telefona!

Akif. Məmmədli, arvad telefona çağırır.

Mirheydər. Əsəd, telefona!

Cəfər (*qayıdaraq*). Bir də bəlayə salma məni, çox bəlaliyəm.
Çoxdandır aşıqəm sənə, amma həyalıyəm.

Yazı. Cəfər telefona!

Cavadlı. Görəsən bu gün sətir hesablarımızı verəcəklər?

Əzim. Köpək oğludur yalan deyən, heç spışka almağa pulum yoxdur.

Məmmədli. Düzəldərik sizin üçün.

Bir nəfər şəkili. Əbdülrəhim Ağakışiyev gəlirdi?

Cavadlı. Əbdülrəhim yoxdur. Məzuniyyətə gedibdir.

Şəkili. Ha bi belə də iş olumu? Üç aydı borcludu. Ha bu gün, ha sabah. Mənə deyirdi bu gün idarəyə gəlim. Özü qoyutdu geditdi.

Cavadlı. Ağakışiyev üç gündür yola düşüb getmişdir.

Məmmədli. Hə, Qlier necə oldu? Cəfər necə oldu?

Cəfər (*bayırdan gələrək*). Mən sənə deyirəm Hüseynağanın səsi yaxşıdır.

Əsəd. Mən də sənə deyirəm Bülbülün səsi yaxşıdır.

Cəfər. Bülbül heç dibindən oxuya bilmir, özü də heç dibindən artist deyil.

Əsəd. Mən də sənə deyirəm Hüseynağa heç dibindən oxuya bilmir, özü də artist deyildir.

Məmmədəli. Genə boğuşma başlandı ha!..

Xəlil. Yox. Şübhəsiz, mən bu gün bir münəqqid kimi, bu iki nəfərə baxdıqda hər ikisində müəyyən yaxşı cəhətlər və müəyyən nöqsanlar olduğunu görürəm.

Əsəd. Mən sizə deyirəm Hüseynağa artistlikdə də, səsdə də Bülbüldən yaxşıdır.

Cəfər. Mən də sizə deyirəm. Bülbül oynamaqda da, səsdə də Hüseynağadan yaxşıdır.

Əsəd. Hüseynağa yaxşıdır!

Cəfər. Bülbül yaxşıdır!

Məmmədəli. Adə, bir dayanın görək kim kimi deyir yaxşıdır.

Cavadlı. Adə, ay evinizi Allah yıxsın, artistləri dəyişik salmış-sınız hey...

Şərifov. Ha... yoldaş... Cavadlı, məqalə, şübhəsiz, bitdi.

Cavadlı. Haradan. Heç başlamamışdıq ki...

Şərifov. Ha... yoldaş Cavadlı, şübhəsiz saat on ikidir. Material gec qalacaq.

Məmmədəli. Tələsmə, qəzet vaxtında çıxacaq.

Xəlil. Heç şübhəsiz, bunların ikisi də artistdir. Və mən, bir zritel kimi baxanda bunların hər ikisindən bir zövqi-bədii ala bilirəm. Lakin mən bunlara bir münəqqid kimi baxdığımndan...

Əsəd. A kişi, Hüseynağa nə artistdir?

Cəfər. Bülbül nə artistdir?

Məmmədəli. Adə, genə artistləri dəyişik saldınız, bir bilmədik kim kimi yaxşı deyir?

Akif. Xəbəriniz yoxdur ki?..

Xəlil. Şübhəsiz, bu gün biz Hüseynağa və Bülbülü Avropa aktyorları ilə qiyas edəcək olursaq, bəlkə də heç birinin aktyor olmadığı mühəqqəq görünmüş olur. Lakin...

Akif. Necə? Nöşün? Hər ikisi yaxşı artistdir. Əsəd. Hər ikisi xarəbdir?

C ə f ə r . Hər ikisi yaxşıdır!

“Yaxşıdır”, “xarabdır” – deyə ümumi bir gurultu qopur.

Ə h m ə d . Pryamo xalturyat. Çortovoy materi! (*Əlində qəzet olaraq içəri girir, qəzeti stol üstə ataraq*) Nə bu? Qəzetəyi bərbad bir hala salmışsınız. Hələ mahsusu dilimlə ismarlamışam. (*Kimsə danışmır.*) Burda şəkilləri qatışdırmışsınız. Burda yoldaş Çemberlen yazmışsınız. Kim bunu yazdı?

Pauza.

C ə f ə r . Cavadlı, o qrankalardan bir-ikisini mənə, məqalələr tökü-
lüb qaldı.

Ə h m ə d . Pryamo xalturit eləyirsiniz... Kim bunu yazdı? Yoldaş
Çemberlen...

C a v a d l ı . Xəlil, o bıçağı mənə, bu karandaşı çərtim.

Ə h m ə d (*getdikcə qızışaraq*). Biri yazır yoldaş Çemberlen, biri
Hindistan imperializmi... kim bunu yazdı?

Ə s ə d . Cəfər, o bıçağı bəri ver, dekretlər qaldı.

Ə h m ə d . Burada çinli qadının şəkli altında Ştrezeman... Hələ di-
limlə tapşırırmışam!

M ə m m ə d ə l i . Cavadlı, o göy karandaşı mənə, qeyd nömrəsini
yazım.

Ə h m ə d . Çortovoy materi! Qeyd nömrəsi! Məmmədəli! Mən söz
diyorum. Sanki eşitmir.

M ə m m ə d ə l i . Sən mənə deyirsən? Hə, nə olub ki?..

Ə h m ə d . Mən dəmindən zurna çalırımyım? Bunu kim yaptı?

M ə m m ə d ə l i . Bu gecə mən deyildim növbətçi, Qədirdi.

Ə h m ə d . Cafer, kim bunu yazdı? Sənmi yazdın?

C ə f ə r . Nəyi?

Ə h m ə d . Nəyi? Dəmindən bağırıyorum, partlıyorum, hələ indi
soruyor nəyi? Yoldaş Çemberleni!

C ə f ə r . Mənim xəbərim yoxdur.

Ə h m ə d . Əsəd, sənmi yazdın?

Ə s ə d . Nəyi? nədir o?

Ə h m ə d . Yahu, partlayacağım gəlir. Nəyi?! Zəhrimarı!..

Ə s ə d . Mənim xəbərim yoxdur.

Əhməd. Cavadlı, həpsindən ayrı-ayrımı sorayım? Kim yazdı?
 Cavadlı. Mənim xəbərim yoxdur.
 Əhməd. Sən yazmadın... sən yazmadın... Kim yazdı? Qapılarını yazdı? Mənmi yazdım? Tap pojalusta arjinalı!
 Cavadlı. Mən dünən Çemberlən yazmışam, amma yoldaş sözü yazmamışam.
 Cəfər. Mən də Çemberlən yazmışam, amma yoldaş sözü yazmamışam.
 Əhməd. Yaxşı, yaxşı! Qəbahət məndə.
 Əli Kərimov. Razaydis, strelyat budu!
 Əhməd. Pryamo bezobraziye! Xalturyat... Məsuliyyət mənim boynumda qalacaq. Çortovoy materi! Ya zautra naçnu inaçe.
 Bir rus qadını. Tovariş, qde vaş redaktor?
 Əhməd. Kakoy redaktor?
 Qadın. Tovariş Aqakişiyev!
 Əzim. Tovariş, on redaktor vozduşnoy qazeti.
 Əli. A redaksiya yeqo u neqo mozqu na pravom poluşarii.
 Əhməd. Gör, ada, köpək oğlunun qoduğu nə xalet ediyor? Habib Almaniyada oturmuş, bunun burada yediyi nanaya bax!
 Qadın. Slovom, on mne doljen za...
 Əli. On uyexal!
 Əhməd. Yaxşı, yaxşı! Al pojalusta...
 Cavadlı. Vaxsey, neçə səhifədir o?
 Əsəd. 28-ci səhifə. Bu haçana olacaq?
 Əhməd. Bu günə!
 Cəfər. Balam, bunu bir gündə eləmək olmaz ki!
 Əhməd. Nikakix! Polnosti gedəcək. Sadə dildə. Al, Cavadlı, sən də bu teleqramları!

Telefon zəngi çalır.

Əli. Məni çağırırsalar, de yoxdur.
 Akif. Əli... telefona!..
 Əli. Genə kimdir o? Deyəydin yoxdur də. (*Gedir.*)
 Əhməd. Al bunu da! Polnosti gedəcək.
 Cavadlı. Bu da otuz səhifə. Qaldıq gecəyə.
 Bağır. Alın bu iki məqaləni bir tərcümə eləyin.
 Əsəd. Heç yeridir! Onsuz da bir dünya iş var.

Əhməd. Al pojalusta bunu da...

Cəfər. Uşaqlar, durun gedək, Qədirə deyək pul versin, kabablayaq. İş ciddiləşdi. Cavadlı, keç stolun altına.

Əsəd. Deyək hələ sətr hesablarını versin də...

Cavadlı. Doğrudan, balam, altı gündür vaxtından keçir ki...

Qədir girir içəri.

Qədir. Yoldaş Əsəd, onları qoy yerə, tez bir bu elanları tərcümə elə getsin.

Cavadlı. Yoldaş Qədir, bu gün ayın... neçəsidir? Bu vaxtadək...

Qədir. Ay uşaqlar, hansınızda bir on manat var? Kassada bir köpük də yoxdur. Qalmışam məəttəl.

Əzim. Qədir, köpək oğludur yalan deyən, heç bir köpüyüm də yoxdur. Özüm də...

Qədir. Gör Cavadlıda var, beş-altı şahı al, bir-iki günə düzəldərik.

Əzim. Qədir, it oğludur yalan deyən. Həzrət Abbas haqqı, atovun goru üçün, oğlanlarımın canı üçün bir köpüyüm də yoxdur. Heç olmasa altı sayı ver, papiros aldırım.

Qədir. Oldu olmadı. Siz öləsiniz beş min manatlıq vekselim var.

Mahmud Sadıqov (*Qədirin çiyini üzərindən*). Kassada siçan oynayır.

Akif (*qaçaraq gəlir*). Xəbəriniz yoxdur ki? Əli telefonu sındırdı, trubkanı-zadı vurdu yerə. (*Deyib qayıdır.*)

Qədir. Yaxşıdır də. Gündə ustaya bir ətək pul veririk.

Akif. Adə, vaxsey, Əli genə dəli olub stolları qırdı çatdı.

Əli (*yüürərək gəlib Məmmədəlinin boynuna sarılır*). O Bayadərə!.. (*Oxuyur, Məmmədəlini öpür.*)

Məmmədəli. Dayan, ay Əli, iş rəsmidir.

Əli. Molçat!.. Laç!.. Vot tebe!.. (*Şkafa bir təpik çəkir, üstündəki kağızlar tökülür.*)

Məmmədəli (*telefonu götürür*). 10-40...

Yazı. Ponedelnikdir. Smiritelni rubaşka götürüm.

Əli. Molçat!.. Vo...laç! (*Onun ardınca qaçır, o biri evdən oxumasının səsi gəlir... Tamara Dmitriyevna*)

Məmmədəli. Qədir, mən mestkom olduğum üçün sənə deyirəm: bu gün əvvələn, məvacibləri ver!

Qədir. Pul yoxdur, bu heç. Sonrasını de görək.

Məmmədəli. Mən yoxdur-moxdur bilmirəm. Mən əmr etdim; gərək verilsin.

Əli (*girərək*). Pravilno! Bravo mestkom! Ya kak çlen seksii rabprosa podderjivayu! İ, trebuyu ot imeni mnoqomilyonnoqo, uqneyonnoqo çeloveçestva və dəlixanada yaşayan bütün vətəndaşların adından trebuyu platit! A yesli ne seqodnya, to zavtra, yesli ne zavtra, tak altısında ver, yeddisində ver, səkkizində ver, doqquzunda ver, onunda, on birində... (*və ilaxır sayır.*)

Məmmədəli. İkinci, peç üçün odun aldır!

Mahmud Sadıqov (*Qədirin çiyininin üstündən*). Pul yoxdur, müsülman!

Qədir. Yığışın hamınız bir otağa, nəfəsinizdən isti olsun.

Məmmədəli. Sonra sətr hesablarını ver!..

Qədir. Mahmud, doğrudan, pulun var bir beş manat ver, iki min manatlıq vekselim var, gərək bu gün düzəldim verim.

Mahmud. Oğlumun canı üçün ki, kassada bir qara qəpik də yoxdur.

Əli Cəlilzadə (*Mahmudun qoltuğu altından*). Calaqoniya da pul gətirmədi. Sinkoqrafiya da pul üçün gəlmişdir.

Qədir. Yaxşı də, düzəldərik bir-iki günə. (*Deyə əkilir.*)

Cavadlı, Cəfər, Əsəd, Əzimov və başqaları (*dalbadal*). Əli, başına dönüm, bir yeri, bəlkə Qədirdən bir şey düzəldəsən, yoxsa cib boş, qarın boş baş da ki, boşalmaq üzrədir...

Əli. Yaxşı, siz işləyəsiz, mən bu saat xəbər gətirim. (*Gedir.*)

Əzim. Ay uşaqlar, altı köpüyüm var, üstünə iki manat da qoy, bir dənə yaxşı limon, bir qutu manpası...

Cavadlı. Bir də bir avtomobil ala, səni də mindirək içinə.

Akif. Göndərək Moskva, istoriçeski redkostların arxivinə!

Əzim. Niçevo podobnovo! Mənim onsuz da muzeylərdə adım var. Gərək sənin özünü göndərək Ərdəbilə...

Əsəd. Tutmadı, Əzim, nömrən tutmadı!

Əzim. Niçevo podobnovo! Mənim onsuz da muzeylərdə adım var. Göndərək, çünki...

Əsəd. Sənin adını muzeyə kim buraxır. Mənim adım isə doğrudan da Moskva muzeyində vardır. Tərcüməmin afişasını divara vurublar. Hətta Leninqrad muzeyində də vardır.

Xəlil. Mənim də muzeydə adım vardır. Hətta Almaniyada da vardır. Kitab kataloqunda yazılıb tərcüməçisi Xəlil İbrahim... Ancaq

1916-cı ildə yanvar ayının 18-də, cümə axşamı mən “Səda” da bir məqalə yazdım, onu 1916-cı il avqust ayında Parisdə “Pti Parisen” qəzeti tərcümə elətdirmişdi. Ancaq zəhrimar adımlı yazmamışdı. Yandırdı tökdü məni!

Cəfər. Əligil gec gəldi. Mən gedim bir xəbər gətirim. (*Gedir.*)

Cavadlı. Uşaqlar, türkcə necə demək traktovka?

Əzim. Hələ traktorlaşdırmaq.

Əsəd. Yox, ada, avtomobilləşdirmək, ya da parovozlaşdırmaq.

Əzim. Get, ada, malçışka! Nakonse konsev mən yüz dənə sizin kimi malçışkalara dərs verərəm.

Cəfər (*qaçaraq, dirijor vəziyyəti alır*). Uşaqlar başlayın.

Əsəd. Hansından?

Cəfər. Şopendən.

Əsəd bas ilə Şopenin yas marşını başlayır, Cəfər dirijorluq edir və

Cavadlı bariton ilə səs verir. Xor ilə yas marşı.

Akif. Vaxsey, Əhməd gəldi.

Əhməd. Yahu, bu nə?

Cəfər. Əhməd, doğrusu, pulumuz yoxdur.

Cavadlı. Özümüz də ac.

Əsəd. Vur öldür, artığını ver.

Əli. Qədir də, Mahmud da and içirlər ki, bir qara köpük də yoxdur.

Əhməd. Necə yoxdur? Çağır pojalusta Qədiri! Yaqub!

Əsəd Əyyubi. Yaqubu yumurta almaya göndərmişim. Allah bəlasını versin.

Əhməd. Nərdə o birilər? Abuzər!

Əsəd Əyyubi. Abuzəri içməli su gətirməyə göndərmişəm. Qadır para verməmiş, bizim suları qapamışlar.

Əhməd. Yahu! Allah bəlasını versin, bu Şəmsülnisa nərdə?

Əsəd Əyyubi. O da çay gətirməyə getmiş.

Əsəd. Atam, Qədiri mən gedim çağırım da, tək o pul versin. (*Gedir.*)

Əsəd Əyyubi. Durunuz hələ sizə bir şiir oxuyayım. O divar, o divar, o divarın dibində...

Əzim. Ac qarına bizim üçün çargah oxuyacaqdır.

Cavadlı. Olmaz ki, sonra oxuyasan?

Əsəd Əyyubi. Yox, hələ ufacıq bir şiir.

Cəfər. Di tez ol görək nə deyirsən!

Əsəd Əyyubi. O divar, o divar o divarın dibində... O divar, o divar vız gəlir bizə, vız...

Akif (*qaçaraq gəlir*). Xəbəriniz yoxdur ki?.. (*Əhmədi görünəcə birdən sözünü saxlayır və Əhmədə yanaşaraq*) Əhməd yoldaş, xəbəriniz yoxdur ki? Axşam burada qiyamət idi. Səkimizdən iki piyan urus keçirdi. Biri valayladı, qapımıza dəydi. Gördü mən baxıram, düz getdi.

Əhməd. Nə oldu? Bu Qadının Allah bəlasını versin!

Əsəd (*girərək*). Budur gəlirlər. Kontoru bağlayıblar, gedirlər.

Qədir, dalınca Mahmud əlində açarlar, Əli, Əziz, Ruxsarə və Ləman gəlirlər. Hamısı da paltolarını geymişlər.

Əhməd. Nerəyə böylə?

Qədir. Əhməd, cümə axşamıdır, saat ikidə kontor bağlanır.

Cavadlı. Hələ ikiyə 10 dəqiqə vardır ki!

Qədir. Əhməd, pul yoxdur, indi sinkoqrafiya da pul üçün gələcək. Ona görə bir az tez gedirik.

Mahmud. Onsuz da kassada bir köpük də yoxdur. Oğlumun canı üçün ki...

Əhməd. Nasıl yoxdur?! Baksovet vermədimi?

Hidayət. Cəmisi yalvar-yaxar üç yüz manat pul qopara bilmişəm.

Qədir. Əhməd, hələ tutaq ki, var. Sinkoqrafiyaya pul verməmişik. Tipoqrafiya qalıb, ayın on səkkizinə də vekselim vardır.

Əhməd. Gör, ada, ayın on səkkizinə hələ altı gün var. Çortovoy materi! Ver pojalusta bunlara pul!..

Qədir. Əhməd, telefonların pulu qalıb, suyu kəsiblər!...

Mahmud. Siz öləsiniz, köpəy oğludur yalan deyən...

Əhməd. Ver pojalusta! Nikakix! Avans ver!

Qədir. Yaxşı də, Mahmud, gör əlli manatdan-zaddan bəlkə düzəldə biləsən, verək, hələlik bölüşdürsünlər.

Mahmud. Gedim görüm bəlkə bir otuz manat bir təhərlən düzəldim.

Əzim. Bəs səhərdən bir köpük də yoxdur?

Mahmud. Siz öləsiniz, atamın goru üçün ki, onu da qayınatamın pulundan verəcəyəm.

Akif (*gəlir*). Xəbəriniz yoxdur ki? Əli Əzimin balığını oğurlayıb yedi!

Bu aralıq Əli qaçır, Əsəd Əyyubi ardınca yüyürür.

Əhməd. O nə?

Əsəd Əyyubi. Yahu, Allah bəlasını versin, yumurtalarımı çaldı da, qaçdı!

Əhməd. Yaxşı, yaxşı, dağılışın! (*Özü gedir.*) Pojalusta.

Əli. Ay uşaq, Xəlil qaçır, qoymayın!

Cəfər. Ada, götür papağını, qoy şkafın üstünə! (*Əli götürür papağını, şkafın üstünə qoyur.*)

Əsəd. Cəfər, zəngi bas, kabablacaq.

Akif (*qaçır*). Xəbəriniz yoxdur ki? Mahmud əlli manat pul gətirir.

Əzim. Siz öləsiniz, köpək oğludur yalan deyən, mənim 46 manat borcum var, bu günə söz vermişəm, gərək aparıb verəm.

Akif. Onda olmaz ki, hələ o əlli manatın hamısını verək sənə?

Əzim. Sən səsini kəs! Sən malçışkasan. Mən sənin tayın deyiləm. Mənim oğlumun nəvəsi səndən iki yaş da böyükdür.

Məmmədəli. Ada, genə nə vurhavurdur?

Xəlil (*gəlarək*). Balam, mənim bu papağımı oraya kim qoyub?

Əli. Xəlil, qaçdı yoxdur.

Xəlil. Mühüm bir işim vardır, siz allah papağımı veriniz!

Əli. Elə şey yoxdur!

Xəlil iki stul tapıb, bir-birinin üstünə qoyur, şkafın üstünə dırmaşır.

Əsəd. Cavadlı, orta qapını bas!

Bu aralıq Əli qaçır, Tamara Dmitriyevna onun dalınca yüyürür.

Tamara Dmitriyevna. Gerimiç, day pojaluyusta pudru!

Əli. Molçat! Oyyo! O Bayadera!..

Cəfər. Uşaqlar, başlayın o birini.

Xor. Ağ dəvə düzdə qaldı, ya ləlli, qurbanın olum;

Yükü Təbrizdə qaldı, ya ləlli can, ləlli.

Oğlanı dərd apardı, ya ləlli qurbanın olum;

Dərmanı qızda qaldı, ya ləlli can, ləlli.

Xəlil şkafın üstünə döyür, bu halda Əli, Xəlili qaldırıb şkafın üstünə qoyur; Xəlil ayaqları ilə şkafı döyür.

Cəfər. Uşaqlar, oğlanı dərd apardı yox, oğlan dərddi apardı, dərmanı qızda qaldı.

Əsəd. Yox, oğlanı dərd apardı.

Cəfər. Heç yox! Oğlan dərdi apardı daha gözəldir.

Xəlil (*göydən*). 1918-ci ildə iyul ayının 14-də, cümə axşamı mən Şuşada idim. Orada...

Cəfər. Xəlil, di bazar açma, xronologiyada işimiz yoxdur. Başlayın!

Cavadlı. Di, yaxşı, hər kəs öz istədiyini desin. Başlayın.

Xəlil şkafi ayaqları ilə nağara kimi çalır. Əsəd stolu çalır, özü də başı ilə oxuyur.

Əli Kərimov Tamara Dmitriyevnanı qucmuş bir halda dayanmış, Cəfər bir stulda oturmuş, ayaqlarını da o biri stula qoymuş, Cavadlı da stulu döyür.

Akif. Xəbəriniz yoxdur ki? Mahmud gəlir, pul gətirir.

Xəlil. Ay uşaqlar, siz allah məni düşürün!

Cəfər. Olmaz, olmaz, di başlayın!

Xor. Ağ dəvə düzdə qaldı, ya ləlli qurbanın olum;

Yükü Təbrizdə qaldı, ya ləlli can, ləlli.

Oğlan dərdi ("oğlanı dərd" yerini hər kəs öz bildiyi kimi)

A ləlli can, ləlli can, ləlli;

Apardı, ya ləlli qurbanın olum.

Dərmanı qızda qaldı, ya ləlli can, ləlli.

A ləlli can, ləlli can, ləlli.

2000 GECƏ

Axşam saat dörd-beş radələri. Məclis. “Üçüncü internasional” mətbəəsində “Kommunist”in iş otağında tərcüməçi stolunun üstündə Şakov və başqa bir neçə nəfər mürəttib kolbasi, xərçəng və sairə düzüb yeyirlər. Müsəhhih stolunun üstündə Süleyman və şagirdləri piti taskabablarını düzmüşlər. Məmmədəlinin stolunun üstündə Allahverdi bir başqası ilə oturub nərd oynayır. Stol üstündə də bir iki stəkan çay, çaynik, bir də xor-xor qəlyan qoyulmuşdur. Qəlyan tütünləyir.

Süleyman. Gəl də, hələ bu gün sovesçaniyə olub, Əliağa bu vaxtacan gəlib çıxmayıb, korrekturalar da o yanda tökülüb qalıbdır. Ağahüseyn, dur sən allah bir telefon ilə danış, de ki, materiallar tökülüb qalıbdır.

Əliağa (*girərək və oyan-buyana baxaraq*). Yaxşıdır də! Döndərmişsiniz xarabanı kababçı dükənina. Xor-xor qəlyan... piti... Yaxşıdır də... (*Kimsə danışmur.*) Yoldaş Süleyman, olar ki, zəhmət çəkəsiniz, biz burada işləyək? Pojalsta! Nəborşiklərin öz otağı var...

Allahverdi. Axşam vaxtı genə işə düşdük də...

Süleyman. Saat yeddidir, atıla-atıla durub gəlib üstümə ki, nə var iş bilmişəm.

Əliağa. Daha o sənin işin deyil! Pojalsta bez zameçani!

Yaqub (*tələsik içəri girərək*). Bu tərcüməçilər gəlməyib! Əliağa, al bu üç məqaləni, tərcüməçilər gələn kimi ver, eləsinlər. Əhməd dedi.

Əliağa. Özlərini ələ salıblar. Cəhənnəmə ki! Mənə nə var! Səhər qəzet qalar on ikiyə. Tiraj gündən-günə azalır. Gecə saat dörd-düç məqaləni götürüb ki, tərcümə eləsinlər. Əbdülrəhim saat 11-də gələcək, sonra bunları tərcümə edəcəkdir. Cəhənnəmə olsun hamısı, mənə nə var!

Ağahüseyn. Əliağa yoldaş, daha tez ha, çox tez gəlməmişsən ki?

Əliağa. O daha sənin işin deyil. Materialı qoy, çıx get. Hanı bəs bu Xanım da gəlib çıxmadı ki! Onda gedim Xanım gələnədək bir pivələyim.

Xanım əlində çadrası yellənərək içəri girir.

Xanım. Əliağa gəlib çıxmayıb? (*Əliağa içəri girir.*) Əliağa, bəs haradasınız, bu vaxtadək gəlməmişsiniz, materiallar tökülüb qalmış?

Əliağa. Xeyr, xanım bağışlayarsınız, mən bir gəldim; istəyirdim pivə içməyə gedim, daha getmədim. Siz özünüz hardasınız?

Xanım. Heç yox! Mən lap çoxdan buradayam.

Əliağa. Mən saat on ikidən burada oturmuşam.

Xanım. Mən lap saat 11-dən burada oturmuşam.

Əliağa. Süleyman, atam, sən gördün mən qabaq gəlməmişdim?

Süleyman. Mənim xəbərim yoxdur.

Əliağa. Di yaxşı, indi ki, elədir, dur buradan!.. (*Oturub oxumağa başlayır.*) “Çan Kay-şi öz hərəkətlərində hər kəsdən yardım görə bilərsə, ümumi çaynik ağası olan Əliağanın deyinməsindən qorxmayacaqdır...” Ada, bu nədir? Xanım! (*Xanım danışmur.*) Ay Xanım?.. (*Xanım birdən diksinərək, kağıza baxır.*) Nə yazılıb orada?..

Xanım. Hələ elədir də...

Əliağa. Nə elədir?

Xanım. Mən nə bilim!

Əliağa. Necə mən nə bilim? Bəs sən nəyə qulaq asırsan?

Xanım. Hər nə burada yazılıb, ona qulaq asıram da!..

Əliağa. Orada Əliağanın çaynik ağası olması da yazılıbdır?

Xanım. Nə çaynik ağası?

Əliağa. Pojalsta, Xanım, yaxşı qulaq as!

Xanım. Mən elə yaxşı qulaq asıram. Sən hələ həmişə mənim üstümə düşürsən. Jandarm kimi qoymursan gözümlü açım!

Əliağa. Pojalsta vəzifəndir! Qulaq as!

Xanım. Hələ hər nə oldu deyirsiniz! Hər nə oldu deyirsiniz! Mən bu saat Əhmədi çağıraram. Əlini çağıraram. (*Telefona gedir, mərkəz gec cavab verdiyindən ağlayır, yıxılıb, özündən gedir.*)

Mahmud. Yoldaş Əliağa, bu Xanımı nə üçün incidirsən?

Əliağa. Mənə nə var, yoldaş! Vəzifəsidir, yaxşı baxsın. Bu çaynik ağasını buraya kim yığıb?

Mahmud. Məmməd yığıbdır!

Əliağa. Məmməd, pojalsta, mən bunu saxlayacağam, Babetskiyə göstərəcəyəm!

Məmməd. Ged, ada! Ged ada! Göstərəcəyəm... Heç onu mən yığmışam?

Əliağa. Bəs kim yığıb?

Məmməd. Mən nə bilim! Qulaməli maşının başında yatıb, gözü yuxulu, ağızına gələni yığıbdır.

Əbdülrəhim içəri girib, öz yerində oturur.

Əliağa. Əbdülrəhim, balam, bir az tez gəl də! Tərcümələr tökülüb qalib burada. Al, üç dənə məqalə!

Əbdülrəhim. Qoy bura, elərəm də.

Materialları alıb yanına qoyur və başını yerə qoyub yatır. Xanım oyanır, gəlib oturur. Əliağa yenidən oxumağa başlayır. Məmmədəli əlində qəzetlər və yenidən çıxmış “Oqonyok” içəri girir.

Məmmədəli. Ya Allah! Kim var, kim yox?

Əliağa. Əbdülrəhim, tez ol, maşınlar dayanıbdır.

Əbdülrəhim. Mən bu gecə naxoşam. Tərcümə edə bilməyəcəyəm.

Məmmədəli. Necə edə bilməyəcəyəm?

Əbdülrəhim. Dünya ki, var, beş gündür. Mən deyirəm bu yaşayışın heç mənası yoxdur. Özüm də bu saat tanış yerə getmişdim, qonaq çağırmışdılar. Nə qədər yalvardılar ki, heç olmasa bir rumka da olsa iç, sən öləsən, dilimə də vurmadım. Axırda vur-tut bir butilka yarım araq içmişəm. Mən bu gecə işləyə bilməyəcəyəm.

Əliağa. Yaxşıdır də. İndi teleqramlar gələcək. Məmmədəli, bəs nə edək?

Məmmədəli. Ürəyini sıxma! Düzəldərik sənin üçün!

Əliağa. Necə düzəldərik? Saat doqquzdur. Maşınlar dayanıb qalacaq sabaha. İki gündür gözlərimi yummamışam. Ada, Əbdülrəhim!

Əbdülrəhim. Sən səsini kəs, zıqqıldama pojalsta! Məmmədəli mənim qardaşımdır. Ona dedim, özü anladı. Özüm də gedirəm.

Məmmədəli. Əbdülrəhim, necə gedirəm? Başla görək!

Əbdülrəhim. Əlimə də ala bilməyəcəyəm. Məcbur deyiləm ki, kefli-kefli tərcümə edim. *(Başını yerə qoyur, yatır.)*

Məmmədəli. Ada, Əbdülrəhim! Əbdülrəhim! *(Əbdülrəhim tərpənmir. Məmmədəli onu silkələyərək.)* Əbdülrəhim! Əbdülrəhim! *(Əbdülrəhim tərpənmir.)*

Bu aralıq Əhməd içəri girir.

Əhməd. Nə olub?

Əliağa. Nə olacaq! Materiallar tökülüb qalıb, Əbdülrəhim də burada keflənibdir.

Əhməd. Nasıl, keflənmiş?.. Abdalrahim! *(Qabırğasından bir dümsük vuraraq, onu oyadır.)* Abdalrahim!

Əbdülrəhim. Nə deyirsən, Əhməd yoldaş? İçmişəm, vəssəlam! Özüm də sabah gedəcəyəm soyuza şikayətə. Sizin məni qulluqdan çıxarmağa haqqınız yoxdur. Çünki vur-tut bir butilka yarım içmişəm. Nəhayət, mən də özüm üçün bir adamam!

Əhməd. Nəsil adamam? Bilmirsən bu saat “Pravda” gələcək? O tərəfdən də Şuralar qurultayı gedir...

Əbdülrəhim. Ay Əhməd, qurultay olduğunu mən çox yaxşı bilirəm. Daha mən nə bilim qurultayda daim danışıcaqlar da...

Əhməd. Necə, ada, danışıcaqlar?

Əbdülrəhim. Vacib deyil ki, qurultayda danışıqlar...

Əhməd. Necə, ada, nə danışırsan? Qurultayda nə edəcəklər?

Əbdülrəhim. Mən nə bilim, ay Əhməd!.. İndi içmişəm, vəssəlam!..

Əhməd. Çortovoy materi! Get pojalysta! Mamedali, çağır pojalysta Caferi!..

Məmmədəli (*telefonu alaraq*). 24-24! Cəfər, tez mətbəyə gəl, Əbdülrəhim tramvay altında qalıb, göndərdik xəstəxanaya. Qəzet yatıb qalıbdır.

Əhməd. Nərdə bu teleqraflar? Yaqub gəlməmişmi?

Əliəğa. Sonra da deyirlər qəzet gecikir. Qəzet qaldı sabaha, mənə nə var!..

Əhməd. Çağır pojalusta Yaqubu!

Əliəğa (*telefona gedərək*). Yağub! Fatma! Yağub evdə... necə?.. Hamama gedib. (*Telefonu asaraq*) Buyur da! Bu da burada hamama gedib.

Məmmədəli. Ürəyini sıxma. Qəzet öz vaxtında çıxacaqdır.

Əhməd. Di yaxşı, Mamedali, başla Bakı səhifəsini.

Məmmədəli. Hardan? Nə Cavad gəlib, nə də Əbdülrəhman!

Əhməd. Nərdə bəs bu adamlar?

Qulaməli. Əbdülrəhman gedib Baksoyuza kreditovaniya almağa.

Cəfər oxuyaraq içəri girir.

Cəfər. Qara dəniz axşam deyir,

Ətrafını yıxmam deyir...

Əhməd. Balam, ya Allah, ya Allah! Ay Cafer, bir belə də yatmaq olmaz! Sənin kefin, əhvalın?.. Al, bir qanfet verim sənə...

Cəfər. Balam, Əbdülrəhimə nə olub?

Məmmədəli. Cəfər başına dönüm, daha danışmaq vaxtı deyil, otur başla. Orada üç-dörd məqalə vardır, onları tez əldən çıxar.

Əliəğa. Hindi də teleqraflar gələcək.

Əbdülrəhman burnunu və dodaqlarını sallamış bir halda içəri girir.

Əhməd. Nerdəsin, yahu? Bin yol demişdim...

Əbdülrəhman. Vallah, Məmmədəli, yatmışam. Arvadın mənə yazdığı gəlib oymayıb. Bir də ayıldım gördüm saat 10-dur. Qaç-a-qaça gəlmişəm.

Məmmədəli. Tez ol soyun, başla!

Əhməd. Nerdə bu klişələr?

Əli ağa. İki saat bundan qabaq telefon elədilər ki, göndərdik, iki dəqiqədən sonra gəlir.

Əhməd. Allah bəlasını versin. Mamedali, bir telefon elə başın için!..

Bu aralıq Qədir sərəsimə içəri girir.

Qədir. Buraya gələn-zad olmamışdı?

Məmmədəli. Nə gələn? Kim yəni?

Qədir. Qulağıma, deyəsən salat səsi dəydi... Ölən-zad gəlməmişdi bura?

Bu aralıq bir nəfər içəri girir, Qədir tez ona tərəf qaçaraq.

Hə, olmya ölünüz ölüb?..

Ölüsü ölən. Bəli, mənim atam ölüb.

Qədir. Hə... Allah rəhmət eləsin. Eybi yoxdur. Dünyanın işi belədir. Hamı öləcəkdir.

Ölüsü ölən. Allah sənin də ölənlərinə rəhmət eləsin.

Qədir. Yaxşı, deməli, siz elan vermək istəyirsiniz?

Ölüsü ölən. Bəli!

Qədir. Yaxşı də, hələ bir troynik verdirərsiniz. Özgəyə 46 manat alırıq, sizin üçün bir az güzəşt elərik. Məmmədəli, o çortkəni bəri ver! (*Salır.*) Deməli, 90 sətir. Bu 26, bu da 18, bu da... Belə... hə də, deməli, hamısı 54 manat 18 qəpik. Yaxşı, bu 18 qəpik də heç. Hələ düz 55-cə manat verərsiniz. Baş üstə...

Yaqub teleqraflarla içəri girir.

Əhməd. Nerdəsin, ada? Saat on ikidir!

Yaqub. Mən nə eləyim, Zaktacda korrektor gəlməmişdi. Ad qoyulan günü idi. Axsamdan gözləyirəm.

Əhməd. Bu nədir? 60 səhifə!..

Yaqub. Olar gündüzdən qalandır. Abazər gedib yaçeykaya, materialları gətirməyibdir.

Əhməd. Allah bəlasını versin. Nərdə bu klişələr?

Əliağa. Odur hey, 70 səhifə teleqrafi birdən yıqıb götürübür. Bunu gündüz deyəsən eləyə bilmirlər. Yaxşıdır də, qaldıq sabaha. (*Əhmədə müraciətlə*) Bax, min yol sənə demişəm. Götürüb yazıblar çaynik ağası, sonra da qəzetə getdi, nə olsun?

Əhməd. Nə çaynik ağası?

Əliağa. Mən nə bilim?

Əhməd. Bəs mən nə bilim?

Əliağa. Yaxşıdır də, deyəndə deyirlər mən nə bilim. (*Gedib bir həsir tapıb gətirir, altına salıb uzanır*)

Cavad içəri girir.

Əhməd. Nərdəsin, yahu?

Cavad. Naxoşdum, ölürdüm. Bu saat yorğan-döşəkdən durmuşam.

Əhməd. Get, ada! Gözləri şişib...

Cavad. Necə, özüm ölüm sancılanmışdım, ölürdüm, yarımca süşə araç içmişəm ki, sancım kəsilsin.

Əhməd. Çortovoy materi! Biri yatır yuxuya qalır, biri sancılanır.

Cavad. Əhməd, sən mənə material ver, hamıdan qabaq qurtarmasam, əllərimi kəsərəm.

Məmmədəli. Di yaxşı, başla teleqrafları.

Cavad. O səhifə Əbdülrəhmanınındır. Mən dekretləri eləyəcəyəm.

Məmmədəli. Dekretləri, Əbdülrəhman dedi mənindir, o apardı.

Cavad. Buna bax, mənim səhifəmi oğurluyub aparıb. Dayan, gərəç gedib onunla ayırd eləyim. (*Gedir.*)

Əliağa (*həsir üstə uzanaraq, yerindən danışıq.*) Bura bax, Məmmədəli, Mirzətağı gəlməyib ha! İndidən bir çarə eləyin.

Məmmədəli. Evindən xəbər alaç da.

Cəfər (*oxuyur*). Bəxti-namərdanəmizdən ruzigar ağlar bizə,

Aman, aman, aman, aman, aman, aman, aman hey...

Məmmədəli. Adə, Hüseyin, Məmmədəli, bircə sən allah, yeri Əlipaşanı çağır, bəlkə birdən Mirzətağı gəlmədi.

Bu aralıq Mirzətağ ı əlində iki qarpız, iki girvənkə Qarabağ pendiri, üç girvənkə Gəncə üzümü, bir çətvər çay, iki təndir çörəyi, iki girvənkə qənd, iki düjün stəkan-nəlbəki, bir qoltuğunda balaca bir samovar, iki xörək qaşığı, üç də çay qaşığı, bir taskababı, piti, bir dəmir çaynik, bir də saxsı çaynik, qurşağında bir lüləyin və çiyində bir dəst yorğan-döşək və bir sarı kürk olaraq içəri girir.

Mirzətağ ı. Hə, salaməleyküm! Deyəsən bir az gecikmişəm.

Məmmədəli. Mirzətağ ı, bular nədir? Köçürük mətbəyə?

Mirzətağ ı. Məmmədəli, bircə sən allah, bu yorğan-döşəyi çiyimdən al, əllərim doludur. Nə eləyək, balam, bütün gecəni burada qalacağam; sonra acından ölərəm.

Qurbanəli. Mirzətağ ı, bircə bu latıncaya qulaq as, bu zalım uşağı hamısı savadsızdır! Heydər də qatışdırıb bir-birinə.

Heydər. Sən qatışdırmısan bir-birinə.

Burada Əlipaşa içəri girir.

Aha! Budur, Mirzətağ ı burada. Bəs dedilər Mirzətağ ı itib?!

Əliağa. Əlipaşa, yaxşı gəlmişsən. Vur-tut üç-dörd min sətir material qalıb. Sən allah, olara sən bax, mən bir gedim yatım.

Münəvvər xanım içəri girib, səsi eşidilmədən başı ilə salam verir.

Əlipaşa. Xanım, deyəsən siz də bu gecə mənə kimi yol azmışsınız?

Münəvvər xanım. Heç yadımda olmamış. Mən elə bilmişəm bu gecə mənəm.

Cəfər (*qələmi qoyub başlayır*). Sonra deyirlər belə! Vallah, billah, Həzrət Abbas haqqı, onda ki uruslar urusca yazır, hasand yazırlar, başa düşmək olur. Onda ki türklər urusca məqalə yazırlar, o qədər qəliz olur ki, heç kəs başa düşmür. Hə, buyur də, bundan nə başa düşürsünüz?

Məmmədəli. İşini gör, düzəldərik səninçün.

Cəfər (*kamal səliqə ilə divara söykənib oxuyur*).

Qara dəniz axşam deyir,
Ətrafını yıxmam deyir.

Məmmədəli. Babay, babay, babay, babay...

Əlibala. Balam, daha nə yazırsınız? Maşın xarab oldu, işləmir.
Əhməd. Necə işləmir? Nerdə? Baqrat?

Qara Əbdülrəhman. Baqrat gedib yatıb; çağırdıq, tuman-
köynəkdə yorğan-döşəkdən çıxıb gəlmişdir.

Əhməd. Çağır pojalusta Babetskiyi!

Əbdülrəhman və Cavad boğuşaraq, içəri girirlər.

Əbdülrəhman. Məmmədəli, nöşün deyirsən dekret onundur?
Keçən ayın 12-də dekretləri Cavad eləmişdi, ondan sonra hesab ilə bu
gecə düz mənə düşür.

Məmmədəli. Mən bilmirəm, özünüz ayırd eləyiniz.

Cavad. Necə bilmirəm? Özün bilmirsən ki, bu gecə dekret
mənimdir?

Əhməd. Yaxşı, yaxşı!

Kuryer girir, kağız gətirir.

Bu nədir? Cafer, işin bitdi. Al bunu, bu gecə gedəcək.

Qədir. Bu nədir? Maşınlar xarab olub; bu səkkiz səhifə haçan
olacaq? Olmaz ki, sabaha qalsın?

Əhməd. Dur, ada! SK-dan gəlib, yarın “Bakinski Raboçi”də
çıxacaq, bu gecə polnosti getməlidir.

Qara Əbdülrəhman. Baqrat çıxdı getdi. Maşının biri bu gecə
işləməyəcək.

Əliağa. Yaxşıdır də! Bu yandan maşın xarab olub, bu yandan da
altmış səhifə teleqraf, SK məqalələr. Qaldı yenə sabaha.

Məmmədəli. Xülasə, o kişi deyib gedibdir. Dedi: mən gedirəm,
ancaq müsəlman işi düzələn iş deyil.

Allahverdi. Du... duddudu... du

Du... duddududu... du...

Əliağa. Adə, sən də rədd ol buradan! Dünya qədər iş tökülüb
qalıb, bu da gəlib zurna çalır...

Məmmədəli. Əliağa, ürəyini sıxma! Bu, birinci gecə deyil ki...
bu hələ belə olub, belə olacaq və qəzet də vaxtında çıxacaqdır.

Hamı işə başlayır.

Librettolar

SİTARƏ

6 pərdəli opera librettosu

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Sitarə

Hacı Səyyad – Sitarənin atası

Tapdıq – Sitarənin qardaşı

İsmayıl

Mənsur xan – Sitarənin sevgilisi

Vəzir

Əsəd } Sitarənin oğlanları

Cəfər }

Səfər – Hacı Səyyadın nökeri

Çoban

Əsgərlər, əyanlar, xor

BİRİNCİ PƏRDƏ

Xor

Dəhri-dünün yox vəfası, çoxların etmiş zari-sərgərdan.
Yox vəfası, ey əzizan, tərsinə fırlanmaqdadır dövrən.
Hər tərəf xain, edir zülm, eyləyir xalqı həsrəti tale,
Sidq yoxdur, zülm çoxdur, çoxlar olmuşdur xainə qurban.
Binəvalar oldu giryan-zari-məhrun, yox pərəstarı,
Zülm hər yan, etdi tüğyan, yoxdur məzlumə eyləyən dərman.

Pərdə düşür və tez qalxır, Hacı Səyyad daxil olur.

Hacı

(Rast üstünə oxuyur.)

Keçir əyyam, günü-gündən çoxalır dövləti-malım;
Pulum çox, dövlətim çox, qəmim yox, yaxşıdır halım.

Bir övrət, bir qızım, iki cavan oğlum, özüm xoşbəxt;
Qocaldım, taqətim getdi, səmərəsizdir bu əmvalım.
Dəxi dünyaya bəsdir sərf qıldım ömür-fanini;
Səmərəsizdir bu dünya, ey gözüm, kim söyləyir aləm.
Bu gün Həccə rəvan olmaqdayam bu dar dünyada,
Edim Həccə ziyarət, ta ki, parlaq olsun iqbalım.

Sitarə, Tapdıq və İsmayıl daxil olurlar.

Hacı

(Simai şəms)

Xələyiq oldu mühəyya, gedin ibadətə tez,
Bu gün o beyti-xudanı gedin ziyarətə tez.

Sitarə

Atam, apar məni də Kəbənin ziyarətinə;
Düşər anamsız işim, mən bilən, zəlalətə tez.

Hacı

Otur sən evdə, bu Tapdıq bəradərin də qalır;
Yetər bu dərdu qəmin, ey qızım, nəhayətə tez.

Sitarə

(Təsnif)

Mehribanım, valideynim, guş edin bu ərzimə:
Getməsin İsmayıl, ol arami-canım, getməsin.

Hacı

Bu ola bilməz, qızım, kim hər ikimiz pir ikən,
Var üç övladım, mənimlə bir cavanım getməsin?

Sitarə

Qardaşım Tapdıq naxoş, bəs mən necə yalnız qalım?
Qoymasın yalnız məni, ol cismi-canım, getməsin.

Hacı

Doğrudur, naxoşdur Tapdıq, tez tapar lakin şəfa;
Getməsə o, hökm qıllam karvanım getməsin.

Sitarə

(*Simai şəms*)

Atam, rəhm etgilən rədd eyləmə bu ərzi-halımı,
Naxoşdu qardaşım, qoyma bizi yalqız da, xar etmə.

Hacı

Otur evdə dua eylə ki, gəlsin qardaşın salim;
Həmişə qardaşınla ol, bizi bietibar etmə.

Tapdıq

Ey bacı, nədir belə bugunə nalə?
Səbr et, eləmə belə bizi mükəddər.
Mən ölməmişəm, hələ sağam ki, hala,
Bax, durmuşam çun belə səddi-İsgəndər.

Musiqi.

Sitarə

Doğrudur sözün sənin, a mehribanım,
Qəmsiz olasan belə əziz bəradər;
Lakin döyünür belə nədənsə qəlbim,
Doğmuş ürəyimdə qəmsəralər.

Xor

Qorxmagilən sən belə bu macəradən,
Darda qoymaz səni xudayi-əzəm;
Qardaşına et belə həmişə hörmət,
Tanrı sənə qismət elyəməz qəm.

Sitarə

Pənah ola ol belə pərvərdigarə,
Gedin səlamət belə bu rahi-həqqə.

Edə kömək ol belə xudayi-vala,
Gedin səlamət belə bu rahi-həqqə.

H a c ı

(Çargah)

Tapdıq, ey əzizi-canım, oğlum,
Ey dar günü gümanım oğlum!
Guş et sənə eyləyim vəsiyyəət,
Hər nə ürəyimdə varsa söhbət.
Bir gün var idi ki, şadi-rahət
Öz xanəmə eylər idim ovdət
Vardı yol içində bir böyük daş,
Daşa yetişirdim onda yavaş.
Baxdım, yox idi yaxında bir kəs,
Gəldi qulağıma bir həzin səs.
Gördüm ki, bu ağılamaq sədəsi
Daş səmtdədir ki, binəvası
Bir tiftl-bürəhnə çari-ruzə
Bu nalələri verir bürüzə.
Qəlbim alışıb bu macəradan,
Tez qapdım o tiftli mən oradan.
Çəkdim sənin hər qəmin, əzabın,
Nazın, ələmin, əzabü-tamün.
Ta ki, səni bir boya yetirdim,
Sənlə bunu bir gözümdə gördüm.
Hər günə əziyyəətə dayandıq,
Tapmışdıq, adın da qaldı Tapdıq.
İndi sənə eylirəm vəsiyyəət:
Öz xahərinə sən eylə hörmət.

T a p d ı q

Siz mənə yaxşılıq edib tapdınız,
Saxlayıb bu məqamə çatdırdınız.
Eylərəm yaxşılıq ölüncə sizə;
Ey ata, sən inan, inan bu sözə.
Edərəm xahərimi hifzü fəğan
Hər bəlayə bu sinəmi qalxan.

(*kənara*)

İndi əlimə düşübdü fürsət,
Ol yarımın hökmü məndədir bil.
On ildi bu fürsəti güdürdüm;
Ey şux, gözüm ki, səndədir, bil.

H a c ı

Səfər, get de, hazırlansın təmamən karvan əhli,
Di tez hazırlanıb rahə rəvan etsinlər karivanı.

P ə r d ə

İKİNCİ PƏRDƏ

Musiqi.

T a p d ı q

(*Tək oxuyur həməən otaqda*)

Bəli, fürsət yetişdi, indi də dövrən mənimdir,
On ildə çəkdiyim zəhmət, əziyyət yetdi itmamə.
On ildir həsrət ilə intizar idim bu əyyamə,
Mənim olsun Sitarə, mən gərək bu şəb yetim kamə.
Dəxi fürsət yetişdi, indi də dövrən mənimdir;
Əcəb dövrəndi düşdüm karimə, asan ola karım;
Bacı–zad bilmərəm mən, olmalıdır o mənim yarım.
Xoş ilə olmasa, divan edər şəmşiri–xunxarım.
Bəli, dövrən yetişdi, indi də dövrən mənimdir,
Mənimdir həm Sitarə, sevgili canan mənimdir.

Keçir o biri otağa, bir azdan sonra Sitarə, pərişan halda,
dalınca da Tapdıq çıxırlar.

S i t a r ə

(*Şüştər*)

Bu nə rəftaridir, söylə, edirsən, qardaşım, izhar?
Di gəldin bəstərimə, ey bəradər, hansı babətdən?

Neçin, qardaş, rəva gördün mənə bu macəranı sən?
Neçin getmiş qərarım, həm dolub başın səfahətdən?

Tapdıq

Gərəkdir bu gecə əmmək o ləli-ləblərin yarın,
Qırıb zənciri-hicranı xilas olmaq əsarətdən.

Sitarə

Nə işdir bu, bu nə divanəlikdir eyləyirsən sən?
Kənar et zülmü, gəl qardaş, uzaqlaş bu dəyanətdən!

Tapdıq

Gözüm, divanəlikmi ya dəyanətmi bu əfkarım,
Mənə yar olginən, ey dilbərim, qaçma səadətdən!

Sitarə

Əzizim, qardaşım, rəhm etgilən, bəs zamin oldun;
Səni tanrı, unut bu fikri, əl çək bu xəyanətdən!

Tapdıq

Sitarə, mən on il gəzdim, dolandım iştiyaqında,
Mənə yar olmasan hərgiz qurtarmazsan bu afətdən.

Musiqi.

Sitarə

Qardaş, səni tanrı belə girdaridən əl çək, əl çək;
Gəl etmə sitəm, bir belə rəftaridən əl çək, əl çək.

Tapdıq

Bəsdir, eləməz sözlərin hərgiz mənə təsir,
Dil tökmə mənə, hiyləyi-bibaridən əl çək, əl çək.

Sitarə

Sən azma sədaqət yolunu, sevgili qardaş,
Rəhm eylə mənə, sən belə azaridən əl çək, əl çək.

Tapdıq

Bəsdir, eləməz sözlərin hərgiz mənə təsir,
Mən xam deyiləm, məkri-şərərbaridən əl çək, əl çək.

Sitarə

Qardaş bacıya zülm eləyərimi, bu rəvamı?
Bəs noldu yəminin? Bu zaridən əl çək, əl çək.

Tapdıq

Çıxsan göyə, girsən yerə də, yoxdu əlacın,
Rahət mənə yar ol, dər-divaridən əl çək, əl çək.

Sitarə

(Hiylə ilə şüştər üstə)

Özüm cəvanə qızam, həm də var sənə meylim;
Xuda bilir ki, səni qəlb-safidən sevirəm.
Nədir, nə çarə qılım, qorxuram atamdan mən,
Çəkər bilən kimi tiğın qılafidən, sevirəm.

Tapdıq

Atam nədən bilir, əsla o heç güman eləməz;
De aşıkar: məni sən sevirmişən?

Sitarə

Sevirəm.

Tapdıq

Bəs eylə isə gəl ağışuma qucaqlaşalım.
Sitarə, bu sözü doğru deyirmişən?

Sitarə

Deyirəm.

Dayan, o evdə gedim yaxşı rəxti-xab salım;
Rizamısan, buna fərman verirmişən?

Tapdıq

Verirəm!

Sitarə

(Gedə-gedə təsnif)

Aman, yarəb, yetiş imdadə, imdad etgilən, yarəb.
Məni çəngəli-zalimdən sən azad etgilən, yarəb.
Başım üstə durub xain, olubdur canıma zamin;
Unutmuş indi peymanın, sən imdad etgilən, yarəb.

(Girir içəri, qapını bağlayır)

Musiqi.

Tapdıq

Aç... ç... aç...

Musiqi.

Aç, aç qapını sənə deyirəm,
Yoxsa, yoxsa indi sındırram qapını.
Aç... aç... aç...

Musiqi.

Sitarə

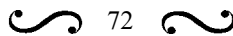
Açmaram, açmaram!
Əl çək məndən, əl çək məndən!

Tapdıq

Aç... aç, sındırram qapını,
a... ç.

Qapını sındırır. Musiqi bərk çalınır. Qız qapıda onu itələyir, musiqinin axırını
nöqtəsində Tapdıq yığılır. Qız qapını yenə bağlayır.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Tapdıq istədiyinə nail olmadıqda Sitarədən intiqam almaq üçün gedib onun atasına deyir ki, Sitarə əxlaqsızlıq edir, mən ona göz olduğum üçün məni öz adamlarına döydürmüşdür. Hacı, oğlu İsmayılı göndərir ki, Sitarəni öldürüb, məcərini qana bulayaraq gətirsin. İsmayıl bacısı Sitarəni öldürmək üçün meşəyə gətirir.

Sitarə

(Rast üstə)

Qardaş, bu nə yerdi ki, gəldin, bəyan eylə;
Bəs hardadı atamla anam, sən əyan eylə!

İsmayıl

Atan-anan? Dəxi onları bir də görməzsən.
Söylə nə işdi sən eyləyibsən, bəyan eylə.
Tapdıq deyir ki, başlamısan işrət etməyə,
Sən altı aydı xainə xəlqi-cahan ilə.
Layiqmi lotular əzələr qardaşın başın,
Biçarənin dola başı-əndami qan ilə?
Qansız, həyasız, abrusuz, axırın gəlib,
Tez kəlməyi-şəhadəti virdi-zəban eylə.

Sitarə

(Bayatı-şiraz)

Qardaş, səni tanrı, belə böhtana inanma;
Aldanmagilən hiyləyi-şeytana, inanma.
Bica yerə öldürmə məni eyləmə rüsva,
Qondarmadı bu, and ola Qurana, inanma.

İsmayıl

(Təsnif)

Yoxdur sənə çarə, heç ağlama:
Hökm eyləyib atam qətlin mənə.
İndi gərək öldürəm səni mən,
Gərəkdir cəza verəm mən sənə.

Sitarə

Qar...daş, Tapdığın
Bi...ca...dır sözü...
Xa...in...lik edib,
Zülm... etdi özü...

İsmayıl

Bəsdir, belə dad etməgilən sən,
Səni gərək öldürəm bu gün mən.
Boyayıb qanınla məcərini,
Atamı inandıraram onunla.

Sitarə

Qar...daş, rəhm elə...
Ö...ldür...mə məni...
Çatdır... atama,
Ö...ldür...mə məni...

İsmayıl

İndi ki, qorxursan, bəs nə üçün
Xainliyə iqdam etdin əvvəl?
Bilmirdinmi cəza verəcək
Axırda sənə cəlladi-əcəl?

Sitarə

(Şüştər)

Öldür, qurtar məni, dəxi mən canə gəlmişəm,
Düzlük yolunda xari-zəlilanə gəlmişəm.

İsmayıl

Gərək səni öldürüm bu gün mən,
Olmaz sənə ölümdən bir aman.
Atamın hökmünü ata bilmərəm,
Ağlama, etmə ürəyimi viran.

Sitarə

Könlüm bu gün qəza oxuna bir nişanədir,
Qəlbim əzən bəlavü-qəmə aşıyanədir.
Dövrani-dun sitareyi-bəxtim edib zəbun,
Bu macəralərə məni salmaq bəhanədir.

İsmayıl

(Simai şəms)

Düşdü axır, sözlərindən bir yanar od canıma:
Mən səni öldürməyəm get, bir də gəlmə yanıma.
Məcərin ver, mən onu quş qanıyla əlvən etdim,
Tanrı divanın edər, yox hacəti divanıma.

İsmayıl örpəyi alıb gedir, Sitarə meşədə yalnız qalır. Meşə yavaş-yavaş qaranlıqlaşır.

Sitarə

(Bayatı-şiraz üstə tək oxuyur)

Bu dəstidə ürəyim, yarəb, ahi-zaridədir;
Mənə bu yerdən isə yaxşı yer məzaridədir.
Meşə qaranlıq, özüm tək də vəhşi heyvanlar,
Ölüm şərəbı üç qəlbim intizaridədir.

Musiqi.

Dənilər, əhli-cəfalar çəkirlər zövqü-səfa,
Nədənsə əhli-sədaqət həmişə xaridədir.
Cahanda zövq çəkirlər həmişə yudalər,
Nədənsə həzrəti isalar övci-daridədir.
Olur nəsb gülün şəhdi nişi-zənburə,
Nəsibi-bülbüli-zar isə nişi xaridədir.

(Yıxılır)

Verir ziyasını ol şən xain insana,
Və leyki qisməti pərvanənin də naridədir.

İlahi, varmıdı çərxi dolanmağında vəfa,
Günahilər, demə, od çərxi-kəcmədaridədir.

Bir dəstə əsgər daxil olub oxuyurlar.

X o r

Bu gün şikarə çıxmışığı
Yaxşı məkanə gəlmişik;
Xəlvət meşə arasında
Bir gözəl qız tapmışığı.
Təəccüb işdir bu lap
Rast gəlmişik biz.

Musiqi.

Burda insan dolanmayı, r,
Bir zihəyat dayanmayı,
Bu qız bura hardan gəlib,
İnsan onu qanmayı,
Burda bir ov durmayı,
Biz tapmışığı qız.

M ə n s u r x a n

(daxil olur)

Yaxşı mənə xəbər verin,
Gedib ova şikar edin;
Burda dəxi dayanmayıb,
Kənar olub tez gedin;
Burda dəxi durmayıb
Kənar olun siz.

Əsgərlər gedirlər, vəzir gizlənir ağacın altında. Mənsur
şikəsteyi-fars üstə kənarə

Səhər-səhər nə gözəl bir şikarə uğramışam,
Əcəb şikaridir, ey dil, nigarə uğramışam.

Təəccüb iş degilmi burda qız görə insan;
Çətin bir işdi, təəccüblü karə uğramışam.
Gedim hələ soruşum bu sözü özündən bir,
Çıxar iş ondan yəqin aşikarə, uğramışam.

(Sitarəyə)

Gözəl xanım, nə gəzirsən burada?
Söylə görüm haralısan, ay gözəl?
Bülbül məskən salmaz, söylə, yuvada,
Söylə görüm, haralısan, ay gözəl?
Gözəl xanım, sevimlisən, şanlısan,
Hayalısan, işvəlisən, qanlısan,
Söylə görüm, kimsən, nə məkanlısan,
Hansı dağın maralısan, ay gözəl?

Sitarə

Soruşma sən mənim məkanım, elim,
Xain qardaş mənim soldurub gülüm.
Xəzan yeli lap edibdir bülbülüm,
Mən haralı, belə yerlər haralı!
Gözəl desən, gözəllərin gözüyəm,
Həştədiyəm, doxsanıyam, yüzüyəm;
Adım Sitarə, Hacı Səyyadın qızıyam,
Mən haralı, belə yerlər haralı!

Mənsur

Ey ömrümün nişanəsi, bəxti-səadətim,
Mən aşiqəm camalında, yox səbri-taqətim.
Hicrində yandım, ey mələk, dəxi yetdi nəhayətim,
Dur gəl gedək, bu qəm yetə bəlkə nəhayətə.

Sitarə

Naməhrəm ilə bu hərəkətlər rəvamıdır?
Getmək səninlə, dərdimə, söylə, dəvamıdır?
Lənət bu çərxə, gərdişi kim cabəcamıdır?
Bu çərxidən gedim kimə bilməm şikayətə?

Mənsur

Şərilə ol hərəm mənə... sənə ver riza, gözüm,
Rədd etmə, dilbərim, səni tanrı, bu bir sözüm.
Gəl, ey gözəl, gedək, aparım mən səni özüm,
Yar ol mənə cahanda yetim mən səadətə.

Sitarə

Dövri-qəza bu dərdə giriftar edib məni,
Dərdü bəlavü qəmlə dilavər edib məni;
Bəlkə sənə bu dövri-qəza yar edib məni.
Bu çərxidən gərək yetə hər kəs kifayətə.

Gedirlər. Musiqi.

Vəzir

Aldın əlimdən mənim şikarımı,
Gör nə cür səndən allam intiqamımı!
İntiqam! İntiqam! İntiqam...

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Məlis Mənsur xanın otağında vəqə olur. Sitarə oğlanları ilə daxil
olub söhbət edirlər.

(Rast)

Əsəd

Oxudum dərsimi tamam etdim,
Anacan, mən də buna yetsəm...

Sitarə

(Simai şəms)

Çox gözəl, bağımın şükufələri,
Oxuyuz, bağı-ömrümün bəhəri.

Siz mənim qönçeyi-həyatımsız,
Siz mənim baisi-nicatımsız.
Oxuyuz elm, ta oluz mötad,
Olaram mən də qüssədən azad.

Əsəd

Anacan, bəs vəzirin oğlu oxur,
Nənəsindən gözəl hədiyyə alır.

Sitarə

Oxuyuz siz də, eyləyiz guşış,
Verərəm mən də sizlərə bəxşiş.

Cəfər

Anacan, bəs mənim nənəm yoxmu?

Sitarə

Vardır, oğlum, uzaqdadır.

Əsəd

Çoxmu?

Cəfər

Qocamı? Gəlməyir neçin o bizə?

Sitarə

Gələcəkdir, verər hədiyyə sizə.

(Uşaqları o biri otağa salır, özü qapıda oxuyur.)

Yenə gəldi xəyalıma, aman, bir odlu həngamə;
Yazıldı şiri-çəşmimdə yenə dilsuzi-qəmnamə.
Düz on beş ildi ki, düşdüm cida öz xanımamdan;
Gələ lənət, ilahi, xainə, bu dövrü-əyyamə.
Yəqinən ölsə də bülbül, gülüstanindən əl çəkməz;

Mən ayrılmışdım, amma düşdü bu canım yenə damə
Yenə düşdü xəyalıma vətən sevdası, ya rəbbi;
Vətən! Sən ey vətən, sən rəxnə saldın səbri-aramə.
Düşübdür qəlbi-zarimə vətən sevdası, ya rəbbi;
Aman, ya rəbb, yetir bir də məni bu qəmli sevdamə.

Mənsur daxil olur. Musiqi.

Mənsur

Söylə, halın bu gün neçin viran olub, belə görürəm?
Söylə, karın bu gün neçin əfqan olub, belə görürəm?

Sitarə

Dövrani-dun etmiş məni bu dövrani-qəmdə zəbun;
Bu çərxi-dun zülm etməkdə tüğyan edəcək, belə görürəm.

Mənsur

Mən dünyada sağ ikən qoymaram səni qəm çəkəsən;
Qəlbin dərdi-möhnəti-qəmdən qan olub, belə görürəm.

Sitarə

On beş ildir tərک etmişəm mən öz xanimanımı;
Bəxti-zalım aləmdə məni nalan edəcək, belə görürəm.

Mənsur

(Şüştər üstə)

Nə haldır, mələyim bu? Sitarə, qəm çəkmə;
Şağam ki, girməmişəm mən məzarə, qəm çəkmə.
Nə qədər sağdı canım qoymaram ki, qəm çəkəsən;
Səbəb nədir bu qədər ahi-zarə, qəm çəkmə.

Sitarə

Düşüb xəyalıma səyri-səyahəti vətənin,
Necə mən ağlamayım bəxti qarə qəmlərdən?

Nə qədər vaxtdır ki, valideynimi görməmişəm,
Salıbdı çərx məni bu diyarə qəmlərdən.

M ə n s u r

Budurmu bircə qəmin, ey vəfalı cananım?
Bu dərdinə edərəm mən də çarə, qəm çəkmə!
Tədarük eyləgilən, olgilən bu gün hazır,
Rəvan olaq hamımız ol diyarə, qəm çəkmə.

(Sitarə gedir, Mənsur tək oxuyur bayatı kürd üstə)

Bu yarə yox demək olmaz, rəvamıdır, ey dil?
Əgər bu canımı alsa, danışmaram ona, bil.
Olubdur könlüm əvvəldən cəmalına mail;
Sitarə olmasa, bu gün cahanı istəmərəm.

(Tar keçir rasta)

Əgərçi çoxdu işim, məmləkətdə var üsyan,
Qulam, get de gəlsin vəzir həm əyan.
Gərək olara edəm məsləhət bu sirri bəyan,
Olardan heç bir iş etmək nəhani istəmərəm.
Gərək onu aparım mən cəlali-tam ilən;
Qabaqca səf çəkə ləşkər, gedə nizam ilən;
Gedib atasını görsün bu intizam ilən,
Əgərçi tutmaya şir asımanı istəmərəm.

Vəzir altı nəfər əyan ilə daxil olurlar.

X o r

Mənsur xanın nə fikri vardır bizi cəm etmişdir?
Nə işi vardır, fikri nədir ki, bizi çağırmışdır?

M ə n s u r

Həzərat, bir fikrim vardır ki, bu şəhərdən gedəm,
Bir neçə günlük işim vardır ki, onu tamam edəm.

V ə z i r l ə r

Fərman səndədir, əziz şahım, sahibi-fərmansən.
Şahın yolunda gərəkdir keçmək can ilə təndən.

M ə n s u r

Guş eylədim nigarımın ol ahi-zarına,
(*Vəzir diksindir.*)

İstər bu gün gedə atasının diyarına.
Mən də gərək onu aparım bir cəlal ilən,
Çün razı olmaram onun heç intizarına.

V ə z i r

Zənnim budur, kənara əgər qoysanız qədəm.
Ölkə xərab olub, olar viran dəmbədəm.

M ə n s u r

(*Təsnif*)

Ey vəzir, axtar, bəs, bir çarə tap,
Qoyma sən məni böylə biələc.
De... de mənə bəs bir çarə,
Etmə məni sən bitab.
Axtar, çarə tap, oldum mən bitab.
Qoyma bu dərdi dərmanə möhtac.

X o r

Yoxdur, ey xan, bu dərdə bir çarə,
Sən getsən dövlət qalar avarə;
Getmə sən, ey xan, özgə diyarə.

M ə n s u r

Tez, hər nə cür olursa, siz tez
Tapın buna çarə, siz.

X o r

Səndədir fərman, çarə yox, qurban,
Bu dərdə yoxdur özgə dərman.
Yoxdur, ey xan, bu dərdə bir çarə.
Sən getsən dövlət qalar avarə;
Getmə sən, ey xan, özgə diyarə,

V ə z i r

Xan, bu dərd olub dərman-sız,
Tərpənməyin burdan siz.

X o r

Səndədir fərman, çarə yox, qurban,
Bu dərdə yoxdur heç bir dərman.

M ə n s u r

Düz gəlmədi işim vüzəradən, nə etməli?
Üz döndərir hamısı rizadən, nə etməli?
Fikr eylədim aparram onu təmtəraq ilən.
Ümid şəmi söndü qəzadən, nə etməli?

(Vəzirlərə)

Çarə tapın bu dərdimə, ta olmayım zəbun.
Olsun xilas o şux-nəvadən, nə etməli?

B i r ə y a n

Olmazmı, zat ali ki, getsin vəzir ilə,
Bir foc ləşkər ilə buradən, nə etməli?

M ə n s u r

Bu fikir yaxşı fikirdir, söz batdı beynimə,
Hərgiz uzaq deyil bu rəvadən, nə etməli?
On səkkiz ildi bu atalıq eyləmiş mənə,
Dur olmamışdır sidqi-vəfadən, nə etməli?
Vəzir, eyləmə təxir, olginən hazır,
Özün bir bölük əsgər götür, sən ol nazir.
Cavahir ilə tamamen bəzə kəcavələri,
Ver əmr yolda ki, çalsınlar təbli-nayiləri.
Tamam yolları doldur da gülü raq ilə,
Apar əzizimi həşmətli təmtəraq ilə.

V ə z i r

(Təsnif, kənara)

Əzəl şikar eləmişdim o mahi parəni mən,
Və leyki zor ilə aldın onu əlimdən sən.

Düz on beş ildi ki, hicr atəşi yaxır canım,
Yetişdi indi də fürsət ki, mən alım kamım.

X o r

Çarə tapıldı bu dərddə, qalmaqad arzun yerdə.
Çox yaşa sən, ey sərkərdə, çox yaşa, çox yaşa, çox yaşa.
Mənsur xan, sən ədalətli bir xan!

Mənsurdan savay hamı gedir. Sitarə daxil olur.

M ə n s u r

Müəssər olmadı, əfsus, kim mənə getmək,
Heç olmayır, dəxi yox çarə, sevgilim, nə etmək?
Gedir səninlə vəzirimlə bir bölük əsgər,
Mən əmr eləmişəm indicə kəcavə gələr.

S i t a r ə

(Simai şəms üstə)

Qoymaram, Mənsur, mən sənsiz kənara bir qədəm,
Mən ki, dünyanın qəmi-dərddi-qubarın görmüşəm.
Getməyəm biganələrlə bir qədəm sən getməsən,
Mən ki, əğyarın təmamen etibarın görmüşəm.

M ə n s u r

Etmə sən bica xəyalı, olma məhzun, etmə ah,
Bu vəzirin çox zamandır sidqi-karın görmüşəm.

S i t a r ə

Getməyəm sənsiz, gülüm, salma mənə səhralara,
Mən bəla səhrasının qış, həm baharın görmüşəm.
Gəzmişəm səhrayı-əşqi həm bəla səhrasını,
Həm xəyanət vadisinin hər diyarın görmüşəm.
Görmüşəm qardaşların xahərlərə əl açmasını,
Hamının dünyada mən namusi-arın görmüşəm.

Mənsur

Sevgilim, bicadi fikrin, at əbəs xülyaları,
Mən vəzirin doğruluq, həm etibarın görmüşəm...

Sitarə

Gəl, gedək, Mənsur, sən də, yoxdur hicrə taqətim,
Mən şəbi-hicranın qəlbi-dağidarın görmüşəm.

Mənsur

Hövlə xofimdən mənim uçmaz havada murğlər,
Qaf dağında girib pünhan olub simurğlər.

Pərdə düşür, tez qalxır, Sitarə, Mənsurvə uşaqlar düzülüblər.

Vəzir

(Daxil olur)

Hamı hazırdı, qurban, bəndəyi fərmanınam indi,
Nədir fərmani-ali, hökm qıl, qurbanınam indi.

Əsgərlər daxil olub oxuyurlar.

Xor

Çox yaşa, sən ey Mənsur xan,
Tabe olsun sənə cahan!
Allah sənə versin aman,
Çox yaşa, çox yaşa, çox yaşa, Mənsur xan!

Sitarə

Halal qıl mənə, ey mehriban, mən gedirəm,
Olubdur qafileyi-qəm rəvan mən gedirəm.
Yoxumdu hicrinə taqət, nə çarə qılmalıyam,
Halal qıl ki, gedir karvan, mən gedirəm.

Mənsur

Gedin, əzizlərim, yarımın vilayətinə;
Səni ki, tapşırıram xalqın əmanətinə.

(Öpüşürlər)

X o r

Gedək, gedək biz, vaxt olur, təbl-ney-şeypur çalınır,
Yaşasın xanımız Mənsur, çox yaşa, çox yaşa, çox yaşa,
Mənsur xan sən ədalətli bir xansan!

(*Gedirlər.*)

P ə r d ə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Yoldur. Sitarəçadırda öz uşaqlarına layla çalır, Vəzir də kənardadır qulaq asır.

Sitarə

Layla dedim, yatasız,
Qızılıgülə batasız,
Qızılıgül yorğan olsun,
İçində siz yatasız.

Lay-la gələr ellərdən,
Seçilməzsiz güllərdən,
Allah sizi saxlasın
Yaman-yaman dillərdən...

Vəzir

Qəlbim tələsir bir mahi-rəxşanidən ötrü,
Ol qaş kaman, nizəli müjganidən ötrü.
Olsun belə dövrən, getsin qəmi-hicran,
Ol mahi-pərirux olsun mənə mehman.
Olsun, olsun, olsun, olsun...

Ol yarı basım sinəmə, kamim alım ondan,
Bu bir gecə bir qətrədi ümmanidən ötrü.
Olsun belə dövrən, getsin qəmi-hicran,
Ol mahi-pərirux olsun mənə mehman.
Olsun, olsun, olsun, olsun...

Çəksə məni Mənsur əgər zirveyi-darə,
Mən qorxmam əsla bu qoca canidən ötrü.
Olsun belə dövran, getsin qəmi-hicran,
Ol mahi-pərirux olsun mənə mehman.
Olsun, olsun, olsun, olsun...

(*Rast üstə*)

Etmək gərək şüru bu karə yavaş-yavaş,
Bir yar üçün çıxdım da şikarə yavaş-yavaş.
Məlum ki, yatıbdı hamı, yoxdu bir səda,
Bir çadıra edimmi nəzarə yavaş-yavaş?
Yatmış hamı, dəxi mənə mümkündür hər bir iş,
İndi girim sərayi-nigarə yavaş-yavaş.

Vəzir içəri girib uşaqların qolunu bağlayır...

Bağlandı bunların qolu, indi onun qolun
Bərk bağlamaq gərəkdir yavaş-yavaş...

Sitarə

Çəkil... ədna... əl çək!

Vəzir

Qaçma, qaçma, qaçma, qaçma dayan!
Qaç ki, bilməzsən əlimdən.
Qaçma, qaçma, qaçma, qaçma dayan!
Axır ki, tutaram səni mən.

Sitarə qaçıb bir ağaca çıxır. Kürd-şahnaz üstə oxuyur.

Sitarə

Göründü bir də xəyanət xəyanət üstündən,
Varımdı leyki dəyanət dəyanət üstündən.
Olub xəyanət əlilə bu qəlbi-zarım zar,
Rəqibi-bülbül olur gülşən içrə daim xar.
Belə bir həyatdan hərgiz mənə gözəldi məzar,
Nədir bu qədri xəyanət xəyanət üstündən?!

Dəhşətli musiqi.

V ə z i r

Gəl düş, gəl düş, gəl düş,
Səni yoxsa zor ilə sallam.

S i t a r ə

Düşmərəm bil,
Məni incitmə bir belə sən.

V ə z i r

Tapdım əvvəl... səni...
Sonra aldı Mənsur əlimdən.
İndi gərək... alım...
Bu gecə mən kamımı səndən.

S i t a r ə

Əl götür... əl götür bir...
Məni incitmə bir belə sən.

V ə z i r

Hərgah, dursan... orda...
Gətirib öldürərəm oğlunu.

S i t a r ə

Rəhm qıl... rəhm qıl... sən,
Məni sən odlara yandırma.

Vəzir gedir, oğlunu gətirir.

V ə z i r

İndi... indi... oğlun...
Verəcəkdir can qabağında.
Aşağı düş sevirsen onu.

Uşağı yerə yıxır

Sitarə

Ey pır... rəhm et... sən...
Balamı et əlindən azad,
Məni zərin qəlbini et şad.

Vəzir

Bəsdır... bəsdır...

Əsəd

Ana!.. Ana!..

Sitarə

Oğlum!.. Oğlum!..

Əsəd

Qoyma... qoyma məni öldürür...

Vəzir

Bəsdır... bu qədər guftıgu etdiz siz,
Gəl düş... yoxsa... indi
Kəsərəm oğlunun başını.

Sitarə

Rəhm et!.. Rəhm et!..

Vəzir

Bəsdır... bəsdır... bəsdır!

Əsəd

Ah... ana...

Vəzir kəsir.

Vəzir

Necə gör bir oğlun can verir?

Sitarə

Oğlum!.. Oğlum!.. O...ğlu...m!

Vəzir

Gəl düş... yoxsa... indi...
Getdim o biri oğlunçun.

Sitarə

Oğlum!.. Oğlum!.. O...ğlu...m!

Cəfər

Ana, gəl düş yerə!

Vəzir

(Cəfərə)

Bir bax, burda... ölmüş,
Ölmüş sənin... qardaşın.

(Sitarəyə)

Hərgah düşməsən sən,
Kəsdim bunun da başın.

Sitarə

Rəhm et, bari, əl çək!
Onu bağışla!

Vəzir

Gəl düş, yoxsa... indi...

Cəfər

Ana... a...na!..

Vəzir

Öldürdüm... mən... bunu da.

Musiqi. Sitarə qəşş edib yıxılır.

Nə işdir... nə işdir... nə işdir
Etdim... etdim mən belə?
Bəs getdim... birtəhər... birtəhər
Xəbər... verim... qoşuna!

Gedir. Sitarə oyanır.

Sitarə

Lay-la dedim yatasız,
Qızılıgülə batasız,
Qızılıgül yorğan olsun,
İçində siz yatasız.

Xor

Heç belə zülm olmaz insanə,
Biçarə qız olub divanə.
Öldürüb, öldürüb, öldürüb, öldürüb uşaqlarını,
Zülm ilə kəsibdir, zülm ilə, zülm ilə boğazlarını.
Biçarə olubdur divanə,
Heç belə zülm olmaz insanə.
Biz gedib xəbər verək xanə,
Biçarə qız olub divanə.
Öldürüb, öldürüb, öldürüb, öldürüb uşaqlarını,
Zülm ilə kəsibdir, zülm ilə, zülm ilə boğazlarını.

Sitarə

(Bayatı-şiraz üstə)

Fələk saldı məni pərvanətək dilsuz olan narə,
Nəşib etdi həyatım gülşənini pəncəyi-xarə.
Cünun etdi qəza bağlandı zənciri-qəmə canım,
Əsib badi-xəzan vəhşət düşürdü səhni-gülzarə.
Nədir hikmət, qəza dövründə, yarəb, raz edir büdət,
Edir qismət iki dilparəni şəmşiri-xunxarə?

(Kürd-şahnaz)

Ya rəbbi, nədir bu duni canı
Etdi iki növrəstəmi fani?
Dövrən dili-zarım etdi rəncur,
Etdi iki növrəstəmi fani?
Bir dərd ki, gəlməyir gümanə,
Qismət mənə etdi bu zəmanə.

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

Hacı Səyyadın evi.

Hacı

Gecə yatıb, yuxuda görmüşəm Sitarəni mən,
Gəlib deyir ki, ata, razı olmaram səndən.
Əlində vardı iki şəm, çox işıqlı odu,
Qəza vurub vəli ol nuri-şəmi söndürdü.
Düz on beş ildi ki, ölmüş Sitarə biçarə,
Vurub onun ölümü qəlbimə dərin yarə.
Vəfası yox bu qəzanın həmişə kəc rəftar.
Əlimlə etdim öz övladımı bəlayə düçar.
Mənim qızım elə ədnalıq etməz idi əyan,
Yəqin bu Tapdıq ona eyləyir bütün böhtan.

Səfər

Borcumdu sizə xəbər vermək,
Bir kəndli dilər ağanı görmək.

Hacı

Ehzar elə onları buraya,
Məlum ola sözləri ağaya.

Ç o b a n

Ağa, bu oğlumu lazım isə sən
Qəbul eylə nökrə olmağa məndən.
Özü hər iş bilir, çox da zirəkdir,
Çalışqanlıqda misli yoxdur, təkdir.

H a c ı

(*kənara*)

Mənə onsuz da lazım idi mehtər,
Nə qədər istəyir məndən bu nökrə?

Ç o b a n

Bir ildə on manat, səndən yeməyi.

H a c ı

(*kənara*)

Ucuzdur, lap olubdur dəmdəməki.
Zərər yoxdur, qəbul etdim onu mən.

Ç o b a n

Qabaqca bir qədər ver, hacı, puldan.

H a c ı

Ala, bu on manat, lazımsa hərgah.

Ç o b a n

Bunun var tutması hərdəm, ol agah.
Sağ olsun Hacı, yetsin hər məramə,
Yetişsin, var ikən bu dövrü, kamə.

Gedir. Sitarə nökrə cildinə girib öz atasının evində qulluq edir.

Atası onu tanımır. Bir müddətdən sonra Mənsur xan

Hacı Səyyada qonaq gəlir.

Nökər

Gəlib bizə, ağa, bir şəxs, adı Mənsur xan,
Dilər: gəlib bura, olsun bir gün bizə mehman.

Hacı

Ey sahibi-şən, əhli-qüdrət,
Etdiz məni şad, əhli-izzət.
Çox şükür məni edibsiz yad,
Bu gəlməyə oldum indi mən şad.

Mənsur

Çox razıyıq, ey vahidi-dövrən,
Ey qədrşünas, qədr mehman,
Qəlbin ola daima sənin şad,
Olsun bu evin həmişə abad.

(Çay gəlir.)

Sitarə

(Səhnənin dalından)

Çərxi-fələk bu dövrədə
Etmədi mənimlə rəftar,
Saldı məni yüz möhnətə,
Min bəlayə etdi düçar.

Hacı

Dün bircə nəfər həqir dehqan
Gəldim bura, etdi ah-fəğan;
Oğlun mənə verdi onda nöker,
Etdim onu mən özümə nöker.
Daim, vəli ağlayıb edir şur,
Bir qədər olubdur ağıldan dur.

Sitarə

Yaxıldı odlara canım, möhnət aldı tavanımı.
Zülmü zalım zəmanədə kəsdi mənim amanımı.

M ə n s u r

Bu səs, yəqin ki, ey dil, Sitarəmin səsidir,
Bu səs havadan enən mehparəmin səsidir.
Bu nəğməni də həmişə Sitarə söylərdi,
İki balası ölən bəxti qarəmin səsidir.

S i t a r ə

Zalım xain zülm eləyib rəhm etmədi bu halıma,
İki nazlı balalarım çəkildi tiği-zalıma.

M ə n s u r

Bu naləyə eylədikcə mən guş,
Əhvalımı etdi xeyli məxşuş.
Hökm et ki, gəlib o şəxsi məhzun
Bir qədər bizə tərənnüm etsin.
Ata, cəzb etdi bu səs məni sərəsər,
Əhvalımı etdi zarü-müztər.

H a c ı

Ey sahibi şən cahi-şövkət,
Divanədir, onda var nə hacət!
Rəhmim gəlir, etmirəm onu dur,
Layiq deyil o bu bəzmə, məzur.

M ə n s u r

Hər kimdi, düşübdür min bəlayə,
Möhnət gətirir onu nəvayə;
İncitmiş onu bu taleyi-şum,
Etmə bizi söhbətinə məhrum.

(Durub çağırır. Rast üstə oxuyur.)

Ey şəxs zəbun, qəlbi naşad,
Söylə nədi bunca dad-fəryad?
Kim oldu səbəb bu ahü zarə?
Kimsən, nəçisən, çıx aşikarə!

Sitarə

Eşitmişəm belə ustadımın zəbanından,
Mən indi söylüyürəm xalq arayılan doludur.
Deyim sizə sözümü guş-huşilən eşidiz:
Mənim bu zar ürəyim macərayılən doludur.

(Təsnif)

Sizə ərz eyləyim əziz ağalar,
Adil ağalarım, ediz divanım.
Qəlbimə vurulmuş dərin yaralar,
Adil ağalarım, ediz divanım.

Bir gül idim bürünmüşdüm hasara,
Fələk vurdu saldı qürbət diyara,
Hacı Səyyad qızıyam, adım Sitarə,
Adil ağalarım, ediz divanım.

(Yaxasını açıb çuxasını çıxarır.)

Hacı

Bu mənim bəs qızım imiş, bəs bunu mən ölmüş bilirdim.

İsmayıl

Doğrudur, mən rəhmim gəldi, azad edib öldürmədim.

Sitarə

Xain qardaş zülm elədi mən zarə,
Qoydu məni bu aləmdə avarə,
Qaldım səhrələr içrə mən biçarə,
Adil ağalarım, ediz divanım.
Vəzir həm öz xainliyin bildirdi,
Qovub məni çinar üstə mindirdi,
Axır zalım cüt balamı öldürdü,
Adil ağalarım, ediz divanım.
Gəldi zülmədən cana, oldum axır divanə, divanə...

Vəzir

Görürsüz bu bir divanə, qoy rədd olsun getsin burdan

Sitarə

Hara gedim məni-naşad, oğlumu sən öldürmüşsən...

Hacı

Qızımı sən incitmişsən? Öldürüz bunu, kəsin başını.

Vəzir

Onu əvvəl sevmişdim mən,
Düşmədi yerə, öldürdüm oğlun.
Öldürdüm mən, öldürdüm mən, öldürüz məni, alız intiqam.

Sitarə

Ah, zalım vəzir, necə qıydın balalarım öldürdün?
On iki il zəhmət çəkib gül təki oğul bəslədim,
şəm çırağım söndürdün?
Gecələr mən sübhə kimi layla deyib səslədim,
Axır namus yolunda başlarını kəs dedim.
Zalım vəzir, necə qıydın balalarım öldürdün,
şəm çırağım söndürdün?

Vəzir

Doğrudur, doğrudur, doğrudur,
Oğlunu zülm ilə qətl etlədim.
Öldürdüm, öldürdüm, öldürdüm,
Oğlunu qanlara qərğ etlədim,
Öldürüz siz məni, öldürüz,
Siz də cəzasın veriz mənə.

Mənsur

Ey xəbis, ey xain, ey ləin,
Tez aparıb bunu qətl etləyin!
Qoy cəzasın ala, qətl ola,
Qoy görsün öz işinin səmərin,
Nuş etləsin mövtun zəhərin.

Vəziri aparırlar.

Pərdə

ŞAHSƏNƏM

4 pərdəli 5 şəkilli opera

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Bəhram bəy – feodal
Şahsənəm – onun qızı
Ağcaqız – onun rəfiqəsi
Aşıq Qərib – aşiq
Xanı – Aşıq Qəribin anası
Şahvələd – feodal
Hacı Əhməd – Aşıq Qəribin dostu
Güloğlan – Şahvələdin baş nökeri
Həsən } aşıqlar
Səməd }
Xan
Carçı
Kəndli
Azançı

BİRİNCİ PƏRDƏ

Bəhram bəyin həyəti. Qızlar tikiş tikir və oxuyurlar.

Xor

Gözəl bahar eyləmiş bütün həyatı dilbər;
Günəş gülür, şənlənir çəmən, səfalı hər yer.
Hər tərəf əlvan, hər yer əlvan, çəməndə lalə;
Can alır hər gün, şad olur bülbül, gülür bu halə.
Gəlin kimi şənlənib çəmən, çoxdur səfası;
Uzaq, uzaq bir güldən gəlir bülbül sədası.

Şahsənəm

Nə var, qızlar, belə gözəl və şənsiz?

X o r

Gəl, Şahsənəm, bağça ölgündür, sənsiz.

Ş a h s ə n ə m

Gözəllər bağında bir gözəl gördüm,
Eşqinə bağlandım, könlümü verdim.
Məni bir baxışla eşq oduna saldı o, getdi;
Məni bir baxışla eşq oduna saldı o, getdi.
Ala gözlərində eşqi gülümsər;
Yerişi can alan, gülüşü dilbər.
Məni bir baxışla eşq oduna saldı o, getdi;
Məni bir baxışla eşq oduna saldı o, getdi;

X o r

Ulduzlarıq, biz, qızlarıq, günəşimiz Şahsənəm.
Oxşayıb onu könlüdən, onu hər gün öpərik.
Biz çox dilbər, incə güllər, gül qönçəmiz Şahsənəm.
Özümüz gül, sözümüz gül, çöllərə biz gül səpərik.
Oxşayıb onu könlüdən, onu hər gün biz öpərik.

Ş a h s ə n ə m

Mən gördüm şən bir gül, verdim könül;
Onun eşqində ən yanar oldum mən;
Nə imiş sevda qanar oldum mən.
Mən onu araram, alışar, yanaram.
Nə imiş sevda qanaram, qanaram.
Məndə daha yox bir aram, yox bir aram.
Dərdli ürək gülmək nədir, bilməyir.
Çalın, qızlar, qaçsın dərdim, yoxsa çoxdan gülməyir.

Rəqslər. Aş1q Qəribin səsi gəlir.

A ş ı q Q ə r i b

Bir gül sevdim çəməndə,
Soldu yellər əsəndə.
Eyləyir nalə

Qəlbim bu halə,
Yaş tökər bülbül,
İnləyir lalə.
Ayrı saldılar yarı yardan.

Ş a h s ə n ə m

Ah, bu odur, o oğlandır, Ağca qız!

A ğ c a q ı z

Oğlan kimdir, hansı oğlan, söylə, qız?

Ş a h s ə n ə m

Könlüm bir anda yetimlər kimi
Qayğılardan inlədi, gedin qızlar!

X o r

Nə var, nə oldu sənə ay qız?

Ş a h s ə n ə m

Gedin, məni təkcə buraxınız!

X o r

Gəlin, qızlar gəlin gedək! Özümüz gül, sözümüz gül,
Çöllərə biz gül səpirik!

Xor gedir, Aşığı Qərib gəlir.

Ş a h s ə n ə m

Aman, Qərib, nəyə gəldin, atam görsə öldürər.
Dayanma, tez get, düşmən var sağ-solunda.

A ş ı q Q ə r i b

Məndə artıq taqət yoxdur, Şahsənəm!
Bir canım var, qurban olsun yolunda.
Gecə boyu mən yatmayıram,

Rahatım yox gündüzləri.
Gözüm ağlar, bu könlüm ağlar,
Sənsiz susmaz, dərdim artar.

Ş a h s ə n ə m

Sənsiz dünya qara bir məzar,
Hara baxsam, dərdim artar.
Sənin oynaq o telli sazın.
Dinər, qəlbim istər oynasın.

A ş ı q Q ə r i b

Sənsiz mənə qaradır ay, gün;
Sənsiz dünya qoy məhv olsun.

Ş a h s ə n ə m

Sənin oynaq o telli sazın
Çalacaq, qəlbim istər oynasın.

A ş ı q Q ə r i b

Könlüm bir saz, sənsiz çalmaz.
Şux bir qartal qanadı yox.
Dinlə bir gözüm, dil fəryadın.
İnlər, inlər, dəvası yox,

Ş a h s ə n ə m

Aman, Qərib, aman Qərib,
Sən oxucaq, sanki gülər yaz.

A ş ı q Q ə r i b

Qayğı getsin, açılısın qoy yaz.

Ş a h s ə n ə m

Oxu, aşiq, gülsün qoy dağlar,
Gülsün meşələr, bağlar.

Aşiq Qərib

Dillənsin tel, söylənsin saz,
Dünya zövq alsın,
Qara telli, qara gözlü, eşqi can alan yar;
Aşıqları baş qurtarmaz bir sevdaya salan yar!

Şahsənəm

Aman, Qərib!

Aşiq Qərib

Günün oynaq, əlvən telli,
Yazın açan ilk gülü.

Şahsənəm

İnlət o dörd oynaq teli,
Çalsın saz, gülsün yaz.
Bu sevdanı anlar o,
Söylətdir, dərdini yaz.

Aşiq Qərib

Səni öpər, səni oxşar.

Şahsənəm

Sən bir solmaz, incə yarpaq bağçasısan, bağısan.
Mən bir sevda sərməstiyəm, badəsi sən, saqi sən.

Aşiq Qərib

Mən bilməzdim sevda nədir, sən ey yar, anlatdın.

Şahsənəm

Gülməz yenə könlüm əsla sənsiz mənə cənnət olsa dünya.

Aşiq Qərib

Mən bilməzdim dünya nədir, sən, ey yar, öyrətdin.

Şahsənəm

Səndən ayrılmaram hərgah sənsiz cənnət olsa dünya!
Gülmərəm yüz min bahar olsa, aman, Qərib!

Aş1q Qərib

Gülmərəm yüz min bahar olsa

Şahsənəm

Aman, Qərib! Aman, Qərib!

Aş1q Qərib

Ay Şahsənəm!

Şahsənəm

Günün oynaq, əlvən telli, yazın açan ilk gülü
Daim səni oxşar, oxşar.

Aş1q Qərib

Daim səni oxşar, oxşar.

Bəhram bəy gəlir.

Bəhram bəy

Ey, sən, söylə kimsən, hansı koldan uçansan?
Haralısən, sözün nədir, hansı tordan qaçansan?

Aş1q Qərib

Bir qartalam, öz sevgimdən qanad alıb uçmuşam;
Bir bülbüləm, yar ardınca qəfəsimdən qaçmışam.

Bəhram bəy

Yad bir evdə nə istərsən?

Aş1q Qərib

Mən dedim ki, bir bülbüləm, yeni qanad açmışam.
Sən anla ki, yar yolunda candan, vardan keçmişəm.

Bəhram bəy

Gözlə bu sözlərin nəticəsini görərsən!

Aşiq Qərib

Yar yolunda mən hər dərdə hazırım!
Yurdum yaşıl düzənlər, oynağım göy çəmənlər;
Eşitmişdim ölməz yarın dodağını əmənlər.
Eşqə düşdüm, candan keçdim, ərənlər, ay ərənlər!
İndi mən bir nazlı yarın sorağına gəlmişəm.
Bir ovçuyam, ya ölləm, ov qaçırsam əlimdən.
Bir igidəm, bir gözəlin oylağına gəlmişəm;
Oylağına, oylağına gəlmişəm.
Yurdum yaşıl düzənlər, oynağım göy çəmənlər;
Eşitmişdim ölməz yarın dodağını əmənlər.
A Şahsənəm!

Bəhram bəy

Uşaqlar, ey igidlər!
Qapıları bağlayın!
Bunu tutub saxlayın!
Kəndir ilə bağlayın!

Aşiq Qərib

Mənim qolum dəmirdəndir,
Kəndir məni bağlamaz!

Bəhram bəy

Tutun bunu, əl-ayağın bağlayın!
Dustaq edin, qaranlıqda saxlayın!
Get, get, oğlan, boş danışma!
Mənim qızım adsız-sansız adamlara tay deyil.
Mənim adım, sanım vardır;
Qızım hər bir dilənçiyə veriləcək pay deyil!
Məndən bir söz almaq üçün ətəklərlə qızıl-gümüş səpirlər.
Bəylər, xanlar gündə mənim ayağımı öpürlər.

Sənin kimi yoxsul bir gədaya qız versəm, mənə gülərlər.
Get, get, oğlan, boş danışma!
Mənim qızım adsız-sansız adamlara tay deyil!
Get!

Görünməz olur. Onun əmrilə Aş1q Qəribi zirzəmiyə salırlar. Yenidən xor gəlir.

X o r

Şahvələdin adı düşüb dillərə;
Adı, sanı onun bəlli ellərə.
Malı çox, dərdi yox,
Bütün aləmə məşhur.
Bir zaman olmuşdu qızın leylacı;
Şahsənəm qoy olsun başının tacı.
Göz görüb, bənd olub, olubdur qıza məftun.

Ş a h s ə n ə m

Gedin, qızlar, belə sözlər uşaqları qandırar.
Siz bilməzsiz sevda oddur, ürəkləri yandırar.
Dalğa kimi dərdim coşub dönmüş bir ümmana:
Qəmli könül dözə bilməz belə ağır hicrana.

A ş ı q Q ə r i b

Aman, sənsən, Şahsənəm, niyə gəldin?
Atan görse, öldürər.

Ş a h s ə n ə m

Get, get, artıq həyat sonu bildirər.

A ş ı q Q ə r i b

Getmək? Ancaq hara getmək? Mən ki, səni izlərəm.

Ş a h s ə n ə m

Mən atama yalvararam, yeddi il də gözlərəm.
Ya səninlə dərd çəkərəm, ya səninlə gülərəm.
Bil, Qəribim, gəlməz olsan ən son gündə ölərəm.

Aşiq Qərib

Sənə bağlı mənim həyatım; belə imiş taleyimiz.
Uzun illər gün sürməliyik bir-birindən ayrı biz.
Qəribkən bir də qərib oldum;
Uzaq ellər olar yurdum.
Mən yeddi il bütün dünyanı dolanaram.
Gələrəm, səndən ayrı qalmaram.
Sağ qayıtsam, səni alaram;
Bizi dünya ayırmaz, bil!
Dünya gəlsə, səndən dönmərəm!
Məni gözlə, gözəl yarım!
Sağ qalarsam, dönüb gələrəm;
Məni tutmaz dağlar.

Şahsənəm

Aman, Qərib, səni gözlərəm.
Get yoluna güllər dola.

Aşiq Qərib

Gəl, son gündür, halallaşaq biz;
Qayıtmam, gözəl, halal et!
Al! bu məndən sənə yadigar!
Xatırla sən, unutma məni, gözəl yar!
Qoy görüm üzünü, aman hicran, ah, aman hicran!
Sən, sən ey odlu hicran, aşiqə yox səndən aman.
Ağlar gülsüz, ağlar bülbül, ağlar yar, səndən əl-aman!
Həsret olmaq illərlə yarə,
Uzaq ellərdə avarə.

Şahsənəm

Qanad çal, uç bülbül, olsun yad ellər sənə bir aşıyan!
Ağlayaram, şad olmaram, sənsiz gün verməz bil
mənə asiman,
Qanad çal, uç, bülbül, qoy yasa batsın aləm!
Ağlayaram, şad olmaram, qoy toylar olsun matəm!

Aş1q Qərib

Gülməz mənə sənsiz zaman; sənsiz məhv olsun qoy cahan!
İllər, aylar sovuşar, keçər, gəlləm, əcəl versə aman!

Şahsənəm

Aman hicran!

Aş1q Qərib

Aman hicran!
Canyaxan hicran!

Şahsənəm

Düşmən eşqə hər bir zaman.
Aman hicran! Aman hicran!

Aş1q Qərib

Gözlə, niğar,
Yeddi bahar.
Bitsin bu fəryad,
Eşq olsun azad.

Şahsənəm

Durma, artıq atam, anam gələrlər;
Aman, Qərib, bizi burda görərlər.
Atam bilsə, yəqin bu, son günündür;
Get, Qəribim, yoxsa bu iş ölümdür!

Aş1q Qərib görünməz olur. Bəhram bəy yenidən gəlir.
Şahsənəmin Aş1q Qəribi azad etdiyini bilincə, qəzəblənir
və qızını cəzalandıracağı ilə təhdid edir.

İKİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Sakit axan bir çayın kənarı. Yayıdır. Bərk istidir. Aşıq Qərib yorğun-argın gəlir.

Aşıq Qərib

Sevdiyimdən ayrı düşdüm sonsuz sevda yoluna,
İllər keçdi, axır gəldim, çatdım İran elinə.
Ay ağalar, bu dünyada dərdli könül nə gördü?
Gənc yaşımda bir yar sevdim, fələk vurdu, ayırdı.
Başda sevda, əldə sazım dolaşaram elləri.
Yarın oynaq, şux telləri, sevda birdir, söz bir, iman bir.
Sən ey süzgün bir eşqə həyat açan mələk!
Sən ey qara bir bəxtə işıq saçan çiçək!
Dərdli sazım eşqinlə daim səni, səni oxşar.
Ruhum bədəndə varkən, sənsən məalı.
Yüz min ömrə vermərəm bir gün vüsali.
Səndən ayrılmaq böyük bir bəla, ay Şahsənəm!
Şahsənəm, sevimli!
Ay ağalar, bu dünyada dərdli könül nə gördü?
Gənc yaşımda bir yar sevdim, fələk vurdu, ayırdı.
Başda sevda, əldə sazım dolaşaram elləri.
Yarım, oynaq, şux telləri, dolaşaram elləri.
Başda sevda, əldə sazım dolaşaram elləri.

Köynəyini çıxarıb, çaya tərəf yollanır. Bu zaman Güloğlan gəlir və Aşıq Qəribin köynəyini götürüb aparır.

İKİNCİ ŞƏKİL

Təbrizdə böyük karvansara. Bazar günüdür. Səs-küy.

Xor

Hər açıq bazar,
Hər bir şey var.
Gəlsin alanlar,
Varı olanlar!

Təbrizdə hər şey var.
Alın, alanlar,
Pulu olanlar!
Armud, alma, nar,
Səbzə, xurma var.
Bişmiş noxud var.
Yaxşı qarpız var.
Gəl, tez gəl apar!
Gəl, gəl, var xurma.
Bax, bax, əl vurma!
Ləbləbi var a!
Gəl, gəl, apar a!
Sərin sular var.
Gəl, tez gəl! Ye, qurtar!
Var sərin qarpız,
Sanki buzdur, buz.
Pulun var, gəl apar!
İçdən al qarpız!
Kəs, bax, sonra al!
Gəl, tər xiyar var!
Diş vursan, bal axar.
Açıqdır şən bazar,
Gəl apar, gəl apar!
Hər bir şey var;
Gəlsin alanlar,
Pulu olanlar!

Rəqslər.

X o r

Gəlin, gəlin, toy var saray önündə;
Hər bir qonaq bir aşıqla gəlmişdir.
Deyişəcək iki mötəbər aşıq;
Saray bağı izdihamla dolmuşdur.

C a r ç ı

Bu qızıldır, bu xələti Nigar xanım göndərmiş;
Bu almazdır, görməmişdir heç bir tac bu ziynəti.

Meydan açıq, kim qabildir, kim aşığıdır dillənsin!
Kim aparsa, o alacaq bu bahalı xələti.

Aşığı Həsən

Səndən xəbər alım, mötəbər aşığı,
O nədir ki, ölçüsü var, sanı yox?
O nədir ki, hava görcək boğular?
O nədir ki, doğar, törər, canı yox?

Aşığı Səməd

Sənə xəbər verim, mötəbər aşığı!
O, kirpikdir, ölçüsü var, sanı yox.
O, balıqdır, hava görcək boğular.
O sədəfdir, doğar, törər, canı yox.

Səndən xəbər alım, mötəbər aşığı!
O nədir ki, səsi çıxmaz, danışar?
O nədir ki, uçar qanad çalmadan?
O nədir ki, od dəyməmiş alışar?

Aşığı Həsən

Sənə xəbər verim, mötəbər aşığı!
O, kitabdır, səsi çıxmaz, danışar.
O, aydır ki, uçar qanad çalmadan.
O, sevdadır, od dəyməmiş alışar.

Səndən xəbər alım, mötəbər aşığı!
O nədir ki, hər bir şeydən ucadır?
O nədir ki, adı vardır, özü yox?
O nədir ki, hər bir şeydən qocadır?

Aşığı Səməd

Mən bilmədim, aşığı, özün cavab ver!

Aşığı Həsən

Kim istərsə, gəlsin, meydan açıqdır!
Qoca olsun, cavan olsun, fərqi yox;

Mən soruşum, cavab versin, o soruşsun, mən deyim,
İstər sözü min pərdədə nihan olsun, fərqi yox.

Aş1q Qər1b

İzn verin hər nə deyir, cavabını mən verim!

X o r

Otur, canım, axmaq olma, ona kimsə irişməz!
O aşıqdır, sən bir çoban, otur, ona güc düşməz!

Aş1q Qər1b

Mən verərəm cavabını, açıq meydan qoy gəlsin!
Qoyun gəlsin, mərd istərəm bu meydana söz desin!
Sənə xəbər verim, mötəbər aş1q!
O, sevdadır, hər bir şeydən ucadır.
Ədalətdir, adı vardır, özü yox.
O, günəşdir, hər bir şeydən qocadır.

X o r

Sağ ol, aş1q, yaşa, yaşa!

Aş1q Qər1b

Səndən xəbər alım, mötəbər aş1q!
O nədir ki, candan baha alınar?
O nədir ki, yangın salar, odu yox?
O nədir ki, bir baxışla çalınar?

Aş1q Həsən

Mən bilmədim, oğlan, özün cavab ver.

X o r

Qər1b oğlan, göstər özün, cavab ver!

Aş1q Qər1b

Sənə xəbər verim, mötəbər aş1q!
Yar vəslidir, candan baha alınar.

O, sevdadır, yanğın salar, odu yox.
Ürək sazı bir baxışla çalınar.

X o r

Sağ ol, sağ ol, heç gözlənməz bu zəka bu görüşdən;
Saf sənindir, saf sənindir, qalib çıxdın vuruşdan.

X a n

Axmaq tayfa, çıxırmaqdan heç bir yara sağalmaz!
Hər bir yetən gəldi-gedər şah qızından saf almaz!

X o r

Saf onundur, saf onundur, haqqın desin xanımız.
Yaşa, aşığı, sağ ol, aşığı, yaşa, aşığı, çox yaşa!

X a n

Şah qızının cavahiri el döşünə sərilməz!
“Ədalət yox” deyənlərə burda ənam verilməz!

Öz adamları ilə birlikdə gedir. Hacı Əhməd gəlir.

A ş ı q Q ə r i b

Söylə, nə var, qoca?

H a c ı Ə h m ə d

Dinlə, oğlan!
Sən söylədin ki, sevdə hər bir şeydən ucadır:
Yar vəsli candan baha alınar.
Öylə isə qaç, öz yarını xilas et tez!

A ş ı q Q ə r i b

Nə olmuş?

H a c ı Ə h m ə d

Dinlə, Qərib sən almadın bu gün xələti.
Al, bu nişan, dəyməz ona, bil, dünya dövləti.

Uzaq bir eldə hər gün səni bil ki, vardır
gözləyənlər.
Gözləri yolda qalan var.
Toy olacaq bu günlərdə;
Qız düşər dərdə.
Sən tez getsən, o qalacaq;
Sən getməsən, bil, öləcək,
Yeni gül kimi solacaq.
Toy olacaq bu gün-sabah;
O olur təbah
O qız hər gün gözləyir;
Onu fəlakət izləyir.
Getməz olsan, solacaq;
Sənə qurban olacaq.
Dinlə, Qərib, sən almadın bu gün xələti;
Al, bu nişan, dəyməz ona, bil, dünya dövləti.
Uzaq bir eldə hər gün səni, bil ki, vardır
gözləyənlər.
Gözləri yolda qalan var.
Toy olacaq bu günlərdə;
Qız düşər dərdə.
Gözlər, səni gözlər, səni gözlər.
Sən tez getsən, o qalacaq.
Sən getməsən, bil öləcək.
Toy olacaq bu gün-sabah,
Şahsənəm gedir.

Aşığı Qərib

Getmək gərək! Olmasın xan xələti.
Qurban yara dünya dövləti.

Xor

Hara, hara? Dayan, bir az!
Hara, aşığı, gedirsən, söylə!
Nə var, nə olmuşdur? Dayan bir az!

Aşığı Qərib

Ona!

X or

Ona?

Aş ı q Q ər ib

Şahsənəm.

X or

Şahsənəm?

Hara gedirsən, söylə? Aş ı q, söylə, hara?

Aş ı q Q ər ib

Dostlar, mənə siz verin bir at,
Yetim yarə, ya da bitsin həyat.

X or

Yaşa, yaşa, yaşa, Q ər ib!
Ola sənin yolun asan,
Gülsün hər yan,
Ola rəzil xain düşmən!
Yaşa, yaşa, yaşa, Q ər ib!
Xoşbəxt ol sən, xoşbəxt ol sən!
Dolsun yola əlvan güllər.

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Bəhram bəyin bağı. Ağacılıqda köşk.

Şahsənəm

Mən bir güldüm, açılmadan budağımdan dərdilər.
Yarpaqlarım yaşıl ikən əldən-ələ verdilər.
Bulud kimi göydən aşar, gələr bir gün mənim yarım.
Ona aydın olar halım, gülər əlbət iqbalım.
Ona tale yol verər,
Gələr azad eyləyər.

Yetər artıq, nazlı yarım,
Gəl, gəl, ver nicat,
Gəl, et azad!
Duman kimi dağlar aşar, gələr əlbət mənim yarım,
Ona aydın olar halım, gülər əlbət iqbalım.
Çox çəkmədən yazıq soldum, əldən-ələ verdilər.
Yarpaqlarım yaşıl ikən budağımdan dərdilər.
Ağla, bülbül, ay yazıq bülbül, sənə xəzan yaraşır.
Ağla, könlüm, ay yazıq könlüm, sənə hicran yaraşır.

Ağca qız

Artıq yetər, yetər bu dərd, bu fəryad!

Şahsənəm

Ah, yazıq mən, sönür gedir həyat;
Qəlbim inlər heyhat!

Ağca qız

Bu gün toydur sənə.

Şahsənəm

Heç bir zaman mən Şahvələdə getmərəm!

Ağca qız

Unut onu, unut, qəm yemə sən!

Şahsənəm

Ölüm mənə çarə.

Ağca qız

Gülüm, bunda heç bir məna yox.

Şahsənəm

Sən ümitsiz yaşamaq nə olduğun bilməzsən;
Aman, Ağca qız, yoxdur başqa çarə.

Ağca qız

Ay Şahsənəm! Hər sözün bir xəzandır
Soldurur bu könül bağın.
Alovlu olur macərası eşqin.
Acı hicran, sonsuz bəla;
Səbr eyləmək lazım ona.
Xəbər gəlmiş Şahvələdə uzaq, uzaq bir əldən.
Söyləyir ki, yolda Qərib ölmüş xain bir əldən.
Anası almış onun qanlı köynəyin;
Qan, yaş tökür, yolur saçın, birçəyin.
Yazıq çayıb bilməyir ki, neyləsin;
Gələcəkdir dərdin sənə söyləsin.

Xanı daxil olur

Xanı

Mənim balam bu gün son gün, vəd olmuş gün, bu gənc
yaşında,
Ah, yazıq balam öldü, yazıq balam məhv oldu, heyhat!

Şahsənəm

Yalan xəbər, yalan bu sözlər, Qərib sağdır, inan!

Xanı

Aman, qızım, niyə bir sözlə bu qəlbimi yaraladın?
Oğlum ölmüş, dönməz o bir də;
Getdi o, Şahsənəm, məhv oldu yolda;
O bir daha dönməz, gəlməz.

Şahsənəm

Anam, sən ağlama, yəqin o sağdır.

Xanı

Sus, balam, yoxsa ürəyim partlar!
Qalmamış, bil artıq, tabım;

Yanar qəlbim, ağlaram daim.
Qərrib ölmüşdür, bu qanlı köynək son miras ondan.
Bu qanlı köynək, Şahsənəm, nə çarə?!

(Köynəyi göstərir.)

Ş a h s ə n ə m

Onsuz yaşamaram, onsuz, heyhat, yoxdur həyat!
Nəsib olur mənə ölüm, başqa bir yol yox!
Aman həyat, aman həyat!

X a n ı

Fələk bizə bəla verdi, doğrulmadı diləyin.
Bu gün toydur, sağ ol, qızım, Allah olsun köməyin!

Bəhram bəy gəlir.

B ə h r a m b ə y

Söylə nə var? Bəsdir bu fəryad!
Artıq Qərrib ölmüş.

Ş a h s ə n ə m

Yalandır, yalan! Gördüm bir rəya;
Bir at belində quştək uçub gəlir.

B ə h r a m b ə y

Axmaq olma, qız! Hazır ol toya!
Şahvələdə getməlisən!

Gedir.

A ğ c a q ı z

Ah, Şahsənəm, öz rəyanı tez nəql et!

Ş a h s ə n ə m

İti bir qartaltək yüksək dağlardan,
Oynaq bir bülbültək yaşıl bağlardan,

Bir ağ at minmiş də, qanad çalır, bax!
Budur, mənim yarım uçub gəlir, bax!
Qanad çalında at göyün bağına;
Dumanlar, buludlar, verin yol ona!
Gənc başında sevda, bir saz əlində,
Uçar, uçar, uçar ağ at belində.
Ona qarşı durmaz göylər, fələklər;
Çata bilməz ona əsən küləklər.
Uçar mənim yarım, uçar, hey uçar.

Otağa tərəf yollanır; lakin dörd-qəmdən taqətsiz olduğuna görə
bihuş halda yerə yığılır.

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Bəhram bəyin evi və bağı.

Şahvələd

Oldu daima sevda rəhbərim.
Yoxmudur intəha, söylə, dilbərim?!
Fikrimdə daima sənin vüsəlin;
Əsir etdi məni o gül camalın.
Qərrib daima düşməz dilindən;
Çəkinməz əsla o öz elindən.
Söylə, Şahsənəm, söylə nədir bu halın?
Saldı oda məni o gül camalın.

Güloğlan

Olmaz bir iş, Qərrib daha gəlməz.
Öldü, onu torpaq aldı, artıq bax, hamı
Oldu tabe bizə; daha qorxu yox!

Şahvələd

Sən hər yerə adam təyin et,
Yaxşı bax, kimsə gəlməsin!

Güloğlan

Qorxma, heç bir kimsə gələ bilməz!

Şahvələd

Durma, əmrim gərək yerinə çatsın!

Şahsənəm

Bir gül sevdim çəməndə;
Soldu yellər əsəndə.
Eyləyər nalə qəlbim bu halə;
Ağlar bülbüllər, ağlar lalə.
Ayrı saldılar yarı yardan.
Eylərəm fəryad, yox edən imdad.
Yox mənə bir nicat, heyhat!
Edən yox mənə bir imdad, heyhat!
Ayırdılar, neyləyim?
Dərdimi kimə deyim?
Eyləyər nalə qəlbim bu halə;
Yaş tökər bülbüllər, ağlar lalə.
Ayırdılar yarı yardan.
Gəl, Qərib, ver mənə bir nicat!
Uzaq, uzaq, yad ellərdə
Onu bürümüşdür sonsuz bəla.
Onsuz qalmaq – öksüz qalmaq,
Düşmək min dərdə;
Çəkmək min cəfa.
Uzaq, uzaq yad ellərdə
Yox ona həmdərd olan.
Onsuz mənə ölüm həyat!
Ah! Ayrı saldılar, neyləyim?
Dərdimi kimə deyim?
Eylər nalə qəlbim bu halə;
Aman, həsrət qaldım yarə;
Könülsevən yarə mən.
Uçar, keçər son dəmlər, heyhat!
Ölüm vardı, yox artıq imdad.

Son hər şeyə, son hər əzaba!
Ümid söndü, sönsün həyat!
Ölüm mənə! Ölüm mənə, ah!
Artıq keçdi, heç bir xəbər yox;
Bir daha o, gəlib çıxmaz.
Keçdi ondan çox uzun illər,
Qorxu bitdi, lal oldu dillər.
Yox ondan bir xəbər, yox ondan əsər.
Keçdi zaman, o daha qayıtmaz.
Lal oldu o saz.
Getdi əldən səbrim, qərarım;
Yetiş artıq dadlı vüsal!

Bəhrəm bəy

Axmaq uşaq ağlar, inlərkən
Beynim qızar, qanım coşar.
Mın yol dedim ona etsin səbr;
Onun yeri ya ər evi, ya da qara qəbr.
Mən əmr etdim çıxmasın bir səs,
Gəlməsin nəfəs.
Atmaq gərək hər dərdi,
Böylə yazmış ona tale.
Olmaq gərək əmrə ram;
Olmaq gərək aram!
Daha gəlməz, gəlməz Qərib!
Mənim qəlbim yanır,
Qoy onları barışdırsın yaradan!
Allah qoy versin ona məram!
Yox, gərək bu gün getsin yəqin!
Axmaq uşaq, pul var, dövlət var.
O, daim inlər, daim ağlar.
Əyməsə boyun əgər, qoy məhv olsun tamam!
Ya da qoy olsun aram!
Gəl, Şahvələd, sözüm sözdür!
Gəlin indi hazırdır.
Gəl, qonaqlar toplanmışlar!
Durma, toya hazır ol!

Güloğlan

Tutdum yolda ulağın,
Çərtdim onun qulağın.
Basdım köynəyi qana,
Lənət olsun şeytana!
Aldım Vələddən pulu,
Ciblərim oldu dolu.
Ulaqdadır əsl iş,
Qulaqdadır əsl iş!..

Ağca qız

Doğrul, toplan, həyəcanı tərək et!
Artıq Qərib gölməz, gölməz, heyhat!
Dünya dönsə, tale sarsmaz,
Tale yazsa, kimsə pozmaz!
Atan Bəhram vermiş fərman;
Ona əməl et, səbr et,
Həyat dönər, böylə qalmaz!
Tale yazsa, kimsə pozmaz!
Həyat oynaq, bu cür qalmaz!
Qara günün ömrü olmaz!
Çatmış artıq bu gün zaman.
Qara günün ömrü olmaz!
Tale dönməz, tale sarsmaz!
Sən səbr elə! Yazı pozulmaz!
Bu gün toydur, bu gün bayram;
Atan vermiş, sən artıq sus!
Tərək et fəryadı sən, aram ol!
Doğrul, toplan, doğrul, toplan!

X o r

Yaşa, yaşa, Şahvələd, düşmən itdi aradan.
Xoşbəxt etsin səni görüm yaradan!
Yansın daim ocağın,
Gülsün oğul-uşağın!
Sənə hər görən, bil, həsəd aparacaq.

Sənə el həsəd aparacaq.
Düşmən itdi aradan,
Səni xoşbəxt etsin yaradan!
Gülər olsun taleyin,
Yaşa, yaşa, Şahvələd!

Qızların xoru

Yol verin, gəlin keçsin qabağa!
Olsun dünya ona tapdaq.
Yansın daim ocağın;
Olsun oğul-uşağın!
Baxtın şad olsun, kam alsın, zövq alsın hey!
Gülsün dünya hey!
Qoy olsun hər bir gün bayram!
Daim olsun toy səhər-axşam.
Gülsün dünya, yaz olsun.
Daim güllər açılsın hər yan;
Qoy versin kamın sənin böyük yaradan!
Kam alasan, şad olasan;
Qoy olsun, qız, bəxtin parlaq!

Qadınların rəqsi, kişilərin rəqsi.

Şahsənəm

Gözlərim qaldı yolda, Qəribdən bir xəbər yox.
Yar yolunda dözməkdən əzabımın sayı yox.
Zəhər içib ölməkdən başqa heç bir çarəm yox.

Aşıq Qəribin səsi eşidilir.

Aşıq Qərib

Bir gül sevdim çəməndə;
Soldu yellər əsəndə.
Eyləyər fəryad qəlbim bu halə.
Yaş tökər bülbül, inlər lalə.
Ayrı saldılar yarı yardan.

Səslər

Çəkil, yol ver, dayan, dur!
Qaçma, keç, keç, vur!
Qoyma, qoyma, vur!
Buraxma, buraxma, dur!
Vur, tut, yol ver!
Tərpənmə, dayan, dur!
Qoyma, qoyma qaçsın, hey!
Gəlmə, gəlmə, hey!

Aş1q Qərib daxil olur.

Şahvələd

Kimsən, oğlan, de tanıyım gözlənməyən qonağı!

Aş1q Qərib

Bir tərlanı uçurmuşdum, sizdən aldım sorağı.

Şahvələd

Öylə isə al cəza, bil namus nədir, qan nədir!

Şahsənəm

(Aş1q Qəribi köksü ilə qoruyur)

Vur, vur öldür, onda gör ki, sevda nədir, can nədir!

Bəhram bəy

Ey, o kimdir burda salmış qeylü-qal?

Aş1q Qərib

Bir aş1qdır gəlib edir ərzi-hal!

Bəhram bəy

İndi sənə göstərəm qılınc nədir, baş nədir!

Aş1q Qərib

Göstər, ancaq anlat mənə kaman nədir, qaş nədir?

Şahvələd

Özgəsinə könül verən can eşitməz, can deməz.
Qoy getsinlər, yox, Şahvələd yad bir arvad istəməz!

Bəhram bəy

Öylə isə qoy bilsinlər: artıq mənim qızım yox!
Ata sözü – Allah sözü! Artıq sizə sözüm yox!
Apar, oğlan, o, bir qızıdır, yoxdur artıq atası!

Xanı

Ata yoxsa, var yerində cantək sevən anası!

Şahsənəm

Ay Qərib, sevgilim, mən daima arardım səni.
Bax, nəhayət, ən sonda gəldi vüsal.
Keçdi hicran, getdi məlal, aləm olur şadiman.

Xor

Aşiqə eşq ola! Eşqisiz nədir, eşqisiz nədir cahan?!
Olmasa eşq, nədir cahan? Aşıqlərə eşq ola!

Şahsənəm

Aman, Qərib, çatdı vüsal, tapdım səni mən.

Aşiq Qərib

Ay Şahsənəm, verər sevda bizə həyat!
Gülər bahar, sevgi yaşar hər bir zaman.
Çatdım sənə mən, gözəl yar!

Xor

Toyun sənin çox mübarək olsun!
Aşıqlərə alqışlar! Yaşa aşiq, hey!..

Məqalələr

“AŞIQ QƏRİB”

Cümə axşamı, sentyabrın 15-də bu sezonda 2-ci dəfə olaraq “Aşiq Qərib” operası tamaşaya qoyulmuşdu.

Hacıbəylilərin bu il opera fəqərəsinə artıq diqqət etmiş olmalarından ki, həm keçən dəfə və həm bu dəfə oyunlar yaxşı keçdi. Ancaq bunu tövsiyə edirik ki, “Aşiq Qərib” operasındakı bəzi xorlar dəyişib, yerlərinə daha qulağa xoş gələn münasib xorlar qoyulmalıdır. Artistlərdən hər biri öz vəzifələrinin yaxşı keçməsinə səy edirdilər. 1-ci və 2-ci pərdələr az sovuq keçdisə də, lakin 3-cü pərdədə Sarabski ilə Ağdamskinin şikəstə ilə mükəllimləri cəmaətin artıq dərəcədə diqqətini cəlb etdi.

Tanrıquluyev cənabları anlaşıldığına görə, keçən dəfəki oyunda öz nöqsanlarını görmüş olmalıdır ki, bu dəfə Şahvələd rolunu gözəl ifa edə bildi.

Artistkalardan Olenskaya bacılarının gözəl rəqsləri tamaşaçılara xoş gəldiyindən alqışlar ilə təkrar edildi.

Bağdadbəyov cənablarının gözəl və gur səsi camaata xoş gəldiyi kimi Aşiq Səlim rolunu həqiqətən də gözəl ifa etdi. Bu oyunun nöqsanı bəzən xorlar ilə musiqinin həmahəng olmaması idi ki, buna da Hacıbəyov qardaşlarının nəzər diqqətini ayrıca cəlb edirik. Bir də Sarabski cənablarının axırıncı pərdədə vaxtından əvvəl çıxıb getməsi səhnədə qalanların sözlərini mənasız buraxdı.

Teatroda camaat çox idi. Bəzi qeydkeşlik olması ilə daha yaxşı olardı.

“ƏSLİ VƏ KƏRƏM”

Yekşənbə gecəsi, sentyabrın 18-də Tağıyevin teatrında bu mövsümdə birinci dəfə olaraq Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” adlı operası mövqeyi tamaşaya qoyulmuşdur. Bu opera hər bir cəhətdən xoş keçdi. Artistlərin gözəl oynaması səhnənin mükəmməlliyi, xorların musiqi ilə həmahəng olması oyunun gözəl keçməsinə səbəb oldu.

Musiqini müəllif özü idarə edirdi. Camaat çox idi. Biletlər qurtardığı üçün xeyli adam tamaşa etməmiş geri qayıtdılar. Bunu görən müdiriyyət bu sentyabrın 23-də təkrar “Əsli və Kərəm”in mövqeyi tamaşaya qoyulacağını elan etdi.

“HACI QARA”

Dün, şübatın 13-də mərhum Mirzə Fətəli Axundzadənin məruf “Hacı Qara” komediyası Dövlət tiatro heyəti tərəfindən mövqeyi-tamaşaya qoyuldu.

Mirzə Fətəlinin komediyaları çoxdandır ki, bizim səhnəmizdə göstərilməmişdir... Halbuki Mirzə Fətəlinin əsərləri öylə sənətkaranə bir surətdə yazılmışdır ki, ədəbiyyat və səhnəmiz nə tövr tərəqqi etsə belə, yenə onlar kəndi qiyməti-ədəbiyyələrini qeyb etməyəcəklər.

Biz həyat ədəbiyyəmizdə öylə əsərlər görmüşüz ki, onlar müharirilərindən əvvəl fəvt olmuşlardır. Mirzə Fətəlinin əsərləri isə bu sübutun başqa bir halıdır. Ona “köhnəlmiş” nəzər ilə baxanlar dünən gecə tamaşaçıları nə qədər məmnun buraxdığını görsəydilər, təbii yandıqlarını etiraf edərdilər. Biz ümid edirik ki, Dövlət tiatro müdiriyyəti Mirzə Fətəlinin başqa əsərlərini bu yaxınlarda tamaşaya qoyar, çünki bizdə daha 65-70 sənə bundan irəli xalqımızdakı fanatizmə qarşı mübarizə etmək məqsədilə qələmə alınan və sənətkaranə bir surətdə yazılan və bizim yarım əsr və bir qədər ziyadə bundan əvvəlki həyat və məişətimizi layiqincə təsvir edən bu əsərlərin xüsusi bir qiyməti-ədəbiyyəsi vardır ki, tamaşaçıları hər zaman məşğul edər biləcək bir mahiyyətdədirlər.

“Hacı Qara” oyununda demək olar ki, bütün aktyorlar iştirak ediyordilər. Vəzifələrini də layiqincə ifa etdilər. Xüsusən Hacı Qara rolunda Ələkbər Hüseynzadə, Kərəməli rolunda Əbdülhəsən Anaplı, Ohan rolunda Rza Darablı, Arakel rolunda Sidqi Ruhulla Tükəz və Sona xanım rollarında Tanaylidi və Yeva Olenskaya hər kəsin nəzərdiyyətini cəlb ediyordi.

Tükəz rolunu Tanaylidi xüsusi bir məharətlə oynadı. Ha söyləcdə hər zaman kəndisində bir zəiflik hiss edilən Yeva xanım bu kərə Sona rolunu olduqca ruhlu oynadı.

Başqa aktyorlar da heç bir zəiflik göstərmədilər. Pərdələrin və dekorasiyaların təbii olmasına da ayrıca bir əhəmiyyət verilmiş sifir bir Şərq həyatı təsvir edilmişdi. Tamaşaçıları oyundan məmnun getdilər və bu kimi əsərlərin hər zaman təkrar edilməsini arzu ediyordılar.

DARABLI VƏ ANAPLI

Bakıda, Azərbaycanın paytaxtında Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplı tanımayan yoxdur. Hər kəs bizim bu iki gənc sənətkarımızı tanıyır. Hər kəs, bu iki komik oynarkən bir daha sənətkarını görmək məqsədilə əlini və ovcunun içini ağrıtmışdır.

Yarın, şübatın 24-də (1920-ci il) Dövlət teatr heyəti tərəfindən bu iki aktyorun şərəfinə olaraq “Arşın mal alan” operettası oynanılacaqdır. Möhtərəm oxuculara Darablı və Anaplı bir qədər tanımaq istərdim.

Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplı 1911-ci sənədən başlayaraq, bərabər olaraq səhnəyə çıxmışlardır. İlk çıxışlarında kəndi iqtidarlarını göstərmiş, hər kəsin nəzər-diqqətini kəndilərinə cəlb etmişlərdi. Bizdə, bizim səhnəmizdə pək az adam Darablı ilə Anaplı kimi az zaman içərisində məruf olmuşdur. Bu iki aktyor o qədər məruf olmuşlar ki, bunlarsız, demək olar ki, bir müsəmirə keçməmişdir.

Əvvəllərdə bu iki aktyor səhnəyə bərabər çıxır, hər ikisi bir məslək, komiklik məsləkini təqib edirdilərsə də, lakin son zamanlar bunların hərəsi başqa-başqa şəxsiyyətlər olmuşlardır.

Əbülhəsən Anaplı əski məsləkində qalmış, ondan bir an ayrılmaq istəməmiş, hətta o yolda tərəqqi edərək hər kəsin məhbubül-qəlbi olmuşdur.

Əbülhəsənin yalnız səhnədə deyil, hər zaman, hər yerdə komik olaraq görmək olur. Komiklik Əbülhəsənin kəndisindən ayrılmaz bir təbiətdir.

Nə qədər böyük və ali bir məclis olursa-olsun, nə qədər məşhur və müqtədir sənətkarlar o məclisdə icrai-məharət edirlərsə etsinlər, Əbdülhəsən onların həpsini ikinci dərəcəyə buraxacaqdır. Bütün məclis əhlini, avam olsun, xas olsun kəndisinə məşğul edəcəkdir.

Rza Darablı əfəndi də ibtidada komik idi. O, bütün müqtədir aktyorları eynilə təqlid edirdi. Yalnız aktyorlar deyil, hər kəsi kəndi tövr və hərəkətilə, ahəng və ləhcəsilə təqlid etmək onun xüsusi bir əyləncəsi idi. Daha üç həftə bundan əvvəl Rza Darablı məhrum Hüseyin Ərəblinskiyə Nadir şah rolunda təqlid etməklə, Nadir şah kimi mühüm və ciddi rolu oynamaqla “Nadir şah” faciəsində iştirak etdi. İki həftə əvvəl “Ağa Məhəmməd şah Qacar” faciəsində Ağa Məhəmməd şah rolunu oynadı. Hətta “Leyli və Məcnun” operasında Məcnunun rolunu

Hüseynqulu Sarablını təqlid etməklə Teymurxanşurada oynadığı məşhurdur.

Rza Darablı səhnəmizə ilk bir komik olaraq çıxmış isə də, lakin son zamanlarda kəndisinə daha ciddi bir vəziyyət taxınıb, faciələrdə də iştirak etməyə, həm də ciddi və mühüm rollar oynamağa başlamışdır.

Bizim səhnəmizdə Rza Darablı yeganə bir aktyordur ki, kəndisinin xüsusiyyəti – rol məhdudluğu yoxdur. O, amplya tanımaq istəməz. Nə kimi bir rol olursa-olsun, biməhaba öhdəsinə alıb oynar.

Rza Darablını bir gün “O olmasın, bu olsun” operettasında hambal kimi məsxərəçi bir rolda görüyoruz, ötəki gün Nadir şah kimi bir qəhrəman, daha başqa bir gün “Qaçaqqlar” faciəsində Şpiqellir kimi fitnəçi, yarın Kamal kimi hissi-intiqam ilə yanıb-yaxılan, bu uğurda cinayət irtikabından belə çəkinməyən bir cani tiplərində görürük.

Rza Darablının bacarmadığı bir şey yoxdur. O, hər şeyi bacarır. Hətta son müsəmirələrin birində məşhur xanəndə Seyid Şuşalını seğah oxuyarkən təqlid etmişdir.

Rza Darablı səhnəmizdə müqtədir bir aktyor olmaqla bir məktəbi-bədayi hüsulə gətirməsinə amil ola biləcəyi ümid edilməkdədir. Bizdə komik aktyor çoxdur. Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplı o aktyorların cümləsindədir ki, əbədən şarj etməzlər. Qayət təbii surətdə tipləri kəndilərində təzahür etdirirlər.

Ümid edilir ki, yarıncı şərəf (benefis) günü münasibətilə teatr və səhnəmizin tərəqqisini istəyənlər bu iki aktyorumuzu təqdir edər, onları unutmazlar.

ABBASMİRZƏ ŞƏRİFZADƏ

Bu gün Dövlət tiatro heyəti müdiriyyətinin baş aktyorlarından Abbasmirzə Şərifzadənin şərəfinə hökumət tiatrosunda müxtəlif əsərlərdən müntəxəb bir tamaşa göstəriləcəkdir.

Abbasmirzə Şərifzadə Azərbaycan türk səhnəsinin müqtədir və birinci aktyorlarından. Mərhum Hüseyn Ərəblinskidən sonra Abbasmirzə onun mövqeyini tutaraq Ərəblinskinin oynadığı rolları məharətlə oynamaqdadır.

Abbasmirzə ta ilk səhnəyə çıxdıqda əsərlərin qəhrəmanlarını oynamağa həvəs edirdi. O zamanlarda mərhum Ərəblinskini təqlid edər, onun oynadığı Nadir şah və Ağa Məhəmməd şah Qacarı oynardı. Fəqət son zamanlarda Abbasmirzə səhnəmizdə tam müstəqil bir aktyor olaraq görsənməkdədir.

Abbasmirzə bizdə ən cəsur aktyorlarımızdandır. O nə qədər müşkül bir rol olursa, ona hazırlanmaqdan qorxmaz, kəməli-cəsərlə onu öhtəsinə alar və müvəffəqiyyətlə də oynar.

Abbasmirzə son zamanlarda bəzi klassik əsərləri oynamağa həvəs etdiyindən birinci dəfə olaraq Otello rolunda səhnəyə çıxdı. Otellonu da məharətlə oynadı. Aldığımız məlumata görə Abbasmirzə Hamleti oynamağa hazırlanmaqdadır.

Abbasmirzənin bizim səhnəmizə bir qədər xidməti də olmuşdur. Hər kəsə məlumdur ki, axırıncı sənələrdə bizdə drama tamamilə ölmüş, xatirələrdən belə silinəcək bir dərəcəyə süqut etmişdi. Onun yeganə hamisi, demək olar ki, Abbasmirzə əfəndi idi.

Abbasmirzə əfəndi bu gün sənətkar bir aktyor sifətilə təqdim edilib alqışlanmalıdır.

“LEYLİ VƏ MƏCNUN”

İki gün əvvəl Dövlət tiatro heyəti aktyorlarından Məhəmmədağlı Bağirov ilə administrator Rza Zəki əfəndinin şərəfinə olaraq “Leyli və Məcnun” operası mövqeyi-tamaşaya qoyulmuşdur. Şərəf sahibi Məhəmmədağlı – Məcnun rolunu oynayırdı.

Artist öz roluna artıq əhəmiyyət verdiyindən olmalıdır ki, Məcnunu yaxşı deyiləcək dərəcədə layiqli oynadı.

Məhəmmədağlı əfəndinin pəsxanlılığı üçxanlığından daha yaxşıdır. Xüsusilə səhnədə bir opera aktyoruna lazım olacaq məziyyətləri havidir. Lakin nədənsə bizim ümum aktyorlar səslərinin tərəqqi etməsinə əta etməyörlər. Onu tərbiyələndirməyörlər. Halbuki musiqimizin xüsusiyyəti bunu tələb ediyor. Ona görə bu işə əhəmiyyət vermək lazımdır.

Aktyorların şərəfinə oynanan tamaşalarda nəzər-diqqəti cəlb edən bir fəqərə varsa, o da şərəf sahibinin təbrik edilməsi haqqında aktyorlar tərəfindən bir taqım uzun və lüzumsuz nitqlər söylənməsidir.

Bir aktyor hər zaman təqdir edilib alqışlanmalıdır. O, yalnız şərəf günlərində deyil, müvəffəqiyyətlə oynadığı hər teatrodada, bəlkə hər məclisin sonunda tamaşaçılar tərəfindən səmimiyyətlə alqışlanar. Habelə şərəf günlərində də alqışlanacaq, fəqət burada zaid bir fəqərə varsa, o da tamaşanın ortasında səmimiyyətdən ari söylənən bəzi duzsuz və mənasız nitqlərdir.

Bizim aktyorlarımızda ümumiyyətlə bir yanlışlıq var. O, yanlışlıq onları kəndi sənətlərində tərəqqi etməkdən saxlamaqdadır. Bu səhv nisyan bir kərə təshih edilməlidir. Yeri gəldiyi üçün bu xüsusda bir neçə söz söyləmək münasibdir.

Bir zamanlar vardı ki, tiatro və səhnəyə məktəb nəzərilə baxılırdı. Bəlkə də tiatro bir məktəbdir. Bu xüsusda bəhs etməyi başqa münasib bir vaxta buraxıyoram. Fəqət bir aktyor kəndisinə heç bir zaman məktəb müəllimi nəzərilə baxmamalıdır. Əgər aktyor bu zehniyyətdə olarsa, ondan hüsni-nəticə çıxmaz. Aktyorun məziyyəti bambaşqadır. Aktyor – sənətkardır. Həm də sənət üçün sənət nəzəriyyəsini qəbul etməlidir. Bu gün bir aktyor əgər bu fikirdə olarsa ki, mən müəllimə müəllimlik etmək istiyoram – o, müvəffəq olmaz. Bununla mən burasını danmayoram ki, bizim müəllimimizin müəllimlərə ehtiyacı yoxdur. Hər halda aktyor müəllimliyini səhnədən xaricdə etməlidir.

Bu gün tiatroya gələnələr içərisində bir aktyorun verəcəyi tərbiyədən fəidəmənd olanlar bəlkə də vardır. Hər halda tamaşaçıların əksəri tiatroya aktyordan dərs almağa gəlməyörlər. Vəqta ke böylədir, aktyor da özünün müəllimliyini unutmalıdır.

Aktyor – sənətkardır. Sənət hər şeydən ucadır. Aktyor sənətdə söylədiyi sözlərinin ifadə etdiyi mənalardan dolayı alqışlanmayor. Əgər alqışlanırsa, o alqış əsərin müəllifinə rəcedir. Aktyor yalnız girdiyi rollardan və ifa etdiyi tiplərdən dolayı alqışlanıyor ki, onların da məharət və dühaları həp bundadır.

Hələ bir tamaşaçı heç bir zaman bir aktyorun xüsusi həyatından, onun tərcümeyi-halından maraqlanmaz. Bunun üçün də səhnədə söylənən nitqlər nəinki tamaşaçıları məşğul edəmiyor, bəlkə onların zövqlərini təxriş ediyor. Bunun üçün də münasib olardı ki, əvvəla aktyorlar özlərini müəllim deyil, sənətkar tanıyaydılar. Saniyə səhnədə zövqləri təxriş edəcək ami nitqlər söylənməməlidir.

“O OLMASIN, BU OLSUN”

Srağagün, mayın 10-da Azərbaycan Dövlət Teatrında Dövlət teatr heyəti tərəfindən Üzeyirbəy Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” adlı operettası mövqeyi tamaşaya qoyuldu.

Bu pyesin həftə səkkiz, mən doqquz oynanmasına baxmayaraq, istər rejissorluq və səhnə tərtibatı cəhətcə, istər aktyorların oyunu cəhətcə yenə bir çox nöqsanlar buraxılmışdır ki, məəttəəssüf şərait qeyri-müsaid olduğundan kiçik xətalardan sərf nəzərlə yalnız mühüm nöqtələrini qeydlə kifayət edəcəyik. Səhnə tərtibatına nə qədər laqeyd qalırısaq, yenə ikinci pərdə üzərində bir qədər durmaq istərdik.

Bu səhnənin görünüşü hər kəsi maraqlandırır. Əcəba, məclis harada vaqə olur: Ərəbistanın qumsal çöllərindəmi? Ya Sibirin bir şəhərindəmi? Uzaq cənubdamı? Uzaq şimaldamı? Səhnənin sağ tərəf cənubu andırır: ərəb stilində otaq, kiçik, yastı evciklər; bunu görəncə səhnənin cənubu təsvir etdiyi düşünülür. Tamaşaçılarla üz bəzək kərpicdən tikilmiş bir-iki mərtəbə rus izbası ki, bu da şimalı andırır. Bu iki bir-birindən uzaq tərəflərin hansını qəbul etməli? Hələ Rüstəmbəyin evi heç birinə oxşamır, bəlkə xüsusi evdən daha əvvəl, klub, ya bu kimi bir şeyə oxşayırdı.

Hər halda rejissor əfəndi nədənsə bunları düşünməmiş, halbuki, bizcə, əhvalatın cərəyan etdiyi məhəlli layiqi ilə təsəvvür edə bilmək çox əhəmiyyətlidir.

Birinci pərdədə qonaqların yarısı masa kənarına oturub da, yarısı ayaq üstə durması olduqca qeyri-təbii görünürdü.

Biz qonaqların yarısını oturdub, yarısını kənardan baxmağa məcbur edəcək bir müsəlman, xüsusən bir qafqazlı təsəvvür edə bilmərik. Xorda oxumaq məqsədi ilə qonaqların lüzumundan çox gəlməsi keçilməz bir şey görülmüşsə, heç olmazsa xor pərdənin sonunda olduğu üçün gedirəkən çağırılmaq üzrə rejissor tərəfindən başqa bir otağa göndərilməsi mümkün idi. Yoxsa qonaq bu cür ehtiramsızlığın qonaqsevərliklə məşhur olan qafqazlılar böhtan olduğunu rejissor əfəndiyə söyləməyi vəzifəmiz daxilində sanırıq.

Aktyorların oyununa gəlinçə: Məşədi İbad rolunda Mirzağa Əliyev yaxşı idi. Şarjsız oynadığından təbii bir Məşədi İbad tipi təsvir edirdi. Sərvər rolunda Sarabski xüsusən hərəkətcə zəif idi. Hasar üzərində nagahani olaraq Məşədi İbadı, küçəyə çıxarkən Rüstəmbəyi, qoçula-

rın evi güllələmək istədiyini gördükdə heç bir həyəcan və təlaş göstərmədən, ya bir tədbir tapmaq üçün az da olsa bir şey düşünmədən haman birinə cavab verir, öteki üçün fit çalır və i.a. Sanki əvvəlcədən Məşədi İbadı hasar üzərindən qoçuları əli tapançalı görəcəyini qəti surətdə bilir və çarəsini düşünmüş, nəticəsini də bilir. Halbuki, bizcə, bu hadisələr Sərvərin həyatında birer gözlənilməz təsadüf və qorxunc hallardır. Son pərdədə qadın tumanı geyməsi pis deyildi. Yalnız öz evində imiş kimi, laqeydyanə hərəkəti və hər dəqiqədə bir təhlükə ehtimalını unudub da, bərkdən çıxır və əmr etməsi qeyri-təbii olduğu kimi, başında tələbə papağı, əynində tələbə tujurkası, ayağında isə qadın tumanı olaraq çadra duvağını toplayıb, belə vəhşi paltarla bayıra çıxması olduqca qeyri-təbii, mənasız və gülünc idi. Yalnız səsi bu nöqsanları örtürdüsə də, məəttəssüf, son vaxtlar Sarabskinin nədənsə səsinin də sükuta çevrildiyi hiss olunur. Təbii bu da istər səhnəmiz, istər bizim üçün təəssüf bir haldır.

Rüstəmbəy rolunda Bağdadbəyov olduqca zəif idi. Xüsusən özündən artırdığı sözlər yersiz görünürdü. Gülnaz rolunda Məxfurənin ləhcə və səsi nə qədər yaxşı olsa da, hərəkətləri olduqca məhdud idi. Bu halın tam əksi Sənəm rolunu ifa edən Lizinada görünür. Son dərəcə gözəl və zəngin hərəkətləri üzərinə ləhcəsinin yabançılığı hiss olunur və indi dili dolaşar, deyə qorxur. Hambal rolunda Anaplı yaxşı idi. Bu gecə son dərəcə inqilabi bir ruhda idi. Qoçu rolunda Darablı, Həsənbəy rolunda Xəlil Hüseynov, Həsənqulubəy rolunda Mirpaşa, qəzetçi Rza bəy rolunda Əli İslam və hamamçı rolunda Ələkbər Süheyli yaxşı idilər. Qalanları oyunun ahəng ümumiyyəsinə gözləyirdilər.

Əsərin özündə də bir neçə zəif yerlər gözə çarpır ki, bu xüsusda şərait olursa, gələcəkdə yazmağı lüzumsuz görmürük.

Teatr tamaşaçılarla dolu idi.

“ƏBÜLÜLA”

Cümə günü, mayın 14-də Azərbaycan Dövlət Teatr heyəti tərəfindən Dövlət teatrında osmanlıcadan təbdil olunmuş “Əbülüla” adlı drama oynandı.

Oyun vəd olunmuş vaxtıdan gec başladığı üçün məəttəssüf, son pərdəyə qala bilmədiksə də, dörd əvvəlki pərdələrdən alınan təəssü-

rat oyunun gedişini təyin üçün kafi görüldüyündən, ona istinadən aldığımız təəssüratın ərzinə cəsarət edirik.

Səhnə tərtibatından başlasaq, birinci pərdə Əbülülanın otağında, divarlar kağızla örtülü olduğu, hadisatın cərəyan etdiyi məhəllə müvafiq deyildi. Divarları kağızla örtülü divar hər yerdə tapılsa da, Ərəbistanda tapılmaz. Bəlkə də hal-hazırda bir-iki böylə otaq qövmün həyatı təsvir olunurkən, xırda təsadüflərə baxmayaraq, məişət, adət və stilini heyət ümumiyyəsi ilə andıran nöqtələr lüzumu nöqtəyi-nəzərindən divarlar kağızla örtülməməli idi. Otaqda zərli mebellərlə yan-yanaşı oturmaq üçün sadə qarpulaya oxşar bir şey qoyulması, bir qabda iki rəng su kimi görünürdü. Üçüncü pərdənin otaqını, heyətini, bağçamı olduğu bilinmirdi. Biz bir çox qatışıq, dolaşiq səhnələr gördük. Fəqət ilk baxışda hər dekorasiyanın, hər qapının nə üçün olduğu anlaşılır, həm də bu böylə olmalıdır.

Dördüncü pərdədəki qəbiristan qəbiristana oxşamırdı, ay yerinə asılan lampa bir plan geridə asılmış olsaydı, daha gözəl görünürdü. Göy təmiz, bir dənə də olsa ulduz görünmürdü; doğrudur aydınlıq gecədə ulduz görünməz olsa da, işığı zəif olar. Amma Səyyahın: “Ey günbəd, pişmarkən əkib döğül” deməsi, göydə ulduz göründüyünü andırır. Bəlkə də Səyyah özü görüb müraciətən deyirdi. Hər halda tamaşaçılar görmürdü. Nə isə, tablolar qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsini oxşamalı, onun bütün sözlərinə, müraciətlərinə olduğu kimi, hadisənin cərəyan etdiyi adət və məişətlərinə tamamilə müvafiq cavab verməli idi.

Aktyorlardan Əbülülə rolunda Abbasmirzə Şərifzadə yaxşı idi. Xüsusən üçüncü pərdədə zəhər içmişkən olduqca mahiranə keçirdi. Ancaq zəif, rəhmdil, müşfiq, hər bir şeydə birer vühaliyyət bərləvsyyəti gören və arayan zəif bir aşiq rolunda ikən bəzən Nadir şah kimi sərt danışması qeyri-təbii görünürdü. Bu hal ən çox ikinci pərdədə Zibeydə ilə öpüşərkən və bəzən dördüncü pərdədə tabutda uzanarkən görünürdü. Zibeydə ilə əvvəldən əlaqələri olduğu sonrakı sözlərdən anlaşdığı halda, uğrunda əmirliyindən, vətəninədən, hətta ən müqəddəs vəzifəsindən belə vaz keçməyə hazır olduğu məşuqəsini birinci pərdədə görürkən büsbütün laqeyd qaldığı kiçik bir hərəkətlə də olsa, bir şey andırmaması, bizcə, ancaq aktyorun özünü süst aparması sayıla bilər. Fəqət aktyorun tərəfindən isə səhnə və aktyorlar üçün qoyulmuş şərt və qeydləri büsbütün qırıb da, sərbəst hərəkət etməsi olduqca gözəl idi. Xüsusən ikinci pərdədə arxası xalqa durub da, məşuqəsi ilə

danışması çox təbii idi. Bu halın tam əksi Sarabskidə də görünürdü. Səyyah rolunda bəşəriyyətdən daralıb da, dənizlər kimi coşan qəlbinin ən dərin guşəsindən fəryad edərək, kainatı sürüb də, bütün gördüyü şeylərə: aya, ulduzlara, göylərə son döğül çatdırarkən böyük bir abı arxasında qoyub da, məcailə əlini uzadıb: “Ey şəmi-asıman, sön!” – deməsi, nə qədər gülünc idi! Bu hal, yəni, səhnədə arxası xalqa dayanmamaq halda üzü xalqa söyləmək yalnız bizdə deyil, ruslarda da bir səhnə qanunu kimi qəbul edilir. Bu, vaxtı ilə, ehtimal ki, xalqın aktyorların sözünü daha yaxşı eşitmək mülahizəsindən irəli gəlmişdir. Fəqət biz aktyorlarımızın heç bir qanun və zakon ilə zəncirlənməmələrini arzu edirik.

Səhnədə aktyorun qanunu ancaq təbiilik olmalıdır. Həyatda nə cür olursa, nə cür durması, bahar gülü təbii çıxarsa, eyləcə durmalı və hərəkət etməlidir.

Camaatın eşitməsi nöqtəyi-nəzəri ilə bir aktyor cəld isə, bacarırsa, müsahibini öylə bir mövqedə bulundurmalı, ya özü öylə bir yer tutmalıdır ki, müsahibinə söylərkən eyni halda üzü xalqa olsun; bu mümkün olmazsa, təbiiliyi pozmamaq üçün xalqa etina olunmalı və otaq dörd divarlı təsəvvür olunmalıdır.

Sarabski isə həmin qeydlərə zəncirləndiyi üçün olmalıdır ki, ulduzlar əvəzində xalqa müraciət edir və sütunlardan yerə tökülmələrini tələb edirdi. Biz Sarabskini şəxsən, xüsusən sənaye-nəfisə xadimi olduğu üçün çox sevirik. Fəqət bununla belə məəttəəssüfanə qeydə məcburuq ki, Sarabski bir qədər də sərtləşsəydi, dünyagörmüş, hər şeyə soyuq qanla baxır, sakit müdəbbir və allahın haqqı meydana çıxaracağına, zülmü yıxacağına büsbütün varlıqla inanmış laübalı bir dərviş yerinə bir Əbüdiyab yaratmış olacaqdı. Bizcə, Sarabski Sərvər rolunda nə qədər yersiz laqeydlik və sakitlik göstərdisə, iki o qədər Səyyah rolunda yersiz ciddiyət və coşqunluq göstərirdi. Hələ böyük bir aktyorun səhnəyə kəşkülsüz çıxması və meşəliklər və ağaclıqlar içində müsahibi olan qulduru naçar “ağacını ver”, – deməyə məcbur etməklə, özünün də kəşkül sözlərini ağaca isnadla: “Bu ağac mənim süfreyi rizqidir”, – deməsi olduqca bağışlanmaz bir xətdir. Səhnəni sevən bir aktyor əlbisəsinin təbii olmasına və səhnədə özünə lazım şeylərin vəqəyə müvafiq surətdə olması üçün bir ananın yavrusuna yemək bulmağa çalışdığı qədər çalışmalıdır.

Aktyor, bilir ki, 18 manata oynadığı bir rolda müvafiq paltar tapmaq üçün 40 manat xərcləmiş, məmafə aktyor əfəndinin istedadına

istinadən gələcəkdə bu kimi nöqtələrə əhəmiyyət verib düzəldəcəyini ümid edirik.

Məsud rolunda Bağdadbəyov orta bir surətdə oynadı. Fəqət təsvir tipin əhval-ruhiyyəsini tamamilə təhlil edə bilmədiyi üçün olmalıdır ki, “insaf, ya dövlət” mütərəddid qalmış, xalqına zalım olmayıb da, istər-istəməz bir xəyanətlə razı olan bir rolda ikən, xüsusən qəbiris-tanda Rəbiə və Əbüdiyabdan daha şiddət göstərirdi.

Ümid edirik ki, aktyor əfəndilər bundan sonra təsvir edəcəyi tiplərin ruhlarını, xasiyyət və məcazlarını dərin təhlildən sonra səhnəyə çıxarır və hər hərəkətini təsvir etdikləri tiplərin ruhlarına və məcazlarına uyşdururlar.

Olenskaya yaxşı idi. Ancaq birinci, xüsusən, dördüncü pərdədə Əbülülanı görəkən təlaş və iztirabı göstərmədi. Dördüncü pərdədə aktrislə bərabər pyesin də təqsiri vardır. Əbüdiyab Əbülülanı vurarkən, aktyor inciməsin deyə, yavaş-yavaş qırmancı endirməsi və birinci pərdədə bəzi ehtiyatsızlığını nəzərə almazsaq, rolunu apara bilərdi.

Lizina yaman deyildi. Fəqət, bu gecə heç kəs bizi Bağır Cabbarzadə qədər razı sala bilmədi. Bağır şair Rəbiə rolunda o qədər bir məharət göstərdi ki, həqiqətən layiq təhsindir.

Xəlil Hüseynov Əbülülanın ona: “Söylə, baba, söylə”, – deyə müraciət etməsi ilə, ixtiyar bir zat hər halda Əbülüladan başqa böyüklüyü anlaşıldısa da, məəttəəssüf, aktyor istər danışıqda, istər hərəkətlərində ixtiyarlığı andırır heç bir şey göstərmədi. Pərvizdə necə idisə, bu rolda da eləcə idi. İkinci ərəb rolunda İsmayılzadə yaxşı idi. Gələcəyinə ümidlər bəsləməyə məcbur edir.

Qalanlar oyunun yaxşı keçməsinə çalışırdı. Ümumiyyətlə, oyun yaxşı keçdi.

“ƏMİR ƏBÜLÜLA”

Seşənbə günü, dekabrın 27-sində Dövləti teatrodə türk dram aktyorları tərəfindən “Əbülüla” pyesəsi oynandı.

Bir neçə pərdənin görünüşü qətiyyənl bir Ərəbistan odasını andırmayordı. Ərəbistanın dərin keçmişindən nümunə olaraq divarları kağızla örtülmüş bir odanın görünməsi, bu yaxınlarda Kommunist firqəsində (qəzetində – *A.R*) bütün təfərrüatı ilə təhlil edib yazdığımız kimi, böyük bir xətdır.

İkinci pərdədə sakit bir gecənin dərin qaranlıqları içində çırpınan iki məcnun qəlbin iztirablarını aşıqlərin üzündən oxutdurmaq üçün salınan proyektor öylə namünasib bir məhəllədə yerləşdirilmişdi ki, aşıqlər büsbütün qaranlıqda buraxılıb, lüzumsuz olaraq boş taxtalar işıqlandırılmış və bunun özünə ikinci pərdənin dekorasiyası bir yığın rəngli əski və tozlu taxtadan ibarət olaraq görüliydü.

Üçüncü pərdənin baxçamı, odamı, həyətmi, xülasə nə olduğı yenə anlaşılmıyor. Çünki keçmişdə təfsilatilə dediyimiz kimi, həyət, baxça isə içərisində şəmədanların ilqun mebellərin olması oda isə bir tərəfində böyük bir baxçanın yerləşdirilməsi artıqdır.

Dördüncü pərdədə sərdabanın içi səhnənin özü kimi işıq barı mövqeyinin daha qorxunc görünməsi içində olsa, qaranlıq olmalı idi.

Aktyorların oyununa gəlincə Əbülülə rolunda Abbasmirzə Şərifzadə də yaxşı idi. Yalnız tabut içində bəzən pək sərt hərəkət ediyör və ara-sıra xəstə olduğınu xatırlayaraq birdən kəndisini zəiflədiyör ki, bu da tamaşaçılari aktyorun süni surətdə xəstələndiyini unutmaq imkanından məhrum buraxıyördu.

Zideydə ilə öpüşməsində yersiz idi. Çünki, əski ərəb adətləri üzrə Əbülülə kimi namuslu bir ərəbin bir müsəlman qızını izdivacdan əvvəl öpməsi, nə olursa-olsun, qeyri-təbidir.

Əbudiyab rolunda Rza Darablinski bu yolu bir neçə dəfə oynadığına baxmayaraq, demək olar ki, yaxşı idi.

Səyyah rolunda Bağır Cabbarzadə olduqca zəif idi. Məzarlıqlarda ülvıyyət arayan sufi təbiətli 80 yaşlı zəif, düşkün bir ixtiyardan daha əvvəl keçmişdə dediyimiz kimi, Rüstəm-Zal kimi qüvvətli bir pəhləvana oxşuyördu. Hərəkətlərində heç bir qocalıq əsəri yox idi. Sözlərini də bilmiyördu.

Xüsüsən, məzar daşında yazılmış bir şəri oxuyarkən daşın üzərinə baxıb oxuması olduqca qeyri-təbii görünüyördu.

Zibeydə rolundakı Olenskaya hərəkətcə pək gözəl idi.

Quldur rolunda Rüstəm Kazımov, Rəbiə rolunda xanım Lizina yaxşı idilər.

Məsud rolunda Əhməd Qəmərinski zəif idi. Bu vəqtə qədər heç bir aktyorumuzun bu tipi lazımınca təşxis edə bildiyini görəmmədik. Məsud bizcə bir dərəcəyədək sərsəm, zəif, mütərəddid, oyuncaq, əldə oynadıla bilər bir tip ikən Əhməd onu ikinci bir Əbudiyab yaratmaq istiyördu ki, onu da bacarammadı. Xüsüsən, yavaş söyləniləcəək yerdə bərkdən, bərk söyləniləcəək yerdə yavaşdan danışması gülünc idi.

Qoca bir aktyor bu vaxtdək bir cümlənin içində hankı sözə qüvət verilməsi lazım olduğunu bilməyər ki, bu, bir çox aktyorlarımızda mütəəssüfanə görülür.

Qatillərdən xüsusən Adıgözəl Hüseynzadə yaxşı idi.

“ƏMİR ƏBÜLÜLA”

Cümə günü, oktyabrın 22-də hökumət teatrında Dövlət Teatrı aktyorları tərəfindən ərəb həyatından götürülmüş türkcə “Əbülüla” pyesi oynandı.

Görünüşdən aldığımız təəssürat nəticəsi olaraq, xüsusilə, səhnə, ümumiyyətlə, sənayei-nəfisəyə dair bir neçə kəlmə söyləmək məcburiyyətini hiss etdiyimiz kimi, məttəəssüfanə vaxt namüsaidliyindən bunu xüsusi bir məqaləyə buraxmaq məcburiyyətində də məruz qaldığımızdan, indilik yalnız oyunun gedişini müxtəsərən yazmaqla iktifa edəcəyik.

Hər hələ oyunçuların oyunlarına keçmədən dekorasiyalar haqqında bir neçə söz demək istəyirik.

Çünki keçənlərdə demişdik, dinləməmişdilər. İndi təkrar edirik. Ola bilər, yenə dinləməsinlər, gələcəkdə yenə deyəcəyik, yenə dinləməyə bilərlər.

Fəqət nə olursa-olsun, biz Ərəbistanda divarların kağızla örtülmüş otağına nümunə olaraq götürülməsini fahiş bir xəta sanırıq. Bəlkə də keçən dəfə bu xüsusda yazdığımız fikri rejissor yoldaş yanlış sanıb etina etməmiş, varsın da mətbuat vasitəsilə yanlışlığımızı göstərsin; sübut edə bilərsə, səhvimizi etiraf edər, susar. Bununla belə, məsələn, bir İran qadını təsəvvür etmək istəyənlər rəssamın İran qadınlığının zahiri görünüşünə bir əsas təşkil edən ağ ruyində qara çarşab, ya uzun köynək, al tuman və başqa bu kimi şeyləri buraxıb da, bir neçə vəzir və ya varlı qadınları avropaca geyinirlər deyər, son Avropa modası ilə geyinmiş bir qadını İran qadınlığından nümunə olaraq götürmək, rəssamın təcrübəsizliyindən başqa heç bir şey göstərməz. Ərəbistanda divarları kağızla örtülmüş bir evin nümunə olaraq götürülməsi buna oxşar bir şeydir.

Üçüncü pərdə xüsusunda demişdik. Yenə təkrar edirik ki, üçüncü tablunun otaqını, bağcamı, həyətimi, balkonmu, bir kəlmə, nə olduğu anlaşılmaz. Çünki otaq isə içərisində çiçəklərin, yaşıl ağacların, həyət, ya bağça isə yerliyində xəli və qızılı mebellərin olması artıqdır. Bəlkə də,

rejissor yoldaş özü bilir. Anlada bilərsə, susarıq. Fəqət nə olursa-olsun göstəriləcək mənzərələr öylə qurulmalıdır ki, ilk baxışda nə olduğu, harada olduğu bilinsin. Həmçinin elə bir görünüş yaratmalı ki, o əsərdə təsəvvür olunan vaxtın ölkədən və ölkədə yaşayan xalqın adət və məişətlərini, ümumiyyətlə mühitin bütün xüsusiyyətlərini əsas etibarlı ilə təsəvvür etmiş olsun. Dekorasiyanı bir başqası qursa idi, bəlkə də bu cəhətləri sükut ilə keçərdik. Fəqət səhnəmizin bütün ağırlığını çiyində daşıyan və səhnəmizdə yeganə ümidli bir amil olan Abbasmirzə Şərifzadənin belə kobud bir yanlışlığa yol verməsi, hələ bu da azmış kimi, göstəriləndən sonra bir də təkrar etməsi, bizcə, acınacaq bir şeydir.

Oyunçuların oyununa gəlincə, oyun qəhrəmanı Əbülülünün rolunu oynayan Kirmanşahski, ayrı-ayrı nöqtələrdən keçib də bütünlüklə göstərsək, Əbülülə rolunu yaxşı oynadı. Fəqət bu, Əbülülə deyildi. Əbülülünün paltarlarını geyinmiş, qrimini sürtmüş, sözlərini deyir. Lazımı yerində bərkədən qışqırır, inləyir, ağlayır, yerli-yerində başını, əllərini, ayaqlarını tərpedir, qalxır, yıxılır, bunların hamısı vardır. Yalnız bir Əbülülə ruhu yoxdur ki, bizcə bu da ən lazımlı şeydir. Çünki odsuz, ürəksiz, hissiz bu tərpenişlərin, bu sözlərin hamısı soyuq, yapma bir şey gördüyü üçün Əbülülə libası altında Kirmanşahskidən başqa kimsənin olmadığı bir dəqiqə də unudulmaz.

Əlbəttə, biz gənc aktyorlarımızdan Otello rolundakı bir fransız aktyorunun, Dezdemonə rolundakı bir fransız aktrisini qısqançlıq tufanı içində doğrudan da boğub öldürməsi qədər bir təbiilik tələb etmirik.

Fəqət heç olmazsa, öz dediklərindən özləri bir az da olsa, müqəssir olmalarını öz təsvir etdikləri adamın yalnız zahiri ruhunu yox, ürəyini, hissini də mənimsəmələrini arzu edirik. Yoxsa, söz deyirkən Əbülülə kimi tərpenib də, sonra müxatibi yenidən sözə başlayandan bir Kirmanşahski kimi sükut ilə dinləmək hər kimə bağışlanırsa, Əbülülə kimi məsul bir rolda olan aktyor, kim olursa-olsun, bağışlanmaz.

Bunların hamısı ilə bərabər aktyorun dördüncü pərdədə yaxşı olduğunu qeydə məcburuq. Gəncliyinə istinadən, gələcəyinə ümidlər bəsləyir və müvəffəqiyyətlər diləyirik.

Səyyah rolunda Bağır Cabbarzadə bu gecə bütün yoldaşlarından yaxşı oynadısa da, bununla bərabər bu şəxsiyyətin bu vaxtadək heç bir aktyorumuz tərəfindən layiqi ilə təşxis edilmədiyini məəttəəssüf görürük.

Səyyah, bu sofi məsləkli, bütün həyatından küsmüş, bəşəriyyətin bütün dolanbac işlərinə, intriqalarına nifrətlərlə baxan, nə isə gizli

ruhani ülvüyyətlərə aşiq bir şəxsiyyət ikən, taxt ardında qəsdən gizlə-nib başqalarını təqib etməsi və ümumiyyətlə bir çox böylə hərəkətlər edib də, özünün nifrət etdiyi dolanbac yollarla özü müraciət edirmiş kimi, göstərilməsi, bizcə, bir yanlışlıqdır.

Əgər əsərdə böylə bir şey varsa, əgər səyyah Əbüdiyabın dediklərini eşidirsə, bu da bir təsadüf ola bilər. Səyyah Əbüdiyabın hiylələrinə təsa-düfən rast gələ bilər və özünü intriqalara qoşmamaq məqsədi ilə gös-tərməz, yaxud ümumən, bir xəbər gətirmək məqsədi ilə dinlər, yoxsa, özünün qəsdən gizlənilib başqalarını təqib etməsi və Əbüdiyabın özündən daha çox dolanbaclar çevirmiş kimi, göstərilməsi, bizcə, çox yanlışdır.

Bu xüsusi Sarabski üçün yazmışdıqsa da, təkrar olduğundan, biz də təkrar etmək məcburiyyətində qaldıq.

Əbüdiyab rolunda Ruhulla Sidqi yaxşı idi. Yalnız üçüncü pərdədə paltarlı gedib, Əbülüla ölərkən başı açıq, alt paltarı ilə dönüb gəlmə-sinin səbəbini anlamadıq. Biz aktyorun nə üçün belə etdiyini bilirik. Fəqət tamaşaçıların ruhuna təsir etmək məqsədi ilə qeyri-təbii və mə-nasız yollara müraciət etməyi məsləhət görməzdik.

Rəbiə rolunda xanım Tanayilidi yaxşı idi. Zibeydə rolunda Olens-kaya olduqca gözəl idi.

Bağır, Sidqidən sonra tamaşaçıların nəzərini cəlb edirdi. Fəqət ikinci pərdədə Əbülülanın bəşəriyyətdən uzaqlaşmaq təklifinə qarşı son söz olaraq: “Atam deyirəm, atam”, – dedikdə, sevdiyinin ürəyini gözlərindən oxumaq üçün üzünə baxmaq lazım gəlirkən, özü arxasın-da buraxıb camaata qarşı: “Atam deyirəm”, – deməsi çox gülünc idi.

Əbülüla ilə öpüşmələri də yersiz idi. Bu günah hər ikisinə aiddir; namuslu müsəlman bir ərəbin namuslu bir ərəb qızı ilə izdivacdan əvvəl öpüşməsi qeyri-təbii bir şeydir. Quldur rolunu oynayan Rüstəm Kazımov baleti yaxşı oynadı, deyə yazacaqdıq. Şah Ömər Rəbiə rolunda Ələkbər Süheyli zəif, taqətsiz, düşkün bir ixtiyar əvəzində cəngavər, qüvvətli bir pəhləvan yaratdı. O da Rüstəm rolunda olaydı, Ələkbər, Rüstəm rolunu yaxşı oynadı – deyə, yazardıq. Xüsusən, dör-düncü pərdədə qızını öldürərkən qılınc çəkməsi, odlu bir ərəb pəhlə-vanının birdən acıqlanıb da, qüvvətli bir mübarizəyə qarşı qılınc çək-məsinə oxşayırdı. Halbuki özü istəmədən sevdiyi qızını öldürmək məcburiyyətində qalmış bir ata nə qədər ruhlu və qəti bir adam olursa da, tərəddüd və solğunluğundan özünü almiyacağı zənnindəyik.

Gələcəkdə aktyorlarımızın yaradacaqları şəxsiyyətlərə diqqət edəcəkləri ümidindəyik, hər halda bunu arzu edirik.

“PƏRİ CADU”

Seşənbə günü, oktyabrın 26-da Dövlət Teatrında türk aktyorları tərəfindən türk dramaturqlarından Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Pəri Cadu” adlı əsəri oynandı.

Oyundan aldığımız təəssüratı yazırkən, mütəəssir olmaq üçün, təfərrüatdan vaz keçib də, bir neçə mühüm nöqtələrə toxunacağıq.

Hər bir şeydən əvvəl birinci pərdədə dərvişin nə məqsədlə göylərə dırmaşdırıldığını anlamadığımızı qeyd edəcəyik. Əgər dərviş göylərə qaldırılmalı olsaydı, buna müvafiq sözləri olmalı idi. Halbuki istər Pərinin sözlərindən, istərsə öz dediklərindən yerdə olub da, Pəri ilə söhbət etdiyi və adı bir insandan başqa heç bir şey olmadığı aydın görünürdü.

Bəlkə də, əsərdə şeytan, əcinnə adı eşidib, buna da fantastik bir şəkil vermək istəmişlər. Fəqət bu, əsərin bir növ mahiyyətini pozduğundan, oyunu şəxsən idarə edən müəllifin nə fikir ilə buna razı olduğunu kəsdirə bilmirik.

Hər halda ya dərvişin və ya Pərinin sözlərindən hərəkətləri buna müvafiq dəyişdirilməsi və yaxud dərvişin göylərdən dırmaşdığı yol ilə yerə endirilməsi, bizcə, yaxşı olardı.

Dekorasiyalara gəlincə, birinci pərdədə dərvişin: “Xarabazar bir dudman”, – deyə bizi qandırmaq istədiyinə baxmayaraq, səhnədə “xarabazar bir dudman” deyil, əlvan çiçəkli, yaşıl ağaclı möhtəşəm bir bağça, cənnət kimi abad və səfali bir barigah görürdük. Bunun üzərinə səhnə quruluşunda əsərdəki sözlərə diqqət edilməsini yoldaşlardan rica edirik.

Qurbanın evi köhnə bir kənd evi deyil, son memarlıq sistemi ilə tikilmiş bir ev idi. Otağın içində isə qətiyyəən bir şey yox idi.

Halbuki bu əksinə, yəni otaq əsgü içində isə az da olmuş olsa, bir şey olsaydı, daha yaxşı olardı. Çünki Qurban nə qədər yoxsul olsa da, özgəsini kələm dolmasına qonaq edə biləcək dərəcədədir. Hətta özündən sonra arvadının ev şeylərini satmasına işarə etməsi, evdə heç olmazsa, biz məəttəəssüfanə, görmədiyimiz bir şeylər olduğunu bildirir.

Beşinci pərdənin mənzərəsi fəna deyildi. Oyunçulardan əsər qəhrəmanı rolunda Sarabski birinci pərdədə yaxşı idi. Fəqət bir qucaq odun qaldırmaq üçün yavaşdan kömək istəməsi yersiz idi. Çünki bir

qucaq odunun nə qədər ağırlığı olacağını xalq bilməz deyil. Buna görə də ya odunu çoxaltmalı, ya kömək sözünü çıxartmalı.

Üçüncü pərdədə Hafizə xanımın yanına getmək üçün geyinmə qeyri-təbii bir halda oldu. Bir ailəni həmişəlik tərک edib getmək istəyən bir adam o qədər iztirabsız, o qədər rahat geyinirdi ki, sanki adi qaydası üzrə meşəyə odun toplamağa gedir.

Bizə qalırsa, orada cəld, şaşqın və bir növ də qarının yalanını çıxarmaq istəyirmiş kimi, bir növ ilə hərəkət etməli idi. Gedərkən, arvadının laylası üzərinə durması yaxşı idi. Fəqət sonradan biz ancaq özünü gördük, ruhunu görmədik.

O zaman, təbii, Qurbanın varlığında ailə məhəbbəti və bəylik arzusu çarpışırdı. Fəqət bu mübarizə həmişə, həyatda baxılırsa, zahiri əl, və ya baş hərəkəti ilə bitər və ondan sonra insan qəti bir hal alır ki, bunu biz Sarabskidə görmədik; sadəcə bir qədər durdu, sonra da ürəyindəki mübarizənin nəticəsini bildirmədən sadəcə, çıxıb getdi. Bundan sonrakı pərdələrdə, xüsusən, son pərdədə Qurban zəif idi. Bəlkə də xəstə imiş, ya başqa bir səbəbi var imiş, bilmədik. Fəqət insan baxınca, önündə bir Sarabski deyil, bir həvəskar olduğuna inanmaq istəyirdi. Yoxsa, o boyda Səlimənin gözünə görünməməsi, üzərinə göz ucu ilə də olsa, baxmaması, nə demək ola bilər?! Yalnız eşidici bir qüvvə ilə iktifa etmək olurdusa, Səlimənin yalnız səsi eşidilməli idi. Madamki, Səlimə özü gəlməmişdi, demək, görücü üzvlərin də iştirakı lazımdı. Habelə, özündən getmək üçün yığılması... Əvvəl oturur, sonra isə gəzinir... Sonra da kamali-istirahət ilə uzanıb yavaş-yavaş başını yerə qoyur. Gülünc deyilmə? Bundan sonra onsuz da varlığı sarsılmış Qurbanın bir də Pərinə öldürəndən sonra alacağı vəziyyət içərisində o qədər əcinnə, qorxunc və müdhiş vücudlar arasında kamali-aramla xəncərini yerinə sancmağına nə ad qoya bilərik? Bunları başqa təcürəbəsiz bir aktyorumuz etsəydi, bəlkə də yazmazdıq. Fəqət səhnəmizdə böyük bir mövqə qazanmış Sarabskinin böylə xətalara buraxmasını sükutla keçməzdik.

Şeytan rolunda Ruhulla Sidqi, Pəri rolunda A.N.Olenskaya və iki əcinnələr fəna deyildilər. Xanım Lizina və xanım Tanayilidi son dərcə gözəl idilər. Yalnız Lizinanın evdə başmaq ilə gəzməsi yersiz idi. Tanayilidinin də Səlimənin ölməsi üzərinə insana yaraşmayan bir görkəm alıb da, şeytan kimi gülməsi artıq idi. Anaplı və Əhməd Qəmərli

tərif fəvqündə gözəl idilər. Bu gecə demək olar ki, Əhməd bütün oynayanlardan yaxşı idi. Şamama Cadu rolunda Y.Olenskaya bir qədər zəif idi. Bu da, bircə, özünü bir növ fəvqülbəşər göstərmək istəməsi və bacarmamağından irəli gəlirdi.

Ümumiyyətlə, nədənsə oyunda bir solğunluq və oynayanlarda bir ruh düşkünlüyü hiss edilirdi.

HACIBABA ŞƏRİFZADƏ

Bu noyabr ayının 3-də türk səhnəsinin ən dəyərli zəhmətkeşlərindən biri olan Hacibaba Şərifzadəni əbədilik itirdik. Hacibaba Şərifzadə kimdir? Ümumiyyətlə, vəfat edənlər üçün təziyyət məqaləsi yazırkən, adətən, bu sorğunu verir və bunun ardınca mərhumun tərcümeyi-halını yazırlar. Biz isə bu adətdən keçib, mərhum Hacibabanın səhnəmizdə tutduğu mövqeyi və ona etdiyi xidmətləri bir neçə kəlmə ilə qeyd edəcəyik ki, bununla da, zənnimizcə, həyatının bütün əsası və canlı nöqtələrini demiş olarıq. Çünki diqqət olunursa, mərhumun bütün yaşayışı Azərbaycan səhnəsi ilə mərbut olduğu təzahür edər.

İndilik səhnəmizdə iki yüz aktyor vardır ki, bunlardan bir qrupu yalnız pul xatirəsi üçün, maddi bir mənfəət üçün səhnəyə gəlmiş, onun, səhnənin mənəvi cəhətləri ilə işi yox, təkcə pulunu güdər və bu gün səhnə onun maddi tələblərinə cavab verməz olursa, buraxar, gedər, baqqallığı, ya bəzzazlığı tərcih edər. İkinci qrup isə bunun əksinə olaraq, səhnədən maddi heç bir şey gözləməz, ancaq oradan aldığı mənəvi bir zövq ilə yaşayar, bütün diriliyini səhnəyə vəqf edər, bütün dolanacağına səhnə ilə mərbut edər. Belə ki, tox da olsa səhnədə, ac da olsa səhnədə, yaxşı da yaşarsa səhnədə, ac qalırsa da, ölərsə də səhnədə. Dünyada bundan artıq əziz onun üçün heç bir şey yoxdur. Təbii və məəttəəssüfanə, belə şəxsiyyətlər səhnəmizdə tək-tükdür ki, onlardan biri də mərhum Hacibaba Şərifzadə idi. Bu adam özündə çırpınan həvəs və şövq nəticəsində ta çocuqluqdan bütün varlığını səhnəyə, daha doğrusu, sənəyi-nəfisəyə vəqf etmiş, Azərbaycan səhnəsinin fəlakətləri ilə ağlamış, müvəffəqiyyətlərilə sevinmiş və bir vaxt səhnəmizdə çalışmaq üçün ağır şəraitə və sıxıntılara baxmayaraq, bir addım geri atmamış və öz göz yaşlarına bulanmış bir parça çörəyə qənaətlə daima irəli irəli getdikcə, sıxlaşan əzab və məşəqqətlər içəri-

sinə doğru irəliləmişdir. Və bu uğurda ac qaldığını görənlər nə qədər çox olsa da, borsuz qaldığını bizcə görən olmamışdır.

Bütün var-yoxunu, son bir dəst paltarınadək satıb səhnə zərər-lərini əvəz etdiyi adi şeylərdən idi. Bir kəlmə çocuqluqdan bəri bütün tarix-həyatını yarpaq-yarpaq çevirsək, səhnədə çəkdiyi əzab və izti-rablardan başqa heç bir şeyə bəlkə də təsadüf etmərik, yorğunluq bilmədən bu qədər çalışdığını və özündə olan istedad nəticəsində gəncliyinə baxmayaraq, səhnə quruluşunda birinci mövqə tutduğunu cəsarətlə deyə bilərik.

Bu işdə səhnəmizdə bu vaxta qədər kimsə onun kimi cəsarət gös-tərməmişdir. Bundan əlavə, mərhum yoldaşımız opera və drama yaz-mağa dəxi həvəs etmişdir ki, bir neçə əsərləri də vardır. Bu əsərlərindən “Mehr və mah” operası dəfələrlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Səhnəmiz və xalqımız mərhumun bu qədər çalışqanlıq nəticəsin-də aldığı təcrübələrindən və parlaq istedadından indi istifadə edəcək idi. Fəqət heyhat!

Bu qaya yastı qaya,
Kölgəsin atmış aya.
Yaxşı məhsulum gəlmişdi,
Əməyim getdi zaya.

Bəli, ölüm! O, minlərlə rəqsan xəyalları, parlaq ümidləri əbədi bir yoxluğa məhkum edən acıqlı kölgə, onsuz da möhtac səhnəmizə Hacı-babanı çox görüb, vaxtından əvvəl qara torpaqlara gömdü. Hacı Hacınskidən, Vəlidən və Hüseyin Ərəblinskidən sonra səhnəmizə ikinci müdhiş zərbədir ki, bir sənət xadimi kimi, bütün varlığımızla təəssüf edər və mərhumun əqrəbalarına olduğu kimi xalqımıza, səh-nəmizə və bütün sənayei-nəfisə xadimlərinə izhar təziyyət edərək.

“DAĞILAN TİFAQ”

Cümə günü, oktyabrın 29-da Hökumət Teatrında Dövlət teatrı akt-yorları tərəfindən türkcə “Dağılan tifaq” adlı pyes oynandı. Əsərin özündə bir çox qeyri-təbiiliklər və qarışıq nöqtələr vardır ki, bunları nə qədər yazmaq arzusunda olsaq da, şərait namüsaiddliyindən, məət-təəssüfanə, bacarmırıq. Fəqət gələcəkdə bu xüsusda yazmaq üçün

mümkünat olacağı zənnindəyik. Bu dəfə isə yalnız aktyorların oyununu yazmaqla irtifa edəcəyik.

Oyun qəhrəmanı Nəcəfbəy rolunda Abbasmirzə Şərifzadə idi. Hər bir şeydən əvvəl onu xatırladım ki, birinci pərdədə tək danışırkən və ikinci pərdədə kağız oxuyurkən, rəcz oxurcasına, bərkdən və yersiz olaraq sərt danışdı. Bizə qalırsa, bu sözləri yalnız düşüncə olduqları üçün qırıq-qırıq təzahür edilərək, olduqca kölgəli və dumanlı deməli idilər. Əvvələn, bir aktyorun səhnədə tək danışdırılması, əsasən, qeyri-təbii bir şeydir. Biz həyatda öz-özü ilə danışan (normal) bir adam görmərik. Fəqət madam ki, əsər köhnə məktəb ilə yazıldığından belə nöqtələrə təsadüf edilir, o zaman bunu heç olmasa, bir rəcz kimi deyil, bulanlıq bir tövr ilə söyləməlidir. Biz, məəttəəssüfanə, təsəvvür etdiyimizi olduğu kimi təsəvvür edə bilmirik. Fəqət bir qədər düşünülərsə, dediklərimizin anlaşılacağı zənnindəyik.

Bunlardan keçincə, əlavə etməliyik ki, bu gecə Abbasmirzə Şərifzadənin oyunu istər paltar, istər qrim, istər danışiq, istərsə hərəkətcə bizi qənaətləndirdi, hətta onu alqışlamağa özümüzdə vicdani bir məcburiyyət hiss edirik. Aktyor götürdüyü ağır rola, yaratdığı şəxsiyyətin ruhuna o qədər dərin girmiş ki, özü aradan tamamilə itmişdi.

Bu gecə radio ilə aktyorun bütün varlığı işıqlandırılısaydı, Abbasmirzədən əsla bir əsər qalmayıb, bütün iztirab və səfalətləri ilə bir Nəcəfbəy Çaybasarski görünəcəkdi.

Aktyor o qədər özünü unutmuş ki, qocaman bir sütun uçulub tam başına düşür, yerindən belə qımıldanmır. Fəqət bütün bu təbiiliyi sütunun gec uçulması üzərinə “davayte!” – deyərək bərkdən səhnədə danışması pozurdu.

Biz “davayte” eşidincə, o saat Nəcəfbəyi itirib, onun rolunda Abbasmirzə olduğunu xatırladıq.

Çox təəssüf! Belə şeylərin təkrar edilməyəcəyi ümidindəyik.

Sona rolunda A.N.Olenskaya birinci pərdədə lazımı təsir vermədi. Paltarları da maloros paltarları idi. O biri pərdələrdə, xüsusən, dördüncü pərdədə tərif fəvqündə gözəl idi.

Məşədi Cəfər rolunda Məlikov, Səlimbəy rolunda Ələkbər Süheyli və qoca zabit rolunda Ələkbər Hüseynzadə olduqca yaxşı idilər.

Xanım Lizina da yaxşı oynadı. Səriyyə xanım türkcə yaxşı danışa bilsəydi, bəlkə də yaxşı oynardı. Fəqət indilik istər danışiq, istər hərəkətcə heç bir şey müvəffəq olmadı. Burada onu əlavə etmək istə-

yirik ki, bu vaxta qədər səhnəmizdə olan aktrislər aktris olduqlarına görə deyil, türkcə bildiklərinə görə səhnəmizə qəbul edilmişlərdi. İndi isə onların arasında A.N.Olenskaya kimi istər lisan, istər hərəkətcə və Lizina kimi yalnız hərəkətcə müqtədir aktrislər ayrılmış, o biriləri isə lisan və hərəkətcə axsaqlarından əvvəlki ilə çiyin-çiyinə oynayıncə, yarada bildikləri təsir olsa mənfəi olur. Bunun üzərinə əllərimizi qulağımızın dibinə qoyub bağırıq: “Səhnəmizə türk xanımı! Türk xanımı! Türk xanımı yetişdirilməlidir!”.

Bununla heç olmazsa, Səriyyə xanımın başmaqla evin yuxarı başına keçməsindən xilas olar və xalçaları təmiz saxlaya bilərik.

Dəllək İmamverdi yaxşı idi. İmamverdinin oğlu rolunu Yunus nə qədər yaxşı oynadısa da, məəttəəssüfanə, kürkünü, çuxasını geymiş bir qızı andırırdı. Xüsusən qrimi qız qrimi idi.

Ovçular zəif idilər. Xüsusən, birinin diri bir adama: “Başına dönüm, səni kim öldürdü?” – deməsi, o qədər gülünc çıxdı ki, yazıq yaralının zəhmət çəkib yarada bildiyi təsirətə da pozdu.

Mirzə rolunda Kazım yaxşı idi. Nəcəfbəyin oğlu rolunda gənc aktyorlarımızdan Əliabbas İsmayılzadə gözləmədiyimiz bir məhərətlər göstərdi. Biz qəsdən bu mühüm rol xüsusunda bir neçə kəlmə əlavə söyləmək üçün axırda yazdıq.

Bir il bundan əvvəl həmin gənc arqadaşımızın xoristlər arasından ayrılıb, kiçik bir rolda birinci dəfə səhnəyə çıxması üzərinə ondan gələcəkdə bir çox şeylər gözlədiyimizi söyləmişdik.

O vaxtdan bir il də keçməmiş bu gecə gənc aktyorumuz o vaxt yalnız bir ehtimal olaraq söylədiyimiz sözləri ehtimal dairəsindən çıxarıb, qaçılmaz bir həqiqət halına gətirdi. İndi isə biz səhnəmiz üçün gələcəkdə ondan müqtədir bir aktyor gözlədiyimizi cəsarətlə deyirik.

Bunlardan keçincə, onu da xatırladıq ki, ölümcül yaralanmış bir adam bir saat qədər uzun bir vaxt bir verst üzərində dayana bilməz. Ölərkən son nəfəsdə özünü qurudub körpü yaradaraq, yerə çırpılması da artıq idi. Bu körpü bizim bütün aktyorlarımız üçün bir moda şəklini almış və bu vaxta qədər az-az adamın səhnədə vəziyyətinə baxmaya-raq, körpüsüz öldüyünü görmüşük.

Fəqət bu doğru deyildir. Bu körpü çapalamaq hərəkətindən bir şöbədir ki, yaralanandan sonra birinci-ikinci dəqiqədə ölənlərə yaradır. Fəqət yaralanandan yarım saat sonra ölənlər belə özünü qurudub da qalxıb yerə çırpılmasındansa, getdikcə zəifləyib tamamilə

hərəkətdən qaralaraq rahat ölərsə, daha təbii olar. Çünki bu qədər uzun vaxtda axan qan insanı zəif salar və qan yoxluğundan belə bir hərəkətə imkan qala bilməz. Bu, aktyorlarımızda ümumi bir hərəkətdir ki, düşünmədən edirlər. Fəqət gələcək üçün hazırlanan gənc aktyorumuza belə nöqtələrə fikir verməsini tövsiyə edər, bütün varlığınıza ona müvəffəqiyyətlər dilər və bu gələcəki müvəffəqiyyəti üçün ayrıca alqışlarıq.

“OTELLO”

Cümə günü, mayın 19-da Dövlət Teatrında türk aktyorları tərəfindən “Otello” pyesi oynandı.

Otello rolunu oynayan Abbasmirzə Şərifzadədən başqa, oyunun bütün rolunu səhnəmizin gənc aktyorları ifa etdiklərindən və bu rollarda birinci dəfə çıxdıqlarından, bütün başqa cəhətləri keçib, yalnız bu gənc qüvvələrin oyunları xüsusunda bir neçə kəlmə yazmaq istərik.

Otello rolunda ən qüvvətli aktyorumuz Abbasmirzə, ilk iki pərdələrdəki ruhsuzluğunu unutmamaq şərti ilə, son dərəcə gözəl idi. Bir çox yeni və müvafiq hərəkətlər göstərməsi üzərinə daima bir hərəkət üstündə mıxlanıb durmaması və hər dəqiqə bir yenilik göstərdiyi üçün möhtərəm aktyorumuzu ayrıca qeyd edirik. Onu da əlavə edim ki, bütün aktyorlarımızın müttəhid nöqsanı olan tədrici yıxılmaq bəlasından yeganə mübərra olan Abbasmirzə, bu gecə əzilməsin deyə, qeyri-təbii olaraq yerin rahatlayaraq, tədricən yıxıldı ki, bu bir nöqsandır.

Yaqo rolunu ilk dəfə olaraq Kazım Ziya oynayırdı. Rolunun ağırlığını, birinci dəfə oynadığını nəzərə alarsaq, demək olar ki, fəna deyildi. Nə isə, aktyor Yaqo yaratmaq əvəzinə Yaqo rolunda Ruhulla Sidqi yaratmağa çalışırdı ki, məəttəəssüfanə, heç olmazsa buna da lazımcına müvəffəq olmadı, həm də sözlərin yaxşı bildiyinə baxmayaraq, danışdıqlarına çox fikir vermirdi, bəzən Yaqo deyə öz adı ilə başqalarını çağırırdı. Söylədiklərini özü yaşamırdı. Çox ehtiyatsız idi. Xüsusən, birinci pərdədə özünü Barabansioya tanıtmamaq üçün gizlənməsi lazım gəlirkən, önündə dikilib dayanmışdı.

Barabansio rolunda Bayram Əlibəyov son dərəcə yaxşı idi. Rodriqo rolunda Aslan Tahirov təmsil etdiyi adamın şəxsiyyətini layiqincə təşəxxüs etmədiyindən olmalıdır ki, xüsusən, ilk pərdələrdə solğun idi. Üçüncü pərdədə yaxşı oynadı.

Monteo rolunda Adıgözəl Hüseynov orta idi. Sözlərini yaxşı bilirdi. Rolunu yaxşı aparmaq üçün bütün qüvvəsini işlədirdi, özündən əvvəl oynayanlara büsbütün təqlid deyil, özündən də yeni müvafiq hərəkətlər göstərirdi. Fəqət yaralanırkən dili ilə: “Yaralanmışam, danışa bilmirəm”, – deyir, səsində və hərəkətlərində isə heç bir zəiflik əlaməti hiss etdirə bilmirdi. Xüsusən, Otellonun gec çıxması üzərinə duelin uzun çəkməsi aktyorun çətin bir mövqedə buraxdı ki, təcrübəsiz gənc aktyor duela davamla yorğunluğunu anlada biləcək bir hərəkət göstərmədi. Qılıncını da qeyri-təbii olaraq axıradək əlində tutub özü ilə apardı.

Dezdemonna rolunda Məxfurə xanım yaxşı idi. Xüsusən, türkcə çox gözəl söyləyir və səsindəki incəlik üzərinə məsum, sadədil bir Dezdemonna yarada bilirdi. Fəqət hərəkətcə zəif idi. Məsələn, ağladığını başqaları söyləyir, halbuki, özü o hərəkəti göstərməyə sanki tənbellik edirdi.

Xanım Lizina hərəkətcə yaxşı, lisanca adəti üzərinə zəif idi.

“ŞEYX SƏNAN”

Cümə günü, oktyabrın 11-də möhtərəm şairimiz Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” adlı faciəsi oynandı.

Möhtərəm müəllif guya “İblis”də buraxdığı bütün xətalərin intiqamını “Şeyx Sənan”dan almış kimi, əsərin hər bir cəhətinə son dərəcə diqqət etmişdir.

Nə qədər “İblis” bir-birilə bir o qədər də rabitəsi olmayan ayrı-ayrı vəqəldən ibarət olsa da, o qədər “Şeyx Sənan”ın bütün vəqələri arasında sıxı bir irtibat vardır. Həm də əsərdə gözəl tiplər və bir çox həyəcan bədiyyə səbəbiyyətverici mənzərələr vardır ki, bunun üzərinə möhtərəm ədibimizi bu müvəffəqiyyəti üçün səmimi-qəlbədən alqışlamaqla bərabər əsərin bir neçə nöqtəsinə şairimizin nəzər-diqqətini cəlb etmək istəyirik.

Əvvələn, birinci və ikinci pərdələrdə islamiyyətdən sonra örtülmüş ərəb qadınlarının kişilər arasında üzuaçıq gəzmələri, azad bir müşaiqəyə imkan bulmaları, hətta necə isə Mədinədən dəvə ilə təxminən 13-14 günlük bir məsafədə olan Məkkəyə Şeyx Sənanın ardınca durub gəlmələrinə möhtərəm müəllif necə baxır!

Birinci pərdədə 18 yaşında görünən Zəhra 10 ildən sonra vəqə olan 2-ci pərdədə 28-30 yaşında olur.

Sənan onu sevirdisə, nə üçün bu 10 ildə almamış, sevirdisə, Zəhraya bildirmişmi? Bildirmişsə, Zəhra nə üçün arada heç bir şey yoxmuş kimi, ancaq kəmətinə bir aşıqə müraciət edən kimi, Sənana müraciət edir? Ərəbistan mühitində bir qızın o qədər uzun bir vaxt ərə getməməsi mühiyyə müsaidirmi? Zəhranın əqrəbası buna yol verərdimi? Burası çox dumanlı keçilir. Bir də Sənanın Ərəbistanda oturub görmədiyini bir Gürcü qızına bənd olması, əsəri təbiilikdən çıxarır. 3-cü və dördüncü pərdələrdə Oğuz və Özdəmirin şəxsiyyətləri çox qəribədir.

Əvvələn, necə olmuşsa, bu adamlar şərab içən və donuz otaran bir adama niyə böyük bir din xadimi kimi baxır və uğrunda hər bir fədakarlığa gedirlər?

Cavidin bir neçə əsr bundan əvvəlki kəndliləri əsr-hazırın bir çox ziyalılarını belə şaşıraraq, Sənanın dərin fəlsəfələrini və filosofanə hərəkatlarını çox gözəl anlayırdılar, əcəba? Həm də bu adamlar necə isə birer Don Kixot kəsilmişdilər. 2 nəfər, 4-5 nəfər müsəlləh qatilin üzərinə atılır, hərəsinə bir yumruq endirib yerə səriklər və hətta özgə həyətinə Serqoya: “Dur bunu al! Ardımca gəl!” – deyər hakim kimi əmr etmələri də çox qəribə idi. Bizcə, bunların əvəzinə 6-7 nəfər Şeyx Sənana rəqib gürcülər götürülsəydi, gözəl olardı.

Bundan başqa, Sənanın üçüncü pərdədə keşişin israrı üzərilə böyük bir fəlsəfə və ictimai nəticəsində islamlığına zərərsiz gördüyü hərəkatlərdə bulunması: şərab içməsi, Qurani yandırması, xaç taxması çox gözəl anlaşılır. Fəqət 4-cü pərdədə kefli Serqodan şərab alıb içməsi nə demək idi? Orada da bir fəlsəfəmi var idi? Burada insan təbii bir suala məruz qalır: Sənan bütün bu əməlləri öz dinində baqi qalmaqla dininə zərərsiz bilərəkmə icra edir, yoxsa həqiqətən dinindən çıxmışdır? Məsələnin bu cəhəti də əsərdə həqiqətən çox örtülüdür. Bir islamın Serqodan şərab alıb içməsi yersiz idi; Tamaranın eşqi xətiyyəsi üçün o zaman fəlsəfələr babası görünən Sənan Tamaranın eşqi naminə hər küçə çocuğundan bir piyalə alıb içərsə, ayıq vaxtı tapılmaz idi. Həm də Serqo məsələsi üzərinə Sənanın şəxsiyyəti çox dumanlaşır. Sənan müctəhid və mücəddət bir islammi, yoxsa müctəhidlikdən dinsizliyə keçmiş, yolunu itirmiş filosof? Bəzən keşişin: “Sən əski dininə gizləndə qailsən”, – deməsi üzərinə: “Yalan, böhtan”, – deyər bağırır. Bəzən də: “Mən yalnız islamların deyil, hətta xristianların da rəhbəriyəm”, – deyir. Qəribə bir təzad deyilmi? Bu cəhətlər aydınlaşmalı idi. Bundan sonra sonuncu pərdədə Sənan və Tamaranın çox

asanlıqla çıxdıqları bir dağa yerli və ölkələrinə hər kəsdən artıq bələd olmaları ehtimalı olan gürcülərin çıxması qeyri-təbii idi.

Sonra şeyxlər olduqca çoxdurlar. Sözləri də azdır. 2-3 nəfərini saxlayıb, qalanlarını əsərdən çıxartmaq daha gözəl olardı. Keşiş çox sərtir. Axundlarda da axunda yaraşmayan bir davakarlıq vardır. Sənənin müdafiəsi üçün Şeyx Sədra daha yumşaq sözlər söylərsə, daha gözəl olar.

Bu cəhətlərə möhtərəm müəllifin lütfən nəzər yetirmələrini arzu edirik.

ƏDƏBİ MÜBAHİSƏLƏR

6 həziran tarixli “Kommunist”də möhtərəm Kazımoğlu deyir ki, “Vaxtilə məhəlli mətbuatda yazılan bir çox yazılar istər Cavidin, istərsə əsərlərinin mahiyyətini meydana qaymamadırlar”, Bu fikir doğrudur. Səbəbi də Cavidin əsərləri səhnəyə çıxalı mətbuatın, siyasi məsələlər ilə məşğul olub ictimai və ədəbi mübahisələrin mətbuatda yer bulmamasıdır. Yalnız Azərbaycanda deyil, bəlkə bütün Zaqafqaziya ölkələri arasında ilk olaraq tənqidlər yazmış, tənqidçiliyi ilə məruf olmuş, möhtərəm münəqqidimiz Kazımoğlunun da bu vaxta qədər susduqları bunun nəticəsi olsa gərəkdir. Həm də bizdə bir hal vardır, adətən türklük heyəti ümumiyyəsilə tənqiddə dayanmıyor ki, burası, bizdə milli bir xüsusiyyət halına gəlmişdir. Əh doğru və səmimi, bitərəfanə tənqid çox vaxt çəkilmədiyindən qərəz kimi tələqqi edilərək haqsız etirazlara səbəb olur ki, bu da tənqid həvəskarlarımızın bir dürlü ciddiyətini qırır. Halbuki, həyatın hər qismində sənət və ədəbiyyatda da “tənqid təkamülün babasıdır” deyilsə yanlış olmaz. Bu hər yerdə belə düşünülür, bizdə isə ədəbiyyat “ədəbiyyatımız var” deyiləcək qədər təkamül etməyi kimi, yazıcılarımız da tənqidin əhəmiyyətini bir dürlü təfriq edəmirlər, hər halda bizdə tənqidçilik xüsusundakı bir qaç kəlmədən sonra möhtərəm Kazımoğlu tərəfindən atılmış mübahisədə ötədənbəri mətbuat mübahisəçilərindən biri olub bu xüsusdakı yazılarla iştirak etdiyimiz üçün bu dəfə də irəlində təsadüf edəcəyimiz istər şəxslərinə, istərsə də qələmlərinə böyük hörmət və ehtiram bəslədiyimiz qələm arkadaşlarımızın əvlərinə məqdurən, ümumən ədəbiyyat və sənət, xüsusən bizdə Cavid və onun əsərləri xüsusunda bir qaç kəlmə yazmaq istəriz.

Möhtərəm Kazımoğlu ədəbiyyat tarixində ötəndənbəri böyük filosofların mövzu bəhsi olub bu vaxta qədər aydınlaşmayan, “Sənət sənət üçündür”, “sənət həyat üçündür” prinsiplərini meydana sürür və ikincisinin daha doğru olduğunu təsdiqlə bu nöqteyi-nəzərdən “Uçurum”un “Sənan”dan daha həyatı binaənəleyh, daha dəyərli olduğunu iddia edir. Əvvəla, biz möhtərəm Kazımoğlunun bu iki prinsipini nasıl izah etdiyini bir dürlü kəsdirə bilmirik. Ehtimal ki, möhtərəm Kazımoğlu “Sənət həyat üçündür” – şüarında “sənət”, “həyat” sözlərinin bir araya toplanması ilə onu “sənət həyatdan olmalıdır” kimi tələqqi etmişdir ki, bunun üzərinə ən gözəl əsər, sənət həyatdan götürülmüşlər, həyata yaxın olanlardır kimi bir məna çıxarır və “realist” “Uçurum”un romantik “Sənan”dan daha həyatı olması hesab ilə daha dəyərlidir deyir. Bizcə, burada bir yanlışlıq vardır. “Sənət həyat üçündür” prinsipi qətiyyəyən göstərilən mənanı ifadə etmir. Həm də belə olsaydı, ikinci prinsip nə demək olurdu. Əcəba? Biz şəxsən bu iki prinsipi belə anlayırıq.

“Sənət həyat üçündür” – sənət həyatı tərbiyə etmək məqsədini təqib etməli, sənət həyata yol göstərməlidir. Mövzular bir fikrin təbliği üçün intixab olunmalı və ən böyük diqqət də təbliğat cəhətinə verilməlidir və ən gözəl əsər sənətdə böyük fikirlər ifadə edənlər, insanlığı tərbiyə məqsədilə yazılanlardır. Binaənəleyh oxuculara, seyrçilərə, dinləyənlərə bir dərsi-ibrət verməyən əsərlər əsəri-sənət olmazlar. Beləliklə, “sənət həyat üçündür” prinsipi tərəfdarı olan Kazımoğlunun şüarını belə bir məna ifadə etməsi üzərinə nasıl olur da “Uçurum”u “Sənan”dan dəyərli gördüyünü anlamayırıq.

“Sənan” yeni də olmasa, hər halda ötəndənbəri söylənmiş bir çox əhəmiyyətli, əsaslı fikirləri toplayıb yeni kimi meydana çıxarır. O dinlərin bir ixtilaf qaynağı, mənbəyi olduğunu iddia edir. Allah da, Kəbə də, hətə gözəllik eşq və sevgi olduğunu anladır, əlavə islam ruhanilərinin və xristian papaslarının fəsadlarını və bunların nəticələrini meydana çıxarır və yeri gəldikcə, daha bir taqım ibrətamiz fikirlər ifadə edir. “Uçurum”da nə var, əcəba! Hər halda bunların heç birisi bəlkə də bir taqım şeylər söylənmək istənilməş də məəttəəssüf ifadə edilmişdir ki, bu xüsusda irəlidə söyləyəcəyik. Deməli, Kazımoğlunun tərəfdar bulunduğu-şüar nöqteyi-nəzərilə “Uçurum” “Sənan”dan dəyərli olmayır.

İndi keçəlim ikinci “sənət sənət üçündür” prinsipinə. Burası gələcək yazımızla əlaqədar olduğu üçün üzərində bir qədər durmaq istər-

dim. Bizcə, bu şüar belə izah edilməlidir. Sənət ibrət və dərs vermək, yol göstərmək və ümumən bir şey öyrətmək vəzifəsini daşıyarsa, sənət dərsi ibrətverici, öyrədici əsərlər o zaman fəna bir natiqin mitinqlərdə söylədiyi ibrətamiz və doğru sözlər, o zaman bir müəllimin sinifdə verdiyi riyaziyyat dərsi ən böyük bir əsər sənət olmasın, halbuki, onlar fəhvasız və müəmmasız açıq-açığına öyrədirlər. Digər tərəfdən, bir Rafaelin, ya başqa bir rəssamın Cakondaları, madonnaları, bir Bethovenin musiqiləri kimsəyə bir şey öyrətmirlər. Eyni halda kimsə onların bir əsər sənət olduqlarını inkara cəsarət edəməz, bu vaxtadək etməmiş də. Bunun üzərinə yerli olaraq iddia edirlər ki, bir əsər bir fikir ifadəsi üçün yazılırsa o artıq sənət və ədəbiyyat deyil, bəlkə də fəlsəfədir.

Sənət və ədəbiyyat dəftərçələrindən ayrılıb fəlsəfə kitablarına girməlidir. Sənət isə bir ibrət üçün olmayıb, bəlkə sənət üçün olmalıdır. Bu qənaətdə olanlar deyirlər: mən fəlsəfə dərsi, ibrət-filan bilməm, gördüyüm şey məni mütəəssir edirsə, həmin fırçamı alır, olduğu kimi təsvir edərim. Canlı olaraq yaradaram.

Zatən ədəbi əsərlər də fırçası qələm olmuş rəsmlər deyillərmi? İşdə burada da de Monassan kimi yazıçılar çıxıb deyirlər: mən həyatdan bir parça alıb bütün çılpıqlığı ilə, bütün mənfi və müsbət cəhətləri ilə, bütün qəhqəhə və göz yaşları ilə, fəlakət və dəhşətləri ilə, gözəllik və sevincləri ilə olduğu kimi təsvir edəcək, yaradacaq və bütün üryanlığı ilə canlı, diri həyatı oxuculara təqdim edəcəyəm.

Oradan bir fikir çıxdımı? Çıxmadımı? İbrət alındımı, yoxmu? Bircum deyildir. Bir fikir doğursa, yaxşı, doğurmursa daha yaxşı (təbiidir ki, həyatı bütün üryanlığı ilə görən bir oxucu onun bütün müsbət cəhətləri o gözəl nəticələri ilə bərabər, fəna hərəkətləri öz fəlakətli nəticələri ilə görən oxucu düşünürsə, orada ibrət də, dərs də ala bilər, fikir du bula bilər).

Fəqət bir fərq var ki, burada bir fikir üçün bir həyat çox vaxtda süni, qeyri-təbii bir həyat yaradılmayıb, bəlkə yaranmış bir həyatdan, təbii və açıq bir həqiqətdən bir fikir alınır.

Burada əsas fikir və ibrət dərsi olmayıb, bəlkə əsas sənətdir. İştə bu nöqtəyi-nəzərlə yazan de Mopassanların bu gün Qərb ədəbiyyatında sənətkarlıqlarını kimsə inkar edə bilmir və hər kəs də onun sənət və dühasını təqdir edir. Başqa cür ola bilməz, çünki bu adamın əsərini oxuduqca, göz önündə bir həyat zahiri əhvali-ruhiyyəsi, iztirabları bütün incəliklərinədək təbii və həyatı təsvir edilmiş, yaradılmış canlı

adamlar zahir olurlar ki, bu təbiilikdən, bu sənətdən insan zövq almaya bilməz. Oxucu vəqədən o qədər mütəəssir olur ki, gah gülür, gah da yeri gəldikcə, kəndisi bilmədən belə, bilaixtiyar göz yaşları tökür, oxucuda bu, ya digər hal vücuda gəlir bir həyəcan doğur.

Bizcə, ən gözəl əsər, sənət oxucularda, seyrçilərdə, dinləyicilərdə hər həyəcan-bədii oyandıra bilən əsərlərdir.

II

Burada bir şəxsiyyət və qeyri-şəxsiyyət məsələsi də vardır ki, bizcə, yuxarıdakı iki prinsipin mübarizəsi zamanı doğmuşdur. Bir yazıçı öz əsərlərində görünməlidirmi? Bu ya digər qəhrəmanı müdafiə ilə müəyyən bir fikir söyləməlidirmi? “Sənət sənət üçündür” vəsilər tərəfindən bu da rədd olunur. Yazıçı öz əsərlərində qətiyyətlə görünməlidir... O oxucuların əhvali-ruhiyyələrinə, fikirlərinə, mühakimələrinə bu ya digər fikri tərviç, bu ya digər qəhrəmanı haqlı göstərmək üzrə təsir etməməlidir. Onlarca: sadəcə həyat yazılmalıdır. Yazılmış həqiqətlərdən kim nə anlayırsa özü bilsin, hansı qəhrəman haqlı ya haqsız bulursa yenə özü bilər. İştə timsal üçün gətirdiyimiz de Monassan da, həmçinin Flober və başqa böyük yazıçılar da yalın həyat göstərirlər. İnsan acı həqiqətləri görər, nöqsanları duyar, ağlar, gülər. Fəqət heç bir yerdə yazıçını görə bilməz. Əsərin bir yazıçı tərəfindən yazıldığı belə hiss edilməz. O, yaratdığı canlı həyatın, acı həqiqətlərin dumanlıqlarında, kölgəliklərində itər, gedər. Bunlar həp möhtərəm Kazımoğlunun rəyinə istinad etdiyi Tenin² “ədəbiyyat cəmiyyətləri ifadəyi-hal və keyfiyyətidir” təbiri də bu nöqtəyi-nəzərdən yaxlaşmaq istərik-Ten yuxarıdakı cümləsində nə demək istəyir? O deyir ki, ədəbiyyat ətrafındakı həyatı, cəmiyyətin nasıl yaşadığını, nə fikir daşdığını, ətrafdakı insanların, xalqın, cəmiyyətin adətlərini, ənənəatını, xüsusiyyətlərini, əhvali-ruhiyyəsinə olduğu kimi təsvir və ifadə etməli, bir kölmə bütün mühit dəftərlərə köçürülməli və nəticə etibarilə “ədəbiyyat cəmiyyətlərin ifadəyi-hal və keyfiyyəti” olmalıdır. Belə olmalıdır ki, Qafqaziyada bir nəfər Floberin “Madam Bovari”-sini oxucuya əvət Fransada belə bir həyat vardır, – deməyə haqlı olub, Fransa həyatı xüsusunda, oradakı cəmiyyətin və ondakı qaim fikirlər, insanların məişəti, əhvali-ruhiyyələri xüsusiyyətləri barəsində qəti bir fikir hasil edə bilsin. İştə bizcə, Ten yuxarıdakı tərifi göstərdiyimiz

mənanı ifadə etmək istəyir. Biz bu təbirin mükəmməl olub-olmaması xüsusunda məqaləmiz üçün ehtiyac görmədiyimizdən durmaq istəməyirik. Çünki bir cəmiyyəti deyil, ayrıca təbiəti, bir gözəl yaşıl təpəni, bir fırtınalı dənizi təsvir edən, ya təbiətin bu ya digər gözəlliklərini ifadə edən bir əsər sənəti deyildir, denilməz. Nə isə burasında bəhsə lüzum verməyib Tenin təbirini qəbul ilə mətləbə keçəlim. İndi biz bu nöqtəyi-nəzərdən Cavidin əsərlərinə yanaşalım.

Əcəba Cavidin hankı bir əsəri yaşadığı mühitin, içində dolandığı xalqın, cəmiyyətin, xüsusilə Azərbaycan türk xalqının ifadəyi-hal və keyfiyyətidir. Qoy bir nəfər çıxsın və barmağını uzadaraq tərəddüdsüz, Cavidin filan yazısı cəmiyyətimizin ifadə, hal və keyfiyyətidir, söyləsin. Bunu kimsə deyə bilməz. Biz “Zəhmət”dəki tənqiddən bir çox yerləri ilə şərik deyiliksə də, “Cavidin yazdığı əsərlər get-gedə həyatdan uzaq olmağa başlamışdır” deməsini də bu nöqtəyi-nəzərlə olduğunu etimal ilə sabit edirik.

Yaşadığımız aləm həyatın ən parlaq bir məkəsidir.

Belə olunca ən yaxın aləm, həyati-xaricdən alınacaq təəssürat qaynağına ən yaxın ətrafındakı mühit deyilməkdir?

İştə bu nöqtəyi-nəzərlə Cavidə yanaşınca elə təsir bağışlayır ki, guya Cavid heç bir vaxt içində yaşadığı mühitdən maraqlanmamış, ölkəmizin, xalqımızın rəngarəng həyat və məişəti onu heç bir vaxt mütəəssir etməmişdir. Biz onun heç bir vaxt xalqımızın fəryadları ilə inlədiyini, xalqımızın sevincləri ilə güldüyünü görə bilmirik.

Zatən bir şair də xarici təəssüratı yaşadığı mühitdən deyilsə, nərdən ala bilər, əcəba?

Gözünün önündə xalqımız bir çox mübarizə dövrləri keçirmiş, məhkumluqda xırpalandığı, hüququ tapdandığı vaxtlar olmuş, fəqət buna qarşı Cavidin “burak məni hayqırayım” – deyə coşduğunu, sızladığını, ağladığını görə bilmərik. Xalqımızın bir çox matəmləri, bir çox bayramları olmuş və olurkən Cavid bunların həpsinə soyuqqanlıqla baxır, heç qımıldanmır da. Yalnız harada isə xəyalı bir afət bulur, onu bulvarlarda öpüşdürür. İştə bu qəder...

O zaman nəyə lazım bir şairin atəşlər yağdırmağa müqtədir qələmi? Bizcə, xalqımız sənətxanelərdə, dəzgahlar önündə çalışarkən, ocaqlar qabağında ağır çəkiclərini zindanlara çırpırkən Cavidin yanında görməli və “Yan ocağım, can göstər” deməsilə şirin-şirin oxşayışlarından qüvvət almalıdır. Xalqımız qanlı cəbhələrdə haqq, hüquq mübarizəsi

aparırkən Cavidin yanında görməli və dadlı oxşayışlarından qüvvət və cəsəət almalıdır. Xalqımız yas günlərində əsirliyə, əzilməyə məhkum qalır. Səssiz-sözsüz ağlayırkən və ümumi fəlakət və haqsızlıq sükutu içindən Cavidin “Bir vulkan kimi partlayıb”, “burax məni haykırayım” – deyə qopardığı fəryadları ilə öz kədərini əks etdirməli, hal və keyfiyyətini anlatmalıdır.

Halbuki, bunlar Caviddə yox. Əcəba, bütün dühasının əsası həssaslıq olan bir şair duyğusu yox – söylənilməz, nə olur əcəba? Nə olursa-olsun, hər halda Cavid burada, Azərbaycanda yoxdur.

Türkiyənin ziyalı olaraq, daha doğrusu, planetlərin birindən əsərləri üçün mövzu arayır. Ona Azərbaycan mövzuları əl vermir. Halbuki, söylədiyimiz kimi ən gözəl əsər mühitin, cəmiyyətin hal və keyfiyyətini bəyan edənlərdir.

III

Burada deyə bilərlər və deyirlər də ki, pəki Cavid Azərbaycan məişətini yazmayı, İstanbul həyatını təsvir edir. “Uçurum və sairədəki vəqərlər də İstanbulda cərəyan edir. Bəlkə də oranın bəyan hal keyfiyyətidir.

İştə ən mühüm məsələ də burasıdır. Cavid kəndisi azərbaycanlı ikən, Azərbaycanda yaşayırkən, burada təsvir üçün bir həyat, ya bir tip bulmayırmı? Azərbaycan həyatından bir mövzu götürə bilmirmi? Nəhayət, Azərbaycanda həyat yoxmudur? Bizcə, bunların heç birisi deyildir. Cavidin Azərbaycanda oturub İstanbuldan yazıyoram deməsinə iki səbəb ola bilər. Ya Cavid həyatı olduğu kimi götürəmiyor və ya da bütün əsərlərini bir fikir, bir fəlsəfə xətiyəsi üçün quraşdırıyor ki, yaradacağı süni həyat üzərinə “azərbaycanlılar Türkiyəni bilmiyorlar, bəlkə də orada həyat belədir” – deyə susacaqları fikrilə mən Türkiyədən yazıram deyə, bizdə belə həyat yoxdur, deyən xalqdan yaxa qurtarmaq istəyir və yaxud İstanbulda oturub da dövrəsindəki həyata göz yumub düxtəri-hindu, Atilla və sair əsərləri ilə Hindistanı, Avstriyanı daha bilməm nərələri təsvir edən yazıçılara təqlid etmək, ediyor və hələ də onların təsirindən yaxa qurtara bilməmişdir.

Göz önündə hər gün gördüyü tatyaları buraxıb da, Fransadan, bilməm İtaliyadan bir taqım şeylər yazan yazıçılar rus ədəbiyyatında da ümumən hər millətin ədəbiyyat tarixində yox deyildir. Fəqət bu ya-

zılar bir Tatyana, bir Onegin qədər yaşayamayırlar. Biz Lermontovu götürsək ki, hər yerə getmişsə bulunduğu mühiti təsvir etmişdir ki, ona görə də çox zaman Qafqaziyada bulunduğu üçün oradan aldığı təəssürat üzərinə yazdığı əsərləri oxuyanlar Qafqaziya xalqı, onun həyat və məişətini, adət və ənənələri xüsusində Cavid oxucularından daha çox və daha doğru məlumat və təəssürat ala bilərlər.

Burada başqa bir etiraz da ola bilər. Deyərlər ki, neçün sən bu qədər dar bir Azərbaycan çərçivəsinə soxulmuş da, kənara çıxmaq istəməyir və Cavidə də kəndin ilə bərabər o çərçivə arasında boğmaq istəyirsən. Cavid 70-80 milyonluq türk dünyasını təsvir etmək və ya bəşəri simaları yaratmağa çalışır. Ona görə də onun yazıları da Azərbaycan həyatını təsvir etməyə bilər, bu bir nöqsan da olmaz. Belə olsaydı, biz bu fikir ilə şerik olardıq. Xüsusən nə Türkiyəyi, nə Türkiyəni və başqa türk ölkələrini şəxsən görmədiyimiz və ancaq uzaqdan-uzağa xüsuslarından məlumat aldığımız üçün “Əvət ola bilər Cavidin təsvir etdiyi həyat Türkiyədə, ya Qırğızistanda vardır, ola bilər. Cavid bəşəri əsərlər yazmaq istəyir də, ona görə dar Azərbaycan çərçivəsində yaşaya bilmir. Onun fikir dühası daha geniş fəzaları qucmaq, əhatə etmək istiyor” deyə susardıq. Fəqət müttəəssifənə bunu da qəbul etməyəcəyik. Çünki Cavidin əsərlərində adətən həyat olmadığı kimi, elə nöqtələri də vardır ki, bizi belə düşünmək imkanından məhrum buraxır. Biz Cavidin mümkün olursa bütün əsərlərini məhdud qüvvəmiz daxilində ayrı-ayrı təhlil etmək istəyirik. Fəqət burada yeri gəlmişkən yuxarıda söylədiyimiz məsələ ətrafında Cavidin bütün əsərlərində mövcud və hamısı üçün ümumi olan bir neçə nöqtə göstərəcəyik ki, bu nöqsanların olması ilə Cavid həyatın, ya tiplərinin heç bir yerdə, xüsusilə, nə Türkiyədə, nə də başqa bir türk ölkəsində mövcud olduğunu qəbul etmək olmaz.

Cavid türklük əhvali-ruhiyyəsini, onun xüsusiyyətlərini adət və ənənətini deyil, olduğu kimi təsvir etmir. Hətta çox vaxt bu həqiqətlərin xilafına yazır ki, bunun üzərinə bəzən türkiyə həddindən ziyadə yaxşılıq, bəzən də bir türkün qətiyyəni yapamayacağı hərəkətlər vücuda gətirir ki, bir çoxları türklərdə belə şey olmaz – deyə haqlı olaraq etirazdan kəndilərini alamıyolar. Bunu isbat üçün biz Cavidin əsərlərindən bir qəç timsal göstərmək istəyirik. Fəqət bundan əvvəl məram aydın olmaq üçün ufaq bir timsalla məsələyi izah edəlim.

Bəlli şeydir ki, hər şəxsin olduğu kimi, hər millətin, hər qövmlə və irqin də kəndisinə məxsus xüsusiyyəti vardır ki, bu xüsusiyyət heyət ümumiyyəsilə onlarda bulunur və o millətdən bir nümayəndə təsvir edərkən götürülən tip bu xüsusiyyətlərə müxtəlif hərəkətlər də bulundurularsa, o yazıçı, o milləti anlamamış deməkdir. Məsələn, həbəşlərdə xüsusi, təbii bir hal vardır. Onlar müəyyən bir dərəcəyə qədər hətta avropalıdan daha çox istedad göstərərək oxuyub öyrənirlər. Fəqət müəyyən bir hüduda varınca durur, öldürsələr də, bir kəlmə artıq öyrənəməz, bir addım irəliləməzlər.

Başqa daha yaxın bir timsal: hər kəsə bəllidir ki, türk xilqətən, ruhən igid, alıcı bir əsgərdilər. Fransadamı, Türkiyədəmi, Türkünstandamı bir kəlmə, nərdə olursa olsun, igid bir əsgərdir. Bəlkə də türk ordusunda bir-iki, beş-on qorxaq bulunur. Fəqət türk ordusu təsvir edilərkən bunlar nümunə götürülməzlər. İstisnalar bir tip olmaz, tiplər heyət ümumiyyənin nümayəndəsi olmalıdırlar. İndi bir yazıçı türk ordusundan təsvir etdiyi bir əsgəri qorxaq yaradırsa və Türkünstanda türk əsgəri belədir – deyirsə, mən Türkünstanı görmədiyim halda onun dediklərini qəbul etməm və kəmal-i-cəsarət və qeyrətlə: “sən türklüyü anlamayırsan” – söyləyəm. Çünki igidlik, igid və fədakar bir əsgər olmaq türkün əsas sifəti, xüsusiyyətidir. Sənin yaratdığı hər halda türk deyildir. Burada daha aydınlıq üçün Şekspirdən ufaq bir timsal ilə Cavidin əsərlərinə keçəlim. Hər şeydən əvvəl söyləyəlim ki, bir rəssam, bir yazıçı təsvir etdiyi bir şeyin əvvəlcə əsas sifətlərini, xütut əsasiyyəsinə götürməli və onun ətrafında ufaq xətlərini çəkməlidir. Möhtərəm Kazımoglundun xüsusi mübahisəmiz zamanı söylədikləri bir şiir çəkmək istəyən bir rəssam ilk əvvəl onun xütut əsasiyyəsinə bulmalı, məsələn, əli, qüvvətli bir köks, qalın biləklər, iti xonxar dişlər, müdhiş və yırtıcı caynağını, əzici, mühib gözlərini xütut əsasiyyə olmaq üzrə qeyd edər və bunun ilə də əsasən rəsmi mühüm qismi bitmiş olur. Sonradan bunun ətrafında ufaq xətlərini çəkər. Ədəbiyyatda da belə olmalıdır.

IV

Götürəlim Şekspirin işbu halda gözəl timsal ola biləcək “Otello”-sunu. Orada Şekspir bir Mavr yaratmışdır. Ona mənsub bulunduğu qövmin əsas sifətlərini və xüsusiyyətlərini vermişdir. O dost sandıqla-

rına bütün səmimiyyətlə inanar, hətta namusunu, ürəyinin bir parçası olan Dezdemonanı belə ona etibar edər, tapşırar. O, bəyəndiyini bütün varlığı ilə, bir çocuq səmimiyyəti ilə sevər, uğrunda həyatını əsirgəməz. Şübhələndiyi adamın isə həyatına təhəmmül edəməz. Cigərinin yarısı belə olsa onu canavar kimi, yırtıcı kimi didər, xırpalar, məhv edər.

Hərbdə dünyadan ayrılmış bir əsgərdir. Evdə dünyadan ayrılmış bir ər, onun üçün orta yoxdur. İştə mədəni, binaənəleyh, fikri təkamülün ədəm mövcudiyyətindən, səmimiyyəti pozulmamış sadədil həbəşilik ilə cəngavər ərəbliyin qatışmasında vücuda gəlmiş bir Mavr ki, bunun üzərinə Otellonun kim olduğu bilinməsə belə, hankı qövmə mənsub bulunduğu təxmin edilə bilər. Çünki belə adamlar mavrlarda hər addımda bulunur.

Götürəlim Yaqonu, Şekspir özü ingilis olduğu halda, ingilis adı ilə yaratdığı Yaqoya kəndi sənəti xatirəsi üçün bilatərəddüd ingilisləyin əsası sifətlərini vermişdir. Hiyləgər, dəssas, görünə bir tor qurar. Ən yaxın bir dostunu öz hiylələri üçün vasitə yapıb oyuncaq kimi oynatmaqdan çəkinməz. Təqsirsiz, günahsız insanları çaşdırıb çarpışmalarından, tökdükləri qanlardan istifadə edər. Öz hərəmi, öz namusu üçün birinin əlilə başqasından intiqam almaq istərkən arada altun qazanmağı da unutmaz.

İştə tam mənası ilə bitərəfanə və sənətkaranə yaradılmış bir ingilis bu əsas sifətlərdən sonra Şekspir onun ətrafında fırçası ilə ufaq xətləri çəkmişdir. Həmçinin Dezdemonə sadədil, hər şeyə aldanan, heç bir şeydən fənalıq hiss etməyən, bütün səmimiyyətlə sevməyə və sevgisinə bütün səadətini, adını belə fəda etməyə müstəid venetsiyalı bir qadın, eyni halda Radriko oyuncaq kimi əldə oynayan sadədilliyi qismən sərsəmliyədək varan Dezdemonə ilə bir çox yerdə ümumi xüsusiyyətlərə malik ikinci bir venetsiyalı. İştə sənətkarlıq. Şekspir bəşəri miqyasda yazdığı əsərində ingilis adı ilə sadədil bir oyuncaq təqdim etsəydi, Şekspir olmazdı, bəlkə də ingilislərdə belə sadədillər yüzlərcə bulunur; fəqət bunlar ümumiyyət üçün bir timsal, bir tip ola bilməzlər.

Burada Şekspir də İngiltərədən çıxır, Venetsiyaya gedir. Fəqət əvvəla qəhrəmanlarının heç birisi ingilis mühitinin təsirindən yaxa qurtarmamışlar, həm də heç bir şeyi, heç bir şəxs öz vəsf əsasını qayıb etməmişdir. Burada sənət bütün mənası ilə arada, sənət bütün gözəlliyi ilə gülümsəyir. Burada həyat təsvir olunur, həm də o, nə göylər-

dən götürülmüş, nə də fotoqraf işlərindən çıxarılmışdır. Yazıçı həyatı təbii, özü hiss etdiyi, anladığı kimi yazmış, onun vəsfi-əsasını qeyd etmiş, həm də oxucuda, ya seyrçidə bir həzzi-mənəvi, bir həyəcanibədi təmin edir. Həm də əlavə olaraq bir hüsn əxlaq da təbliğ edir. Bu da bir məziyyətdir ki, burada sənət sənət üçün olmaqla bərabər, sənət həyat üçün olmuş olur ki, ən böyük sənətkarlıq burası və ən böyük qiymət də burasındadır.

Şimdi bu nöqteyi-nəzərlə Cavidin tiplərinə yanaşalım. İlk əvvəl onun türklərini götürəlim. Cəlalı timsal intixab edək. Zətən bu adam keçmişi dumanlı, qırıq, yarımcan bir simadır. Fəqət buralarını o cür ruha və onun tiplərinə yanaşacağımız zamana buraxıb indilik, onun xasiyyətindən ayrı-ayrı timsallar götürürük. Cəlal Anjeli sevir, onu evində saxlayır. Heç bir vəchlə ondan ayrılmayacağını bildirir. Fəqət bir qədər sevdiyi aciz bir qızı, gücsüz bir mələyi bir fransız təhdid edirkən və himayəsinə tapındığı dilbərin qorxduğunu götürkən, Cəlal buna qarşı “tədbir etmək lazımdır” – deyir və susur. Bu hal bir türkə yaraşır mı? Nerədədir ümumən Şərqi, xüsusilə türklüyün coşqun qanı, nerədədir namus və silahından başqa bir şey görməyən türklük?! Bir türk, xüsusən Cəlal kimi əsəbi bir türk sevdiyini təhdid edən bir fransızla qarşı tədbir üçün heç düşünə bilərmi? Düşünməyə vaxt bulurmu? Həmin ardınca fırlayıb yaxalamaz, yaxasını əzməzmi? Heç olmazsa bir ziyalı qovqasına da olsa, duələ də olsa dəvət etməzmi? Belə bir yerdə fransız bəlkə də tədbir arar, bir ingilis bəlkə də hiylələrə çalışar. Fəqət bir türk düşünə bilməz. Bu hələ azdır. Cəlalın şəri hərəminə, öz gözü önündə izhar təəşşük, hətta hərəmi də başqalarla sevir. Cəlal bunu görür. Fəqət bir neçə saçma sapandan başqa bir şey yapmıyor. Bu nə deməkdir? İnsanın çıldıracağı gəlir, bir fransız hərəcayısının müəşiqəsinə qızan Cəlal öz şəri hərəminin xəyalına qarşı susur. Halbuki, bir filosof də deyildir. Qısqancdır. qadınların ümumiləşməsi tərəfdarı da deyildir. Acığı gəlir, amma susur. Tühaf deyilmi? Bu hal, qısqanc, coşqun bu kimi ittifaqlarda adətən bir yırtıcı kəsilen türklüyün xüsusiyyətlərinə zidd deyilmidir? İldırımı götürək. O öz namusunu belə özünə tapşıran Cəlalın evində onun namusuna toxunur. Hərəmi kimi satılan Anjeli sevir və əvvəldən tanıdığı xeyirxahlıq bəhanəsilə alır, qaçır, türklər daha fəna işlər görə bilərlər. Fəqət yoldaşa xəyanət etməzlər...

Göyərçinə gələlim. Birinci pərdədə ərinin xəyanətini görməmiş-kən belə ərinin ardınca tökdüyü göz yaşları qurumamışkən, əri küçə qapısından hələ çıxmamış başqaları ilə seviməyə başlayır.

Birinci pərdədə bunu sözlə deməsə də bir kəlmə Əkrəm deməsi izhari-təəşşüq olub, çocuğu qoynunda olmazsa, Əkrəmin ağışuna atılacağı bildirir. Belə bir vəziyyət alır. Həm də bu bir həqiqətdir ki, gələcəkdə də isbat olunur. Ərli bir qadınkən əri üçün ağlayaraq sevişir. Yavrusu üçün ağlayaraq sevişir. Möhtərəm Kazımoğlu bunu bir ümid, həyat tələqqi etsələr də, biz yavrusu üçün çıldırmış məngənə-lərdən yavrusunu istəyən bir qadının ümid, həyat olaraq yeni bir eşq intixab edilə biləcəyini, yeni bir əl aranılacağını heç bir vəchlə qəbul etmək istəmərik. Göyərçin sevişir, Afət də elə görəni sevir, tində öpüşər, bulvarda öpüşər.

Nəhayət türklükdə saf əxlaqlı bir qadın yoxmu? Halbuki türk qadını dağlarda qoyun otarar, təkbaşına evdə qonaq qəbul edər, əsgərlər arasında çalışar... fəqət uyuyurkən namusu qoynunda olur. Bəlkə bir fəlsəfə ilə bunun bir namus olmaması iddia olunur. Bəlkə Cəlal üçün iddia etdiyimiz qısqanclıq mənfi bir sifət ədd edilər? Fəqət bu türklükdə bir etiqad, bir xüsusiyyətdir ki, onun ilə hesablaşmalıdır.

Cavidin Edmon adlı bir fransızı vardır. Təbiətinin, mühitinin, tərbiyəsinin xilafına olaraq ona verilmiş sərtlik, cəngavərlik, qısqanclıq kəndisini aldadan, kəndisini sevməyən bir qadını öldürməklə də iktifa etməyib, canavar kimi bir dəqiqədə bir öldürməyə hazır olmaq xassəsi Cəlala (bu türkə) daha uyğun, bir fransıza heç də yakışmaz bir şey olduğu etiraf olunmazmı? Bu nöqtələr həm bir türkün, həm də bir fransızın əsas sifətlərinə təzad, onların xüsusiyyətlərini düz təsvir etmək deyilmidir?

“Afət”dən Ərtoğrulu götürəlim. “Afət” Cavidin son əsəridir. Ona görə timsallarımızın çoxusunu oradan alır. Bunun ilə bərabər bizcə “Afət” bir əsər, sənət olmaqdan daha ziyadə bir şəşqınlıqdır.

Mövzu aranmış, bulunmamış da, bir “Afət” ixtira edilmişdir ki, bu xüsusdan ayrıca söyləməyi daha müvafiq buluyoruz. Ərtoğrul kəndisindən xoşlanmadığı Qaratayı öz evində təhqir edir... Nerədə qaldı, əcəba türklüyün bütün dünyada şöhrət qazanmış qonaqsevərliyi? Bir

türk adam öldürər, cinayət yapar, nə söyləsəniz edə bilər. Fəqət öz evindəki qonağı təhqir etməz.

Ərtoğrul, Qaratay, Afət, Altunsaç bəlkə də başqa qadınları da aldadıb namuslarını çeynədiyi üçün, söylə də bilər, döyə də bilər, öldürə də bilər. Fəqət hər halda sakın, bunu öz evində icra edə bilməz. Bu türklüyün ənənəsinə, xilqətinə ziddir ki! Bunun üzərinə hər bir türkün öz izzət-nəfsi təhqir edilmiş sanıb. Xeyr bu yalandır, türk öz evində qardaşının qatilini belə görürsə, evində olmaq hissələ, ona əl açmaz onu təhqir etməz – deməyə haqqı vardır. Haqqı vardır iddia etsək ki, bir türk anası kəndisinə pənah gətirmiş oğlunun qatilini onu təqib edən düşməyə təslim etməz. Binaənəleyh, kəndisi ilə çəkişənlərdən intiqam almağa kəndisinə tapınanları əfv etməyə müstəidçilik, iradəli, xəfif, incə hissli geniş, bağışlayıcı ürəyə malik türk qadınları Cavidin uçurumuna yuvarlansa da kəndisinə tapınan Cəlali bağışlamaya bilməz. Çünki bu onun təbiəti, bu onun xüsusiyyəti, bu onun əsas sifətidir. Bəlkə də bu xassəyə malik adamlardan türklük də buluna bilər, fəqət bunlar tip götürülə bilməzlər.

Azərbaycanda hər gün, hər ay yüzlərcə adamlar öldürülür və həpsi unudularkən bilməm qaç illər bundan əvvəl bir novxanılığın öz evində belə deyil, təkcə kəndlərində qonaq olan bir nəfərə təcavüz etməsi heç bir dürlü unudulmur. İndi də hərdəm “qonaq kəsən novxanlılar” – deyə xalq həm istehza, həm nifrət edir. Xalqımızın bu əhvali-ruhiyyəsi, hər kəsdən əvvəl bir psixoloq olması icab edən Cavid tərəfindən nədənsə heç görülməyir, hiss edilmir.

Beləliklə, şimdi bizdə Afət həyatı yoxsa da, get-gedə həyat tərəqqi edüb qadınlarımız açılınca 50 ildən sonra Afət həyatı vücuda gələ bilər. Cəlali bizdə yoxsa da bəlkə Türkiyədə buluna bilər deyənlərə də cavab verilmiş olur və yuxarıda bəzi timsallarını göstərdiyimiz səbəblərə görə də biz deyirik ki, qırx il də, əlli il də bundan sonra Azərbaycan ya türklüyün başqa bir ölkəsi, həmçinin Türkiyə Afət həyatı ilə yaşaya bilməyəcəkdir, çünki tip əsasən xüsusiyyətlərinə adi bir surətdə təsvir edilmişdir.

Gənc həvəskarlarımızda yanlış bir zehniyyət vardır. “Həyatımızda və yaxud həyatda belə şey, elə bir şəxs yoxdur” – deyincə “vallah filan adamın başına gəlmiş bir qəziyədir. Gözümlə görmüşəm və eynilə yazmışam” – deyə and içməyə başlayırlar.

Bu yanlış bir zehniyyətdir. Bir dəfə bilməlidir ki, müstəsna vəqələr və şəxslər nə mövzu götürə bilərlər, nə tip. Götürülən mövzu yüzlərcə vəqə olan adəti, vəqələrin parçalarından, tiplər də bu xalqın ümumiyyətdən parça-parça götürülüb onun ümumi həyat və məişətini, onun adət və ənənətini, milli etiqadını, psixolojisini təsvir etməli; canlandırmalıdır ki, hər kəs səhnədə bir nəfəri görəncə həmin yüzlərə elə adamlar tanıdığı xatirinə gəlsin.

Cavidin əsərləri oxuculara, xüsusən tamaşaçılara lazımi təsir bağışlaya bilmirlər.

Görürsən, Arif çoxdan bəri axtardığı qardaşını qətl edir, ötədə də bir qaç cənazələr yıkılmışdır. Ölülər rəqs edir. Mənzərə o qədər də müdhiş təsvir olunmuş ki, Arifin gözündə hətta ölülər belə rəqs edir. Burada bizcə tamaşaçıların da ruhu, hissiyyatı Vasifin cənazəsi ilə bərabər rəqs etməliydi. Halbuki, həqiqət belə deyildir. Burada ancaq əvvəli Vasif başını qaldırır, rəqs edir, tamaşaçılar isə lazımi qədər mütəəssir edilmədiklərindən, ruhları rəqsə hazırlanmadığından bir dürlü rəqs edə bilmir, hətta Vasifin də rəqsinə gülmələri gəlir. Halbuki əsil məqsəd də tamaşaçıların ruhunu həmin rəqsə iştirak etdirməkdir. Sənət də, sənətkarlıq da həp burasıdır. Məharətli bir yazıçı bu mənzərəyə tamaşaçıları iştirak etdirə bilərdi. “İblis”də isə bu yoxdur.

VI

“Uçurum”da Göyərçin pək sevdiyi əri tərəfindən rədd edilir, yeganə mədər təsəllisi olan mənğəşəsini Bosfora düşürür, tamaşaçıların ruhu qımıldanmır. Göyərçin solğun çiçəkləri bağına basıb da münəq-qışəsini oxşayır. Seyrçi laqeyddir. Halbuki, burada Göyərçinlə bərabər seyrçilər də çıldırmalıdırlar. Bu yoxdur. Bu mənzərə ancaq Cəlala təsir ilə uçuruma sövq edir. Seyrçilər isə burasında belə bitərəfdirlər. Balasın itirmiş bir ananın məlalını xəyallarında bir dürlü təsəvvür edirlər. Amma əsərdən belə təəssürat almadıqları üçün xəyalları, təsəvvürləri də belə xəyal olaraq qalır. Onlar Cəlalı uçuruma sövq edən həyəcanı ala bilməyirlər. Halbuki, əsil məqsəd burası, sənətkarlığı, məharəti də həp elə burası olurdu.

Afət Özdəmiri zəhərləyir, maraqlanan yox. Ərtoğrul rədd edilir, əsəbiləşir, çıldırır, mütəəssir olan yox, Afət Qaratay tərəfindən rədd edilir, anlayan yox. Qaratay öldürülür, sevinən yox. Afət intihar edir,

mütəəssir olan yox. Bir kəlmə, Cavidin yazılarında tamaşaçılar səhnədəki həyatla yaşamayırlar. Onlarda Cavidin təsəvvür etdiyi əhvali-ruhiyyə, lazımı həyəcani-bədii vücudə gəlməyir. lazımı həzzi-mənəvi təmin edilməyir ki, əsərin əsil qiyməti də burasındadır.

Belə hallarda tamaşaçıların əhvali-ruhiyyəsini təhlil edə biləcək bir psixoloq olursa, bəlkə də bunun səbəbini anlaya bilər. Biz şəxsən hissiyyatımızı təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlirik. Tamaşaçının bir ya digər hiss ilə məhsus olması bu ya digər hala girməsi üçün Arif ağlayan yerdə ağlamaq, Göyərçin çıldıran yerdə onun ilə iştirak etməsi üçün lazımı şərait vücudə gətirilməyir. Tamaşaçıların ruhu bu ya digər vəqədən lazımı dərəcədə mütəəssir ola biləcək qədər hazırlaşdırılmayıb.

Halbuki, həyəcani-bədii səbəb olan həzzi-mənəviyyəyi təmin edən şeylərdə hər bu təəssüflər, bu sevinclər və bu kimi tamaşaçının adi halından çıxıb, qeyri-adi bir hala girməsinə səbəb olan şeylərdir.

Turgenev “Peqaz”, ya “Mumu” adlı yazılarında bir itin keyfiyyətini onun gənclikdən ayrılıb da qocalması ilə sükutunu o qədər məharətlə təsvir edir, oxucuları o qədər hazırlayır, o qədər mütəəssir edir ki, adətən bütün oxucular sanki Peqaz ilə bərabər qocalırlar. Bütün oxucular Gerasimdən əvvəl üsyan etmək dərəcəsinə gəlirlər.

Deyə bilərlər ki, pəki həyatı yaz deyirdin. Cavid də yazmış. Tamaşaçılar mütəəssiz olmuysa Cavidə nə bərdur.

İştə biz bu yerə gəlib çatmağı gözləyir və bu məsələni söylərkən qəsdən burasını sükut ilə keçmişdik.

Biz Cavidin yaratdığı həyat təbii olmayıb, süni olduğunu və şəxsiyyətlərin əhvali-ruhiyyəsidəki incəliklərin və mühüm nöqtələrin meydana gəlməsi üçün lazımı şərait vücudə gətirilmədiyini bir yana buraxıb da ümumən söyləmək istərik. Həyatı olduğu kimi təsvir etmək istəyənlər heç bir vaxt fotoqraf olmaq istəməzlər.

Əvvəla onlar adi halları deyil, kəndilərini mütəəssir edən hallar götürürlər. Biz hər bir halın, hər bir yazıçıya ruhuna görə başqa-başqa təsir bağışlayacağı məsələsində durmaq istəyirik.

Hər bir mənəvi-təsir hər bir yazıçıya onun həyat ümumiyyəti, xatirəti, əhvali-ruhiyyəsi, məslək və əqidəsi üzərində başqa-başqa təsir edə bilər.

Məsələn, bir məzaristanı eyni vaxtda bir qaç yazıçı seyr edərsə, biri onun görünüşündən kədərlənir, digəri bir zövq duyar, xülasə, hər kəs gözləri ilə baxar və bir dürlü görə bilər. Bir şəxsi hər kəs öz qüv-

vəsinə görə öz istedadı ilə bir cür görə bilər. Biri onu aşıq, biri filosof biri də sadəcə dəli görə bilər. Hər halda götürülüb mütəəssir olundandan sonra yazıçı olan aldığı təəssüratı və öz hissiyyatını təhlil edir...

Həmin təəssüratda bu ya digər hissi təhrik edən nöqtələri bulur. Seyrçilərə, oxuculara kəndi duyduğunu olduğu kimi verə bilmək üçün lazım olmayan yerlərini atar, çatışmayan yerlər varsa, həyatın başqa bir yerindən bir parça əlavə edir və bu şeyləri kəndi süzgəcindən keçirib, xüsusən canalıcı nöqtələrini, əsas cəhətlərini elə bir halda meydana atar ki, həm həyat olduğu kimi təbii halında təsvir olunar, həm yazıçı fotoqraf olmaz və beləliklə əvvəldə dediyimiz kimi, bu ya digər qəhrəmanı müdafiə, bu ya digər fikri tərviç məqsədilə əsərlərinin arasından pırtayıb çıxmaz.

Tamaşaçılar bu yardıma, daha doğrusu bu vüzulluğa ehtiyac görmədən özlərini həmin əsas nöqtələr, həmin təsir üzrə mühakimə edir, bu ya digərini müqəssir tapar, bu ya digərinə acıyar. Bu, ya digər halda ya ağlar, ya gülər. Bu, ya digər fikri çıxarır. Caviddə isə belə deyildir. O heç bir vaxt canalıcı, psixoloji halları lazımı qədər təhlil edib tamaşaçıların ürəklərini acılayır. Tamaşaçının hissi, qəlbi susur, Ancaq yeni paltara geyindirilmiş əsgü fikirləri əzbərləyərək evlərinə gedir. Qəlb susur, fikir çapalayır. Halbuki, belə birtərəfli əsərlərə əsər, sənət deyilməz. Keçək üçüncü cəhətə: Cavidin əsərlərinin quruluşu pək pozğundur. Məsələn, baxınca ya oxuyunca insan bir çox neçinlər arasında boğulub qalır.

VII

Şəxslərin keçmişləri, kim və nəçi olduqları, ümumən mahiyyətləri bəlli olmadığı kimi, tiplər bir qaç əsas tərifi də olsa təkmil edilməyib, qırıq və natamam qaldıqlarını və hər kəs əsərdə bir (?) təşkil etdiyi kimi hərəkətlərinin də səbəbləri birər müəmmadan ibarət olub qalır ki, nəticə etibarını ilə tamaşaçı bir çox neçinlər arasında boğulub qalır. Bütün ötələr, adətən, otel şəklini daşıyır. Bir taqım adamlar gəlirlər, gedirlər. Neçin? Bilinmir. Bir taqım adamlar qonuşuyor, çox vaxt kimlikləri də anlaşılmayı. Gecikmiş Qaratayı maarif müdiri buraxıb içmə-yə gedir. Afət ilə söhbət bitincə gəlib qonağı evə dəvət edir?!

Yıldırım, Əkrəm hər daim birər məhrəm kimi Cəlalın evində fıranırlar. Bunları məhrəm edən nədir, bilinmir. Anjel Fransadan gəlib

qəbul otağında ufaq bir sevişmədən sonra atasının evidirmiş kimi, öteki otağa keçir. Ora getmək lazım olduğunu nerədən bilirmiş əcəba? İnsanlar hərə birini sevir, başqasını alırlar. (Ərtoğrul – Alagöz). Birini sevirken başqasına gedirlər (Göyərçin – Cəlal). Bir yığın adam həpsi Fransaya göndərilir. Oradan geri həpsi İstanbulda bir saatda xəbərleşmişlər kimi bir otağa doldurulur. Burada da həpsi sürü ilə çıldırır bir göyə toplanırlar. Hətta Yıldırım da Anjeli qaçıdırıb ora gəlir. Bunlar (zakaznoy) kimi təsir bağışlayır. Adamlar təbiilik istədiyi kimi deyil, Cavidin arzu etdiyi yerdə bu ya digər hərəkəti icra edirlər. Səbəbləri isə bəlli deyildir.

Neçin? Neçin? Neçin? Səbəb yox, cavab yox. Halbuki, təbii əsərlərdə hər hərəkət bir səbəb arxasında olmalıdır. Cavid isə adətən bu cəhətləri unudur. Çox vaxt “İblis”də olduğu kimi, bir yığın əlaqəsiz vəqələr və ümumən olduğu kimi bir yığın keçmiş, kimliyi mübhəm adamların bir araya toplanmasından bütün dünyanı, həyatı və təbiiliyi unudaraq əsər vücuda gətirir ki, bu da arzu edilməyən bir haldır.

Deyə bilərlər ki, bir realizm arşını alıb da romantizmdən yaxa qurtarmamış Cavid ölçmək doğru olmaz. Müəyyən məktəb, ədiblər vardır ki, hər millətin tarix, ədəbiyyatında olduğu kimi, bizimkindən də təkrar edilməlidir.

Əvvəla, Cavid sırf romantik bir yazıçı deyildir. O gah romantik, gah idealist, gah realist kimi sentimentalistdir. Fəqət Cavid kim olursa, hankı məktəbə mənsub bulunarsa həmin məktəblər üsulu ilə yazdıqlarına müvəffəq olmuşsa-olmamışsa fərq etməz. Şimdi Cavid var. Yazıyor. Ən doğru məktəbi-ədəbi indilik realizmidir və biz də hər kəsi bu arşına ölçər və yazıcılarımızın da bu münval ilə yazmalarını arzu edərək. Keçmiş şairlərimiz başqa! “Məktəblər bizdə təkrar etməlidir” nəzəriyyəsinə də qəbul etmirik. Çünki bunsuz da mümkündür. Bizdə lojno klassik dövrü gedirkən Sabir birdən-birə realizmə atıla bilmiş. Nərimanov öz “Pir”ini realizm ilə yazmış, müvəffəq də olmuşdur. Bu nəzəriyyə millətlər arasında əlaqə, güc olduğu zamanlar doğru olsa da, indiki əlaqə ilə başqa millətlərin ədəbiyyatından təcrübə almaq mümkün olduğu bir zamanda onu iddia etmək yersiz, bəlkə də gülüncdür.

Cavidin təqdim ediləcək müsbət cəhətləri də yox deyildir ki, bunları qeyd etməməklə həm yazdıqlarımız birtərəfli olur, həm də Cavidin haqqını inkar etmiş olurduq.

1. Caviddə su kimi duru, almas kimi saf, parlaq və oynaq bir lisan vardır ki, bu islahına çalışan lisanımızın təkamül özümlü ola biləcəkdir zənnindəyik. Zətən, bir millət üçün lisanı onun şairləri, ədibləri yaradırlar ki, Cavid də bu cəhətdən qiymətlidir. Bizcə, Cavidin orta bir yol götürmüş lisanı Azərbaycanda tətbiq ediləcəyi kimi, ərəbləşmiş Fikrət və Hamid lisanlarını da meydandan sıxıb çıxaracaqdır.

2. Caviddə hər kəsi məftun və əsir edəcək bir qüvvəyi-şəriyyə vardır. Zətən, əsərlərinin ən böyük gözəlliyi və qüvvəti də burasındadır. Bizcə, “Afət”in bu qədər zəifliyi nəsr olmasındadır. Tamaşaçılar adətən səhnəyi unudur. Cavidin şeirlərindəki gözəlliklə əylənirlər. Biz bu şeir və lisanı ümumtürk aləmi-ədəbiyyat səhnəsinə xüsusi malımız kimi çıxara bilərik.

3. Caviddə bir də bir fəlsəfə vardır ki, bu, ədəbiyyatda bir əsas olmasa da, hər halda bir məziyyət kimi götürülsə, əsərlərinin qüvvətlənməsinə yardım edir. Bu fəlsəfələrin həpsi yeni olmasa da, hər halda yeni və gözəl bir şəkildə meydana çıxarılır ki, bu da bir fəzilət və məziyyətdir.

4. Hər halda bu fəlsəfələr müxtəlif əsərlərdə bir-birinə təzad təşkil etsələr də, Cavidin əsərləri fikir və fəlsəfə cəhətincə bir-birinin mütəmimi olsalar da, olmasalar da, bizcə, Cavid üçün bir nöqsan olmazlar.

Nə isə, bu qədər yazdığımız müsbət və mənfi cəhətləri belə bir cümlə ilə nəticələndirmək istəyirik. Ümumiyyətlə, Cavidin şeirləri, lisanı və fəlsəfəsi, səhnə əsərlərində yarpaqdan məhrum bir ağaca sancılmış allı-yaşılı çiçəklərə bənzəyirlər, bu ağacın yarpaqlanmasını və təbii bir hal, gözəl bir görünüş almasını arzu və ümidlə bərabər məqaləmizin ümumi qismini bitirirək, istər ümumən sənət və ədəbiyyat, istərsə Cavid və onun əsərləri xüsusunda yeri gəldikcə, parça-parça, dağınıq bir halda fikirləri aşağıdakı bir qaç sətirdə toplayır və xülasə edirik.

1. Sənət oxuculara, seyrçilərə və dinləyicilərə həzzi-mənəvi həyəcani-bədii təmin etməkdir.

2. “Sənət sənət üçündür” mücərrəd deyil, eyni halda həyat üçün də olursa, həyatda xidmət edə bilərsə, daha gözəl və mükəmməl olmuş olur.

3. Fəlsəfə sənət üçün bir əsas deyil, bir məziyyət ola bilər ki, belə olunca fəlsəfələr köhnəlsə də, əsərin əbədiliyinə ziyan toxunmaz.

4. “Ədəbiyyat” cəmiyyətlərin ifadəyi-hal və keyfiyyətidir” cümləsini mükəmməl görmür və onu təbiət və sairəni də nəzərə alaraq,

ədəbiyyat mühit və cəmiyyətlərin ifadəyi-hal və keyfiyyətidir” şəklində söyləyirik.

5. Sənətkar mühit və həyatı əhvali-ruhiyyəsi və qüvvəsi ilə əlaqədar olaraq götürdüyü kimi, təsirat və hissiyyatını təhlil edib vəsf-asisini bulunca həyəcani-bədii oyandırıcı bir tərzdə nəql etmək ilə iktifa etməlidir.

6. Şair yaşadığımız aləmi-həyatın parlaq bir mükksidir. Xüsusilə Cavidə gəlincə:

7. Bir şair kimi Cavid daxili, mənəvi həyatı ilə məşğul olub, xarici həyatımıza, mühitimizə və xüsusən xalqımız ilə yaşamayır ki, bu bir-tərəflilik və nöqsandır.

8. Cavidin əsərləri mühit və cəmiyyətimizin ifadəyi-hal və keyfiyyəti deyildir.

9. Cavidin tipləri mənsub bulduqları cəmiyyət və millətlərin vəsafi-əsinə, xüsusiyyətlərinə zidd nöqtələri havidirlər ki, bu xüsusiyyətlər mənfə də, müsbət də olsa, onlarla hesablaşmalıdır.

Cavid hal-hazırda ədəbiyyatımızın yoxsulluğu içində böyük bir mövqə tutur. Onun “Sənan”, “Uçurum”, “İblis” və “Afət” olmaq üzrə əsərlərində görünən eniş pilləsi “Sənan”dan sonra son əsəri olan “Afət”ədək varmış süqutu H.H. kimi bir çoxlarını da görülən təşvişə hələlik ehtiyac hiss etdirmiyor.

Bir yazıcının həyatında bilə hallar ola bilər. Biz burasını bir ziqzaq enişi kimi görmək istərik. Biz burasını daha müdhiş, daha qüvvətli yeni hücum üçün sahilədən uzaqlaşan dalğaların ricətinə bənzətmək istərdik. Biz Cavidin kəndisində bulduğuna şübhə etmədiyimiz istedad dənizlərinin dərinliklərindən yeni qüvvət alıb hücum edəcək və xalqımıza mühit və həyatımızın qoynundan doğmuş bir və dilbər-ədəbi təqdim edəcəyini ümid və arzu edərik.

“ÖLÜLƏR” ƏSƏRİ HAQQINDA

Əfəndilər! Hər kəsə bəllidir ki, daim, hər halda çox vaxt məhkəmələrdə iki mübariz tərəf: müddəi-ümumi və müdafiələr bir-birilə çarpışır və nə vasitə ilə olursa olsun yekdigərlərinə qalib gəlmək istəyirlər. Müddəi çox vaxt həqiqət və ədalətlə belə hesablaşmadan müttəhimin hər bir işini, sözünü və hərəkətini fənalığa yozar və müttəhimin

məhkum edilməsinə çalışar. Eynilə müdafiələr caniliklərini açıq bildikləri bir adamı belə müdafiə edərkən bütün fəna hərəkətlərini bilərək yaxşılığa yozmağa, cinayətləri örtüb-pərdələməyə və nə vasitə ilə olursa-olsun müqəssiri pak, təqsirsiz çıxarmağa çalışırlar. Burası hər iki tərəfin bir növ vəzifələridir. Fəqət bu gün mən arzu edərdim ki, heç bir tərəf yoxdur. Mütəəssibliyə qapılmayıb bir haqq, bir ədalət naminə mühakimə yürütsün, heç kəs bilərik haqdan qaçmasın və böyləliklə bu gün müttəhimlər sandalyasında oturmuş. İskəndərin əsl siması aydınlaşmış araya çıxmış olsun. Biz buna söz veriyor və əhd ediyoruz. Həmin bunu, bu bitərəflik və ədaləti də müdafiə vətəndaşlardan gözlər, ümid və arzu edəriz.

Nemətlərindən istifadə etdiyi mühitin bir yavrusu bir fərdi doğurur, bəsləyir, yaşadır, böyüdür, tərbiyə edir, öz-özünü idarə edə biləcək, dolandıra biləcək bir insan halına döndərir ki, bunlar həpsi həmin şəxsin möhtac dövrlərində dirilmiş bir borcudur. Alınan bir borc, şübhəsiz ki, qaytarılmalıdır. Bunu inkar etmək olmaz. Həm də bu borcun məqsədi nəsil olmalıdır? Təbiətdə ümumi bir qanun vardır. Təsir əks təsire müsavidir. Bu qanun dediyiniz məsələdə də işlədəcək olursaq, böylə şəkildə deyə bilərik ki, hər bir fərd üçün nə qədər artıq zəhmət çəkilməşsə, o qədər də artıq zəhmət çəkməli, nə qədər artıq faydalanmışsa, o qədər artıq fayda verməlidir.

İnsan adlı bir təbir meydana çıxıyor ki, onun da mənası belədir: Sən bəşəriyyətin bir üzvünü, onun illər boyu qazandığı təcrübələrindən, tərəqqi və təəlisindən istifadə etmişsən. Sən ona bir mənfəət yetirməlisən. Sən içində bulunduğun xalqın bir üzvü, ölkənin bir yavrususan. Onun biliyindən, ruzisindən, ab-həvasından istifadə etmişsən, ona bir mənfəət verməlisən. Həm də bu mənfəət aldığı faydanın miqdarına çox da olmazsa, bərabər olmalıdır. İştə buradan tarixdə öylə qüvvətli simalar təsadüf ediyor ki, bütün varlığını xəlqə borclu olduğunu hiss ediyor və kəndisini unudub varlığını da həmin xalqa vəqf ediyor. Fəqət öylə simalar da vardır ki, onlar deyil ki, öz vəzifeyi-ictimaiyyətlərini ifa etməyir, xalqa, cəmiyyətə bir fayda gətirməyir, hətta bir çox zərərlər də toxundururlar. Bu adamlar aldığı borcu, aldığı şeyləri qaytarmadıqları üçün... toxundurduqları zərərlər içində bir canidirlər. İştə böylə simalardan biri də bu gün müddəilə skamyasında qarşınızda oturmuş kefli İskəndərdir.

O, bu gün qarşınızda gördüyünüz, uzun illər uyğudan sonra göz açmış və kəndisini XX əsrin tərəqqi və təkamülünə qarşı yoxsul, gücsüz və qaranlıqda bulmuş zavallı, halına ağlanacaq şaşqın bir mühitin oğludur. Mən burada asanlıq üçün xalqı, cəmiyyəti bir ailəyə, ailəni də Hacı Həsən əmi olmaq üzrə bir şəxsin simasında toplayıb ümumi nəzəriyyələrdən ayrılmaq və həqiqətin içinə girmək istərəm. Hacı Həsən əmi kəndi avamlığına, qaranlıqda parçalanmasına baxmayaraq, həmin bu İskəndəri min cür nazla tərbiyə etmiş, böyütmüş, gecələr yatmamış, qazanmış, ona yedirtmişdir. Fəqət Hacı Həsən əmi bununla iktifa etməmiş, İskəndəri başlı-başına buraxmamışdır. Onu məktəbə göndərmiş, illərlə oxutmuşdur. Bulunduğu dairədəki hər kəslə bərabər bir yüksəkliyə qaldırmışdır. Mühiti nəzərə alarsaq, deyə bilərik ki, bununla Hacı Həsən əmi öz atalıq vəzifəsini ifa etmişdir. Fəqət Hacı Həsən əmi adi atalar və yaxşı bir ata olmaqla da iktifa etməmiş, o öz oğlunu daha gözəl tərbiyə etmək istəmiş, ağırlığınca pul qoymuş, onu ta Firəngistana qədər göndərmişdir. 7 il onu orada oxutmuşdur. Bu bizim vəqtimizdə bir qədər qərribə gəlməyir. Fəqət mən istərdim ki, buradakı adamların təsəvvüratı bir qədər geniş olsun və həmin bu mühit içinə girib görsün ki, Hacı Həsən əmi bununla nə kimi böyük bir fədakarlıq göstərmişdir. Şübhəsiz, tanışlar-bilişlər, hacılar onu töhmətləndirmiş, oğlunun kafir olacağı ilə qorxutmuş, o, zavallı oğluna nə olacağı xəyalilə gecələr uyusmamış, Allah mənim oğlumu yoldan sapdırma, ona kömək ol, mənim üzümü xalq içində qara eləmə deyə bəlkə də bir çox uyğusuz gecələri ağlamışdır. O bu kədərlər, şübhələr içində “Allah sənə pənah” – deyə kəndisinə təsəlli vermiş və oğlunun qayıtmasını gözləmişdir. O, istəyir ki, onun oğlu oxusun, böyük, adlı bir adam olsun və o da qoca vaxtında öz oğlunun əqlilə, adı ilə iftixar etsin, lovğalansın. Qoy bunu kimsə onun fənalığına yozmasın. Qoy burada olan vətəndaşlardan ata olmayanlar psixologiyaya ata olanlar kəndi ürəklərinə müraciət etsinlər və görsünlər ki, bu hər bir atada təbii bir atalıq hissədir. Xüsusilə Hacı Həsən əmi tək bunları da düşünməmiş, o deyil, müsəlmanları oxumadıqları üçün töhmətləndirir... Qoy müsəlmanlar da oxuyan olsun, burada bir vətəndaşlıq, dindaşlıq, nə isə ictimai bir duyğu bir rəng də vardır. Soruyoram mən hər kəsdən ki, bu yoxsul, zavallı mühitdə bundan artıq nə yaxşılıq, nə atalıq haqqı gözləmək olar?! Hətta vəqtimizin ataları belə, iki faiz böylə atalar göstərə bilməzlər ki, hər hansı bir fransız, ya ingilis öz oğluna bundan artıq

ömək sərif etmişdir. Hacı Həsən əmi öz atalıq vəzifəsini bir qədər geniş ölçüdə götürüb, mühit, İskəndər xüsusunda öz vəzifəsini artıqlamasilə ifa etmişdir.

İştə on il keçir, İskəndər Firəngistandan dönüb gəlir, Hacı Həsən əminin ürəyi döyünür, çünki bu qədər çəkdiyi zəhmətlərin töhmətlərin, iztirabların hədəmi, yerlimi olduğu, ümumiyyətlə nəticəsi şimdi anlaşılacaqdır. Hər kəs maraqlanıyor ki, əcəba İskəndər nə olmuş qayıtmışdır. Zətən şimdi də hər kəs maraqlanıyor. Fəqət mən sizi maraq içində boğmamaq üçün əvvəlcədən söyləyirəm. Bilirmisiniz İskəndər nə üçün qayıtmışdır? Hakim əfəndilərin müsaidəsilə kefli İskəndər ki, mühitin ona verdiyi bu adı təhlil etdikdə əxlaqsız, tərbiyəsiz, işsiz-gücsüz, tənbel, birisinə it küskürər, o birisini yalandan aldadar, çocuqları yoldan çıxarıb səfalətə alışıdırmağa çalışır, mühitin adətlərilə ənənələrilə hesablaşmaz, heç bir sözün yerini, heç bir hərəkətin vaxtını bilməz, başsız-ayaqsız bir səfil, bir sərxoş qarşısında mühiti, bu bədbəxt, qaranlıq xalqı cəhalət didiyor, əziyor, parçalıyor, məhv ediyor, möminlərlə Şeyx Nəsruallah bu bədbəxtləri aldaraq namuslarına toxunuyor, irzlərini-namuslarını canavarlar kimi çamurlara çırpıb tapdayor, bunların həpsini görüyor, bir ölü kimi hərəkətsiz qalıb ona müəyyən bir yol göstərməyir, onun üçün çalışmayır, xalqın sədəti üçün bir diləyi yox, bir ideyası yox, ictimai işlər üçün bir projesi yox, öylə səfil bir halda diyirlənib gediyor. Fəqət əfv edərsiniz. “İskəndərin bir idealı, diləyi yoxdur” – deyincə, mən burada bir haqsızlıq tapdım. Hər halda İskəndərin bir diləyi, bir idealı vardır. O da bilirmisiniz nədir? Bir şüşəni səhərdən içib axşama kimi, o biri şüşəni də axşamdan içib səhərə kimi keflənmək və İsrafil surini çalincayadək ayılmamaq. Əfəndilər, mən bilirəm və siz şimdicə görərsiniz ki, müdafiə əfəndilər deyəcəklər ki, İskəndəri içməyə məcbur edən mühit özüdür. O, mühitdə gördüyü rəzəlləri, qaranlığı görmiyor, mühit onu anlamıyor, o da bütün bu fəlakətləri alkoqolla sərxoş qoynunda boğmaq, xırpalamaq istəyor. Əvət mən əvvəlcə dedim ki, yürüdəcəyimiz mühakimələr bitərəflik və ədalətdən ayrılmalı, haqlar etiraf edilməlidir. İştə mən də sözümə sadıq qalıyor, hətta etiraf ediyor və deyirəm: mühit İskəndəri anlamıyor. Fəqət qoy buna qarşı hər kəs, xüsusilə müdafiə əfəndilər əllərini vicdanlarının üzərinə qoyub etiraf etsinlər ki, İskəndər özü də mühiti anlamıyor, anlamağa çalışmayor, anlamaq istəmiyor.

Xalq etiraf edir ki, o qaranlıqdır, anlamıyor. Bu onun üçün bir o qədər də ayıb deyil və bir günah da deyildir. İskəndər 10 il Firəngistanda oxuyub gəlmiş, heç şübhəsiz, bu avam mühitdən yüksəkdə olacaqdır və Parisdə götürdüyü XX əsrin pək uzaqlara getmiş fikrini, fəlsəfəsini, Nuh dövrünü yaşayan xalqa birdən söyləyərkən o anlamayacaqdır, ürkəcəkdir. Cəhalət xalqı parçalayır. Burada mübarizə gərəkdir ki, gecələr uyumasın, müəyyən yollar, planlar düzəltsin. Bütün varlığı ilə ayıq bir fikir, düşüncə ilə xalqın içinə atılıb onun ruhunu, adət və ənənələrini, tradisiyasını, psixologiyasını bütün dərinliklərinə, görülməz incəliklərinə qədər öyrənib onu təhlil etsin və bunlar üzərinə gecələr uyumayıb müəyyən planlar qursun, yollar düzəltsin və gündüzlər haman yolları xalqın anlayacağı bir tərzdə həyata keçirsin, xalqa anlatsın, öyrətsin, xalq üçün bir müəllim olsun. Fəqət İskəndərdən böylə başyorusu şeyləri sormayın, zətən bunları düzəltmək üçün ayıq bir vaxtı yox ki! O, böylə cəfəngiyata baxmaz. O, hər şeyi təsadüfi görmək istər. O, sistema, üsul-filan tanımaz. Yolunda yaxşılıqdan başqa heç bir şey etməyən, kəndisini heç bir şeydə müqəssir bilməyən Hacı Həsən əminin yanına gəlir və heç bir söz demədən, səbəbini anlatmadan birdən başlar: tfu sənin üzünə! Hacı Nəcəfəliyə yetişir, heç bir söz demədən mars-mars, kus-kus deyər itə yedirtmək istəyir. Axı neçin? Səbəbi bəlli deyil. İskəndər özü bilir. Və yaxud iki aydan sonra gedib qəbiristanda ölümlərin məzar daşlarına nəsihət söylər. İştə İskəndərin bütün mübarizəsi “mühit onu anlamayır” – deməklə buradan çıxılmaz hər bir yenilik, hər daim kəndisinə bir çox rəqiblər bulmuş və ancaq böyük sisteməlik mübarizələrdən sonra, anladandan sonra təzvic edilə bilməşdir. Bu gün mühiti təqsirləndirəcək və İskəndəri haqlandırmağa çalışacaq. XX əsrin oğulları olan müdafiələr qəti deyər bilərlərmi ki, yarın onlar özləri bir İskəndər qarşısında qalınca Hacı Həsəndən daha fəna bir vəziyyət almayacaqlar. Təsəvvür ediniz güzdəkli... oğlu Səməndəri böyük zəhmətlərlə Petroqrada oxutmağa göndərmiş ki, gəlsin adətən bir insan olsun. Səməndər getmiş, 10 ildən sonra Güzdəyə qayıtmış, fəqət nə cür qayıtmış? Bütün paltarlarını soyunmuş, lüt mədərizad o kəndin içində gəziyor. Bir qonaqlıqdan gələn anasını küçənin ortasında yaxalamış və birdən birə: tfu sənin üzünə! Kim ona dəli deməz? Hətta müdafiələrin öz başlarına bu iş gələrsə, ona dəli deməyəcəklərinə söz verər bilərlərmi? Fəqət bu adam dəli deyilmiş, bilirmisiniz nə imiş? Bir fotoqrist imiş. Anasının da

üzünə onun üçün tüpürürmüş ki, neçin başına ipək yaylıq bağlamış, köynək geymiş. Halbuki o bir təbiətin qızıdır, çılpacaq gözə daha gözəl olur. Biz heç kəsə istədiyini fikirdə olmasını yasaq etməyirik. Fəqət hər kəs etiraf edir ki, yeni bir fikri təzvic üçün keflənməyib çalışmaq o fikrin anlatmaq lazımdır. İskəndər mühit üçün bir müəllimdir. Şübhəsiz, mühit onu anlamayacaqdı. Mühit onu anlayacaq dərəcədə olursa, xalqın idrakı onun yüksəkliyində olursa o zaman kimə lazım idi. İskəndər cəhənnəm olub getsin, şüşə ilə deyil, istəyirsə boçka ilə içsin. Əsl dərd orasıdır ki, mühit ondan aşağı, o isə bir müəllim vəziyyətindədir. Nəhayət, söylədiyimiz hal ki, məktəbə bir müəllim göndərilərkən, mütəəllimlər əvvəlcədən həmin müəllimin bildiyi dərəcədə öyrədilir. O zaman kimə lazımdır müəllim. Müəllim bilməyənlərə, anlamayanlara gərəkdir ki, gəlsin, müxtəlif yollar, vasitələr ilə bir yol, beş yol, yüz yol desin, anlatsın, öyrətsin. Yoxsa müəllim içəri girəcək: Həsən – 5! Kərəm – 5! Müəllim başlayacaq: “Tfu sizin üzünüzə! Mənə bir küp şərab, bunlar məni anlamayırlar.” Bu bir cəhəti, fəqət bizim əlimizdə tutarlı sənədlər vardır ki, İskəndəri kefli halına salan mühit deyil, onun keyf mayışadan alkoqola alışıdır. O, mədəniyyətin özünü belə alkoqola dəyişir. İskəndər evdə, təklikdə oturub düşünür: nədir elm? “Elm ona deyərlər ki, bir adam bu şüşəni çəksin başına, həpsini içsin”. Bu onun xüsusi düşüncəsidir ki, heç kəsə daxil yoxdur və təkliyində İskəndərin düşüncələrini bir şeyə qarşı nümayiş kimi götürmək olmaz. İştə böyləlik ilə İskəndər bütün varlığını alkoqolun müdhiş pəncəsinə tapşırılmış, heç bir vəzifəyi-ictimaiyyəsinə ifa etməmiş, mühitdən aldığı faydaları da, borcları da bir midvər kimi mənimsəmiş, qaytarmamışdır. Mühit mübarizələrə möhtac ikən o heç bir yaxşı iş görməmişdir. Hətta İskəndərin qarşısında cinayətlər işlənir. Şeyx Nəsrullah hər gün məsum, zavallı bir yavrucuğun namusunu tapdayır, İskəndər susuyor. Heç bir əməli, qəti, təşəbbüsə girişməyir, halbuki, bu mümkün idi də. Şeyx Nəsrullah ölümləri diriltməyi iddia edirdi. İskəndər bilirdi ki, bu yalandır. Orada xalqa bu yalanı anlatmaq üçün böyük fədakarlıqlar lazım idi. Bir igid istəyirdi ki, bu kor xalqın qarşısına çıxсын və şeyxə söyləsin ki, şeyxanə, bu ölümlərin həpsini dirilt, ya Heydər ağamı öyrədib göndərə idi ki, get ölümlərini diriltməyi xahiş et. Şeyx bunu bacarmayacaq və yalanların üstü açılacaq, cinayətləri aradan qalxacaqdı. İskəndər bunu etməyir, çünki ayıq deyil idi. O, hər şey bitəndən sonra sallana-sallana durub gəlmiş və toydan sonra nağara və ruslar demişkən “Posle draki

kulakami maşet”. Ölülərə vəz ediyor. İskəndər... ümumi ölçüdə çalışmayır, hətta bir ailəyə də təsir edəməyir. Çünki tanındığı qiyafətlə onu kimsə tanımaq istəməz, ona kimsə etibar etməz. İskəndər yalançıdır, duyğusuz və canidir. Bacısını müdafiə etməyə söz vermişkən bir fəlakətə məruz qalmış, zavallı yavru son gündə hər yerdən əli üzülmüş, bircə ona ümid edər, ona iltica edər, ondan müdafiə gözləyirkən*.

“Gəl-bacım, mən ölmədikcə səni kimsə məndən ayırmaz” – deyər qollarını açıb onu qucmaq və qəhrəman kimi araya atılmaqda olsa onu kobudcasına itələyib yıxır, fəqət İskəndər qollarını açıb qucuur da. Həm də qucdüğünü şübhəsiz ki, bilirsiniz nədir: Haman şüşə ki, bütün varlığı ondan ibarət bulur. Bəzilərinə öylə bir nəzəriyyə var ki, nəhayət, şeyxin torları açıldı, İskəndərin fikri qalib gəldi, İskəndər qalib gəldi. Xalq anladı ki, İskəndər haqlı imiş. Bəlkə bu özü də bir metoddur. Fəqət bu yanlış bir nəzəriyyədir. Əvət şeyxin fırıldaqları açıldı. Həm də bir çox məsum qızlar çeynənəndən sonra açıldı. Fəqət bunda İskəndərin iştirakı olmadı, qalib gələn İskəndər deyildi, bir təsadüf idi. Xalqın anladığı İskəndərin fikri deyildi, bəlkə şeyx Nəsrullahın fırıldaqları idi. İskəndər olmasaydı da bu fırıldaqlar açılacaq idi. O, burada arabanın beşinci çərxi də ola bilməmişdir. İskəndər bütün o cinayətlərə qarşı susmuş, özü də bir cani olmuşdur.

Bəziləri, xüsusilə İskəndər özü də düşünə bilər ki, pəki Hacı Baxşəli də cəmiyyət üçün, xalq üçün çalışmayır, onu nə üçün mühakimə etməyirlər. “Şərab da içirəm özüm bilirəm, can mənim, cəhənnəm tanrının” Fəqət onun üçün mütəəssüfanə olaraq burası böylə deyildir. Qanun kodekslərində bir qanun vardır. Bir nəfər Səməndər keflənib, ya da hətta dəli olub öz evini yıxarsa, ola bilər ki, onu cəzalandırınsınlar, ola bilər ki, bir növ əfv etsinlər. Fəqət həmin Səməndər keflənib öz evini yıxarsa və onun üzərinə köydəki evlərin həpsi od alıb yaxılgülə dönərsə, Səməndər mütləqə cəzalanmalıdır. Onu heç bir qanun əfv etməz. Şimdi baxalım İskəndər keflənməsilə yalnız öz evini yaxıyor. Çünki dediyimiz kimi şərait böylə düşmüş ki, İskəndər Firəngistandan qayıtmış, xalq mədəniyyətinin, elmin, maarifin nə olduğunu bilməyir. İskəndər həmin mədəniyyətin, maarifin yeni fikirlərin bir timsal mücəssəmi kimi görünür. Ona baxacaq mədəniyyətə öz münasibətini təyin edəcəkdir. Bu bir həqiqətdir. İskəndər bir nümunədir ki, onu görüncə hankı bir axmaq öz oğlunu Firəngistana göndərəcəkdir.

* Qeyd: İxtisar materialın əslində olduğu kimidir.

Xalq anlamış, daha doğrusu, İskəndər onlara anlatmış ki, oxuyanlar Allahu, peyğəmbəri tanımaz, gecə kefli, gündüz kefli, böyük bilməz, kiçik bilməz, əxlaqsız, tərbiyəsiz, işsiz-gücsüz bir sərsəm olaraq, küp dibində yatacaqdır. Bunu gören Hacı Həsən on il əvvəl oğlunu Firəngistana göndərmişdi. Bilirmisiniz nə düşünür, nə qənaət hasil etmiş...

Nə oluyor, nə düşünür mən onu sizə təcəssüm etdirmək istərəm...

İştə qoy, canı çıxsın, zavallı mollaların ölsün, qaranlıqda məhv olsun. Çünki İskəndər bütün mədəniyyəti, bütün elmi, maarifi, onun əsl mənə və əhəmiyyətini məhv etdi. İskəndər onların ölümünə bais oldu. İştə buna görə də İskəndər Firəngistanda keflənib qalsaydı, öz evini yaxmış olurdu, fəqət gəlib bu zavallı mühit içində keflənmiş, minlərlə evləri yaxmış, ailələri məhv etmiş, minlərlə zavallı cəlladların qaranlıq pəncəsində can çəkişməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə bu gün ona bəraət qazandırmaq istəyənlərəsə, bütün gəncliyin haqqı vardır ki, qalxıb bir səslə bağırsın: Qaldırın onu mühitdən, o bizə gərək deyildir. O gələcək nəslin qatilidir. O, Şeyx Nəsrullahdan daha bədtər canidir. Yolları ayrı, fəqət hədəfləri birdir. Şeyx Nəsrullah xalqı elmdən uzaqlaşdırıyor, qaranlıqda boğuyor. İskəndər elmi xalqdan uzaqlaşdırıyor, xalqı tapdayor, öldürüyor, məhv ediyor. Mən sözümlü bitiriyor və əsl mühakiməyi möhtərəm hakimlərə tapşırıyorum, qoy onlar özləri kəsdirsinlər, kim daha böyük müqəssirdir? Müəyyən bir psixoloji xəstəlik nəticəsində cinayətlər işləmiş və bu mühitə bir şey borclu olmayan Şeyx Nəsrullahmı? Və ya mühitdən böyük faydalar alıb ona bir çox şeylər borclu olan, eyni vaxtda zavallı xalqı bir qaranlığa doğru sürükləyən, gələcəyin, gəncliyin qatili kefli İskəndərmi?

İSKƏNDƏR HACI HƏSƏN OĞLUNUN TƏQSİRNAMƏSİ

Böylə bir zamanda haman şəhərdən – Məhşəddən Nəsrullah adlı bir ölüdirildən şeyxin zühuru və bir neçə gün haman şəhərdən keçib gedəcəyi haqqında bir məktub alınır və bir neçə gün sonra məzhur şeyx bir nəfər Şeyx Əhməd adlı yoldaşla şəhərə varid olur. Mərhum

ölülərinin dirilməsi həvəsilə mədhuş olan şeyxi böyük bir ehtiram və məsərrətlə istiqbal və qəbul edir. Şeyxin füsunkar natiqəsi və avamfirab hərəkətləri bütün şəhər əhlini, o cümlədən avam və sadədil Hacı Həsən əmiyə də iğfal ediyor. Şeyx öz hiylə və iğfasında müvəffəq olduğunu görüncə avam camaatın irz-namusuna belə əl atır, gecədə bir məsum qızı nəfsi-heyvaniyyəsinə fəda ediyor. Onların həyatlarını əbədilik zəhərləyir. Bu işlərin həpsini İskəndər görüyor, anlayor və yalnız bir tamaşaçı olaraq qalıyor. Nəhayət, sonra İskəndərin 9 yaşlı bacısı zavallı Nazlıya gəlincə Nazlı bu şeyxə varmaq təklifindən imtina ediyor. Ata-anasının israr və təhdidlərinə qarşı ağlayır, sızlayır, heç birisinə sözüünü anlatmadığından qardaşının onu müdafiə edəcəyini və şeyxin qucağına düşmək fəlakətindən onu qurtaracağını ümidlə son bir çarə, bir nicat olaraq “qardaşım razı olursa gedərəm” deyir və haqlı olaraq qardaşının onu qurtaracağı xüsusində verdiyi vədlərə güvənir və böylə bir halda kəndisini şərab şüşəsini başına qondarmaqla məşğul olan qardaşının ağışı-himayəsinə atmaq istəyir. İskəndər isə onu birəhmanə bir surətdə itələyib yerə yıxır. Zavallı qıza heç bir yardım və müavinət etməyir. Bu aralıq bir təsadüf nəticəsi olaraq şeyxin hiylələri anlaşılır, fəqət bundan əvvəl şeyx qaçmış imiş, nə qədər bir hiss təsadüf olaraq Nazlı şeyxin şəhvaniyyəsi, nəfsaniyyəsi qurbanı olduğu təzahür ediyor və şeyxin hərəmxanasında ağlar bir halda tapılırlar. Demək cinayət irtikab olunmuş, onu İskəndər bilmiş, görmüş və qaytarmaq üçün heç bir şey eləməmişdir. Bu da İskəndər! Binaənəleyh İskəndəri alim və ziyalı bir şəxsiyyət olmaq hissilə kəndisinə yaraşmayan işbu hərəkət və təbiətindən dolayı aşağıdakı qərar üzrə müttəhim ediyor və müqəssir görürük.

ƏVVƏLA, İskəndər əxlaqca zəifdir. Çünki hər zaman sərxoşdur. Hər kəsə qarşı tərbiyəsizcəsinə hərəkət ediyor və hətta atalıq vəzifəsində ona qarşı heç bir qüsuru olmayan ixtiyar atasının üzünə tüpürür, hər kəsə sataşır, mənasız olaraq it küskürür və bu kimi hərəkətlərlə əyləniyor. Yalançıdır, bacısına şərab içməməyi vəd etmişkən sözüündən qaçıb içir.

SANİYƏN, iradəcə zəifdir. Çünki qövlü ilə feli bir deyildir. Sözdə dediyini, fikrində düşündüyünü həyatda tətbiq üçün özündə qüvvə, cəsaret görməyir. Bacısı Nazlıya o qədər də ciddi bir şey yoxkən yaşadıkları mühihdən çıxıb getməyi təklif etdiyi halda sonradan fəlakət gəlincə yardım belə etməyir.

SALİSƏN, canidir. Çünki Şeyx Nəsrullahın cinayətlərinə qarşı imkan varkən bir ciddi təşəbbüs və hərəkətdə bulunmayıb. Nazlı kimi məsum və zavallı qızların bədbəxt olması faciəsinə yalnız bir tamaşaçı olaraq qalır. Hətta Nazlıni belə rədd edib. Bunun üçün qanun, ədalət böylə bir şəxsiyyəti başqa birinə ibrət olmaq üçün cəzasız buraxmaması qətiyyəni mətlubdur.

Binaənəleyh İskəndəri deyil, yalnız əxlaqsız və bir insan kimi zəif bir şəxsiyyət nöqtəyi-nəzərinə əxlaqsız və zəif olduğundan mənfə bir sima görürük. Hətta ümumiyyət nöqtəyi-nəzərinə və xüsusən alim və ziyalı bir şəxsiyyət olmaq hissilə kəndisinə yaraşmayan fəvqüzziq hərəkət və təbiətindən dolayı, ümumiyyət nöqtəyi-nəzərinə də mənfə və müzür bir ziyalı sanıb aşağıdakı qərar üzrə onu müttəhim edib və müqəssir görürük.

MƏTBUAT VƏ İCTİMAİ HƏYAT

Bu vaxtadək bizdə çıxmış qəzetlərdən hamısı qarşısında az-çox müəyyən və əsrlərdən bəri qurulmuş bir həyat görmüşlər ki, onun az-çox müəyyən cəhətlərilə uğraşmışlardır.

Fəqət indi artıq vəziyyət və şərait tam başqa bir mərkəzdədir.

Bizim indiki mətbuatımız, xüsusilə, o mətbuata rəhbərlik edən “Kommunist” qəzeti iki dövrün keçidində, iki həyatın, iki dünyanın ortasında çalışır. Son inqilablar dövlət quruluşunu dəyişmiş, əski quruluşu tam yeni bir quruluş ilə əvəz etmiş, bütün əski ictimai münasibətləri başqalaşdırmış, bunun üzərinə bütün siyasi, mədəni normalar alt-üst olmuş, tərz-təfəkkür, tərz-ədəbi məktəblər, nəzəriyyələr, fəlsəfələr, bir sözlə bütün yaşayış yerindən oynamış, öz cığırını itirmişdir.

Bir tərəfdə əski həyat, digər tərəfdə isə yeni bir həyat üz bəüz durmuşlardır ki, bunların da ortasında bizim indiki mətbuatımız durmuşdur.

O, yalnız yaradıcılıqla iktifa edəməz, o gələcək üçün təsəvvür etdikləri yeni binaları tikmək üçün əski həyatın bütün cəhətləni, qaranlığını pozmalı və onun hamvarlanmış torpaqlarında öz yeni binalarını tikməlidir. O, bir tərəfdən pozmalı, digər tərəfdən yaratmalıdır.

İştə bizim indiki mətbuatımızın əsil mahiyyətini fərq etdirən nöqtə burasıdır. Yeni həyat quruluşuna gəlinə, bu, yeni məsələ olduğundan və bir çox cəhətləri təcrübə dövrü keçirdiyindən qəzet əvvələn, bir

məsələni tətbiq etdirməyə qalxışmadan, onun nə qədər doğru və müvafiq olduğunu, bu ya digər bir idarənin nə qədər lazım olduğunu, mənfəətli ya zərərli olmasını müzakirə edib aydınlaşdırmalı və ancaq bundan sonra tətbiqinə lüzum görülərsə, ümumi mühit şəraitinə nəzərənə şəkildə tətbiq edilə biləcəyini həll etməli və həmin məsələni xalqımızın ruhuna, bacarığına və ümumi mühit şəraitinə uyuşdurub, araya çıxarmalıdır.

Bütün bunların nə qədər ağır, mühüm və məsuliyyətli bir məsələ olduğunu qeydə, bircə, lüzum belə yoxdur.

Hal-hazırda əsrlərdən bəri uyumuş, fəqət son inqilabların gurtusu altında gözlərini açmış Azərbaycan xalqının yurdunun xam və işlənməmiş təbii sərvətlərindən başqa heç bir şeyi yoxdur. Ədəbiyyatı, sənəti yox, sənaye təsərrüfatı yox, ümumən heç bir şeyi yoxdur. Fəqət gələcək həyat bunların hamısını yaratmalıdır. İştə qəzet bunların hamısına fikir verməli, həyatımızın hər bir cəhətini aydınlaşdırıb hamısına qarşı böyük cəbhələr açıb çarpışmalıdır. Bunların hamısını qəzet etməlidir. Fəqət əsil bəla da burasıdır ki, biz bu vaxtadək bu cəhətcə axşamış, bu vaxtadək həyatımızın hər cəhəti olduğu kimi qəzetçiliyimiz də ibtidai bir halda olmuşdur. Bütün keçmiş qəzetlərimiz götürülərsə, hamısı elə kustar üsulu ilə idarə olunmuş başqa qəzetlərin kobud təqlidindən başqa bir şey olmamış, başqa qəzetlərin dünən yazdıqlarını bu biri şəkil etibarilə dəyişib təkrar etməyən hansı müstəqil bir qəzetimiz olmuşdur.

Tək-tək orijinal məqalələr göstərilərsə, onlar da bir neçə nəfərin eyni zamanda həm təbabətdən, həm ədəbiyyatdan, iqtisadiyyatdan, fəlsəfədən və ümumən biri-birinə zidd cəhətlərdən sınıq-salxaq yazılardan başqa bir şeyə təsadüf edə bilmərik.

Ümumiyyətlə bizim heç olmazsa zahiri şəklini, üsulunu belə olsun qəbul edəcəyimiz və sonradan yeni həyatın tələbatı üzərinə təkmil edə biləcəyimiz bir qəzet olmamışdır.

İştə bu qədər çalpaş, qəzet yaratmaq məcburiyyətində qalan qəzet eyni zamanda özünü də yenidən yaratmalıdır.

İştə “Kommunist” qəzeti bunu hər şeydən əvvəl düşünmüş olmalıdır ki, bu vaxtadək heç də tətbiq edilməyən yeni bir üsul qəbul etmiş və öz yarpaqlarında “Ədəbiyyat səhifəsi”, “Kəndlilər səhifəsi”, xüsusilə qəzeti büsbütün həyata salıb canlandıran və tam yeni bir üsul olan “Əməkçi-

lər səhifəsi”, ümumiyyətlə yaşayışımızın əsas cəhətləri üçün ayrı-ayrı səhifələr ayırmışdır. Şəkil etibarilə qəzet belə yeni bir üsul götürmüş.

Fəqət bir də yazıçı bəlası qalmış ki, bu da bizdə azdır. Qəzet eyni zamanda yazıçı da yaratmalı və həm də hər bir məsələ üçün mütəxəssis yazıçılar vücuda gətirilməlidir ki, bu da bir o qədər asan bir iş deyildir.

Bu cəhətlərcə “Kommunist” qəzeti bu vaxtadək çalışmış və nisbətən az bir müddətdə gözəl və parlaq nəticələr əldə etmişdir.

Fəqət həyat tərəqqisiz yaşayamaz. Qəzet bu vaxtadək göstərdiyi ciddiyyət və qüvvəti artırıb genişləndirməli və xalqımızı parlaq tərəqqi və təkamül yoluna sövq etməlidir.

İştə biz “Kommunist”i yubileyi münasibətilə təbrik edir, gələcək-də daha böyük müvəffəqiyyətlərə varmasını ümid və arzu edirik.

DÖVLƏT TÜRK TEATRINDA

Aprelin 19-da səhnəmizin ən müqtədir aktyoru Abbasmirzə Şərifzadənin şərəfinə “Otello”, “Şahın bərbəri”, “Şeyx Sənan”, “Aydın” və “İblis” əsərlərindən aktyorluq nöqtəyi-nəzərilə ən çətin və ağır pərdələri olmaq üzrə birər-ikişər pərdə oynadı. Bir oyunun ən həyəcanlı vəqəsinə oyunun əvvəlindən təcridən ruhu hazırlamadan bütün dəhşətlə göstərmək çox güc olduğuna və xüsusilə bu oyunlar Abbasmirzə tərəfindən oynanılan qəhrəmanlara şəxsiyyət və tip etibarilə bir-birilə çox da uyğun olmadıqlarına baxmayaraq, möhtərəm aktyorumuz bu gecə hər pərdədə bir paltar geyinir, başqa bir ad taqınır və təsvir etdiyi vəqələri bütün həyəcanları ilə bütün duyğularını təsvir edərək, aktyorun nə qədər həssas və bir anda müxtəlif simalar taqınıb müxtəlif əhval-ruhiyyə yaşaya bildiyini böyük bir məharətlə göstərirdi.

Qalan aktyorlar da onunla umuz-umuza çalışırdılar. Aktrislərdən, xüsusilə, Mərziyə xanım, Məxfurə xanım gözəl idilər. Yalnız Mərziyə xanım öz danışığını düzəltməli və qətiləşdirməlidir. Oyunda olduqca həssasdır. Səsinə çox gözəl idarə edir. Yalnız sözləri öldürür. Bu cəhəti düzəldəcək olursa, parlaq bir gələcək gözləyə bilər.

Gülüstani çəngənə nəğməsinə saf və aydın bir türk ləhcəsilə oxuduğundan hər kəsi məmnun buraxdı.

Oyun, ümumiyyətlə, gözəl keçdi. Tamaşaçı az deyil idi.

BİZDƏ TEATRO

Bir zamanlar səhnəmiz xalq tərəfindən bir soyuqluq, bəlkə bir düşmənlik belə görüyor, hər addımda hökumət tərəfindən bir maneyə çarpıyor, bir təqibatə təsadüf ediyordı. Vaxt bütün varlığını səhnəyə, gözəllik tanrısına təslim etmiş bir kaç fədakar gənclər, böyük sənət sevincləri var idi ki, bütün bu maneləri, bu səqətləri sarsılmaz qüllələri ilə deviriyor, uçuruyor, səhnəmizi irəli sürükləyorlardı. Bütün siyasi, ictimai və mədəni şəraitin məsa ədsizliyinə baxmayaraq səhnəmiz irəliliyordı. Bu gün isə xalqımız yaşadığı siyasi və ictimai inqilablar nəticəsində büsbütün başqalaşmış, səhnəyə də öz münasibətini dəyişib, onun nə olduğunu dərk edə bilməmişdir. Hökumət səhnənin irəliləməsinə artıq bir əngəl təşkil etmədiyi kimi, onun irəli getməsinə də çalışıyor, əldən gələn maddi və mənəvi yardımı göstəriyor. Buna baxmayaraq, səhnəmizin uçarcəsinə irəliləməsinə gözlərkən mütəəssüfanə cansız bir nöqtədə mıxlanmış kimi durduğunu görüyoruz.

Səhnə irəliləməyər. Bunun səbəbi nədir? Hər halda cadular, til-simlər deyildir. Bu məsələni bir qədər dərinə düşünür, ufaq-tüfək nöqsanları buraxırsa q böylə bir nəticəyə gəlmiş oluruz:

1. Səhnəmizdə həyatımıza, ruhumuza yaxın, zamanın fikir və cərəyanlarını təmsil edə biləcək əsərlər pək azdır, daha doğrusu, yox kimidir.
2. Səhnəmizdə bütün səmimiyyəti ilə sənət sevincisi olan sənətkar artistlər deyil, sadə aktyorlar belə pək azdır, bəlkə yox kimidir.
3. Səhnəmizdə qadın tam mənasıyla yoxdur.
4. Səhnəmizdə rejissor yoxdur.

Hələlik bu maddələr ilə iktifa ediyoruz. Birinci maddə bir çox ədəbi-millə xətlər ilə əlaqədar olduğundan, bu xüsusi tədqiqə və özgə bir məqalədə başlayacağımızdan göstərdiyimiz maddələri 2-cidən başlayaraq müxtəsər bir surətdə təhlil edəcəyik.

Səhnəmizdə sənəti kamalınca bilən, sevən aktyor yox kimidir. Bu nədəndir? Biz hər gün teatrodə pərdə qalxınca bir çox adamlar görüyoruz ki, çıxıyor və ya digər əsərin sözlərini söyliyor, əl-ayaqlarını, göz-qaşlarını oynadıb gediyorlar. Bunlar aktyor deyillərsə, nədirilər, duruyor əcəba? Kimsəni incitməmək üçün bunlara aktyordən başqa nə kimi bir ad vermənizi qəbul edərək. Fəqət bunlara aktyor demək, ya aktyorun nə olduğunu bilməmək, ya da bilərək həqiqəti gizlətməkdən başqa bir şey deyildir. Məsələni bir qədər aydınlaşdıralım.

Aktyor nədir?

Hər şeydən əvvəl aktyor canlı bir ədəbiyyatdır. Böyük bir ədibin uyqsuz gecələr boyu çalışıb vücuda gətirdiyi bir əsəri, onun əvvəli kağızlar üzərində qaraladığı fikirləri, fəlsəfələri, gözəllikləri, incəlikləri, gülüşləri, göz yaşlarını aktyorlar alır və özündə canlandıraraq böyləliklə söylədiyi sözlər, fırladığı fəryadlar, iniltilər etibarilə canlı bir ədəbiyyat olmuş olur. Və aktyor bir rəssamdır ki, özü öz əsəridir. Başqa bir sözlə söyləsək aktyor bir rəssamdır. Eyni zamanda, aktyor, canlı bir şəkildir. Aktyor bir rəssamdır ki, rəngarəng fırçalar ilə yaratdığı şəkil yenə özüdür. O, bir şəkildir ki, özü öz yaradıcısıdır. Aktyor, bir yerdə sözlər ilə təsvir olunmuş bir tipi alır, öz dühasının, öz istedadının qüvvəsiylə onu özündə canlandırır. Onun simasındakı bütün rəngləri, bütün cizgiləri alır, kəndi fırçasıyla öz üzərinə nəql edir. Bununu böyüdə, yanaqlarını çuxurlaşdırar, dişlərini düyər, bilməm daha nə kimi rənglər, nə kimi boyalar ilə həmin tipin görkəmini öz simasilə nəql edər. Öylə bir məharət ilə ki, onun simasilə tərsim etdiyi tipin bütün mənəvi həyatını, bütün ruhunu, bütün varlığını ilk baxışda əks etdirir.

Buna müvafiq əlbisələrdə yaratdığını nəzərə alırsaq o zaman həmin canlı şəkllə, kimsə bu ya digər aktyordur – söyliyəmiz və ondan çıxarılmış fotoqraf hər kəs: “Bu Nadir şah və ya Hacı Qaradır?” – deyir. Bu şəkil canlı olur, hərəkət edir, söylər, ağlar, gülər, bir sözlə yaşar. Aktyor təsvir etdiyi tipin mənəviyyatı ilə yaşar. Həqiqəti, bir aktyor böylə bir boyadan sonra güzgüyə baxarsa, özünün özü olduğuna şübhə edər, təsvir etdiyi tip şübhəli, qorxaq, hiyləgər, igid isə, o da müvəqqəti bir zaman üçün təbiətən özünü öylə hiss edər.

Aktyor bir heykəltəraşdır ki, yaratdığı heykəl yenə özüdür.

Aktyor, səhnədə hər dəqiqə yaşadığı əhvali-ruhiyyə ilə əlaqədar olaraq bu və ya digər vəziyyət alır, heykəltəraş olur ki, yaratdığı əsərdə yenə özü olmuş olur.

Aktyor bir musiqişünasdır. Eyni zamanda aktyor canlı bir aləti-musiqidir. Daha doğrusu, aktyor bir musiqişünasdır ki, çaldığı aləti-musiqi yenə özüdür.

Kompozitorun əsası olaraq və bir digəri notlar üzərinə səhnədə bu və ya digər əhvali-ruhiyyənin, bu və ya digər mənəvi təəssüratın həyəcanları altında vücuda gətirdiyi, yaratdığı ahəng yaradıcısı, o özü eyni zamanda həmin əsərin çaldığı alətdə yenə özüdür. Söylədiklərimizin həpsini bir sözlə deyəcək olursaq, aktyor gözəl sənətin bütün qismlərini özündə toplayıb, canlandırın bir sənətkardır.

Aktyorun daha bir çox cəhətləri vardır. Lakin başlıca məqsədimiz aktyorun nə olduğunu təsvir etmək olmadığından hələlik bu cəhətcə təfəssilatla lüzum görmürük. Biz bu qədər söylədiyimizdən də aktyorun nə qədər geniş bir məna ifadə etdiyini, aktyorun nə kimi böyük vəzi-fələr daşdığını az-çox kəsdirmək olur.

Şimdi başqa bir cəhətə keçməli. Aktyor kəndi səhnə fəaliyyətində bir çox abi əsərlərə, bir çox psixoloji hallara, bir çox səthi və dərin fəlsəfələrə, ədəbi, ictimai, siyasi təbirlərə təsadüf ediyor. O, bunların həpsini təhlil etməyə, yazıçının özü qədər anlamağa məcburdur.

Bunların bir nöqtəsi aktyor üçün dumanlı qalarsa, bu şey yaramaz. Bunun üçün aktyordan nə qədər ətraflı məlumat və inkişaf tələb edildiyi ayrı bir məsələdir.

Hamleti oynamaq, lakin onun bütün ruhunu anlamamaq, onun fikrini, fəlsəfələrini, ruhundakı əbədi ixtilafı, mübarizələri dərk etməmək; Faustu oynamaq, lakin fəlsəfəsi ilə hesablaşmamaq, onun simvollarını düşünməmək, bilməmək, nəticədə də bir Hamlet, bir Faust yaratmaq mümkündürmüdür?

Bunların az-çox öhdəsindən gələ bilmək üçün aktyor, dərin və ətraflı bir məlumata malik olmaq, ədəbiyyatı və bütün dövrlərini, hər dövrün xüsusiyyətlərini, incəliklərini, dərinliyini bilmək məcburiyyətindədir. Aktyor psixolojini gözəl bilməlidir. Yeni səhnə artıq getdikcə zahiri gurultulardan, nümayişlərdən ayrılır, insanlığın daxili həyatına, onun mənəviyyatına, ruhuna girib orada daimi bir hərəkətdə bulunan duyğular, çarpışmalar, mübarizələr ilə uğraşıyor, bu gizli və rəngarəng həyatı genişliyiylə təhlil edib, araya çıxarıyor.

Aktyor, bu mənəvi həyata yabançı qalmamalıdır. Aktyor öylə bir kamandır ki, onun bütün telləri insanlığın duyğularından, ehtiramlarından yapılmışdır. Ufacıq bir təsirat həmin toxunduğu teli inlətməli və təbii fəryadlar vücuda gətirməlidir. Aktyor əlindəki kuklaları oynadarkən bir ananın öz çocuğunu oxşadığı zaman duyduğu sevinc, səadəti yaşar, bir saniyə sonra kuklası əlindən düşərsə, balasını itirmiş bir ana məlalı ilə inlər, fəryad edər. Ana kimi də göz yaşları axıda bilər. Çünki bu halların həpsi aktyorda əvvəlcədən hazırlanmışdır. İşlənmiş, yonulmuş bir halda köklənmiş bir kaman teli kimi onun ruhunda izlər qalmışdır. Ufaq bir xarici təsirat üzərinə istədiyi bir duyğunu oyada bilər. Çünki onlar həpsi çoxdan hazırdır. Bunlar hissi yapma, eyni zamanda həpsi olduqca təbii bir haldır yaradılıyor.

BU SAYDIQLARIMIZA HAZIR OLMAYAN BİR ADAM AKTYOR OLMAZ.

Aktyor, tarixi bilməyə bilməz. Teatro tarixini, ədəbiyyat tarixini, ümumən sənət tarixini bilməyən bir aktyor sənətin nə olduğunu bilməz.

Təbii bununla büsbütün aktyorlarımızın bir Kant¹, Ten, Şopen-hauer² olmasını tələb etməyər, fəqət hər halda bir Sənən fəlsəfəsini izah edərkən heç olmazsa təsvir edə bilməlidirlər.

Bunların həpsini avam bir adam, məktəb görməmiş bir nəfər yapa bilərmə?

Biz xarüqələdəliklərə inanmayırıq, fəqət eyni zamanda onu da unutmaq istəməyirik ki, mühit bir zaman istedadlı adamlar, dahilər yetirə bilər. Bir Şalyapın³ meyxanələrdən çıxıb dünya miqyasında məhərətler göstərə bilər. Ölkəmiz miqyasında götürsək mühitimiz 2-3 nəfər istedadlı adam yarada bilər. Fəqət hər halda Azərbaycanın bir düha fabrikası olduğunu da iddia etmək olmaz.

“Aktyorlarımızın istedadı var. Bu qədər mühüm bir vəzifəni biliksiz də ifa edə bilirlər.” – demək ya gücümüzü bilməmək və ya bilərək artırmaqdan başqa bir şey deyildir. Böyləliklə, səhnəmizdə yuxarıda göstərdiyimiz cəhətlərin həpsinə heç olmazsa üç, beş, onbeşdən birinə cavab verə biləcək bir aktyor varmıdır? Yoxdur!... Cavabını müəllətəsəf təkrar etmək məcburiyyətindəyik...

Biz, aktyorlarımızın bir çoxunda istedad olduğunu inkar etməliyik. Fəqət bu istedadı müəyyən bir yola salacaq, onu idarə edəcək və ondan istifadə etdirə biləcək bir biliyi yoxdur. Bu istedadlar işlənməmiş, həpsi paslı bir haldır ki, ondan öylə bir fayda da gözlənilməz. Təbii və bəlkə də böyük istedadı olan bir aktyorumuzun biliksizliyindən əzildiyini və özündəki böyük istedadı inkişaf etdirmədiyini görəndən sənət seviciləri ona nə qədər acıyollar... Biz hələ sənətsevənlər xüsusunda söyləyuruq. Halbuki, səhnəmizdə həpsi böylə deyildir. Bunların içində yalnız qazanc güdənlər də az deyildir. Bunların oynadıqları əsərlər ilə ruhən heç bir əlaqəsi yoxdur. Əsərlərin bərbad olmasına qarşı büsbütün laqeyddirlər. Biz şəxsən öylə hallara təsadüf etmişik ki, aktyor dörd adamdan sonra söyləyəcəyi sözü bir an əvvəl evə getmək üçün pərdənin arxasından söyləyib qaçmış və yeri gələndə həmin söz söylənmədiyi üçün səhnədəki aktyorun oyununu da, əsərin özü də bərbad olub getmişdir. Biz böylələrini bir tərəfə buraxıyor, yalnız sənət seviciləri xüsusında söyləyirik. Bunlar səhnəni sevir, qismən iste-

dadları da vardır. Fəqət bu istedadı inkişaf etdirə biləcək biliyi, məlumat hazırlığı yoxdur. Böylələri çox vaxt həqiqəti etirafdan da çəkinmiyorlar. Məsələn, 25 il səhnəmizdə çalışan, öz istedadı, öyrənmək üçün göstərdiyi çalışqanlıqlar sayəsində böyük müvəffəqiyyətlər əldə edən birisi xüsusi bir səmit vaxtı: “Mən Moskvaya gedib-gələndən və oradakı aktyor, teatr və sənəti görəndən sonra etiraf ediyoram ki, bizdə aktyor da yox, səhnə də yoxdur!” – deyirdi.

Səhnəmizdə də keşiksiz bir yer tutan, bir başqasının oynayacağı bir əsəri öyrənmək üçün azı 50 nəfərə müraciət edib sorduğunu və altı gecə kamal uyumadığını görmüşsüz. Eyni zamanda “Biz hal-hazırda xalqın biliksizliyindən istifadə ediyor, onun avamlığı üzərinə ehtikar yapıyor” – dediyini də eşitmişik.

İştə hal-hazırda hər tərəfdən göstərilən müavinətlərə, yardımlara baxmayaraq teatromuzun irəliləməyini də əsl əsası bu son cümlədir. Vaxtilə teatro bütün mümanətlərə baxmayaraq irəliləyər, xalq qənaətləndirirdi. Çünki xalqın təkamülü pək ibtidai bir dərəcədə idi. Fəqət bu son illər yaşadığı müxtəlif inqilablar nəticəsində o tərəqqi etmiş, mühit başqalaşmış, irəliləmiş, ruhlar incəlmiş, mənuvi-ehtiyac-lar, səhnəyə qarşı istəklər, tələblər artmış, fəqət səhnə irəliləməmiş, həmin əvvəlki halında qalmışdır. Ona görə də səhnə artıq xalqı təmin edəmiyor. Son illərdə teatro salonlarının boş qalması başlıca olaraq bundan irəli gəlir. Böylə gedərsə, teatro salonun beş-altı nəfər biletsiz gələnləri də görmüyəcəkdir.

Bu gün bizdə yerli-yersiz ən çox bağıra bilənlər, üz-gözünü ən çox qırışdırıb turşuda bilənlər ən gözəl aktyor hesab olunurlar. Halbuki yarınkı teatro bununla hesablaşmayacaq. Bu yanlış düşüncələri alt-üst edib öz yeni cərəyanı üçün yeni, mükəmməl, hazırlıqlı qüvvələr istəyəcəkdir. Bu gün ilə yaşamayan aktyorlarımız bu cəhəti düşünməli, mühitin tələbi ilə hesablaşmalıdır.

DİLİN TARİXİ DİRÇƏLİŞİ

Bəşəriyyət öz ibtidai doğuluşundan bu günədək gərək fiziki, gərəksə fikir və mənəviyyət cəhətcə bir çocuğun görünüv bir zərrə halında ana boynuna düşdüyü gündən son günədək sürdüyü təkamül dövrünü keçirdiyi kimi, dil də eyni təkamül yolunu getmişdir. Çocuq

doğulurkən bir söz, bir kəlmə deyil, bir hərf belə söyləməyib öz acısını və başqa istəklərini (instinkt) üzrə, şəkilsiz, formasız bağırtilar ilə keçirdiyi kimi, bəşəriyyət də tarixinin ibtidai beşiklərində ikən sözsüz dolaşib yanılır, bu formasız bağırtilar ilə keçinmiş və istəyini anlatmaq üçün lal kimi öz hərəkətlərindən istifadə etmişdir. Sonradan əsrlər sürən uzun bir vaxt içərisində hər başqa istəklə ifadəsi üçün səslər başqalaşmış, eyni istəyi ifadə üçün eyni səslər təkrar edilmiş, böyləliklə bu bağırtilar məşrut bir hala gəlmiş və getdikcə iki-üç səs bir araya toplaşdırılmış, nəhayət, insanın ibtidai kobud dili meydana çıxmışdır. İştə ilk ata-baba dilimiz bu kobud, yonulmamış, xam dildən ibarətdir.

EL ƏDƏBİYYATI TOPLAŞDIRILMALIDIR

Bu yaxınlarda “Kommunist”in ədəbiyyat dərnyəində el ədəbiyyatı xüsusində məruzə edilirdi. Burada hər şeydən əvvəl gözə çarpan bir şey vardsa, o da bugünkü iclasda nə qədər adam çox olsa da hər halda adətən Rudəki və sair böyük yazı ədibləri və ədəbiyyatı xüsusində edilən məruzələrdə böyük ciddiyyətlə iştirak edən yazıçılarımızın, ədib və şairlərimizin məclisdə görünməməsi idi.

İstər-istəməz ədib və ədəbiyyatçılarımızın el ədəbiyyatımız ilə bir o qədər də hesablaşmamaları, el ədəbiyyatımıza iki saatlıq vaxt itirməyəcəyimiz kimi təsvir etmələri və daha yüksək və büləndpərvaz yazı ədəbiyyatı ilə maraqlanmaları fikri doğuyur. Halbuki, bəlli olduğu kimi, bir xalqın həyatı, onun məişət və güzəranı, ədəbi bacarıq və istedadını, bir sözlə, bütün xalq psixolojisini öyrənmək üçün ilk əvvəl onun el ədəbiyyatına müraciət edilir və edilməlidir. Ona görə ki, bu gün Avropa elm və ədəbiyyat dünyasında da başqalarının olduğu kimi, türklərin də yazı ədəbiyyatından daha əvvəl el ədəbiyyatları toplaşdırılmışdır. Bu pək təbii və doğrudur. Çünki bir xalqın yüksək yazı ədəbiyyatı nə qədər müstəqil olursa-olsun, hər halda başqa xalqların təsirini havi oxuyur. Bir ölkədən o biri ölkəyə düşən yazılı əsərlər, kitablar öz fikir və fəlsəfələrini və ya başqa bir şəkildə qismən o biri ölkənin və xalqın ədəbiyyatına təsir etdirmiş olurlar. Təbii, buradan daha yüksək fikir və fəlsəfəyə malik olan xalq və ölkə önə kimi yeniyor və orada hökmranlıq qazanıyor. Zəif bir fəlsəfə, bir fikir, bir sənət əsəri isə daha qüvvətli bir xalqın içərisinə atılınca, təbii, əhəmiyyətsiz

buraxılıyor, təbii, bu səyyar fikirlər, fəlsəfələr və sənət əsərləri olduğu kimi deyil, çox vaxt büsbütün dəyişdiriliyor. Başqa bir dona geyindirilir, çox vaxt hətta bir ölkədə ümumi şərait üzərinə tam müxalif bir cərəyan, birə əks təsir vücuda gətiriyor. Halbuki, el ədəbiyyatı belə deyildir. Bu ədəbiyyat xarici təsirdən ən az mütəəssir ola bilər. Çünki hər halda dağlar başında, sürü yanında tütək çalaraq oxuyan bir el şairi bir Sədi, bir Hüqo, bir Şekspirin təsiri ilə bir o qədər əlaqədar olmaz. Onun yaratdığı ədəbiyyat da əksərən yüksək yazı ədəbiyyatı olduğu kimi, həyat və fikrin müştərək fəaliyyətindən doğmuş bir şey deyil, əqli fəaliyyətin ibtidai dərəcəsində bulunan bir kütlənin coşqun və daşqın saf həyatından doğmuş bir şeydir. Buna görədir ki, bu ədəbiyyat olduqca sadə göründüyünə baxmayaraq, çox vaxt yüksək yazı ədəbiyyatından daha artıq təsir buraxıyor. Çünki bu sadə sözlər ilə səmimi bir duyğunun ifadəsidir. Bu ədəbiyyatın yaradılması üçün bəlkə də düşünülməmiş, o, acı bir təsiratın qopardığı fəryadlardan, iniltılərdən bilaxtiyar doğulmuşdur.

Burada bir ananın ninni çaldığı çocuğuna qarşı duyğuları soyuq bir fikrin yapma çərçivələrinə salınmamış olduğu kimi, gəlidiyi kimi, bu həyatın bilaxtiyar fırlatdığı sözlər ilə ifadə edilmişdir.

Sənə mən gül demərəm,
Gülün ömrü az olur.
Sənə bülbül deyərəm,
Bülbül oxur yaz olur.

və ya bir şairin aldığı ilk təsirata qarşı:

Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar.
Burda bir qərib ölmüş,
Göy kişnər bulud ağlar.

və yaxud böylə bir şairin öz sevgilisinə qarşı:

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə.
Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə. –

dedikləri istər-istəməz şairin duyduğu təsiratı başqasına nəql ediyor. Burada bir yapmalıq yox, burada elin, daha doğrusu, onun tərcümanı olan, onun yasını, kədərini və sevincini yaşayan, onun sevinc və iztirablarının tərcümanı olan bir şairin bilavasitə həyatdan, məişətdən aldığı təsiratın hissiyyat və duyğunun səmimi bir ifadəsi görülebilər ki, oxucuya bədii bir həyəcan verən də bu səmimiyyətdir.

Böylə bir şair mövzu üçün aramamış, xəmnə görmüş, kotan görmüş, gözəl bir qadın mini-mini bir çocuq, at, öküz, inək, ilxı, sürü, yas, bayram, toy, qaçaq, quldur, qıtlıq, müharibə, bir sözlə, ətrafında hər nə görmüş isə, hankı bir mənzərədən, bir vəqədən mütəəssir olmuşsa, bəlkə də əhəmiyyətini düşünmədən, bəlkə də qeyd etdiyi məsələnin böyük bir siyasi-ictimai və i.a. əhəmiyyəti olduğunu sezmədən ona qarşı duyduğunu söyləmiş, özünün, elinin, xalqının başına gələn macəraları, sevinc və kədərləri və bunların xalqa və ya onun həssas bir mütəəssili olan şairə duyurduğunu ifadə etmişdir. Onun mövzusu sadə, məişət və həyat içərisində, qoynunda yaşadığı təbiətdir. Ona görədir ki, bir xalqın keçirdiyi dövrləri, yas və bayramlarını, adət və ənənətini, tərzi-təfəkkürünü, bu və ya başqa bir vəqəyə qarşı münasibətini, qonağa nasıl baxdığını, düşmənlə rəftarını, müəşiqəsini, intiqamını, məhəbbətini, bütün əhvali-ruhiyyəsini, bütün psixolojisini, eyni zamanda, onun mədəni səviyyəsini, ədəbi istedad və bacarığını öyrənmək üçün ilk vasitə və ən doğru bir tərcüman varsa, onun dillərdə dastanlar, mahnılar, tapmacalar, nağıllar və ilaxir kimi dolaşan el ədəbiyyatıdır.

Buna görə də başqalarda bu el ədəbiyyatı hər şeydən artıq qiymətləndirilərkən və son bir kəlməsinədək toplanıb hər bir bəndi üçün cildlər ilə kitab yazılmışkən, bizdə bu el ədəbiyyatı əhəmiyyətsiz buraxılmış, toplaşdırılmamış, öyrənilməmiş, təhlil edilməmiş, hətta təhlil üçün tam əldə edilməmişdir. Halbuki, bizdə bu el ədəbiyyatı təsəvvür fəvqündə olaraq zəngin və incidir:

Burda bir qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar.

Burada nə qədər böyük bir sənətkarlıqla təbiətin qüvvələri insanın məişətindəki amillər şəklində təsvir edilmiş kişiler, ağlar bir halda göstərilmişdir. Həm də nə qədər aydın təsəvvür etdirəcək bir halda

qeyd edilmişdir. Hələ büsbütün, realnı, canlı romanlar, hekayələr, dastanlar vardır ki, ədəbiyyatımız üçün tükənməz bir xəzinədir. Bunların hərəsinə qarşı el ədəbiyyatımızdan məruzə edilərkən ədiblərimizin, ədəbiyyatçılarımızın maraqlanmaması olduqca acınacaqlı bir haldır.

Hələ bu yaxınlarda “Ədəbiyyat dostu” və “Maarifçi” yoldaşın bu xüsusda “Kənd müəllimlərimizin ictimai vəzifələri” adıyla yazdığı məqalədə həmin el ədəbiyyatı məsələsi irəli sürülmüşkən ədəbi həyatımızı idarə edənlərin və təşkilatların heç birisindən bu xüsusda bir əks-səda görülmədi. Zavallı “Ədəbiyyat dostu”nun sözləri:

Dəyəndə zülfi-ənbər barı yarə şənələr bir-bir,
Cünun zəncirinə bənd oldular divanələr bir-bir. –

kimi qəzəllərin gurultuları arasında itib getdi. Halbuki, bu şeir nə qədər müqtədir sandığımız bir şair tərəfindən deyilmiş olsa da, nə qədər gözəl təşbehlərə malik olsa da, bir çox qəzəllərimizdən qüvvətli sanılsa da, bir el şairinin sadə sözlər ilə dediyi:

Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə. –

deyə buraxdığı ədəbi əsər, səmimi bir hissiyyat yaxıcı, bədi olmasa cəhətcə heç bir halda geri qalmayı. Həm də birinci, bir çox başqa təsirlərə təqlidən söylənmişkən, ikinci, bilavasitə elin, xalqın səmimi hissiyyatından doğmuş, onun əsl zövq kədərini ifadə edən bir əsərdir. Buna görə də bizim el ədəbiyyatına nə qədər böyük əhəmiyyət verməmiş lazımdır.

“ŞEYX SƏNAN” HAQQINDA

Sözə başlamadan əvvəl keçənlərdə söylədiyim bir məsələyi bir daha xatırlatmayı qaçılmaz görürəm.

Adətən məhkəmələrdə müddəi nə olursa-olsun müttəhimin yaxşılıqlarını gizlətməyə, hətta yaxşılıqlarına da bir fənalıq göstərməyə və beləliklə, nə olursa-olsun, müttəhimi təqsirləndirməyə çalışdığı kimi, müdafiəçi də tərsinə olaraq fənalıqlarını gizlətmək, onlara bir yaxşılıq göstərmək və bu vasitə ilə müttəhimi doğrultmağa, haqlı göstərməyə çalışırlar.

Bu onların vəzifəsidir. Fəqət mən həmin “Şeyx Sənan” mühakiməsinin böyük əhəmiyyəti olduğunu düşünərək bir dəfə də olsun mütəəssib olmamayı, məsələyə açıq göz, bitərəf bir mühakimə ilə yanaşmayı ilk əvvəl möhtərəm müdafiəçilərdən və başlıca olaraq möhtərəm məhkəmə heyətindən, nəhayət möhtərəm tamaşaçılardan rica edərdim.

Bu, Sənanın mühakiməsi üçün... olduqca mühüm bir şeydir. Çünki dünyada, həyat və məişətdə olduğu kimi görülən şeylər xüsusunda çox düşünmədən bu daşdır, bu ağacdır, bu taxtadır – deyə qəti hökm vermək bir o qədər güc bir şey deyildir. Fəqət olduğu başqa, göründüyü isə, bambaşqa olan şeylərə böylə yanaşılmaz. Bunu parıltısına görə gümüş qiymətinə qaşlıq alıb, 2 aydan sonra qaraldığını və ya paltarına, yaxud sözlərinə görə pak, müqəddəs sandıqları bir adamın çox çəkmədən yaramaz əxlaqsız bir sərsəm olduğunu görənlər daha eyib bilirlər. İştə bu gün müqəssirlər qəfəsində oturan Sənanın da şəxsiyyəti tam mənası ilə, olduğu başqa, göründüyü isə bambaşqa olan şeylərdən biridir.

Mən özüm onun göründüyünə aldanıb müdafiəsinə hazırlanırken daha dərindən baxınca, olduğunu olduğu kimi görüncə, fikrimi dəyişdim, müddəiliyə getdim.

Burada hər ehtiram parlaq bir cümlənin, hər hərəkət az-çox iti bir ağılın böyük bir məharətlə qurdurduğu, aldadıcı bir fəlsəfənin, gözəl bir bəhanənin, hər bir yalan daha mən tiqli, daha tutarlı ikinci bir yalanın arxasında gizlədilmiş, örtülmüş, basdırılmışdır. İştə bu yalanları doğrulardan ayırmaq hər bir sözün, hər bir hərəkətin özünü və məqsədini tutuşduraraq düzgün bir nəticə çıxara bilmək üçün olduqca diqqətli və ehtiyatlı olmalıdır. Belə olunca Sənanın özünün donuz damında ikən onun üstündə bir-birilə çəkişən, çeynəşən insanların boğazlaşmasını, qoparılan fəryadları, göz yaşlarını görüncə, yaptıklarını və nəticələrini düşünəncə xəlvətdə öz vicdanına qarşı: bu fəlakətlərin bütün səbəbi həp mənəm, məni bağışla – deyə etiraf etdiyi təqsirləri isbata qalxışmağa ehtiyac qalmayı... Ona görə də mən Sənanın hankı qanunun hankı maddəsi ilə müqəssir olduğunu göstərməyə çalışmayacaq, yalnız bir neçə söz ilə tərcümeyi-halını göründüyü kimi deyil, olduğu kimi qeyd etməklə iktifa edəcək və nəticə çıxarmayı məhkəmə heyətinə və şahid bulunan xalqın vicdani-ümumisinə tapşıracağam.

Beləliklə Sənan kimdir?

İlk görüşlə biz, Sənan yaşının məsuliyyət daşıya biləcəyi bir çağında 30 yaşında ağıllı, fəqət öz cinsiyyət duyğularına adi, bayağı bir erkək, şəhvət və ehtiraslarına tapğın yalançı, eyni zamanda, gözəl və xoşsima bir tələbə görürük.

Əsasən açıq fikirli olan Şeyx Kəbir ona adətən atalıq edir. Öz doğma oğlu kimi sevir, oxudur, biliklərini öyrədir, tərbiyə edir, bir sözlə tərbiyəsində heç bir qüsur göstərməyir. Fəqət buna qarşı Sənan Şeyx Kəbirin müsaidətindən istifadə ilə onun zavallı qızını Zəhrayı çoculuğundan istifadə ilə bir çox yalan vədlər ilə aldadıb özünə bənd edir.

Əvvəla, oğlum – deyər müraciət edən bir adamın qızına göz əymək, onunla xəlvətdə görüşüb əlaqəyə girmək üçün insanda nə qədər saxlanmaz bir etiraz, nə qədər alçaq bir nəfs olması lazım olduğunu mən təsəvvür etməmişəm.

Pək eyi, totalım ki, bu bir şey deyildir. Ata-oğulluq məsələsini bir tərəfə buraxalım. Qızıdır, oğlandır. Görmüş, sevmiş, vəd etmiş, nəticə etibarı ilə Zəhrayı alacaq və məsələ də bununla bitmiş olacaqdır. Fəqət Sənan bunu da yapmayı. 6 il yazıq çocuğu başda gəzdirib bir çox macərələr keçirdikdən sonra nəhayət, ondan doyur, soyuyur, usanır. Şimdi o öz fikrində, öz təsəvvüratında mavi gözlü yeni bir qadın yaradır. Və öylə bir qadın bulmaq istəyir.

Zəhra bunu hiss edir, yalvarır, ağlayır. Fəqət Sənan üçün bu göz yaşlarının heç bir qiyməti yoxdur. O, xudpəsənddir, eqoistdir. O, hər kəsi özünə faydalı olduğu zaman istər. Yox, istər özünün olsun.

Zavallı Zəhra özünü bir fəlakətin qarşısında, könlünü Sənanda, adını dillərdə görüncə yalvararaq Sənana deyir:

Altı ildir sənin əsirin ikən
Şimdi biganəyimmi könlünə mən?
Nə təbiət bu səndə? Həm nə tuhaf!
Yoxmudur səndə mərhəmət, insaf?
Nerədə əvvəlki vədlər əcəba?
Əcəba yoxmu, yoxmu səndə vəfa?
O məhəbbətlə parlayan gözlər,
Şimdi bir başqa macərə söylər.

Diqqət edilsin. Hankı vədlərdir və bu vədlər nəyə qarşı verilmişdir. Hankı əhdə və hankı hərəkətə qarşı vəfa tələb edilir. Qoy hər kəs

düşünsün bu qız aldanmamışdır? Sənan aldırmayır. Yoxsa Sənan vəd, vəfa, məhəbbətlə parlayan gözlər və i.a. mənasını bilməyir. Yaxud yazıcının türkcə savadsız olduğunu iddia edir. Əfv edərsiniz, Sənan əfəndi.

“Sənan, məni qəhr et də lakin atma!” – deyincə Zəhranın haqlı tələbatına qarşı istər-istəməz:

Səni atmaqmi?! Bir düşün, əcəba
Bu olur şeymi, nazənin Zəhra?
Sən mələksin, sevimli afətsin...–

deyə cavab verirən. Bunun üzərinə Zəhra onu qucuqur.

Pək eyi, Sənan əfəndi, nə üçün Zəhrayı atmaq olmaz? Nə üçün bu sevimli afəti atmamaya məcbursan. Müsəlmanlıqda naməhrəm bir qadın heç bir əlaqədə bulunmadığı naməhrəm bir kişiyi quca bilərmi? Diqqət edilsin, Sənan bu qızcığazı aldatmamışmı? Bunu Sənan özü pək gözəl bilir. 10 ildən sonra da Zəhrayı görüncə:

Ah Zəhra, zavallı solğun nur,
Səni Sənan görüncə alçalıyor. –

deyə zavallı Zəhranın fəlakətinə qarşı gözlərini yerə tikir. Nə üçün. Sənan əfəndi, sən Zəhrayı görüncə özündə bir alçaqlıq hiss edirsən? Nə isə, məsələ aydındır. Vəd etmiş, aldatmış, sözündən qaçmış, Zəhranın fəlakətinə səbəb olmuşdur. Unutmamalıyıq ki, bu şimdiki vaxt üçün bir o qədər ağır görülməyir. Bək eyi, qızıdır. Əvvəl sevdim, şimdi sevmirəm. Fəqət Zəhranın mühiti düşünülərsə, bu onun üçün bir fəlakətdir. Adı dillərdə gəzən Zəhrayı ölüm deyil, nə qurtara bilər?! Ona görədir ki, Zəhra deyir: “Məni qəhr et də, lakin atma aman”. Sənan Zəhranın tələblərinə qarşı boyun əyməyə məcburdur. Sən mələksən atmam – deyə yenidən ona söz verir. Fəqət yalan, həm də məcburi bir yalan, fəqət dadlı gözəl bir yalan. Həmin bu dəqiqədə Zəhranın nə olursa-olsun artıq köhnəliyini düşünəncə və xəyalında yaratdığı mavi gözlü qadını xatırlayınca həmin gözümüzün önündə sözündən qaçır. Böylə səbatsız bir adama, bu dəqiqə söz verib ikinci dəqiqədə qaçan yalançı bir adamın sözünə və özünə nə kimi bir qiymət verilə bilər. Nə isə Sənan Zəhrayı artıq sevməyir, gecə-gündüz başqa bir qadını düşünür.

Onun bu qadınçılığını Şeyx Kəbir də bilir. Ona deyir ki,

Oğlum! Er-gec tutar cahanı adın,
Söylənir ictihadü irşadın.
Cahil-arif, böyük-kıçık yeksər,
Səni özlər sevər, pərəstiş edər.
Bu səədət fəqət uzun sürməz.
Çünki røyada gördüyün uçrum,
Səni eylər bu feyzdən məhrum.
Baş verir səndən öylə bir hərəkət
Ki, bütün xalq edər haman nifrət.
Alçalar ruhun alçalar... Ancaq,
Səni alçaldan ehtiras olacaq.
– Hankı şeydir səbəb fəlakətim?
– Ah!.. O yalnız qadındır, iştə qadın!

Hər halda Şeyx Kəbir Sənanı, onun zəif cəhətlərini çox gözəl bilir. Fəqət Sənan onu da, hətta öz inandığı Allahını belə aldatmaqdan utanmayır. Zəhra ilə 6 illik bir macərəsi bəlli ikən, bu saat Zəhra ilə söz vermişkən, nəhayət, gecə öz mavigözlü qadınları düşünürkən üzünü Allaha çevirib:

Ey böyük Tanrı, ey böyük Yaradan!
Məni səndən gözəl bilən, tanıyan.
Varmı, ey xalığı-zəminü zaman!

Yalan, qara bir yalan. Sonra Şeyx Kəbirə ikinci bir yalan:

Mən otuz il cahanda zahidvar,
Bilmədim qız-qadın nədir zinhar.
Nə qədər məndə varsa hissü həyat,
Ehtirasətə düşmənim... heyhat!
Mana biganə zövqi-nəfasi,
Sevdiyim yalnız eşqi-ruhani...
Daha könlümdə qeyri eşqə, inan,
Yer bulunmaz, xayır... xayır...

Bu da yalan. Gördüyü qadın, aldatdığı qadın, söz verdiyi qadın, düşündüyü qadın, bu da danışdığı sözlər.

Fəqət bunları o, ancaq onu gözləyən şöhrət və böyüklük xatirəsi üçün başqalarının gözlərini örtməkdən ötrü yalandan deyir. Daxildən

isə onun qadınçılığı onun ehtirası varlığını didir, üsyan edir. Onun yalanlarını üzünə çırpır. Sənan nə çapıq çıxdı – xatırından deyir. Sənan xəlvətdən ona cavab olmaqla mən şaşırıdım, saqın inanma, – deyir.

Demişdim ki, zövqü-nəfsaniyə uymam, ehtirasata uymam, eşqi-ruhani ilə sevirəm. İnanma, yalan deyirdim, – iştə Sənanın bütün mahiyyəti.

Nə isə, Şeyx Sənan Şeyx Kəbirin sözlərindən istifadə ilə Zəhradan yaxa qurtarır və kim bilir şimdi Zəhranın bəlkə sümükləri də çürümüşdür.

Bir də biz, Sənanı 10 ildən sonra böyük bir kütlənin rəhbəri olaraq görürük. O, böyük bir əməl ilə uğraşır. İslam parçalanmış, dağılmış, onu birləşdirmək və bununla xalqı nəcətdən çıxarmaq zənnindədir. Bu yolda heç bir əziyyətdən, heç bir əzabdan çəkinməyəcəyinə söz verir, and içir. O, şimdi böyüklük və şöhrət düşkünüdür. Fəqət daxilindəki qadınçılığı onu rahat buraxmayı. O, qadınlardan qorxur. Ona görə nəərəyə çatırsa, “həp cinayət, qadın cinayəti”. Fəqət bu qadınları sevmədiyi üçün deyil, bəlkə də daha çox sevdiyi üçündür. Sənan qadınlara qarşı gücsüzdür. Qorxur, onlardan qaçır. Hər halda o zamandan Mədinədə nələr yaptığını bilməyiriz. Ehtimal ki, Zəhra orada olduğu üçün bir şey yapmazdı.

Nə isə Sənan böyük bir əməli-islamiyyəti diriltmək, bəşəriyyətdə nicət vermək kimi böyük bir dilək, bir məfkurə, bir ideal ilə Kəbəyə and içib yola çıxır. Tiflisdə bir dərvişə təsadüf edir. Dərviş ona bir qədər mübhəm sözlər deyir. Sənan bir qədər bunun üzərində düşünür. Fəqət burasına bir qədər diqqət verilməlidir. Çünki bilirəm Sənanın gələcək hərəkətləri üçün bütün təqsiri bu yazıq Şeyxin boynuna yıxaqlardır. Fəqət bu yalandır. Dərviş ona demişdir:

Əgər fəvqəlbəşər olmaq dilərsən,
Uzaqlaş daima cinsi-bəşərdən.

Dərviş ona demişdi: yalnız bulun, demişdi ki, get evlən. Dərvişin sözləri Sənanı hələ islamlıqdan döndərməmişdi, çünki ondan, sonra Quranı yaxarkən Sənan özü deyir ki: “Hökmü-Quran ilə məbəd ucalır”.

Deməli, dərviş onu hiylə yolundan çıxarmamışdı. Onu yoldan çıxaran başqa birisi idi. Gözəl bir gürcü qızı Xumar idi. İmdicə Şeytanbazarda dərviş görünür. Ona deyir ki, yalnız bulun... nəhs kimi mavi

gözlü, füsunkar bir gürcü qızına təsadüf edir. Xumar pək gözəldir. Mən də etiraf edirəm. Qumral saçlar, mavi gözlər, bilməm al dodaqlar, lahuti bir baxış, ilahi bir görünüş. Bu qadın onun zövqünə uyan, onun yaratdığına bənzər bir qadındır. İştə burada illərdən bəri Sənanın şöhrət və böyüklük həvəsinin ağırlığı altında susmuş qadınçılığı varlığına da, iliklərinə də uymuş adi, bayaqı bir erkəklik, saxlanmaz ehtirasları qalxır. Deyil, yalnız onun böyüklük və şöhrət həvəsini, hətta onun bütün varlığını, bütün mənliyini, izzətü-nəfsini, şərəfini, məsləkini, əqidəsini, bir sözlə, ürəyində yaxşılıq adına hər nə saxlanmışsa, həpsini alt-üst edib çevirir. Və nəticədə dünən qadınlardan qaçan, dünən qadınlara qarşı kin bəsləyən, dünən öz şeyxinə söz vermiş, bu gün dərvişdən bir çox nəsihətlər dinləmiş və böyük bir kütlə yanında Kəbəyə qarşı and içib yola çıxmış Sənan, bütün dinini-imanını, məsləkini, əqidəsini, əməlini, diləyini, idealını, məqsədini, hər bir şeyini böyük bir rəzalətlə bir qadının ayaqlarına sərrib: – mən təslim, – deyər bayrağını endirir, silahını təslim edir. Şimdi soruram sizdən:

– Böylə bir adam ictimai həyat üçün yararlı bir adamdır? Böylə bir adama cəmiyyətdə məsul bir vəzifə tapşırıla bilərmə? Həyat yürüdükcə ictimai bir fikri yenə də cəmiyyətin səadətini düşünərək başqa bir fikrə çevirmək olur. Yanılmışam. Cəmiyyətin, bəşəriyyətin nicatı üçün o yol yaxşı deyil, bu yol yaxşıdır. Böylə adamlara ad tapmaq olur. Çünki bu adi bir şeydir. Həyat tərəqqi etdikcə, cəmiyyət irəlilədikcə şərait dəyişir. Bununla bərabər yaşayış vasitələri, fikirlər, fəlsəfələr də dəyişir. Fəqət başındakı bir fikri, inandığı bir əqidəyə doğru sandığı bir məsləki, bayrağını gəzdirdiyi bir orduyu ancaq öz şəxsiyyətinə, öz mənfəətinə, öz şəxsi, səadət və ehtiraslarına fəda edən bir adama nə ad vermək olar. Doğrusu mən tapmadım. Ona görə də, təqsirnamədə də yazmamışam. Ancaq indi başıma bir söz gəldi ki, o da xain kəlməsidir. Bu sözün nə qədər münasib olduğunu məhkəmə heyəti qərar çıxararkən düşünə bilər. Doğrudan da təsəvvür ediniz ki, o bir komandandır. Sənan həqiqətdə də fikri bir komandandır. Hərbin ən qəti, ən canalıcı bir dəqiqəsində birdən fərmani-hümayun: Dayan... geri! Nə var, nə var, heç nə! Bəs Ağza Komandan bənd olmuşdur?! Geri! Ona görə deyil ki, geri dönmək lazımdır. Şimdi böylə bir komandana nə demək olar. Fəqət onu da unutmamalıdır ki, komandan düşmən ordusundan əsir alınmış qıza bənd olmuşam. Ona görə də,

“geri!” deməyir. O başqa bir bəhanə bulacaqdır. Məsələn geri: çünki “abi-şur əst. Xeyr nədərad.” İştə Sənanın da ictimai həyatda ağırlığı olsa-olsa, bu qədər olacaqdır. Bu rəzalət Şərqi diplomatiyasının tarixində görülməz bir şey deyildir. Baxsanız Avropa qadınlarının qoyunda imza edilmiş bir çox müahidələrə, bir çox müqavilələrə, bir çox imtiyazlara bəlkə də təsadüf edə bilərsiniz. Hər halda tariximiz baltaçı Məhəmməd paşalara yabançı deyildir.

Nə isə Sənan Xumarı görəncə, ağılı başından oynayır, papağını götürür, başını endirir, kəndisinə məxsus dadlı, aldadıcı bir dil ilə:

Bir təbəssüm o hüsni-dilbərdən,
Bir nəvaziş o mavi gözlərdən. –

deyə kəbin kağızını təqdim edir.

Platon kişi adamdır. O, Sənan kimi andını geri götürən, bu saat verdiyi sözdən utanmadan qaçan adamlardan deyildir. Fəqət Xumar qoca, ixtiyar bir mollaın əlində məhv olacaqdır. Keşiş çarə tapır. Qarşısındakı böyük bir kütlənin rəhbəri, böyük bir ordunun komandanı, məsləkli, səbatlı, əqidəli bir adamdır. Öylə isə al bu şərabi iç. Fəqət keşiş hesabında pək yanlıdır. Sənan üçün öz şəxsiyyəti hər şeydən artıqdır. Doğrudan da, Sənan alır, içir. Ya Şeyx, içdiyini haram deyilmi? İctihad, daha doğrusu, bəhanə hazırdır. Bir istəkəna eybi yoxdur. Pək eyi, möhtərəm Şeyx əfəndi, nə üçün sən bunu dünən demirdin. Pək eyi, bir istəkəna eybi yoxdur. Keşiş pərt olur, ancaq çox bəcidir, özünü itirməyir. Al bu xaçı da as. Sənan alır. Ya Şeyx nə yapırısan? Ab şur əst. Xeyr nədərad. Bununla bir parça gümüş arasında heç bir fərq yoxdur. Pək eyi, Şeyx əfəndi, bunu nə üçün sən demirdin? “Olsun, o xaç bir parça gümüşdür” – mən də qəbul edirəm. Fəqət sən özün hər şeydə bir rəmz arayırkən sən bilməyirdinmi ki, onu sənə verirkən – al, bu gümüş parçasını as, – demir. Al, taqın, xristian ol, – deyirlər. Əvət, sən pək gözəl bilirdin. Bilərək də aldın. Çünki sən öz ehtiraslarının əsiri, iradəsiz bir adamsan. İstəmədən xristian olursan! Deməli, sən öz məqsədini, öz əməlini, cəmiyyətin nicatı üçün düşündüyün bütün əməl və idealları öz şəxsiyyətinə, öz şəxsi ehtiraslarına, öz nəfsinə fəda edən bir adamsan. İstəmədən xristian oldun. Olmadınsa, yalançısan. Xristian olmadan qarşısındakıları aldatmaq üçün xaçı alıb asır və bununla da sənə tabe olan

böyük bir kütləni doğru bildiyin yoldan sapdırır, inanmadığın bir yola sövq etmiş olursan. Əvət, Şeyx əfəndi, mən səni pək gözəl anlayıram.

Qoy sənin şəxsi səadətini təmin edilsin. Bunun üçün bir çoxlarının fəlakətinə də lüzum görülərsə, vur yerisin. Eşqin tərs-avandı olmaz. Keşiş şaşırır. Qarşısında böyük bir kütlənin rəhbəri azacıq səbatlı, dayanıqlı bir adam təsəvvür edərkən Sənan lax çıxır. Fəqət keşiş yenə ümidini kəsməyir. “Al Quranı yaq”. Yox, sən yaqacaqsan. Ya Şeyx, Quran yaqılmaz. Susunuz budalalar. İllət var. Nə imiş – yaqılan kağız və mürəkkəbdir. Nə qədər bayağı bir bəhanə! Abi-şur əst. Xeyr nə-darəd. Əfv edərsiniz, Şeyx əfəndi. Quran yalnız kağız və mürəkkəb isə nə üçün onu boynunuzda gəzdirirsiniz? Nə üçün bunu dünən demirdiniz? Pək eyi, kağız və mürəkkəbdir. Mən də qəbul edirəm. Fəqət sən başqalarına arif ol deyirkən düşünməyirdinmi ki, burada məqsəd kağız və mürəkkəbin yanması deyil, sənin tutduğun yolun, məsləkin, əqidənin yaqılması, çeynənməsi, məpdalanmasıdır. Halbuki, sən dinə hələ inanırdın. Hökmi-Quran ilələbəd ucalır deyirdin. Və istəmədən üz tutduğun yolun müqəddəsətini, komandanı bulduğun kütlənin, ordunun bayrağının yaqılmasına yol verirdin. Çünki sən öz məsləkini, öz əqidəsini şəxsi səadətini satan bir adamsan.

Mən bilirəm ki, burada Quran, din, xaç bir çox yoldaşları sapdıracaqdır. Burada məqsəd Quran, xaç və sair deyil, bir inam, bir məsləkibəşəriyyənin, cəmiyyətin səadəti üçün düşünülmüş bir yol deyirəm. O yol öz-özlüyündə doğru da ola bilər, yanlış da ola bilər. Mənim onunla işim yoxdur. Mənim məqsədim ancaq həmin əqidəni daşıyan adamın şəxsiyyəti üzərindədir. Əlbəttə, yoldaşlar, sevgi, eşq yaxşı şeydir. Fəqət sevirəm deyə hər şeyə ixtiyarım var da demək olmaz. Quran kitabı götürməyiniz, başqa bir kitab götürünüz. Şimdiki halda, məsələn, bir ingilis kralının mavi gözlərinə qarşı bir parça əskidir – deyə öz yurdunun bayrağını yaqan bir vətənpərvərə siz nə deyərsiniz və yaxud bir kadet qızına vurulduğu üçün insanlar bizcə birdir, bu bayraq da elə bir arşın parçadan başqa bir şey deyildir – deyə öz bayrağını yaqan bir kommunistə siz nə deyərsiniz?! Hər nə deyirsiniz, özünüz bilərsiniz, mən bilməyirəm. Ancaq görə ki, çox da yaxşı şey deyildir.

Nə isə iş-işdən keçmiş. Keşiş yavaş-yavaş Sənanı tanımaya başlayır. Nə istəyirsiniz, o itaətdən boyun qaçırmaz, deyə adi bir qarışqa, bir böcək qədəri əhəmiyyəti qalmayan Sənana belə baxmaq istəmə-

dən ötürür. Sənan özü də deyir. Hər nə əmr etsəniz qəbul edərəm. Doğrudan da deyirlər donuz otar, baş üstə. Yaxşı ki, Şeyxin səfilliyini hər kəs bilir. Bunun da səbəbini soruşmayırlar. Yox, yəqin ki, Şeyx kənd təsərrüfatını yüksəltmək istədiyini bəhanə gətirəcəkdi. Siz görürsünüz ki, hər nə tələb etsələr, Sənan qəbul edir. Hərəsinə də bir bəhanə gətirir. Qumar oyna desəydilər, baş üstə. Ya Şeyx haram deyilmidir? Səsini kəs, budala köpək. Köpəyə nə söz. Onun eybi yoxdur. Fəqət eybi yoxdur, ona görə deyil ki, doğrudan da, eybi yoxdur. Onu görə ki, Sənanın şəxsi səadəti üçün bu lazımdır. Platonun 3–4 nəfər düşməni var, onları da aradan qaldırır. Baş üstə. Ya Şeyx, adam öldürmək olmaz. Səsini kəs, budala, 3–4 nəfərə nə söz və i.a. Ab şur əst, xeyr nədarəd.

Onu da deməliyəm ki, burada ayrı-ayrı sözlərimdən sallanıb deyə bilirlər ki, Sənan üçün ingilis, fransız, yəhudi, türk, ərəb yoxdur. O, Xumarı sevməklə din təəssübünə zərbə vurdu. Pək gözəl. Beynəlmilçilik yaxşı şeydir. Fəqət burada Sənanın bu hərəkətlərindən məqsəd beynəlmilçilikmidir? Cəmiyyətə, insanlığa bir nicat, bir səadət verməkdir? Burada mühüm məsələ hərəkətin, vasitənin yaxşı-yamanlığı deyil, zərərli-xeyirli olması deyil. Sənanın şəxsiyyətini təyin etmək üçün əsil məsələ onu o hərəkətlərə sövq edən səbəblərdir. Əsil məqsəd nədir, onu qiymətləndirməlidir. Dünyada o qədər müharibələr olmuşdur. Bu müharibələrdə o qədər qanlar tökülmüşdür ki, Fransa inqilabında tökülən qanlar onun çərəki də olmaz. Hər ikisində qan tökülmüşdür. Fəqət Azərbaycanda bütün qan tökülən müharibələrə nifrət edilirkən Fransa inqilabı bayram saxlanılır. Nə üçün? Çünki məqsədlər başqadır. Bir italyan zabiti canından qorxub müharibədən qaçmışdır. Biz onun üçün bir heykəl tikməliyiz ki, nə var, gedib qan tökməmişdir... Doğrudur, onun qaçması nəticəsində qan tökülməmişdir. Yaxşı iş olmuşdur. Ancaq onun məqsədi qan tökülməmək deyil, müharibəyə insan qanının tökülməsinə qarşı üsyan deyil, bəlkə öz canının qorxusudur. Ona görə də bizim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Şimdi ola bilər ki, şərab içmək yaxşı şeydir, qumar oynamaq yaxşı şeydir, donuz otarmaq da yaxşı şeydir – kənd təsərrüfatı artar. Gürcü qızı sevmək də yaxşı şeydir, çünki bunlar cəmiyyətə xeyir verə bilər. Fəqət Sənan Xumarı ona görə sevməyir ki, cəmiyyəti-bəşəriyyəyə xeyirdir, ona görə sevir ki, Xumar gözəldir, döşünə yatır. Xaçı ona görə asmayır ki, onun xeyri vardır, ona görə asır ki, Xumarı almaq

üçün o bir vasitədir. Burada məqsəd Xumar, mühərrik isə, onun nəfsi, onun qadınçılığı, onun daxilindəki saxlanmaz adi, bayağı ehtiraslar. İştə həmin bu ehtiraslara da Sənan bütün əməlini, diləyini, ictimai məqsədlərini, məfkurəsini, məsləkini qurban verir. Üzvü bulunduğu cəmiyyət qarşısında daşdığı vəzifələri atır, cəmiyyət üçün bəslədiyi ictimai əqidə və məsləkini öz şəxsi ehtiraslarına, öz şəxsiyyətinə satır. Öz şəxsi ehtiraslarına tapınaraq bəşəriyyəti buraxır, donuz damına soxulur. Bəylə bir şəxsiyyətə Ştiverdən başqa hankı bir cəmiyyət müsbət gözlə baxa bilər. Deyə bilərlər ki, o donuzlar Sənanı əhatə edən şeylərdən yaxşıdır? Sənan onlardan ayrılmaqla çirkabın üzərinə çıxmış oldu. Hər doğru yol tapıb özünü kənara çəkənlərə yaxşı adam deyilə bilərmi? Pək eyi, çox gözəl, Mərvan donuz, Nəim də donuz, bəs Sədra? O donuzdur. Bəs Hadi? O da donuzdur! Bəs səni bəsləyən, səni yetişdirən, tərbiyə edən mühit, sənə göz bəbəyi yedirən cəmiyyət, sənə əba verən, ləbbadə verən, əmmamə verən fəqət həmin səfaləti-çirkabın içərisində boğulan, çabalıyan milyard yarımliq zavallı bəşəriyyət. Onları kim düşünməlidir. Hər doğru yol tapıb evinə qapanan adamlara yaxşı deyilərimi? Sənin həyat və səadət təmin edildisə, hər şey bitdimi? Sən doğru bir yol buldunsa, hər şey bitdimi? Halbuki, sən səmimi bir xalqçı olsaydın, bir eqoist olmasaydın, öz ehtiraslarını boğar, öz nəfsini öldürər və donuz damına girməkdənsə, səni görməyə gəlmiş yığın-yığın insanların arasına çıxar, tapdığın doğru yolu onlara da göstərərdin. Öz nüfuzundan istifadə ilə onları bir nicata doğru çəkə bilərdin. Fəqət sən bunu yapmadın, çünki bu, gücdür. Bunun üçün insanda fədakarlıq, iradə lazımdır. Fəqət Sənanda Xumarın eşqinə qarşı qüvvət və iradə yoxdur. O, ehtiraslarının əsiridir. Onları tanıyır, onları düşünür. Özünü, ancaq özünü düşünür. Ona, böyük bir məqsəd ilə gəldin – deyəndə Vətənim, Kəbəm, Məkkəm, Mədinəm hər Xumardır, əl çəkməm – deyir. Ondan başqa hər şeyə nifrət. Qoy bütün dünya məhv olsun, fəqət mən Xumardan əl çəkməm. Bu bir yaxşılıqdır? Bu bir hünərmi? Bunu hər kəs yapar bilər və yapır. Bunu bütün məmləkətin, bütün xalqın hüququnu, həyat və səadətini öz şəxsiyyətinə fəda edən 1-ci Lyudoviç “Posle menya xot potop” – deyə daha gözəl bacarır. Bunun bütün məmləkəti, bütün xalqı obezliçenni bir hala salan, bütün cəmiyyəti öz şəxsiyyəti ayaqlarında tapdayan 14-cü Lyudoviç də “Qosudarstvo – eta ya” – deməklə daha gözəl yapır. Pək

eyi, Şeyx əfəndi, sizin bunlardan nə fərqliniz vardır? Fəqət fərqliniz vardır. O da budur ki, onlar yaptıklarını olduğu kimi açıq-açığına söyləyirlər. Sən isə niyyətini gizlətmək üçün hər hərəkətinə bir bəhanə qoşur, bir don geyindirirsən. Hər hərəkət üçün bir bəhanə gətirirsən. Fəqət məqsəd sənin şəxsiyyətindir. Bütün ictimadların ancaq şəxsi mənfəətinə xidmət etmək üçündür. Məkkədə ikən həp cinayət, qadın cinayəti. Çünki Sənan qadınları öz şöhrət və cəlalı üçün qorxulu görür. Tiflisdə ikən qadınlar yaxşıdır. Çünki Sənan Xumarı sevir. Son pərdədə qadınlar başa bələdir. Çünki, Sənanın Xumardan əli çıxmışdır. Şərab içmək yaxşıdır, çünki Sənan özü içməyə məcburdur. Xaç taxmaq olar, çünki buna da məcburdur. Sənan özü yaxşı ki, adam öldürmək məcburiyyətində qalmamış, yoxsa o da İbrahimin qoyunu kimi bir ictimad, bir qanun olaraq boynumuza keçəcəkdir. Beləliklə, hər bir ictimadı ta Şərq mollalarında olduğu kimi, cəmiyyətin səadəti üçün deyil, ümumi birlik ilə deyil, ancaq Sənanın səadətinə xidmət etmək üçündür. Burada bir məsələyi qeyd etməlidir. Çünki bizim adamlar bir az fantazistdirlər. Ariflik deyər hər açıq şeydə gizli bir mənə, bir rəmz, bir müəmma ararlar. Deyirsən, bazara gedirəm. Deyir görəsən haraya deyir, biz başa düşməyiriz.

Məsələni, Sənan Xumarı almaq istəyir. Bir də görəcəksən müdafiəçi durdu ki, yox, sən başa düşməyirsən. Xumar hələ Sənanın idealıdır... Onu bir ideal kimi sevir. Xumar Sənanın fikri, əqidəsi, əməlidir. Onun yolunda hər şeyi fəda edir. Bunu Sənan desə, eybi yoxdur. Çünki o adətən hər şey üçün bir bəhanə tapa bilir. Ona deyəndə ki, ya Şeyx, sən ki, o qadınlardan ürəkərdin? Deyir bu qadın deyil, mələkdir. Müdafiəçi də bu sözdən yapışıb deyəcəkdir ki, tək bir mələk deyil, hətta əməldir, idealdır, bilməm nədir. Çünki Sənan ona özü mələk deyir. Nə olsun ki, deyir. Sənan Zəhraya da deyirdi ki, sən mələksən, əməlimsən və i.ə. Bu hiylə belə olar da. Bir kişi aldığı bir qadına nə deyər bilər? Ya deyəcək sən mələksən, ya deyəcək mələkənsən, allahsan, bu, kor-kordur da. Yoxsa nə desin?! Desin sən şeytansan, ifritəsən, əcinnəsən, kafirsən. Ya mələk deyəcək, ya da buna oxşar bir şey də. Yaxşı tutalım ki, Xumar Sənanın hələ doğrudan-doğruya idealıdır. Nə üçün Sənan keşişin bir kəlmə sözü ilə öz idealını atıb getdi? Əgər Sənan bütün idealları üçün böylə mübarizə aparırsa, daha yaman. Tula itdən murdar. Son pərdədə Xumar ona gəlib deyir:

Pək müqəddəsdir iştə bəncə sənin,
Həp şeyin, həp təriqətin, dinin.

Burada yoldaş müdafiəçi də özünü itirəcəkdir. Əcaba o könüldən düşən bunların hankıdır? Xumar Sənanın, ya Sənan Xumarın. Ancaq bunların həpsi birər xəyal, birər xülyadır. Mələyin, əməlin, idealın donuz damında nə işi vardır?

Nəhayət, Sənan iki il donuz otardıqdan sonra əski şöhrət və cəlalının da əldən getdiyini, Xumarı da ala bilmədiyini gördüncə peşman olub deyir:

Şeyx, ya Şeyx, gəl də seyr elə,
Yandım atəşlə kəndi rəyimlə.
Mən qulaq vermədim dəyərli sözə,
Həp qadından gəlir nə gəlsə bizə.

Demək, Xumarı sevmədiyindən onun uğrunda əhlini, diləyini atmasından peşman olmuşdur.

Ah, sağ olsaydı şimdiki Şeyx Kəbir,
Ataraq seyr edərdi pək əlini,
Kəndi möcüzümü kəramətini.

Yəni Şeyx nə demişdisə, öylə də oldu. Fəqət Şeyx nə demişdi bilirsiniz:

Baş verir səndə öylə bir hərəkət,
Alçalır, ruhun alçalır... Ancaq
Səni alçaldan ehtiras olacaq.
– Hankı şeydir səbəb fəlakətimə?
– Ah!.. o yalnız qadındır, iştə qadın!

Sənan bu sözləri xatırlayaraq və doğru olduğunu etiraf edərək deyir:

Mən qulaq vermədim dəyərli sözə,
Həp qadından gəlir nə gəlsə bizə.

Yəni qadın, Sənanın fəlakətinə səbəb olan qadının da başqa bir mənası vardır. Bəlkə qadın ərəbcə məlayikəyə-zada deyirlər, mən

bilmirəm. Ancaq qadın bizim dildə – iki əlli-ayaqlı qadına deyirlər. Fəlakət də fəlakətə deyilir. Sənan son nəfəsdə Xumara yeganə qurtuluş qarşısındakı uçurumdur deyir. Uçurum da uçuruma deyirlər. Yəni dərin bir dərənin dibi. Nə az, nə çox Sənan türkcə danışırsa, sənə bəllidir.

Xumar nə mələkdir, nə əməldir, nə də məsləkdir. Sadə, adi bir qadındır. Yox, əgər Sənan göydəki mələklərin dilində danışırsa, onu biz bilmirik. Bəlkə orada uçurum fəzilətə deyirlər, ya məfkurəyə deyirlər, kim bilir. Ancaq, yoldaşlar, mənə aydındır. Sənan özü bir türküstanlı bir türkdür. Türkcə də danışır. Xəyala, xülyaya uymaya gəlməz. Ariflik təbii, fəna bir şey deyildir. Ancaq genə də hər şeyə öz adını vermək yaxşıdır. Sənan bir qızı sevmiş, bənd olmuş, onun yolunda yaxşı-yaman öz məsləkini satmış, hər bir şeyi atıb öz ehtiraslarına əsir olmuşdur. Nəhayət, qızı özünə məftun etdikdən sonra onun uğrunda heç bir mübarizə aparmadan qoyub qaçmış və zavallı qız son nəfəsində ondan nicat yolu istərəkən uçurumdur deyər onun da fəlakətinə səbəb olmuşdur.

İştə, yoldaşlar, Sənanın bütün şəxsiyyət və mahiyyəti. Yalnız, yoldaşlar, bir məsələ də vardır. Bu məcaralar Xumarın və Zəhranın fəlakətilə bitməmiş olsaydı, demək olurdu ki, pək eyi, Sənan qadındır. Şərab da içir, sənə nə var. O da bu şərab içənlərdən, o da bu qumar oynayanlardan biri. Mən, yoldaşlar onu deyəcəyəm ki, o bu cəmiyyətin bir üzvüdür. Cəmiyyət onu böyüdüb tərbiyə etmiş. Hər bir fərd olduğu kimi, o da cəmiyyət qarşısında bu ictimai həyatda bir vəzifə daşmalı, bir fayda verməlidir. Yoxsa ona cəmiyyətin yaramaz övladı deyirlər. Fəqət yoldaşlar, mən başqa bir şey demək istəyirəm. Sənan bu sadə qumarbazlardan, sərxoşlardan olsaydı cəhənnəmə, dərd yarı idi. Fəqət mən çox işlətdiyim bir timsalı burada xatırlatmaq istəyirəm. Qanun kitablarında gərək ki, böylə bir maddə vardır. Məsələn: Pirməmmədqulu acıqlanıb, ya keflənib öz evini yaqarsa ona cəza verilməlidir. Ancaq bağışlamaq da olur. Fəqət həmin Məmmədqulu acıqlanıb, ya keflənib öz evini yaqarsa və bunun nəticəsi olaraq qonşu evlər də od alıb kəndin yarısı yanarsa, o zaman Məmmədqulu rus demişkən “ne nipodkakim vidom” bağışlanmaz, mütləq cəzalanmalıdır. Şimdi Sənanın hərəkətlərinə və onların nəticələrinə fikir verəlim. Sənanın mühiti qaranlıq, cahil bir mühitdir. Gözlər kor, fikirlər pashı, kimsə düşünməz, düşünsə də; uzaq getmə batarsan – deyər ağzını yumarlar. Bu mühitdən bir nəfər Sənan çıxır. Aqlının ucilə meraca şəkk

eyləyir, şəqqülqəmərə də başqa bir məna verir. Bunun üzərinə bütün mühitdə ona qarşı bir şübhə doğur. Mühit bir az inanır, bir az şübhə edir. Fəqət həmin mühit meraca şəkk etməkdən başlamış Sənanın 2 ildən sonra bir qız üçün xaç taxmaqla bitirməsini görüncə, ümumən böylə yeni fikirlərə nasıl baxa bilər. Bundan sonra bir zihayat çıxıb merac yalandır deyə bilərmi? Uzaq getmə, sən də Sənan kimi batarsan – deyə ağzını tıxayacaqlardır. Sənan öz hərəkətləri ilə tarixin yetişdirdiyi xalq və hikmət oğullarının – Cəlaləddinlərin və sairənin də yollarını kəsmiş, ağızlarını qapamış, qanadlarını qırmış olur. Xalqda yeni fikirlər və yeni fikirli adamlara qarşı bir nifrət, bir etimadsızlıq törədir ki, bu, xalq üçün, bu, mədəniyyətin və bəşəriyyətin tərəqqisi üçün hər şeydən zərərliyədir.

Böyləcə öz hərəkətləri üçün zaman və məkanla hesablaşmayan ünsürlər də xalq üçün zərərliyədir. Tutalım ki, Sənanın yeni bir fikri vardır. Öz hərəkətlərini xalqın səadəti üçün yapırdı. Şərab içməyi xeyirli bilirdi. Fəqət o, bunların həpsini bir qıza qarşı yapmamalı, mühitin əhvali-ruhiyyəsini düşünməli, onun anlayışı dərəcəsinə hərəkət etməlidir. Yaponlar nə üçün Avropa mədəniyyətini tez mənimsədilər. Çünki yaponlar Avropa mədəniyyətini Yaponiyaya şərab içərkən, ya kataloq taqınaraq gətirmədi. Onlar Parisdə oxumağa gedərkən kataloqda gətdilər, qayıdarkən yapon ərəqçinində qayıtdılar. Xalqın içinə girdilər. Onunla onun öz paltarında, öz dilində danışdılar və onu anlatıb kataloq taqdıqdan sonra özləri də kataloq taqtdılar. Sənan da həqiqi bir məslək mürəvvici olsaydı, onu donuz damından söyləməzdi. Araya çıxar, xalqı onun öz dili ilə anladardı. Mən istərdim yoldaşların bir dəqiqə də olsa, fikri Sənanın yaşadığı mühitə köçürüləydi, xalqın Sənanın hərəkətlərinə qarşı nələr duyduğunu hiss edə biləydilər.

Pək eyi, şimdiki zamanı götürünüz. Qadınlardan daima şikayət edən bir müəllim təsəvvür ediniz. Bir nəfər qobulu öz qızını onun yanına qoymuş, oxudur. Bir gün qobulu içəri girir. Müəllim lüt mədəzad soyunmuş, qızı da öpmək istəyir. Saxla, yoldaş, nə yapırsan? Sən sus, çünki sən donuzsan, anlamazsan, bir dəfə öpməyin eybi yoxdur. Hətta şimdiki zamanda böylə bir müəllimə nə deyilə bilər? Şübhəsiz, ya dəli deyirlər, ya əxlaqsız, Halbuki, heç biri deyil. Sən demə, yazıq müəllim sonradan fikrini dəyişmiş “daloy stada” oxşar bir şey olmuşdur. Bu 10 il bundan əvvəl yapılsaydı, bir nəfər qobulu qələt eləyib öz

qızını məktəbə göndərərdimi? Fikrin var, onu mənə də anlat. Yoxsa mən nə bilim sən nə yapırısan? Yoxsa sən qıza bənd olub şərab içəcəksən? Deyəndə də deyəcəksən ki, sən donuzsan, kim anlamayırsa, dəf olsun. Bu da bir rəhbərlik oldu. Sən, Sənan, həqiqi bir inqilabçı olsaydın, xalqın ruhunu düşünər, onun ilə öz dilində danışardın. Öz duyğularını, öz həyatını boğar, xalqın içinə girər, onu anladar, nicata doğru sürüklərdin. Yüzü anlamazsa, ikisi anlardı. Sənə o da bəsdir, Nə cür ki, bunu heç səbəbsiz təhqir etdiyini bu qoca dərviş yapırdı. Onun bir fikri var. Yanlıştır. XX əsrdə xalqı bəşəriyyətdən uzlaşmaya dəvət edəcək bir fikrə doğru deyəcək deyiliz. Fəqət doğru yanlış bir fikri vardır. O bilir ki, həyatın şimdiki quruluşu, zamanın fikir və fəlsəfələri yanlıştır. Dinlər hədədir. Çarə bəşəriyyətdən uzaşmayı görüyür, fəqət özü qaçmayır. O, başaçıq, ayaqyalın rus demişkən, “bezşabaşno” bütün xalqın, bütün kütlənin, izdihamın, bütün bəşəriyyətin içinə atılmış, öz fikrini anladır, xalqı doğru yola çəkir. Bunun üçün sadə, anlaşılan vəsitələrə müraciət edir. Sənanı son fəlakətdə görüncə, yorulmaq bilmədən kim bilir nərələrdən qoşub gəlir. İştə gördünmü din nələr törədir? – deyə bir mülayimətlə ona anladır. Böylə açıq, sadə bir tərzdə, böylə münasib bir mövqedə söylənmiş sözləri kim anlamaz? İştə bu adam doğrudan da bir xalqçı, doğrudan da bir məslək adamıdır. O, çırpınır, o pərvanə kimi xalqın başına fırlanır. O, bir şey, bir mükafat da gözləmir. O, iki ildən sonra əhdə vəfa, otardığı donuzlara qarşı Xumarı da istəməyir. O, havayı çalışır. O, öz məsləki və əqidəsi üçün çalışır və kim bilir böyləliklə nə qədər adamı qandırmış, nə qədər adamın fikrini yerindən oyatmış, həqiqəti düşünməyə, heç olmazsa, düşünməyə sövq etmişdir. Bu hər halda cəmiyyətə bir faydadır. Fəqət Sənan bağlandığı 2 il şu donuz damından cəmiyyətə nə verə bilərdi? Olsa-olsa 3, ya 4 donuz. Çünki o, xalqı düşünməyir. Xalqın ruhunu anlamırdı. Onun sadəliyini, avamlığını donuzluq sanır. Halbuki yanqusu yağırkən qoca bir qarının savab olsun deyə, şələsindən ocağa 2 çırpı atmasını görüncə bir sevinc, böyük bir məmnuniyyət, bir sövq ilə deyir:

– “Svyataya prostata”. İştə bu adam xalqı anlamış, onu anlamaya çalışmışdır. Fəqət Sənan xalqı heç düşünməmiş, ancaq özünü, öz ehtiraslarını düşünmüşdür. Minlər ilə insanlar onun ziyarətinə gəlmişkən, ondan nicat yolu gözləyirkən o utanmadan deyir: “Sərsərilər, zavallı şaşqınlar, gediniz, haydı, haydı, ağızınlar!”

AZƏRBAYCAN TÜRK ƏDƏBİYYATININ SON VƏZİYYƏTİ

I

Dünən hər bir şeyimiz vardır, deyə düşünülürkən bu gün hər bir şeyimizin natamam olduğunu qeyd etmək nə qədər acı olsa da, hər halda, bir həqiqətdir.

Son illərin yenilikləri bütün əski gedişi cıdırından çıxardığı kimi, xüsusilə, əski ədəbiyyatı da büsbütün təmələndən sarsıtdı.

Bu vaxtadək yazıçılarımızın fikir və mövzunu təşkil edən cəhəllət, maarifsizlik, qumarbazlıq, qatillik və sairə ilə mübarizə və ümumən, bu kimi mövzular olduqca yersiz, vaxtsız və bayağı bir hala gəldi, artıq elə yazıların fikirləri çox irəliləmiş mühit üçün mənasız və gülünc görünür.

Digər tərəfdən əski şeir üsulları və şəkilləri, daha doğrusu bir qəzəl ya bir qəsidənin sözləri dalqabaq yerləşdirilməklə təkrari, deyil ki, yalnız oxucuları, bəlkə şairlərin özlərini belə usandırmış oldu. Çünki bu əsərlər bir şairin, ya bir ədibin bilavasitə, həyatdan aldığı təsiratın bilaxtiyar yaratdığı əsərlər olmayıb, ancaq keçmişlərin həyatı tədqiq ilə yazdıqlarının həyatdan aldıkları və qeyd etdikləri təbii təəssüratın birer süni və çox vaxt çox kobud təqlidi olurdu ki, bu əsərlər də kopyadan kopyaya olduqları üçün, hər halda, əslindən zəif olurlardı.

Həyatımızın ölgün və durğun dövrlərində bu kimi yapma, cansız və duyğusuz əsərlər, bəlkə də bir çoxlarını əyləndirə bilərdi. Fəqət indi artıq bütün fikirlərin az-çox yüksəldiyi, duyğuların incəldiyi bir dövrdə belə əsərlərin kimsəyə zövq aldırmaqcağı təbiidir.

Xüsusilə, son zamanlarda Türkiyə ədəbiyyatının az-çox yeni bir şəkil ilə mühitimizə soxulması boyamı daha da qatılaşdırmış oldu.

Əski ədəbiyyatın əsaslarına Hadi və Sabir tərəfindən endirilmiş baltalar da, öz ağırlığını duyduurmaya bilməzdi. Hər tərəfdən qəzəl və qəsidələrə sərzənişlər yağdırılmağa başladı.

Bunun üzərinə əsərlərinin kimsə tərəfindən təqdir edilmədiyini gören yazıçılar, ədiblər, şairlər ya yeni həyata uyğun, canlı və yüksək əsərlər yaratmalı, ya da istər-istəməz susmalı idilər. Başqa bir yol yox idi. Məəttəəssüfanə, bunlar ikinci yolu təqib edib susdular.

Beləliklə, ədəbiyyatımızın əski telləri qırıldı. Yeni tellər, yeni pərdələr isə hənuz tərənnümə başlamadılar. Bunun da səbəbi gediləcək yolların bəlli olmamasıdır.

Gənclik özünü Şərq klassizmi ilə Qərb realizmi arasında görünəcəyə kimi birdən-birə şaşırırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatı Qərb ədəbiyyatının noyeklassizmindən sonra keçirdiyi dövrləri, məktəbləri təkrarını edəcək, yoxsa hamısını bir tərəfə buraxıb birdən-birə realizmə keçəcəkdir? Bunun üzərinə ortaya bir məktəb məsələsi atıldı. Azərbaycan türk ədəbiyyatı hansı bir məktəbi təqib edəcəkdir?

II

Keçən sayda Azərbaycan türk ədəbiyyatının bu son günlərində araya bir məktəb məsələsi atıldığı və ədəbiyyatımızın hansı məktəbi təqib edəcəyi ətrafında bir çox fikirlər söyləndiyini qeyd etmişdik.

Bir çoxları inandırmaq istəyirlər ki, müəyyən ədəbi dövrlərin məktəblərinin hər bir millət içində müntəzimən təkərrürü sarsılmaz, təbii və tarixi bir qanundur. Qərb ədəbiyyatı realizm məktəbinə varınca klassizm, noyeklassizm, romantizm və ilaxir dövrlər keçirdiyi və bu dövrləri bütün ayrı-ayrı xalqlardan təkrar etdiyi kimi bizdə də eynilə təkərrür etməsi qaçılmaz bir şeydir.

Ədəbiyyatımız, hal-hazırda yeni klassizm dövrünü bitirmiş, daha doğrusu bitirmək üzrədir. Ona görə də biz sıra etibarilə nə qədər irəli getmək istərsək, ya gedəcək olursaq, yenə heç olmasa, romantizm dövrünü keçirməliyik. Fəqət burada bir şey unudulur ki, o da indiki mədəniyyətin vücuda gətirdiyi asanlıqdır.

Keçmişdə bir məktəbin bir ölkədə məhv olduğu sırada başqa bir ölkədə yenidən başlaması, aradakı münasibətin çətinliyindən bir ölkədəki ədəbiyyatdan o biri ölkənin xəbəri olmamasından irəli gəlirdi. Halbuki, bu gün o çətinlik yox. Bu gün Romada çıxan bir əsəri yarın Gəncədə oxumaq və onun açdığı yenilikləri mənimsəmək mümkündür. Zətən Şekspirin heçdən bir ingilis ədəbiyyatı yaratdığı, həm də bu ədəbiyyat İstanbul fəthindən sonra Yunan ədəbiyyatının dəniz yolu açılınca bilavasitə İngiltərəyə nəqli təriqilə olduğu bəllidir. Digər tərəfdən həmişə hər yerdə ədəbiyyat mühit və həyat ilə bərabər yaşamış, mühitin fikir və fəlsəfəsi tərz-i təfəkkür və təyşi ədəbiyyata

təsirsiz olmamışdır. Bu gün biz yunan klassik ədəbiyyatını götürüb o zamankı Yunanıstan həyatı ilə qiyas etmiş olursaq, mühitinin dini, ictimai və siyasi fikirlərini əks etdirdiyini görmüş oluruq. O zaman yunanlar özlərini əski mövhüm qəhrəmanlara oxşatmağa çalışır, allahlar şərəfinə bir çox əsatir və əfsanələr yaradır və ümumən, əsatir və əfsanəvi bir həyat sürürlərdi ki, bu da Yunan klassik ədəbiyyatında tamamilə təzahür etmişdir.

Fransa, İngiltərə ədəbiyyatına da baxmış olursaq, hər zamanda öz mühitinin ruhunu, həyatını təsvir etmiş olduğunu görürük. Fransa ədəbiyyatının bədənəpərvazlığı əfsanəvi dövrləri vaxtının parlıtlar sevən salon cəmiyyətinin təzi-təfəkkür və təyişindən heç də ayrılmayı. Eynilə protestantlıq ilə katolizmin çalışması və bir çox yeni kəşfiyyatlar dövrünə təsadüf edən Şekspir ədəbiyyatı da yenə öz mühitinin ictimai-siyasi, dini və ilaxir həyatın təsviridir ki, burada mühiti düşündürən və maraqlandıran bir çox məsələlərdə özünə cavab bulunmuş olur. Başqa dürlü olmaz idi də. Ədəbiyyat cəmiyyətin bir güzgüsü kimi tələqqi edilirsə, onun bütün maddi və mənəvi həyatını doğrudan-doğruya təsvir etməlidir.

Beləliklə, hər bir ölkənin ədəbiyyatı hər bir vaxt öz mühitinin bir güzgüsü olmuşkən, onun bütün maddi və mənəvi həyatını əks etdirmişkən, yalnız bizim ədəbiyyatımız başqa bir cərəyanla getmiş, öz mühitinin güzgüsü olmamışdır. Fəqət bu, yenə də mühitimiz ədəbiyyatımıza büsbütün təsir edəməmişdir demək deyildir.

Adətən, bir cəmiyyət nə qədər qüvvətli, mənəviyyat və məhdudiyətcə nə qədər zəncin və yüksək olursa, onun yaratdığı ədəbiyyat da o nisbətdə zəngin və qüvvətli olur. Tərsinə olaraq, bir dövrün ədəbiyyatı nə qədər zəngin, qüvvətli və yaxud sönük və ölgün olursa, cəmiyyətin də eyni nisbətdə yüksək və ya sönük olduğu kəsdirilə bilər. Bunun üzərinə biz Azərbaycanın siyasi və ictimai tarixi ilə ədəbiyyat tarixini tutuşduracaq olursaq, bir-birinə çox uyğun və mütənasib yollar ilə getdiyini görmüş oluruq. Ərəblik, farslıq hökmranlığına dözmüş Şirvanşahlar və xanlıqlar dövrü görmüş Azərbaycanın siyasi tarixi bir çox parlaq və sönük yarpaqlara malik olduğu kimi yaxın əsrlərdə ən parlaq dövrünü təşkil edən Şirvanşahlar zamanında belə bütün mühiti fars mədəniyyətinin təsiri altında bulunmuşdur. Xüsusilə, Şirvanşahlar İran sarayı tərəfindən təyin edilir, İrana xərac verir və bütün saray İran sarayını təqlid ilə ona oxşar həyat sürürdü. Fars lisanı və ümumən,

mədəniyyəti də hökmüran bir mövqe tuturdu. İştə belə cılpaq bir mühitin də səmərəsi olmaq üzrə xaqanilər, nizamilər meydana çıxdılar ki, hər ikisinin sonsuz ədəbi bir iqtidara malik olduğuna, fars ədəbiyyatının içində belə hakim bir mövqe tutduqlarına baxmayaraq, yenə həyat ümumiyyəsilə fars ədəbiyyatı, lisanı və ümumən, mədəniyyətinin təsiri altında bulunmuş, əsərlərini də farsca yazmışlardır. Azərbaycandakı bu dövrün istər siyasi, istərsə, ədəbiyyat tarixi o qədər maraqlı, eyni zamanda o qədər çalpaşıqdır ki, bunu ətraflıca təhlil etmək bir neçə cümlənin işi deyildir.

Sonralar əsil mərkəzdə İran mədəniyyəti sustlaşır, zəifləşirkən belə Azərbaycanda da mədəni hakimiyyət ilə bərabər siyasi hakimiyyətin də sustalmasına baxmayaraq, mühit yenə əski İran mədəni həyatını təqlidə davam etdiyi kimi, ədəbiyyat da artıq əski İran klassik ədəbiyyatının kor–koranə bir təqlidçisi olur və həmin vəziyyəti öz sönüklüyü ilə, durğunluğu ilə əks etdirir. Beləliklə, həyat İran həyatının təqlidi olduğu kimi, ədəbiyyat da büsbütün İran əski ədəbiyyatının təqlidi olur.

Yalnız burada bir cəhət vardır ki, o da son vaxtlardakı ədəbiyyat Azərbaycandakı təqlidi həyatın təqlidlərini təqlid əvəzinə, onun əsl təqlidini bir orijinal kimi təsvir əvəzinə, tərsinə olaraq, İran ədəbiyyatının İran həyatını əks edən ədəbiyyatı təqlid etmiş və beləliklə də ümumi ədəbiyyat cərəyanında bir yapmaliq üz göstərmişdir.

Getdikcə Azərbaycanda İranın mədəni hakimiyyəti sustaldıqca siyasi hakimiyyəti də sustalır, siyasi hakimiyyət süqut edib Azərbaycanda İrandan ayrılmaq cərəyanı artdıqca mədəni təsir də xəfifləşib, ədəbiyyatın da türkcələşməsi cərəyanı qüvvətlənir.

Nadir şah və Ağaməmməd şahın əsgəri qüvvələri artıq Azərbaycanı büsbütün təslim etdirəmədiyi kimi fars mədəniyyətinin və xüsusilə ədəbiyyatının yapma parlaqlığı da Azərbaycan ədəbiyyatını büsbütün təslim etdirəmir və bu dövrün nəticəsi olaraq Vaqif və başqa bu kimi şairlər yetişirlər.

Getdikcə İranın mənəvi təsiri artır ki, bu təsir xəfif bir şəkildə olsa da, hər halda son vaxtlaradək davam edərək gəlmişdir.

Məqsədimiz ədəbiyyatımızın son vəziyyəti olduğundan yuxarıdakı cəhətlərdə təfəssilatla vurulmayıb, ümumiyyət etibarilə, götürürsək, son zamanlar Azərbaycan türk ədəbiyyatı başlıca olaraq üç təsirin sıxıntısı altında olmuşdur.

III

Keçən saylarda biz son Azərbaycan türk ədəbiyyatının başlıca olaraq üç təsirin sıxıntısı altında bulunduğunu göstərmişdik.

Bunlardan birincisi, dediyimiz kimi, farsca yazılmış ədəbiyyat olmuşdur ki, bütün Qərb üçün Yunan və Roma klassizmi ilk mənbə olduğu kimi, Azərbaycan türk ədəbiyyatı üçün də farsca yazılmış ədəbiyyat bir təqlid mənbəi olmuşdur. Biz “fars ədəbiyyatı” deyil, farsca yazılmış ədəbiyyatı deyirik.

Çünki bu gün fars dilində gördüyümüz ədəbiyyat ayrıca farsların deyildir. Onun sarsılmaz bir sütununu Cəlaləddin Rumi kimi böyük türk şair və filosoflarının farsca yazdığı “məsnəvi”lər təşkil etdiyi kimi, eynilə ümumi İran mədəniyyəti mühitində olaraq farsca yazmış olsalar da, fəqət əsərləri deyil ki, fars ədəbiyyatına təqlid etməmiş, bəlkə bütün orijinal olub ən qüvvətli fars yazıçılarının ən qüvvətli əsərlərlə rəqabət edə biləcək və bəlkə də bir çoxlarına üstün gələ biləcək, hətta bir çoxları üçün tərsinə olaraq, təqlid mənbəi edəcək və etmiş olan Nizami, Xaqani kimi Azərbaycan türk ədəbləri də vardır ki, bunları unutmmaq olmaz. Bu gün bir Azərbaycan türk şairinin farsca yazdığı: “Han ey, dili-brətbin, öz didə nəzər kon, han, eyvani-mədainra ayineyi-ibrət dan” kimi əsərlərinə ən qüvvətli fars şairlərinin nə qədər çalışsalar da, bu vaxtadək nəzirə belə yazmadıqları göz önündədir.

Fəqət, ümumiyyətlə, fars ədəbiyyatında türk ünsürlərini və onların əhəmiyyətlərini araşdırıb bulmaq və göstərmək mövzumuza daxil olduğundan bu cəhətlə hər halda ədəbiyyat tarixçilərimiz tərəfindən aydınlaşdırılacağını ümid ilə keçirik.

Hər halda ədəbiyyatın beynəlxalq yürüşü cəhətcə əksərən ümumi bir mənbədən və çox vaxt Hindistandan əsas alıb da, Qərbə və Şərqə doğru Bizans və İran vasitəsilə yayılan səyyar mövzular əski Yunan və sonra da Roma ədəbiyyatında başqa bir şəkllə salınıb, Qərb ədəbiyyatı üçün bir mənbə olduğu kimi, İran-fars ədəbiyyatında da tam başqa bir şəkllə salınıb, tam başqa şəkildə götürülmüş və bu da ötədən bəri Azərbaycan türk ədəbiyyatı üçün bir təqlid mərkəzi olmuşdur. Bu mühit içində Nizaminin yaratdığı romanlar və bir neçə bu kimi əsərlərdən başqa adətən bir-birini təkrar edən və nəhayət, xüsusilə, Füzulidən sonra çox bayağı mədhiyyələr, bu kimi yazılardan

başqa bir şey yaradılmamış və son günədək bu qəzəllər, qəsidələr bir-birini təkrar ilə getdikcə zəifləşərək davam etmişlərdir.

Onu da unutmamalıdır ki, bu ədəbiyyat əksərən cəmiyyətin yüksək və ziyalı təbəqəsinə aid olub, xalq ilə qətiyyəən əlaqəsi olmamışdır. Bu ədəbiyyat ilə yan-yanaşı olaraq o, yəni adi xalq özü üçün ayrı bir ədəbiyyat yaratmış və öz ruhundan doğmuş, onun ruhunu və mənəviyyatını təsvir edən, ruhunu, zövqünü oxşayan bu doğma yavrusunu can kimi qucub onunla yaşamışdır. Sarayları mədh edən, qaş-gözləri tərif edən bu yapma, cansız, duyğusuz, qeyri-təbii ədəbiyyat onun 4 telli sazına uymamış, o öz yaratdığı kərəmlərilə, qərblərilə, tapdıqları ilə gün keçirmiş, onların kədərlərinə ağlayaraq, qələbələrini sevinərək, son zamanlaradək gəlmişdir. İnsafən, etiraf edilirsə, Azərbaycan türk ədəbiyyatının ən parlaq səhifəsini bu adi xalqın bir sövq-təbii ilə yaratdığı bu adi xalq ədəbiyyatı təşkil edir.

Azərbaycan türk ədəbiyyatına digər bir təsir icra edən də rus ədəbiyyatıdır. Bu məsələyə keçmədən orasını qeyd etməliyik ki, Azərbaycan türk ədəbiyyatı əsasən 3 deyil, 2 təsir altında olmuşdur. Bunlardan biri, xüsusilə, müxtəsər söylədiyimiz İran və ümumən, Şərq ədəbiyyatı, digəri isə 19-cu əsrin ortalarından özünü hiss etdirməyə başlamış Qərb ədəbiyyatıdır. Həmin Qərb ədəbiyyatı Azərbaycana iki yol ilə təsir etmiş ki, bunlardan biri Rusiya, 2-cisi isə Türkiyədir. Ədəbiyyat vaxtilə bir mənbədən çıxıb. Qərbdə bir, Şərqdə isə başqa bir şəkllə necə düşmüşsə, eynilə Qərb ədəbiyyatı da Rusiyada bir şəkildə, Türkiyədə başqa bir şəkildə alınmış və həmin ədəbiyyatın bu iki dairədə bağışladığı təsir də başqa-başqa olmuşdur. Ruslar bu ədəbiyyatı alıb ona əsaslanaraq, rus həyatında qüvvətli bir ədəbiyyat yaratmış və hətta orijinalar ilə rəqabət edə biləcək, bəlkə də ara-sıra orijinalarından daha qüvvətli orijinalar yarada bilməmiş və sonra da qəti bir mənlilik alıb, Qərb ilə umuz-umuza yürüyə bilməmişlərdir. Türklər isə Avropaya daha yaxın, daha əlaqədə olduqlarına baxmayaraq, çox zaman, hətta irəli gedirlərsə, demək olar ki, son zamanlaradək belə, məəttəəssüfanə, buna müvəffəq olmamış, ədəbiyyatları da Şərq ilə Qərbin mütəqabil təsirləri altında qalıb başqa bir hal almışdır. Beləliklə, Qərb ədəbiyyatı Rusiyada başqa, Türkiyədə isə başqa bir şəkllə taxınıb, biri əvvəl, biri də sonra Azərbaycana təsir icra etdikləri üçün və təsirləri də başqa-başqa olduğu üçün bunları ayrı-ayrı mənbələr kimi götürür və təsir mənbəini 2 deyil, 3 nöqtədən qeyd edirik. Beləliklə, rus ədə-

biyyatının təsirinə gəlincə, Azərbaycanda Rusiya çarlığının siyasi hakimiyyəti yerləşincə onu mütəaqib Rusiya ədəbiyyatı da Azərbaycanda hiss edilməyə və az-çox qüvvətli varlığı və bir dürlü yeni şəkildə hökmranlıq mövqei tutmaya başlayır. Rusiya çarlığının siyasi təsiri öz mühitində bir taqım ziyalılar qrupu yetişdirir ki, bunları əski dərəcəlik ədəbiyyatı əyləndirmədiyi kimi, xalqla da çox az təmasda bulduqlarından, daha doğrusu mənə bir dürlü başqalaşmış xalqa yüksəkdən baxdıqları və get-gedə onu büsbütün anlamamağa başladıkları üçün onun yaratdığı xalq ədəbiyyatına da qiymət vermir, ondan zövq almırlar.

Bunlar artıq yetişdikləri mühitə uyğun bir ədəbiyyat arayırlar ki, bu da olsa-olsa rus ədəbiyyatı ola bilərdi. Get-gedə bu dairə artdıqca rus ədəbiyyatının da nüfuz dairəsi genişlənir və bu yeni ehtiyac üzərinə yeni şəkildə bir türk ədəbiyyatı meydana çıxır.

Onu da qeyd etməlidir ki, bu mühit bəzən xalqı çox gözəl tanıyan və onun həyatına yaxşı bələd olan yazıçılar da yetişdirir ki, belələrinə də başlıcası olmaq üzrə Mirzə Fətəli Axundzadə göstərilmişdir.

Fəqət Mirzə Fətəli nə qədər rus ədəbiyyatı və mühiti təsirində olsa da, bununla bərabər yenə öz mənliliyini itirməmiş və öz ədəbi istedadının qüvvətilə təqlidçi olmaqdan daha artıq bir yaradıcılığı üçün ancaq ümumi və əsas bir şəkil almış və həmin əsasda böyük bir sənətkar məharətilə öz həyatımızdan yaratdığı əsərləri üçün istifadə etmişdir. Ona görə də bizim, xüsusilə, teatr ədəbiyyatımızın yaranmasına ilk addımı atan o olduğuna və bu cəhətcə bizdə ilk yazıçı olduğuna baxmayaraq, yazılarında orijinal bir yazıçı olmaq üzrə qüvvətli ədəbi bir varlıq ərz etmişdir. Əsərləri az-çox uzaq bir keçmişin məhsulu olduğuna, fikir və fəlsəfə etibarilə indiki zaman üçün əhəmiyyətini qeyb etdiyinə baxmayaraq, bir çox yazıları bu gün belə öz dərin psixoloji və bədii əhəmiyyətlərini saxlamışlardır. Onun bir çox mövzuları bu gün belə öz bəkarətini saxlamış, bir çox tipləri də xalqımızın çox gözəl bildiyi və tanıdığı tiplərdir. Qəribədir ki, Mirzə Fətəli nisbətən uzaq keçmişdə yazdığına və başladığı üsulda ilk yazıçı olduğuna baxmayaraq, bir çox əsərlərində mahir və qəti bir realist olmuş və bu cəhətcə o zamanın rus ədəbiyyatında deyil ki, təqlidçi olmamış, deyil ki, umuzumuza getmiş, hətta qısa irəliləmək təlaşına da göstərmişdir. Bunlar hamısı Mirzə Fətəlinin nə qədər böyük ədəbi dühayə malik olduğunu çox açıq göstərir zənnindəyik. Yalnız burası vardır ki, Mirzə Fətəli öz əsərlərində zamanının iqtiza etməsi və ya vəzifəsinin tələb etməsi üzərin-

dəmi, hər halda çarizmin mənfəətini gözləmiş və yazılarının çoxunda çar hakimiyyətinin güclənməsinə, möhkəmlənməsinə, əhalinin çar qanunlarından çıxmasını çalışmışdır. Bunu əhalininmi, ya çarizminmi mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən yapması da başqa bir mübahisədir ki, hələlik biz bunu bir tərəfə buraxırıq. Mirzə Fətəli üzərində bu qədər durduğumuz, ondan sonrakı aşağıda adlarını göstərəcəyimiz bir qrup yazıçılarımızın onun təsiri altında bulunduğu və ona təqlid etdiyi üçündür. Bitmədi.

QƏZETİMİZİN ƏDƏBİYYAT DƏRNƏYİNDƏ

Cümə günü qəzetimizin ədəbiyyat dərnəyində, yoldaş Məmməd Səid Ordubadi “Şirvanşahlar dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatı” xüsusunda məruzədə bulundu.

Məruzəçi ilk əvvəl həmin dövrdə türk şairləri tərəfindən farsca yazılmış ədəbiyyatı qeyd ilə məruzəsini farsca birinci şeir yazan və fars şerinin atası olan Rudəkiddən başlayır. Bu xüsusda ətraflı məlumat verdikdən və onun ilə Nizami arasındakı şairləri saydıqdan sonra farsca yazılmış ədəbiyyatın sarsılmaz bir sütununu təşkil edən Şeyx Nizami həyatı, ədəbi fəaliyyəti və ədəbiyyatının mahiyyəti ətrafında geniş məlumat verir.

Məruzə çox geniş və mühüm olub, araya bir çox mübahisəli məsələlər atdığından iclas salonunu dolduran işçilər maarif və ədəbiyyat xadimləri və həvəskarları, məruzənin Xaqani, Fələki və s. xüsusundakı qismini gələn iclasa saxlayıb, Nizami ətrafında müzakirə açılması qərara alındı.

Müzakirə vaxtı yoldaş Seyid Hüseyn Sadıq tərəfindən Şirvanşahlar dövrünün tarixi vəziyyəti və Zeynəli tərəfindən həmin dövrün ictimai quruluşu xüsusunda müxtəsər məlumat verilir.

Müzakirə vaxtı Salman Mümtaz, Sultan Məcid Qənizadə, Rəsulbəy Tahirov, Qafur Əfəndizadə, Xəlil İbrahim, Əliabbas Müznib və s. çıxışda bulundular. Bunun üzərinə Salman Mümtaz, Rudəkinin məruzəçi tərəfindən göstəriləni kimi türk deyil, fars, Nizaminin atasının isə (qum)lu deyil, gəncəli olduğunu iddia edir. Məruzəçi isə ona müxalif olaraq, Rudəkinin Buxara civarında Rudək adlı kənddə doğulduğunu

və binaən-ileh Türküstanda çıxmış bir şair Nizami, Xaqani və s. türk şairləri kimi yalnız farsca yazdığından, fars demək üçün heç bir əsas olmadığını və onların farslığı xüsusunda sənəd və material yoxluğunu, Nizaminin isə türk olmaqla bərabər hər halda atasının (qum)lu olduğunu göstərir. Hər iki fikir ədəbiyyat xadimlərindən tərəfdarlar bulur, və iki cərəyan arasında olduqca sürəkli, ciddi və qızgın mübahisələr gedir, nəticədə əsrlərdən bəri bir çox ədəbi mübahisə və keşməkeşlərə səbəb olan bu məsələ xüsusunda hər iki tərəfin hazırlaşmış gələcük cümə mövcud sənəd və materiallarını gətirmələri və bu xüsusda, ayrıca ədəbi mübahisə aparılıb, bu məsələnin qəti surətdə aydınlaşdırılması qərara alındı.

Bundan başqa, iclas tərəfindən çıxarılmış qərarla “Kommunist” qəzetinin ədəbiyyat dərəcəsi tərəfindən, Nizami, Xaqani və s. bu kimi farsca yazmış türk ədib-şairləri və onların ayrı-ayrı əsərləri xüsusunda ayrıca məruzələr düzəldilməsi və məruzələrdən sonra materialların nəşr edilməsinə çalışması və Nizaminin sökülmüş, dağılmış və bilinməz bir halda qalan məqbərəsinin Nizamiyə layiq bir vəziyyətdə tikilməsi üçün lazımı yerlərə müraciət edilməsi tapşırılır.

Beləliklə, ədəbiyyat tariximizin ən böyük və mübahisəli bir cəhətini təşkil edən Nizami və Rudəki məsələsi üzərində bu cümə qəti ədəbi “çarpişmalar” olacaqdır. Bu cəhətcə maraqlanan bütün ədəbiyyat xadimləri bu məsələdə bütün mövcud materiallarını iclasda göstərməsi, çıxışda bulunması və məsələnin mümkün qədər geniş və ətraflı bir surətdə aydınlaşdırılması ümid və arzu edilir.

“İBLİS”İN SON QURULUŞU

Bu cümə günü Dövlət Türk Teatrında 2-ci dəfə olaraq “İblis” pyesi oynandı.

Bu yeni quruluş xüsusunda Xəlil İbrahim yoldaşın “Kommunist”dəki yazısına əlavə olmaq üzrə bir neçə məsələni qeyd etmək istərəm:

Əsərin başlıca fikir və hərəkət məhvərini təşkil edən və yeni quruluşda ehtimal ki, Şərq miniatürlərinə təqlidlə təsvir edilmiş İblis, bizcə bir o qədər də mükəmməl çıxmamışdır. Biz onun “Əlqəmə” ya “Deyləmə”* olması üzərində danışmayacağıq.

* Ərəb qəbilələri

Bizcə, iblisin yerinə bir “div” yaratmanın əslində mənası yoxdur. Çünki şərqilərin təsəvvür etdiyi “div” “İblis”dəki İblis kimi deyil.

Bu “div” nə isə insan ilə yüksək qüvvələr arasında orta bir yer tutur və hər şeydən əvvəl böyük maddi və cismani qüvvətə malik, biçimsiz, kobud bir heybətdir. Nə qədər güclü olsa da, hər halda onu güclü, bacarıqlı bir insan məğlub edə bilər. Ona görədir ki, hər bir “Məlikməmməd” addımbaşı bir “div” məğlub edir. Mənəvi cəhətinə gəlincə, bunlar çox vaxt idraksız, şüursuz bir halda təsəvvür edilir.

Bunlar tənbel, ölgün, yatdığı yerlərindən bəzən əsrlərcə qalxmaz, ətraflarından bir o qədər də xəbərləri olmaz bir şeydirlər ki, insan kimi yaşayış mübarizəsi aparır.

Halbuki, “İblis”in İblisi heç də belə deyildir. Bu alıcı, çevik, qurnaz, bir dəqiqə rahat durmaz, bütün dünyanı dolaşır, basılmaz, yenilməz bir qüdrəti-külliyə, “bütün dünyanı” həm yapar, həm də yıxar qüdrəti var məfhumdur ki, “Dünyada əgər varsa rəqibi, o da Allahdır”.

O hər bir şeyi, keçmiş – gələcəyi, olmuş – olacağı bilir, hər bir cinayətdə iştirak edir, cismani bir vücutdan daha artıq mənəvi bir qüvvətdir. İblisin məqsəd və kimliyini, əsərə toxunmaq istəmədiyimiz üçün, göstərmirik.

Belə bir qüvvəni səhnədə elə tənbel gedişlər, danışıqlar, ölgün hərəkətlər ilə təsvir etmək heç də doğru deyildir. Xüsusilə, atəş olan və doğrudan da düşdüyü yeri yandıran, qanları qaynadan, fikirləri oynadan, hissələri, duyğuları qızdıran bir od ikən onu soyuducu, dondurucu və əsasən buz və soyuqluq təsviri üçün işlədilən mavi bir boyada göstərmək yerli bir şey deyildir.

Ruhlarda bir coşqunluq, bir oynaqlıq törətmək üçün mənzərələr bir ısıq, məsələ (qırmızı) boyalar ilə, soyuq və soyuducu bir mühit və təsirət yaratmaq üçün isə, soyuq boyalar işlədilir ki, mavi boya da bu qəbildəndir.

Hər halda şəkil, məna və məzmun ilə uyşdurulmalıdır. Digər tərəfdən müharibə meydanlarında çalışan zabidləri gəlin kimi bəzəndirmənin, qazmalarda və İstanbul salonlarında eyni paltarada çıxarmanın nə qədər doğru olub-olmadığını düşünmək istəyənlər asanlıqla kəsdirə bilərlər. Xavərin paltarına gəlincə, şəhərdən uzaq, meşələrdə, ormanlarda yaşayan sadə bir qız İstanbul, daha doğrusu Paris salonlarında geyilə biləcək 25-ci il modası ilə tikilmiş bahalı, alafranka əlbəsə və ehtimal ki, “Baksayuz”dan alınmış şıq “lak” çəkmələr – əldə də bir

səhəng, ormanlar, tarlalar, dekolte, lak, səhəng... Doğrudan da, adamın gülməyi gəlir. Buna qarşı İstanbulda İbn Yəminin ali salonundakı xor, paltarlarına görə, yenicə göydən gətirilmiş bir kütləni xatırladır.

Əsil rəqqasələrin paltarı isə burasını bir dürlü anlaya bilmədik, bürüncək tuman (darbalaq), döşlük, nə isə bu paltar Şərq tarixinin hansı dövrünə aid olursa-olsun, 1918-ci ilin balet paltarı kimi təbii deyildir.

Səhnə quruluşunda da bir anlaşılmazlıq var idi. Xüsusilə, 1-3-cü pərdənin görünüşü büsbütün yanlış idi. Burası orman bətirində yol üzərində, insanlardan uzaq yaşayan bir ixtiyarın qülbəsini, daxmasını təsvir etməli ikən, səhnədə orman və koma əvəzinə top atəşinə dayanmaq üçün tikilmiş kimi qalın divarlı bir qala, bir bürc görünür. Yenilməz qalın divarlar şəhər qalıqlarını andırır; böyük darvazalar nə isə mükəmməl bir şaşqınlıq! Hər halda son teatrın başlıca əsaslarından birisi şəkil ilə məzmunun uyuşurluluğu olduğu üçün rejissor, xüsusilə, Şərqi daha yaxından tanıya biləcək olan türk qismi, bu cəhətlərə əhəmiyyət verməlidir.

V.A.UĞRYUMI

Dünən, nisanın 23-də Türk Tənqid-Təbliğ Teatrının baş rejissoru Vladimir Aleksandroviç Uğryumi (Kasabov) vəfat etmişdir.

Uğryumi 1883-cü ildə Bakıda təvəllüd etmiş və Bakıda Birinci Gimnaziyanı bitirdikdən sonra, Odessada Novorusiya darülfünununun hüquq şöbəsini bitirmişdir. Hələ gimnaziyada oxuyarkən, səhnə ilə uğraşmağa, sonradan tələbə ikən Odessa teatrında çalışmağa başlamışdır.

Dünya müharibəsi zamanı səfərbərliyə düşüb, əskəri hissələrdə, Gəncə və Qroznı şəhərlərində tamaşalar vermişdir.

Bu aralıq teatr münəqqidi olmaq üzrə müxtəlif qəzetlərdə iştirak etmiş, 1919-cu ildə Bakıda “Mumus” teatrosunun müdiri və rejissoru olmuş, 21-ci ildə Türk qadınlar studiyasında, Dövlət Türk Teatrında və Çocuqlar sarayında çalışmış, eyni zamanda Rus Dövlət Dram Teatrı rejissoru olmuşdur. Nəhayət, bu sonsuz çalışmalardan yorğun ikən ağır bir halda xəstələnib müalicə üçün Moskvaya getmiş, burada da sakit qalmayıb M.Ğ.H.İ.Ş. “Ermitaj” teatrında çalışmışdır. Uğryumi (ləğimbiya) xəstəliyindən müalicə edilirkən Moskvada Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən incəsənətlər cəhətcə (akademik) adını al-

mışdır. Nəhayət, Uğryumi Bakıya qayıdıb 24 və 25-ci illərdə xəstəliyinə baxmayaraq, Türk Dövlət Tənqid-Təbliğ Teatrında baş rejissor olmaq üzrə çalışırdı.

Uğryumi Bakı tərəfindən dünya sənətinə verilmiş və yalnız Bakı deyil, bütün Şuralar İttifaqı səhnəsi üçün dəyərli, müqtədir bir sənətkar idi.

Uğryumi səhnədən həyat və məişətinin yaxşılaşması üçün deyil, bəlkə öz həyatından səhnənin tərəqqisi üçün istifadə edən, incəsənət və səhnə uğrunda bütün varlığı ilə çalışan, ən az buluna biləcək fədakar sənət sevicilərindən biri idi.

Olduqca geniş və mükəmməl bir bilik və məlumatdan başqa incə bir zövqə, böyük bir artist, sənətkar dühasına malik idi.

Bütün həyatını səhnəni öyrənməyə sərf etməklə nəticədə bütün varlığı ilə yeni bir səhnə yaratmağa çalışır və bu uğurda heç bir fədakarlıqdan çəkinmirdi.

Böyük bir talant öz inkişafının ən parlaq bir vaxtında, getdikcə parlamaq və yüksəlməkdə ikən amansız bir ölümün pəncəsində məhv oldu.

Gələcəyə bir çox yeniliklər vəd edən Uğryuminin ölümü, əlbəttə, bütün sənət seviciləri, xüsusilə səhnə üçün böyük və unudulmayacaq bir itkidir.

TÜRK TEATR MƏKTƏBİ

1

Məktəbin açılışı və onu doğuran səbəblər

Bu məktəb 2 il bundan əvvəl böyük bir şövq və həvəslə açıldı. Çünki belə bir məktəbin açılmasını həyat özü istəyirdi. Həyatımızın getdikcə irəliləyib genişlənməkdə olan başqa cəhətləri kimi səhnələr də artıq biliksiz, hazırlıqsız olaraq araya atılmış “cır” qüvvələr ilə keçinə bilməyəcəyini açıq-açığına sızırdı.

Həyatın gedişilə ayaq tutuşdurmayan bu “cır” qüvvələr səhnəmizdə bilmərrə qadın bulunmayaraq qadın rollarını erkəklər ifa edirdilər.

Nəhayət, bir erkəyin hər halda bir qadına az-çox bir yaxınlıqda təsvir etməyəcəyi görüləncə çarəsizlikdən əcnəbi qadınlarının yardımına müraciət edildi.

İndiki xorumuzda olduğu kimi, “sən” yerinə “man”lar, “necə” yerinə “nadjalar” səhnəni doldurdu. Belələri çoxalınca artıq türkcə daha yaxşı bilənlər seçilməyə başladı. Səhnəmizə bu əcnəbi qadın, başqalarında olduğu kimi, yaxşı bir sənətkar olduğuna görə deyil, yaxşı türkcə bildiyinə görə qəbul edilirdi. Ancaq çox zamanlar keçdikdən sonra bunların səhnəyə olan həvəsi və istedadları nəzərə alınmağa başladı. Fəqət bunlar da türk səhnəsinin ehtiyacını ödəmirlərdi.

Tam bu aralıq cəmiyyətimizdəki tərəqqi üzərinə yavaş-yavaş türk qızlarında da bir tərəddüdlə səhnəyə gəlmək istəyənləri görünməyə başladı. Səhnəmiz bunları biliklərinə baxmadan ancaq bir ağuş ilə qarşıladı.

Fəqət bu qüvvələrin səhnəmizdə oturaq bir yer tutmayacaqları bəlli bir şeydir.

Cəmiyyət, həyat irəlilədikcə, bədii zövqlər incəldikcə səhnəyə qarşı qoyulan artırılmış tələbatı təmin üçün istər-istəməz çarələr, yollar aramalı idi. Çünki sənətkar olmayan, hazırlığı, biliyi olmayan bir aktrisaya yalnız türk olduğu üçün və türkcə ötəkilərdən bir az yaxşı danışdığı üçün bir gün, bir ay, bir il, nəhayət, 2-5 il maraqlı edilə bilər. Fəqət bu hal çox sürməz. Aktyorlardan sənət, istedad, bilik və bacarıq tələb ediləcəkdir.

Yalnız aktrisalarımız deyil, aktyorlarımızın da bir çoxu həmin “cır” qüvvələrdən ibarətdir.

Çünki bir vaxt bunlar da səhnəyə, daha doğrusu, keçənlərin dilinə deyərsək, bu “şeytan ocağına” yuxarıda dediyimiz “ucdantutma” əsas ilə toplaşdırılmışdır. İctimai həyatımızın müəyyən bir dövründə bir ovuc mütəşəbbüs maarifpərvərlər tərəfindən çox vaxt xeyriyyə və qismən də maarif məqsədi ilə başlanmış teatrçılığımız ilk günlərində aktyor belə tapa bilməyirdi. Çünki bizim teatrımız bugünkü Avropa teatrının keçirdiyi tarixi dövrləri keçirməmişdir.

Bugünkü Avropa teatri, demək olar ki, bütün ölkələrdə milli, adət-ənənə və əsatirin tarixi və təcridi məbədi ikən bizdəki teatrçılıq, xarici təsirin qüvvəti üzərində şəbehgərdanlığın təbii məntiqinin təkamülündən doğmamışdır.

Bizdə Yunanıstanda və Avropa (mister)lərini əvəz edən “şəbehgərdanlıq” dini əsaslardan doğub, başqa ölkələrdə olduğu kimi, təbii təkamül yolu ilə tam həyata yaxınlaşdığı sırada Avropa mədəniyyətinin mütərəqqi təsiri ilə təbii yolundan çıxarılmış, birdən-birə inqilabi bir yol ilə açıq meydandan elektrik qutusu içərisinə atılmışdır. Beləlik-

lə, meydan teatrından bugünkü “qutu” teatrınadək olan əsrlər yolunu teatrımız bir neçə ilə keçmişdir.

Ona görədir ki, bizdəki “şəbehgərdanlıq” savab vədilə topladığı aktyorlarını səhnəyə köçürmədi. Nəticə etibarlı ilə bu “şeytan ocağı” bir taqım maarifpərvər müəllimlər, xeyriyyəçi ziyalılar və bu kimilərin qüvvət və səylərinə istinad etmiş oldu.

Cəmiyyət təbəqələrindən biri aktyoru günahkar, sapqın bir şeytan, olsa-olsa bir oyunbaz kimi, o birisi isə bugünkü Avropa aristokrat təbəqəsinin gözlüyü arasından sadə bir “aktyor” kimi görürdü. Bu surətlə həvəskarlarımız dəxi o qədər sənət cəhətinə diqqət vermirlərdi.

Bizdə cəmiyyətin tərəqqisi, xüsusilə, mədəni həyatın gedişi tədrici tərəqqi yolu ilə deyil, müəyyən tarixi vəqələrin tikanları üzərinə inqilabi sıçrayış və atılımlarla yürüdüyündən dünən görünməmiş sanılan bir şey bu gün əski və yaramaz görünə bilər. Hər halda bizdə 1905-ci ildən əvvəlki cəmiyyət, 1905-dən sonrakı, 14-cü ildən əvvəlki cəmiyyət, ondan sonrakı son Rusiya inqilablarından əvvəlki cəmiyyət bugünkü cəmiyyət deyildir.

Bunun üzərinə dünənkı bir “cəhalət” əsəri bu gün üçün gülüncdür, dünən məktəblərimizdə oxumaq istədiyi üçün bir qız, hətta oğlan çocuğu belə tapılmayırkən, bu gün məktəblərdə yer yoxluğundan qızlarımız küçədə durub pəncərədən baxaraq, dərş oxuyurlar. Dünən qadınsızlıqdan məscidə oxşar teatrlarımız bu gün mükəmməl bir cəmiyyət, hər dürlü, hər biçimli, hər boyalı çiçəklərə malik bir çiçəklik mənzərəsi ərz edirlər.

Beləliklə, həyatı bu qədər dəyişdirən ictimai səviyyənin yüksəlməsi səhnəyə qarşı da münasibəti dəyişdirmiş, cəmiyyət irəlilədikcə bədii zövqlər, duyğular incəldikcə, səhnəyə qarşı duyulan artırılmış tələbatı, sənət tələbini təmin üçün ona mütəbiq də hazırlıqlı və irəliləmiş aktyorlar da lazım idi.

İştə teatrın əsil böhranı da buradan başlayırdı. 5 il bundan əvvəl səhnəni böyük bir müvəffəqiyyətlə dolaşan həvəskar bir müəllim, ya başqası bu gün sənətkar olmazsa, səhnədə duruş tutduramaz.

20 il bundan əvvəl buynuz taxınmaqla və səhnədə məftil üzərində uçmuş kimi, yellənən bir aktyor hər kəsi heyrətə sala bilirdisə, bu gün mütərəqqi bir cəmiyyətin bədii zövqlərindən doğan adi bir tənqid gülüşündən başqa bir şey ola bilməz. Məhz, buna görədir ki, ilk əvvəl müftə çalışan həvəskarlardan bir çoxu səhnəni buraxıb yerlərini ora-

dan ayrılmış bir az istedadlı adamlara və kənardan gələn qismən yenə də müftə, qismən də para və qismən bilkə də sənət üçün çalışan yeni həvəskarlarla verdilər. Beləliklə, bu gün səhnəmiz:

1) teatr tariximizin ələyindən keçmiş bir neçə nəfər biliyi az olsa da, hər halda təbii istedadı və bacarığı olan sənətkarlardan;

2) bir çox, yenə də əskidən qalmış, fəqət nə biliyi, nə də istedadı olmayan və mühihdən geri qaldığını düşünməyərək səhnədən çəkil-mək istəməyən bir təqım, “məccanı oynayıb, paralarını alanlar”dan;

3) yenidən gəlmiş və ucdantutma qəbul edilmiş gənclərdən ibarətdir.

Ümumiyyətlə, götürəcək olursaq, istedad və qiymətlərini inkar etmək istəmədiyimiz bir neçə nəfəri çıxınca, səhnəmizin qalan qüvvələrinin çoxusu istedadsız, sənəti yuxularında belə görməyən adamlardır. Heç olmazsa, bu istedadsızlıqlarına qarşı bir bilikləri, hazırlıqları, texnikaları olmuş olsaydı, yenə dərd yarı idi. Fəqət məəttəəssüfanə bu da yoxdur. Və bunu qanmaz yerdə çalışdıqları görünür. Bu ancaq dramada çalışacaq aktyor və aktrisalardır. Opera cəhətinə işlər daha bərbaddır. Səhnəmizdə də olub-olmadıqlarını bilmədiyimiz bir-iki nəfər nəzərə alınmazsa, bu günədək not oxuya biləcək bir aktrisa və aktyorumuz belə yoxdur. Rejissorluq xüsusunda danışmağa belə gəlməz.

Xülasə, vaxtı ilə sırf maarif məqsədi təqib edən bir ovuc maarifçilərin, könüllü və para güdməyən həvəskarların qüvvəsilə başlayan teatrımız, getdikcə təkamül etmiş, əski həvəskarları bir çox “cır” kустar qüvvələr dəyişmişdir. Bunların arasında 50 illik teatr tariximizin yetişdirdiyi və bəlkə də bütün dünyanın bədii qüvvələrinə meydan oxuya biləcək sevimli simalar, talantlar yox deyildir. Bunların haqqını biz inkar edəcək olursaq belə, səhnəmizi görənlər başqaları təsdiq edirlər. Fəqət bunlar azdır. Qalanların çoxu, istedadsız, bacarıqsız, hazırlıqsız, savadsız yoldaşlardır. Təbii ildırım sürəti ilə tərəqqi və təkamül edən bir cəmiyyətə qarşı səhnəmiz belə qüvvələr ilə irəliləməyəcəkdi. Səhnəmiz hər gün sonsuz inqilabi təkənlərlə irəli sıçrayan mütərəqqi cəmiyyətimiz ilə ayaq tutuşdurmayırdı. Buna qarşı səhnəmiz hər tərəfə çırpınır, yalvarıcı baxışları ilə bir nicat yolu arayır, bir sözlə, bu “cır” mühitin içərisində boğulur və sabah büsbütün boğulacağını hiss edirdi.

İştə hazırlıqlı aktyor və aktrisalara olan bu ehtiyac o qədər kəskin idi ki, həyat özü bir teatr məktəbi lüzumunu irəli sürdü. Belə bir məktəb də açıldı.

Əvvəlləri teatr məktəbindən ehtimal ki, böyük səhnə “dahiləri” gözlənilməli üçün yeni az-çox, ara-sıra məktəbə baxılırdı. Son zamanlar isə bu məktəbə qarşı münasibət büsbütün dəyişmişdir. Lazımınca gələn yox, baxan yox, soran yox, hətta məktəbin qapadılması təklifi belə eşidilməz bir şey olmadı.

Həyat teatr məktəbindən gələcək üçün bacarıqlı, bilikli və geniş xalq kütlələri və teatr şəbəkələri, üçün sadə sıra işçiləri bəkləyirkən onu açanlar həyata yeni başlamış məktəbdən səhnə “dahiləri” tələb edirlər. Fəqət məktəbdə təbii olaraq belə “dahilər” heç də görünməyirdi. Halbuki, akademik teatrımızda məktəbin gənc müdavimlərindən daha qüvvətli adamlar vardır. Beləliklə, madam ki, məktəb gözlənən nəticəni vermədi, o halda “qapamaq lazımdır”, – deyə təklif edənlər də oldu.

Çox ola bilər ki, bugünkü Türk teatr məktəbində səhnəmizin nadir yetişdirdiyi qüvvələr ilə rəqabət edə biləcək bir artist yoxdur və beləsi bəlkə də sabah işçi klublarının birindən çıxacaqdır. Fəqət burası məktəbə lüzum yoxdur, demək deyildir. Hər yeri, hər teatrı Bakı Türk Akademik Teatrı, hər aktyoru Şərifov, Əliyev, Anaplı və sairə arşını ilə ölçmək olmaz.

Bir aktyor öz istedadı ilə bədəninə hər dürlü hərəkətə uyşdura bilir, istədiyi tipi yarada bilir. Fəqət qalanları bunun üçün uzun-uzadıya bədənlərini hazırlamalı, teatrı bilməli, tipləri tip yaratmalı, səhnənin nə olduğunu öyrənməli, bütün incəliklərinə bələd olmalıdırlar. Bunu da təbii ancaq mükəmməl bir teatr məktəbi yarada bilər. Burası hələlik teatrımızın birinci qüvvələrində olmazsa, hər halda, ikinci qüvvələrini bilikli, hazırlıqlı aktyorları ilə təkmil edə bilər. Bundan başqa, Bakı səhnəsi yalnız akademik teatr ilə məhdud qalmaz: indiki halda haqlı olaraq, teatra geniş xalq kütlələrinin səviyyəsini yüksəldəcək, ruhunu, bütün mənəviyyatını qüvvətləndirəcək, bədii zövqünü, duyğularını incələyəcək tərbiyəçi bir dairə kimi baxıldığından xalqımızın ehtiyacını təmin edəcək qədər də teatrçılığın dürlü-dürlü axıntılarını təmsil edəcək səhnələrimiz olmalıdır. Bunun üçün də bir çox qüvvələrə ehtiyac vardır.

Halbuki, bugünkü teatrımızda vur-tut bir komplekt aktyorumuz vardır.

Bundan başqa, bütün dairələrdə, işçi klublarında dram dərnəkləri vardır. Bunlar daha da artırılmalıdır. Fəqət bu dərnəklərdə, bu klublarda kimlər rejissorluq və rəhbərlik edirlər? Hər halda biz ayrı-ayrı şəxsiyyətləri saymaq istəmirik. Yalnız burasını qeyd etməliyik ki, bunların çoxunda, hətta aktyorluğa belə yaramayan adamlar da rejissorluq, rəhbərlik edirlər.

Ona görə də bu dərnəklərin bütün heyətləri də deyilsə, heç olmazsa, hər klubda, hər dərnəkdə bir nəfər hazırlıqlı dram rəhbər, rejissor, bir-iki nəfər də hazırlıqlı aktyor olmalıdır. Artıq işçi dairələri və klublarındakı səhnələrimizi də səhnəyə oxşar bir hala salmalı, buralarda az-çox incə bir sənət göstərməyə çalışmalıdırlar. Çünki hər iki gündə bir, dəzgahını buraxıb şəhərə gəlməyən bir dartayçının, bir dəmirçinin, bir kəndlilin incə bir sənət göstərməyə, bədii zövq almağa başqalarından daha artıq ehtiyacı vardır. Burada yenə ümid teatr məktəbinədir. Ara-sıra gedə biləcək səyyar dəstələrdən də sabit olmadıqları üçün bir o qədər də müsbət bir nəticə gözlənilə bilməz, həm də bunların gedə biləcəyi məsafə Bakı dairəsindən uzaq ola bilməz.

Halbuki, bunların hamısından başqa orasını da unutmamalıdır ki, Azərbaycan yalnız Bakıdan ibarət deyildir. Azərbaycanda Zaqatala da, Kürdüstan da var, Göyçay, Gəncə və başqa qəxalar dəxi vardır. Biz hələ kəndlərimizi demirik ki, buralarda da artıq kəndlilərimizi məscid divarlarının dibindən, təkiyələrdən, çayxanalardan çəkib teatrlara sövq etmək lazımdır. Bunların hərəsinə yerli həvəskarlar vasitəsilə teatrlar qurmaq üçün heç olmazsa, birər hazırlıqlı adam göndərməlidir. Bunu da teatr məktəbi verə bilər. Burası gedərki qüvvələrə ümid bağlamaq-dansa, qəzalardan, kəndlərdən həvəskarlar cəlb edib hazırlayaraq, öz yerinə qaytara bilər.

Bu gün belə bir hazırlıq mənbəyi olmadığından xalqımız içərisində nə qədər böyük talantlar, vergili adamlar tanımadan, araya çıxarılmadan məhv olub gedirlər! Keçənlərdə məşhur musiqişünas Qliyer ilə küçədə bugünkü opera aktyorlarımızdan hansının səsi olub-olmadığı xüsusunda danışaraq gedirkən birdən-birə bu adam sözünü kəsib, mıxlanmış kimi dayandı. Eşitdiyi səsin haradan gəldiyini və oxuyanın kim olduğunu soruşdu.

Eşidilən Təzəpir minarəsindən “obaşdanlıq” minacatı idi.

Qliyer, nəhayət, bir qətiyyətlə söylədi ki, bu adam bu gün səhnəyə cəlb edilib öyrədilsə, sabah bütün dünya səhnələrini dolaşan bir

qüvvət kimi araya çıxa bilər. Çünki bu səs ahəngcə və məlahəti, xüsusilə, qüvvət və yüksəkliyi cəhətinə nadir görünə biləcək bir səsdür.

Öyrəndik ki, minacət verən 22-23 yaşlarında gənc bir adamdır ki, bu il də yenə Təzəpir minarəsində ara-sıra könüllü olaraq minacət deyir. Fəqət nə qədər belə qüvvələrimiz Qarabağda və başqa yerlərdə “minacət!” deyir! Onu-bunu yamsılayaraq, xalqı güldürür. Və bunları idarə və təhrik edəcək bir adam, öyrədəcək, hazırlayacaq bir yer olmadığından yüzlər ilə belə xanəndələr araba şahnişinində oxuyaraq, yüzlər ilə tragiklər könül təkiyələrində “Qasım” ya “Ələkbər” şəbihi olaraq, yüzlər ilə komiklərimiz çayxanalarda xalqı güldürərək, başqaları üçün görünməz, tanınmaz olaraq, məhv olub gedirlər.

Bunları da araya çıxara biləcək, böyük bir qüvvət kimi tərbiyə edə biləcək bir mənbə varsa, təbii, o da yenə hər şeydən əvvəl teatr məktəbidir.

3

Bugünkü teatrımızın ölüm-dirim məsələlərindən biri də rejissor məsələsidir. Rejissor olmaq üçün təbii bir qədər sənətkar və olduqca bilikli və məlumatlı olmalıdır.

Eyni zamanda, şübhəsiz, hər bir xalqın səhnəsini idarə edəcək rejissor mükəmməl bir məlumatdan başqa bir də xidmət etdiyi səhnənin, mənsub olduğu millətin adət və ənənətini bilmək, bir təbiyyatşünas kimi təhlil etmək, öyrənmək, onun bütün misallarını, atalar sözlərini, dilini, danışığını, zərb məsələlərinin xüsusiyyətini, bayramlarını, yaslarını, bunların səbəbini təyin etməyə çalışan və həm də bacaran bir adam olmalıdır. Çünki bu xüsusiyyətlər hər bir xalqın ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, onun səhnəsində də əks ediləcəkdir.

Bir Azərbaycan ədibi nə qədər realist olmasa, nə qədər xəyalçı olursa belə, hər halda, onun öz xəyalında yaratdığı xəyali adamlar belə onun mühitindəki xüsusiyyətlərdən bir çoxunu əks etdirəcəkdir. Çünki bir ədib nə qədər xəyalçı olursa-olsun, mühitindən qaça bilməyəcək, ona ilham və təsirət verən mühitinə göz yuma bilməyəcəkdir. Hətta bir ədibin yaratdığı xəyali mələklər, cinlər, şeytanlarda öz mühit və millətinin xasiyyəti görünə bilər.

Bir İran rəssamının çəkdiyi bir mələkdə, diqqətlə baxılırsa, bir iranlı tanımaq olur.

Bir avstraliyalı göz açıb ətrafında qara üzlü, iri dodaqlı və ilaxir... adamlar gördüyündən, gözü, ruhu buna alışdığından ağ bir qadını bəyənəməyə bilər. Bunun yaratdığı mələk öz mühitinin gözəli, bir Avropa və ya İran rəssamının yaratdığı mələklər də öz mühitlərinin gözəlləri olacaqdır. Çatma qara qaşlı, yumru üzlü İran mələklərini kim görməmişdir? Halbuki, belələrini Avropa mələkləri arasında görmək olmaz. Bir xalqın bu ümumi zövqünü, xüsusiyyətinin bütün bir mühit mehrini sadə bir küvəcdə, bir su qabında, xülasə, hər bir şeydə görmək olur. Bir yazıçı yazırkən hər şeyi öz ruhunun, öz mənəviyyatının süzgecindən keçirdiyi kimi, bir aktyor, bir rejissor da belə edir. Başqa dürlü də yaramaz. Çünki o istəsə də, istəməsə də belə olacaqdır. Sənət dediyimiz şeyin də əsası buradan başlanır. Ona görədir ki, bir rejissor nə qədər böyük bir alim, böyük bir talant, bir dahi olursa-olsun, başqa bir xalqın sənətini bütün təfərrüatına, bütün incəliklərindən də canlandırmaq deyildir.

Adi bir təmsal deyək: “Bizdə Allahü-əkbər” təbiri müxtəlif yerlərdə işlədilir. Allahü-əkbər! Tanrıya qarşı bir ərz übudət, “Allahü-əkbər!” bir əzab, “Allahü-əkbər!” bu da bir təəccüb və heyrət ifadəsidir. Buna qarşı birinci ittifaqda bəlkə də əlləri göyə qaldırmaq, ikincidə məsələ qolları çırmayıb yumruq düyümləmək və üçüncüdə məsələ çiyinləri qaldırıb boyunu umuz içində sığmaq əvəzinə, bunu bilməyən bir rejissor “Allah” sözünü eşidən kimi həməən “Allah” deyər əlləri göyə qaldırır və nəticə etibarilə ayaqları da həqiqətən yerindən üzülüb üzüquyulmuş yerə çırpılır və öz nabelədliliyinin ağırlığı altında oynadığı əsərin də qol-qabırğasını qırmış olur.

Bu il teatrımızda tərcümə edilmiş əsərlərin nə qədər böyük bir müvəffəqiyyət və səliqə ilə gətirdiyi, yerli yazıçıların əsərlərində isə bir quruluş süstlüyü görünməsi də, şübhəsiz, bunun bir nəticəsidir. Bundan artıq biz tələb də etmərik. Çünki mümkün deyildir.

Buna görə də aramızda çalışan yoldaşları sevmək, onlardan istifadə etməklə bərabər, biz nə olursa-olsun öz qüvvələrimizdən rejissor yetişdirməliyik. Yalnız burada deyil, başqa-başqa mərkəzlərə də öyrənmək üçün adamlar göndərməliyik. Fəqət ucdantutma hər kəsi göndərmək olmaz. Göndəriləcək adamlar müəyyən ibtidai hazırlıq görmüş və bir çoxlarının arasından ayrılmış, seçilmiş adamlar olmalıdır ki, belə adamları da hər halda hər şeydən əvvəl teatr məktəbi verəcəkdir.

Beləliklə, teatr məktəbinin nə qədər böyük əhəmiyyəti olduğu bizcə açıqdır. Xüsusilə, teatrlarımızın, klublarımızdakı səhnələrimizin hamısı üçün aktrisa hazırlamalıdır ki, burası akademik teatrının da ön canalacaq xəstə bir nöqtəsidir. İştə teatr məktəbimizdən gözlədiyimizin başlıcaları belədir.

4

Keçən saylarda biz teatr məktəbinin nə qədər böyük əhəmiyyəti olduğunu və görəcəyi işlərin başlıcalarını göstərmişdik.

İndi məktəbin bugünkü vəziyyətinə keçək.

Keçən il məktəb açılışının ilk ili olduğundan ancaq təşkilat işləri ilə məşğul olaraq, təbii, müntəzəm bir hala düşə bilməyəcəkdi. Bu il isə məktəbə Bakıdan və qəzalardan bir çox yeni müdavimlər cəlb edildi. Hətta Türkünstan və başqa cümhuriyyətlərdən də bir qədər müdavim göndərildi.

Teatr sənəti cəhətcə hər halda Azərbaycan başqa türk ölkələrindən və bütün qonşu Şərq məmləkətlərindən irəli keçmişdir. Burası Azərbaycan teatr məktəbinin yalnız Azərbaycan deyil, bütün Şərq ölçüsündə böyük bir əhəmiyyəti və lüzumu olması üçün artıq bir sübutdur. Fəqət bununla bərabər dərslər bu il də qənaətbəxş bir surətdə getmədi.

Məktəbdə dərslərin bir çoxu rusca aparıldığından, müdavimlərin əksəri, xüsusilə, qəzalardan gələnlər rusca bilmədiklərindən və buna görə də dərslərdən lazımınca istifadə edə bilmədiklərindən, bəzi dərslərin tərcüməyə ehtiyacı varkən, bu məsələ bu vaxtadək yoluna qoyulmadı. İstər türkcə, istərsə, başqa dərslərin müəyyən bir proqramı yox, bütün iş müəllimlərin istək və vicdanlarına tapşırılmışdır.

Bütün müəllimlər üçün müəyyən bir dərslər planı, dərslər proqramı düzəltmək, müəyyən bir hədəf təyin etmək lazım ikən, burası da diqqətsiz qaldı.

Qəzalardan gəlmiş müdavimlər az-çox yaşaya biləcək bir mənzil bulmadılar.

Səhnəmizin böyük nöqsanlarından biri də aktyorlarımızın danışmaq dili, düzgün bir nətiqəsi (diksiyası) olmamasıdır. Bu cəhət məktəbdə ilk planda qoyulmalı ikən, bu vaxtadək bir diksiya müəllimi tapılmamışdır.

Teatrda çalışacaq məktəb müdavimlərinə pyesləri təhlil etmək lazım ikən, bu vaxtadək teatr məktəbində bu əsərlər xüsusunda bir söz

söyləyən, bir məruzə dinləyən olmamış və ehtimal ki, bu günədək teatr məktəbi müdavimləri arasında bu əsərlərin nə olduğunu, qəhrəmanlarının kim olduğunu lazımınca düşünən və (xarakterin) nə olduğunu bilən yoxdur.

Sözlərimizin xülasəsini deyərsək, bu gün Xalq Maarif Komissarlığı iki mühüm iş görmüşsə, biri teatr məktəbini açmasıdır. Bu gün məktəb lazımı yüksəkliyində deyilsə, onu sabah yüksək bir dərəcəyə qaldırmağa çalışmalıdır. Bu gün çox zəif gedən məktəbin sabah parlaq nəticə verəcəyi və bizim teatrlarımızı, klublarımızı və qəzalarımızı hazırlıqlı aktyor qüvvələri ilə təchiz edəcəyi şübhəsizdir.

Təkliflərimiz:

1. Bütün dərslər üçün proqram tərtib edilməli və ümumiyyətlə, məktəb olduqca müəyyən bir hədəfə doğru yönəldilməlidir.

2. Dərslərin tərcümə işləri müntəzəm yoluna salınmalıdır.

3. Keçilmiş dərsləri türkçə hazırlamaq imkanı verəcək dərslər kitablarını hazırlatdırmağa çalışılmalıdır.

4. Deklamasiya dərsləri üçün, bu cəhətcə az-çox bacarıqlı adamlardan bir heyət düzəltməli, rus və başqa dillər üçün olan kitablardan istifadə elədiyimizə uyğun bir üsul yaradılması həmin heyətə tapşırılmalıdır.

5. Məktəb üçün dərslər aparmaq imkanı verəcək bir mənzil tapılmalıdır. Bundan başqa məktəbdə dərslər praktik bir əsas üzrə qurulmalı, hər 10-15 gündə keçiyi dərsləri açıq səhnələrdə nümayiş etdirməlidir.

Buna görə məktəb üçün mükəmməl təchiz edilmiş xırda bir səhnə ayrılmalıdır. Məktəbə bugünkü Tənqid-Təbliğ Teatrı səhnəsindən istifadə imkanı verilərsə, çox gözəl olar.

6. Mümkün qədər bütün qəzalardan yeni müdavimlər cəlbinə və gələnlər üçün az-çox yaşaya biləcək bir mənzil tapılmasına və ümumiyyətlə, məişətlərinin mümkün qədər yaxşılaşmasına çalışılmalıdır.

7. Müəllimlər heyəti gözdən keçirilməli, qurulacaq məramnamə üzrə artıq dərslər çıxarılmalı, çatışmayan dərslər üçün lazımı tədris qüvvələri cəlb edilməlidir.

8. Məktəb ilə Dövlət Darülmusiqi arasında bir kontakt düzəltməyə çalışılmalıdır. Xüsusilə, opera şöbəsinin səhnə texnikası cəhətini məktəb, musiqi cəhətini isə Darülmusiqi təmin edə bilər.

Son vaxtlar A.F.K. İdarəsi yanında açılan kinostudiyanı teatr ilə mümkün qədər sıx bir surətdə mərbut etməlidir. Yeni studiyada da nəzəri dərslərə ehtiyac olduğundan, mümkün olursa, həmin studiya teatr məktəbi yanında açılmalıdır ki, beləliklə, nəzəri və əməli dərslər mütəhəd keçildiyindən, maddi cəhətcə daha çox qazanıldığı kimi, bu məktəbin də ciddiləşməsinə və həvəslə çalışmasına səbəb olsun.

HARUNA CAVAB

Möhtərəm “Yeni fikir” qəzetinin 1282-ci il sayında möhtərəm (Harun) yoldaş “Hamlet”in türkçə tərcüməsinə bir tənqid yazmışdır. Tənqid Şekspirin böyüklüyü, hər sözün əhəmiyyəti olduğu və tərcümənin düzgün olması lüzumu haqqında adi ümumi sözlərdən, çağırılmış bayatılardan və moizələrdən başlanır və tərcümənin “cinayət” sanılacaq qədər yaramaz olmasını qeyd ilə Azərənşrə uzun təqsirnamələr oxumasilə bitir.

Tənqid ədəbi-elmi mahiyyətdə olsa idi, biz “Hamlet”i nasıl düşündüyümüzü məmnuniyyətlə söylərdik. Lakin... dəyməz. Tərcümənin yaxşı, ya yaman olmasından da bəhs etmək istəmirik. Burası bizim vəzifəmiz deyildir. Cəmiyyətimizdə görülmüş işi qiymətləndirə biləcək adamlar çox çoxdur. Yalnız bir neçə cəhəti aydınlaşdırmaq lazımdır. “Hamlet” səhnə əsəri olduğundan onu rusca Polevoyun tərcüməsindən çevirdik. Çünki Polevoyun tərcüməsi təhtülləfz olmasa da, səhnə üçün ən müvəffəqiyyətli və münasibdir.

Hamleti Şekspirin özü yazdığı kimi oynamaq olmaz. Çünki orada əsər pərdələrə və səhnələrə belə bölünməmişdir. Bunların hamısı sonradan yapılmışdır və indi də doğruluğu mübahisəlidir. “Şekspirin faciələrini səhnəyə uyşdurmaq lazımmıdır? Bu məsələ artıq bitmişdir. Kimsə Şekspirin əsərlərinin guya yazıldığı kimi göstərilməsi lüzumunu iddia etmir. Bu məsələni hələ Gete “Vilhelm meyister” adlı romanında həll etmiş və Şekspir əsərlərinin müasir səhnə şəraitinə uyğunlaşdırılması lüzumunu kəsdirmişdir. O zamandan bu fikir bir həqiqət halı almışdır”. Rus ədəbiyyatçılarının bu gedişini biz ən doğru bir yol bilirik. Buna görə də səhnə üçün ən yararlı olan Polevoyu tərcümə üçün əsas intixab etdik. Polevoy bir çox lüzumsuz yerləri atmış, hətta bəzən özündən belə artırmış və “Hamlet”i əsası pozulmaması

şərtlə rus mühitinə yaxınlaşdırmışdır. Buna görə də biz Polevoy üçün kor bir qramafon plastinkası olmaq istəmədik. Onu türk cəmiyyətinin ruhuna yaxınlaşdırmağa çalışdıq.

Beləliklə, bir məzarçının:

Mən bir igid gənc idim – oxuyardım, gülərdim,
İndi artıq qocaldım – bir mən qaldım, bir dərdim, –

deməsi və yaxud:

İnsan qəbri mübarizkən – son geyimi, donu bu,
Yaşa-yaşa, öləcəksən – yaranmışın sonu bu, –

deməsi bizim adi xalq bayatılarımızdan bir o qədər də fərqli deyildir. Bəşəri bir əsəri ruhumuza yabançı bir şəkildə tərcümə etmənin, bizcə, bir mənası yoxdur. Şekspirin tərcümeyi-halını və əsərləri haqqında bir çox məqalələr yazan məşhur alman tənqidçisi (Els) alman tənqidçilərinin Şekspir haqqında yazdıqlarına yekun vurduqdan sonra Şekspirin almancaya tərcüməsi haqqında yazır ki: “romantiklərə (Şlegel)ə biz Şekspirin tərcüməsilə mədyunuq. O, (Şlegel) bütün başqa tərcümələri geridə buraxmış və Şekspiri bir alman klassiki yapmışdır”. Buna görədir ki: biz də “Hamlet”i ruhumuza yaxınlaşdırmaqda özümüzü haqlı gördük. Sözlərin və təbirlərin intixabında belə rus mühitinə daha doğma olan Polevoy üzərində qalmayıb, yeddi-səkkiz kitabdan istifadə etdik və hər yerdə dilimizə, ahəngimizə və ruhumuza daha yaxın, daha təbii və doğma sözləri, təbirləri seçib aldıq. Bu kitabların arasındakı tənqidçi yoldaşın irəli sürdüyü Qrunberqin də tərcüməsi vardır. Məsələn, duel vaxtı Polevoyun “Udar, eşe udar – ne udar” sözlərini “Zərbə, bir zərbəyə vurğu daha”, – deyə yazmaq əvəzinə Qrunberqin “bir-iki” – deyə yazdığını daha əlverişli görüb intixab etdik. “Zərbədir, zərbə deyil” əvəzinə isə “dəydi-dəymədi” yazdığı münasib gördük. Bununla bərabər, biz mümkün qədər sənədlərdən uzaqlaşmağa çalışdıq. Çünki bizdə başqalara qarşı kor bir tapqınlıq, özümüzə qarşı kor etimadsızlıq vardır. Almanların Şekspiri almanlaşdırması haqlı, bizimki isə haqsız görünə bilər. Gələk tənqidçinin bariz və fahiş yanlış kimi göstərdiklərinə. Qabaqcadan orasını qeyd edək ki, dünyada ümumən, absalyut olmadığı kimi, bizim də tərcüməmiz nöqsansız deyildir. Ehtimal ki, bir çox səhvlər gözdən qaçmışdır. Hələ biz biləni bir

yerdə “su; adam yox... hərgah adam getsə idi” əvəzinə “kişi, qadın yox, hərgah bu qız getsə idi” – deyə çap edilmişdir. Ehtimal ki, böylə mürəttib və müsəhhih xətası bir-iki daha buluna bilər. Lakin bunlar Harun yoldaşın qopardığı “cinayət” gurultusuna dəyməz. Bunu altı sütun üçün 26 sətir təshih verən möhtərəm “Yeni fikir” idarəsi də inkar etməz zənnindəyik. Təkrar edirik ki, tək-tək nöqsanlar bəlkə də ola bilər. Ancaq hər halda Harun yoldaşın göstərdikləri deyildir.

Harun yazır: Cəfər Cabbarlı “prinsə salamlar”, “bunu sənin üçün düşmənlərin belə deyəməz”. “Yoxsa burada sərxoşluq öyrənmək istəyirsiniz, pək eyi, biz sizi öyrədərək, həm də pək tez” və i. a. yazılmışdır. Halbuki, tənqidçinin fikrincə: “Nəcib prinsə salamlar olsun”, “Mən sənin düşmənlərindən də belə bunu eşitmək istəməzdim”, “Sən burada ikən sənə piyalələri boşaltmağı öyrədərlər” və i.a. yazmaq lazım imiş. Harun yoldaş, bir neçə kitaba müraciət etməyi bizə öyrətməkdənsə, özünüz zəhmət çəkib bir neçə kitaba baxa idiniz, onda görürdünüz ki, mənim yazdıqlarım Qrunberqdən deyil, Polevoydandır. Həm də nəhs kimi burası təhtülləfz düzdür. Biz yer tutmamaq üçün parçaları və ruscasını yazmır və burasını təsdiq etməyi möhtərəm “Kommunist” idarəsindən rica edirik. Onsuz da “Prinsə salamlar” ilə “Prinsə salamlar olsun” arasında nə fərq vardır. “Nəcib” sözü isə Qrunberqdə yoxdur. Tənqidçi yoldaş özündən artırmışdır. Polevoyda: “Privet prinsu”, Qrunberqdə isə: “Moyo poçtenye, prins”, yazılmışdır ki, birinci “Prinsə salamlar”, ikinci isə: “Prins, ərz, ehtiram”, – deməkdir.

Böylə xırda şeylərin əhəmiyyəti varsa, tənqidçi yoldaş lütfən öz səhvini düzəltsin... “Olsun” sözünü isə biz artıq gördük.

İkinci parçaya keçək. Polevoy yazır: “Sokruşaysya serdse”, biz “uçul ürəyim” deyil, “didil, parçalan” sözünü daha doğru, daha ahəngdar gördük. Qrunberqdə “Skorbi duşa moya” yazılmışdır ki, nəticə etibarilə hər ikisi birdir. Burada da “ağla” sözü düz deyil, çünki “skorb” qəm və kədər deməkdir. Bunlar xırda şeylərdir, lakin tənqidçi bu xırda şeyləri cinayət sayır.

Gələk “ölüm ya olum” monoloquna. Burası doğrudan da “Hamlet” üçün ən canalıcı bir nöqtədir. Çünki bütün əsərin psixoloji və fəlsəfi məhvəridir.

Tənqidçi yazır: “Burada Cabbarzadəyə məxsus bir çox mənasız sözlər vardır. Məsələn: “ölüm ya olum”. Halbuki, yaşamaq ya ölmək olmalıdır. Əvvələn, tənqidçi yoldaşda azacıq bir düşüncə olsa idi, bu-

rada bir mürəttib xətası olduğunu düşünmüş olardı. Bu dəfə “ya” sözlərin başqa-başqa, həm də daban-dabana zidd sözlər olması lüzumunu göstərir. Öz məqaləsində “Məlun cinayət” yerinə “telefon cinayət” çıxmasını o başa düşməli idi. Nəhayət, bir az qərəzsiz olsa idi, kitabın sonunda həmin monoloqun başqa bir üslubda yazıldığını və orada açıq-aydın “olum ya ölüm” yazılmış olduğunu görə bilərdi. (Lakin onda tənqid üçün material olmazdı). Biz olmaq, ya ölmək sözlərindən “olum ya ölüm” göstərmişik. Yaşamaq, ya ölmək isə doğru deyildir. Çünki o zamanlar “Hamlet” atasının qatilindən intiqam almaq istəyirdi. Bunun üçün isə onda lazımı qətiyyət yox idi. Düşünür, daşınır, bir qətiyyətə gələ bilmir, eyni zamanda mühit ilə mənliyi arasındakı təzadlara, daxili mübarizələrinə dayanmayıb, intihar etmək fikrinə belə gəlmişdi. Bu da onun düşüncələri arasında itib gedirdi. Buna görə də monoloq Hamletin bu əhvali-ruhiyyəsinə uyğun olaraq ingiliscə “t”-bu ornot ty-bu” təbirilə başlanır ki, burası rusca bütün tərcümələrdə təhtül-ləfz “bit ili ne bit” tərcümə edilir. Buradan cinas olaraq əmisini öldürmək lazım olub olmadığı və intihar lazım olub olmaması çıxarıla bilər.

Burasını Abdulla Cövdətbəy “Varlıqımı ya yoxluqmu?” tərcümə etmişdir. Yaşamaq, ya ölmək isə məsələni birtərəfli qətiləşdirmək deməkdir. Halbuki Hamlet eyni zamanda “qəzanın ağır tokatlarına dayanmaq, ya da mübarizəyə girişib fənalığı məhv etmək” lazım olduğunu düşünür ki: “bit ili ne bit” buraya daha aiddir. “Olum, ya ölüm” də burasını hər bir tərəfə aid etmək üçün götürülmüşdür. Sonra “fəna silabının coşqun dalğalarına qarşı qoyub onu qurutmaq, əzmək... yer üzündən qaldırmaq” cümləsində tənqidçi deyir: “Dalğanı qurutmaq olar, əzmək olmaz”. Ədəbiyyatda bir çox cinaslar, məcazlar, kinayələr, istiarələr vardır. Xüsusilə, Şərq ədəbiyyatı bu cəhətcə ən irəli getmişdir. Biz bilmədik ki, tənqidçi yoldaş Kür çayının dalğalarını həvəngə töküüb döyəcək və bir nəticə çıxarmayacaqdır. Yoldaş ədəbiyyat bilmirsə, bir az oxusun.

Sonra yazır: “Rəzillərin məzəmmətlərinə qarşı coşan nifrətlərə kim dayanmaq istərdi”. Bu isə tam mənasız bir kəlmə (yoldaş bir az sərf-nəhv də oxusa, yaman olmaz. Çünki “tənqidçi” hər halda cümlə ilə gəlmənin fərqi bilməlidir). Bu cümlə: “Rəzillərin xidmətlərə qarşı coşan nifrətlərinə kim dayanmaq istərdi”. Burada dolaşq isə ikinci monoloqda bu cümlə “Ya doğruluğun bir yaramazlıq kimi təkdirinə kim dayanardı” – deyə yazılmışdır. Oradan bəlkə anlaya bilər.

“Məzəmmət” sözü isə kitabda yoxdur. Tənqidçi bu sözü böhtan olaraq mənə isnad verir.

Nəhayət, tənqidçi yazır: “Düşündükcə tələsik həyəcanların cəsəreti sönüyor, fikir işə keçmiyor”... “Bu sözlərin mənasını anlamaq mümkün deyildir. Bu kəlmələri Şekspirin Hamleti deyil, yalnız Cabbarzadənin “Aydın”ı deyə bilər. Bu sözləri yalnız Cabbarzadə öz əsərinə yazı bilər: Hamlet böyük duyğulara, eyni zamanda dərin bir düşüncəyə malikdir. Əsl fəlakəti də burasıdır. Həyəcanlarından, duyduqlarından tez bir nəticə çıxarır, sonra isə bu fikri beynində ilişib qalır, onu həyata keçirə bilmir.

Gete deyir: “Hamletin üzərinə böyük bir iş qoyulmuş, təbiətən isə ona bu işi həyata keçirəcək bir qüvvə verilməmişdir. Şekspir burasını təsvir etmək istəmiş, bütün əsər də bunun üzərində qurulmuşdur. Bu xüsusda ən ilk mənbə sanılan (Kosric) isə deyir ki: Hamletdə o (Şekspir) xarici həyat təsiratını almanın əql mühakiməsilə məvazinəsi olması lüzumunu göstərmək istəmişdir. Hamletdə isə bu məvazinə pozulmuşdur. Onun həqiqi duyğuları, onun düşüncələri arasından keçincə öz boyasını itirib başqa bir rəng alır”. “İştə böylə bir adamı Şekspir öylə bir vəziyyətdə qoyur ki, tez və qəti hərəkət etməlidir”. Hamlet ölümdən qorxmur, lakin o, həssaslıqdan titrəyir. Sonsuz düşüncələr içərisində işi gecikdirir və ciddi hərəkət istedadını itirir. İngilis münəqqidi Şəraşə də əsas etibarilə və bir az əlavə ilə bu fikrə şərikdir.

Beləliklə, Hamlet duyğuları üzərində bir şey düşünür, sonra isə fikrini işə keçirə bilmir. Burasını tənqidçi yoldaş anlamırsa, biz nə edə bilərik?

Polevoy yazır:

И яркий цвет могучего решения
Бледнеет пред мраком размышленья;
И смелость быстрого порыва гибнет,
И мысль не переходит в дело.

Qrunberq isə:

Так блекнет в нас румянец сильной воли
Когда начнем мы размышлять, слабеет
Живой полет отважных предприятий
И робкий путь склоняет прочь от цели.

Biz isə burasını: “Qəti bir iradənin iti boyası təfəkküratın zülmətinə qarşı soluyor. Düşündükcə həyəcanların cəsəreti sönüyor, fikir iş keçmiyor”, yəni əski molla dəlilə qövlə felə mübəddəl olmur, – deyər yazmışıq.

Görünür tənqidçi yoldaş nəinki ingiliscə, nəinki rusca, hətta türkcə də bilmirmiş. Bu isə, hər halda, bizim təqsirimiz deyildir. Bunun üçün savadsızlıq kursları vardır. Tənqidçi yoldaş özü başqa bir monoloğ tərcüməsi təklif edir: Biz onun qırıq-tökük dilini qəbul etməkdənsə, əlimizdə Abdulla Cövdətbəyin mükəmməl tərcüməsi vardır. Ondan istifadə edə bilirdik. Tənqidçi yoldaş isə 20 sətirlik bu tərcüməsində aşağı-yuxarı 25 böyük qələt buraxmışdır.

“Aldadılmış eşq” kimi dözərdi deyil, Qrunberqdə: “Unudulmuş eşq”, Polevoyda isə “Qaytarılmış eşq”dir. Hamletin Ofelyanı ya Ofelyanın Hamleti aldatmalarını tənqidçi yoldaş düşünməyərək təsdiq edir. Onlar bir-birini səmimi eşqlə sevir, aldatmırdılar. Sonra Qrunberqdə tənqidçinin dediyi kimi “Dünyanın zülm istehzasına deyil, əsrin zülm və istehzasına dayanılmaz” deyilir ki, burası da mühüm məsələdir.

Sonra tənqidçi: “Bu qorxu bizim hamımızı qorxaq etmişdir” deyər tərcümə edir. Halbuki, yuxarıda dediyimiz kimi Hamlet ölümdən qorxmur. Qrunberqin tərcüməsindən: “Beləliklə, vicdan bizim hamımızı qorxağa çevirir”di. Bu isə yenə də Hamletin düşünüb daşınması və öz vicdanından qorxub bir iş görməməsi deməkdir. Abdulla Cövdətbəydə burası: “Dünyada təfəkkürdür edən bizləri qorxaq”, – denilir ki, bu da doğrudur.

Tənqidçinin isə: “Hamletin” qorxudan qorxağa çevrilirik”, – deyər yazdığı cümlə yanlış və mənasızdır. Lüzum görülürsə, biz bu 20 sətirdə ümumi ölgünlük və sökülükdən başqa daha bir çox yanlışlar, həm də böyük yanlışlar göstərə bilərik.

Tənqidçi yoldaş! Bizdən böylə bir tərcümə tələb edirsiniz, əfv edərsiniz, biz onu etməyəcəyik. İstərsiniz özünüz edib özünüz də oxuya bilərsiniz...

Nəhayət tənqidçinin bir iddiasını da qeyd edib bitirəcəyik. Tənqidçi deyir:

“Cabbarlı bir çox yerləri anlamadan başqa cür tərcümə etmişdir. Məsələn, 30-cu səhifədə: “Barmaqlar dodaqlara və əbədi sükut!” “Hadisə hər şey xaricindədir”. “Məlun cinayət, neçin mən sənə cəza verməyə doğuldum?”. Burada bir çox mənasız sözlər vardır: “Barmaqlar dodaqlara”, “Hadisə hər bir şey xaricindədir”. Cinayətə cəza

verilməz. Şekspir isə burasını boylə yazmışdır: “Vaxt öz cızığından çıxmışdır, lənət olsun onu yenidən öz cızığına salmaq üçün mənə doğuran fələyə”. Oxucu görür ki, burada nə hadisə var, Nə məlun cinayət, nə cinayətə cəza, nə də barmaqlar dodaqlara. Görünür, Cabbarzadə ingiliscəni bilmədiyini kimi, ruscanı da bilmir”.

İngilis və rusca bilən Harun yoldaş, bizə öyüd verməkdənsə, özünü Qrunberqdən başqa bir kitaba da baxa idiniz. O zaman mənasız dediyiniz sözlərin mənə aid olmadığını və Polevoyun 26-cı səhifəsində “Barmaqlar dodaqlara” və i.a. sözləri eynən yazıldığını görərdiniz. Hətta Polevoyda deyil, Qrunberqdə də “barmaqlar dodaqlara”, – deyə yazılmışdır. Hətta ingiliscə orijinalda da burası böylədir. İngiliscə və rusca bilən tənqidçi yoldaşın bu sözləri, mənasız deyə bizə isnad verməsi bir böhtan və iftiradır. Tənqidçi yoldaş bunu bilərək yapmışsa, məhkəmə qarşısında cavab verməli, bilməyərək məlumatsızlıqdan və Qrunberqdən başqa bir kitab görməməkdən yazmış isə, məlumatsızlığını əfkari-ümumiyyə qarşısında söyləməlidir. Bunu biz tələb etmirik, bunu böhtanla sütunları qaralanmış “Yeni fikir” qəzeti tələb edə bilər.

Harun yoldaş, Şekspiri bir kitab ilə tərcümə etmək olmaz. Bunu biz bilirik. Bir Qrunberq ilə də tənqid etmək olmaz. Siz də bunu bilirsiniz. Çünki tərcüməçi məsul isə, tənqidçi də məsuliyyətsiz deyildir.

TÜRKOLOJİ QURULTAYI VƏ SƏRF-NƏHV MƏSƏLƏSİ

Fevralın 26-da açılacaq Türkoloji qurultayı bu vaxtadək həll edilməmiş bir çox türkoloji məsələlərini aydınlaşdıracağı kimi, ötədən bəri bir mübahisə və çəkişmə nöqtəsi olan türkcə sərf-nəhv məsələsini də müzakirə edəcəkdir. Bu vaxta qədər başlıca olaraq Türkiyədə düzəlmiş və çıxarılmış bir çox sərf-nəhv kitabları vardır. Bu məsələ ilə digər bir çox xarici alimlər də uğraşmışlardır. Fəqət bu gün türk dilinin özünə, dilin xüsusiyyətlərinə istinadən yazılmış bir sərf-nəhv kitabın olmaması və yazılanların da həpsinin dəniləcək dərəcədə ərəb və Avropa dilləri əsası ilə yazılması mövcud sərf-nəhvin türk dili üçün yaramaz olduğunu göstərir. Və buna görə ki, bir çoxları – “Türk dilinin sərf-nəhvi yoxdür” kimi boş iddialardan çəkinməyirlər. Türkoloji qurultayı isə bu məsələni müzakirə edərkən yalnız əsası yollar göstərəcəkdir. Bu əsası yollar ilə çalışmaq və yalnız türk dilinin

xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mükəmməl bir sərf-nəhv düzəltmək işi yenə də bizim öz öhdəmizdə qalacaqdır.

Dilimizin ahəng üsulu, incəlməyə doğru yürüşü başqa dillərdə olmayan və yalnız türk dilinə məxsus olan xüsusiyyətləri bu gün bizdən böyük tətəbbüat və əməklər tələb edir. Dilimiz araşdırılmalı, tabe olduğu qanunlar bulunub ortaya çıxarılmalı və müntəz bir hala salınmalıdır. Bundan başqa dilimizə soxulmuş və öz qanunları ilə köçmüş yabançı sözlər türk boğazına girəcək bir qalığa salınmalı və dilimizin tələb etdiyi müəyyən qanunlar altına alınmalıdır.

Ümumən bir çox bu kimi qatışıq məsələlər üzərində çalışılmalı və pək çox çalışılmalıdır.

Ayrıca türk dilinin xüsusiyyətlərinə və öz qanunlarına istinadən bir sərf-nəhv düzəltmək məsələsi ötəndən bəri Azərbaycanda da fikirləri məşğul etmiş, hətta göstərilmiş əsaslar üzərinə xüsusi bir komissiyon tərəfindən bir sərf-nəhv düzəlmiş və bir kitab olmaq üzrə Azərnəşr tərəfindən nəşr edilmişdir.

Bu kitab haqqında vaxtilə “Kommunist” qəzetəsində mübahisə aparılmışsa da, lazımi bir aydınlığa varılmamışdır. Bu gün isə qurultayda danışılacaq sərf-nəhv məsələsinə öncədən hazırlıq aparmaq lazım olduğundan bu məsələ ətrafında geniş mübahisə açılmalı, hər kəs öz fikrini bildirməli və müntəzəm surətdə bu məsələnin aydınlaşdırılmasına və beləliklə qurultay üçün də material ola biləcək fikirlərin bir araya toplanmasına çalışılmalıdır. Bu münasibətlə “Kommunist” qəzetəsi yanındakı klubda iclaslar, müşavirələr düzəltmiş, fəqət məsələ yazı yarpaqlarına, mətbuat sütunlarına keçirilməmişdir.

Halbuki, buna böyük bir ehtiyac vardır. İştə bunların həpsini nəzərə alaraq ümumən sərf-nəhv məsələsi başlıca olaraq komissiyon tərəfindən düzəlib. Azərnəşr tərəfindən basdırılmış sərf-nəhv kitabı haqqında mətbuatda geniş mübahisə açılmalıdır.

TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏSİNƏ ƏHƏMİYYƏT VERİLMƏLİDİR

Son zamanlar mətbuatda arası kəsilmədən təsadüf edilən bir məsələ də tərcüməçilər məsələsidir. Yeni bir kitab çıxan kimi onun tərcüməsi tənqid ediliyor.

Kitabın anlaşılmaz bir dildə tərcümə edilməsindən, fikirlərin yanlış keçirilməsindən şikayət ediliyor. Bununla da məsələ bitib gediyor.

Yenə yarın ikinci kitab üzərində bu əməliyyat yapılıyor. Məsələyi nədənsə, kimsə əsas bir şəkildə araya sürməyir. Halbuki bu o qədər də səthi keçiriləcək bir məsələ deyildir.

Bu gün Azərbaycanda bir çox ədəbi, ictimai, siyasi, elmi, fənni və sair kitablar tərcümə ediliyor. Bu kitablardan yalnız Azərbaycanda deyil, bəlkə bütün türk ölkələrində istifadə ediliyor. Minlərlə paralar sərf ediliyor; nəticədə də tərcümənin yaramazlığı üzərə yenə kitab atılmaqdan başqa bir şeyə yaramıyor. Təbii, bu hər kəsi düşündürməyə layiq bir məsələdir. Volfsonun kitabı tərcümə edildi, bu gün kimsə istifadə etməyir. Daha bir çox kitablar göstərilə bilər ki, alanlar yersiz para itirməkdən başqa bir şeyi qazanmamışlardır. Təkrar tərcümə ediliyor, o da əvvəlkindən irəli gedəmiyor.

Burada əsas təqsir kimdədir? Bizcə təqsir müştərəkdir. Onun bir qismi tərcüməçilərdə, bir qismi Maarifçilər ittifaqında və ən böyük bir qismi də nəşriyyat idarələrindədir.

Əvvəla, tərcüməçilərimizdən kimsə öz qüvvətilə, bilişilə, bacarığı ilə, ixtisas ilə hesablaşmaq istəmiyor. Azacıq rusca, ya başqa bir dil bildisə ilk təklif edilən kitabı alıb tərcüməyə girişiyorlar. Halbuki məsələ ruscadan bir kitabı tərcümə edə bilmək üçün yalnız rusca bilmək kafi deyildir. Bir də kitabın bəhs etdiyi məsələyi ətraflıca bilmək və bu məsələ ilə mükəmməl tanış olmaq, daha doğrusu, o dairədə bir mütəxəssis olmaq lazımdır. Bizdə isə böylə deyildir. Çox vaxt bir söz başqa-başqa elmlərdə bir istilah olmaq üzrə başqa-başqa mənalar ifadə ediyor. Buna görə də tərcüməçi tanış olmadığı bir məsələdən tərcümə etdikdə çox vaxt istilahları qatışdırıyor.

Bundan başqa bəzi tərcümələr də vardır ki, özləri qüvvəli olsalar da ancaq tez para almaq üçün çalışıyor, tərcümələri başdansa eyniləyib üzərlərində olan məsuliyyəti düşünmək istəmiyorlar.

Nəşriyyat idarələrinə gəlicə bunlar da bir dəfə tərcümə üçün çağırıldıqları adamların qüvvəsini, biliyini, ixtisasını bacarığını bilmədən tərcümənin ucuzluğu ardınca qaçıb, hər bir kitabı onlara veriyor və nəticədə də kitabların yaramazlığı kimi ağır bir vəziyyət qarşısında qalmış oluyorlar. Hətta çox vaxt mətbuatda tərcüməsinin yaramazlığı qeyd edilən adamlara təkrar tərcümə veriliyor və yenə də əvvəlki vəziyyət meydana çıxıyor. Maarifçilər ittifaqı haqqında orası qeyd olunmalıdır ki, bu vaxta qədər ittifaq öz üzvü olan tərcüməçilərin maddi və mənəvi vəziyyətlərini qəti bir surətdə müəyyən edib, düzgün bir çərçivə içərisinə almamışdır. Onların ixtisasını və ixtisaslarına görə ala

biləcəkləri əmək haqqı məsələsini düzgün bir yola salmamışdır. Bizdə, artıq bu hala bir son qoyulmalıdır.

Gələcəkdə çəkilən əməklərin, sərf edilən paraların yersiz itməməsi üçün hər şeydən əvvəl Maarif işçiləri ittifaqı tərcüməçilik adı almaq istəyən adamların gərək ixtisasını, gərəksə biliyini və tərcüməçilikdə bacarığını aydınlaşdırmalı və tərcüməçiliyə qəbul ediləcək adamlar üçün müəyyən dərəcələr təyin etməlidir.

Bunun üçün tərcüməçilər siyahıya alınıb, imtahan edilməlidirlər. Və nə kimi tərcümələri bacarmaları haqqında əllərinə vəsiqə verilməlidir.

Bu xüsusda Maarifçilər ittifaqı tərəfindən arada bir təşəbbüs edilmiş, hətta müəyyən bir komission düzəlmişsə də, mütəəssüfanə bu vaxta qədər bu komisionun fəaliyyəti görülməmiş və işlərindən bir nəticə çıxmamışdır. Bildiyimizə görə, bu xüsusda tərcüməçilərə paylanan anketlər bu vaxta qədər ittifaqda yatıb qalmaqdadır. Halbuki bu məsələ mahudlar altında yatırılacaq bir məsələ deyildir.

Bu məsələyi maarif işçiləri qurultayı da müzakirə ilə öz qətnaməsində qeyd etmişdir. Nə olursa-olsun, bu məsələyə ciddiyyətlə girişməli və tezliklə həyata keçirilməlidir.

Nəşriyyat idarələri əllərində böylə vəsiqələri olmayan adamlara tərcümə verməməlidir.

Bundan başqa tərcüməçilərin “xaltura”sından yaxa qurtarmaq üçün hər bir əsər çıxan kimi qəzetə idarələrinə və mütəxəssislərə göndərməli və kitab haqqında yazılan bibliografiyalara diqqət edilməlidir. Xaltura yapması görülmən tərcüməçilərə çox qüvvətli olsalar belə, bir daha tərcümə verilməməli və ya tərcümələrin sağlamlığını təmin edəcək şərtlər qoyulmalıdır.

Bundan başqa yaxşı tərcüməçilərin əmək haqqı da müəyyən bir nizama salınmalı, müqtədir tərcüməçilərin mütəxəssislər kimi əmək haqqı ala bilməsi üçün çalışılmalıdır. Bunların hamısı ilə bərabər, bacarıqlı tərcüməçilər hazırlamağı da unutmamalıdır.

KƏND SƏHNƏLƏRİNƏ KÖMƏK EDİLMƏLİDİR

Ötədən bəri qəzet sütunlarında bu və ya başqa bir kənddə kənd həvəskarları, xüsusilə, kommunist gənclər özəkləri tərəfindən teatr tamaşaları verilməsi və bu oyunların böyük mədəni əhəmiyyəti olmaqla

bərabər, bir çox texniki nöqsanlarının da olması göstərilməkdədir. Bu, əsaslı bir məsələdir.

Bəlli olduğu üzrə, Bakı türk teatrlarında hər həftə həmkarlar ittifaqları üçün xüsusi oyunlar verilməklə işçilər teatrlara doldurulur.

Bundan başqa bəzi səyyar dəstələr, xüsusilə, işçi-kəndli teatrı aktorları, “Damğa” kollektivi və sairə rayonlara gedib teatr tamaşaları verirlər.

Bunun üzərinə işçi klublarındakı dram dərnəklərinin də fəaliyyəti əlavə edilirsə, Bakı və dairəsindəki işçilərin səhnə cəhətcə ehtiyacları tamamilə də olmasa, az-çox ödənilir deyilə bilər. Halbuki, kəndlərin vəziyyəti bambaşqadır. Az-çox asan nəqliyyat yolları olan və çox yaxında bulunan dairələri belə lazımınca ödəməyən mərkəzi teatr təşkilatları və onların səyyar dəstələri təbii olaraq, uzaq qəza və kəndlərə heç bir yardım göstərməyirlər. Ara-sıra yayda mərkəzdə oyunlar bitir-kən, kəndlərə səyyar dəstələr gedib, bəzi dairə mərkəzlərində bir-iki tamaşa verirlərsə də, bu, ümumi ehtiyaca qarşı heç dərəcədə qalır. Onsuz da bütün yayı çöl işlərilə məşğul olan kəndlilər, belə nüdrəti tamaşalardan çox az istifadə edə bilirlər. Buna qarşı bütün qış işsiz və asudə ikən dəstələri görəməyir, vaxtını kəndlərin baqqal və çayçı dükanlarında söylənən nağıllar ilə keçirmək məcburiyyətində qalırlar. İlin bu vaxtında da kəndlərə səyyar aktyor dəstələri gedə bilmirlər. Burada yeganə bir çarə qalır ki, o da hər kənddə bulunan gənclər özlərinin və bəzi kəndlərdə olan həvəskarların fəaliyyətidir.

Bunlar, təbii, bacarıqca çalışır və ara-sıra göstərdikləri başsız-ayaqsız oyunlarla kəndliləri həvəsləndirir, klub, qıraətxana və bu kimi maarif ocaqlarına cəlb edirlər. Fəqət bunların fəaliyyətinə rəhbərlik edəcək, ibtidai ehtiyaclarının belə rəfinə çalışacaq bir mərkəz olmadığından, bu kənd təşkilatlarının da fəaliyyəti pozğun bir halda gedir.

Bu həvəskarlar dəstələri, özləklər, hər şeydən əvvəl istifadə edilə biləcək səhnə ədəbiyyatı tapa bilmirlər. Bu cəhəti az-çox təmin üçün keçənlərdə AHİŞ tərəfindən “Damğa” adlı bir məcmuə çıxarıldı. Burada kəndlilər üçün uyğun materiallar az olsa da, hər halda ufaqtüfək parçalarından istifadə edilə bilirdi. Təəssüf edilməlidir ki, son zamanlar bu “Damğa”nın da nədənsə nəşri dayandırılmış, düzələn əsərlər bir nüsxədə olaraq “Damğa” kollektivi əlində qalıb, mümkün olan yerlərdə bu kollektivlər tərəfindən (o da işçi rayonlarında) oynanır. Bunun nəticəsində kəndlərdə oynayan həvəskarlar və özek dəstə-

ləri yeni səhnə ədəbiyyatı tapa bilməyib, əski, əhəmiyyətlərini itirmiş, yaramaz bir-iki əsərin təkrarına məcbur olurlar.

Bundan başqa, kənddə oynayan dəstələr qrim, paltar və bu kimi adi şeylər cəhətinə də ehtiyac içindədirlər. Dekor haqqında danışmağa belə gəlməz. Bunların hamısı kənd həvəskarlarının işini pozub axsaqdır.

Burası gərək musiqi, gərəksə rəssamlıq və başqa cəhətlərcə kənd yaradıcılığına rəhbərlik edəcək, nöqsan və ehtiyaclarının rəfinə çalışacaqdır. Belə mərkəz başqa cəhətlərcə də olmasa, heç olmazsa kənd səhnə işlərinə rəhbərlik etmək üçün Azərbaycanda da açılmalıdır.

Hər halda bu və ya başqa bir vasitə ilə aşağıdakı əməli işlər görülməlidir:

1. Kənd həvəskarlar dəstələrinin və gənclər özəklərinin səhnə ədəbiyyatına olan ehtiyaclarını ödəmək üçün keçmiş “Damğa” biçimində bir məcmuə çıxarılmalıdır ki, burada da təsadüfi, biryolluq parçalardan daha artıq bir, ya iki pərdəli əsərlər yazılmasına çalışmalıdır. Belə bir məcmuə satışı buraxılırsa, öz xərcini ödəyə bilər.

2. Bütün həvəskarların müştərək istifadəsi üçün hər kəndə 2-3 qutu da olsa qrim-boya göndərilməlidir. Bunlar külliyyatlı bir surətdə hazırlaşdırılırsa, daha ucuz başa gəlib, kəndlərə də ucuz buraxıla bilər.

Paltar və dekor məsələsinə gəlinə, burası bir qədər çətindir. Bizcə, həvəskarları heç olmazsa, adi paltarlarından çıxara bilmək üçün qırmızı, göy və ya başqa bir boyada satin və bu kimi ucuz parçalardan köynək (forma) hazırlanırsa, daha yaxşı olur. Bu köynəklər (sini bluz kimi) bütün oyunlarda geyilə bilər. Bunun üçün bəlkə başqa bir yol da varsa, onun təşkilini təklif etdiyimiz Mərkəzi İncəsənət Evi düşünə bilər. Dekor məsələsində hər kənd üçün meşə, otaq və bu kimi bir neçə ümumi “arxalıqlar” (zadniklər) çəkilib göndərilərsə, kafidir. Bu, texniki cəhətcə çox asan və ucuz başa gələ bilər. Yan divarlar üçün şəhərin özündə də pərdələrdən istifadə edildiyi kimi, kəndlərdə də xalça-palaz və bu kimi şeylərdən istifadə edilə bilər. Burada kənddəki şeylərdən səhnədə necə istifadə etmək, qrimi işlətmək və bu kimi məsələlər qalır ki, bunun üçün də xüsusi təlimatçılar təyin edilməlidir ki, gələcəkdə bunun üçün türk teatr məktəbini bitirəcək yerdən gəlmiş müdavimlər də çalışa bilər. Bundan başqa, kənd həvəskarlar dəstələrinin üzvləri şəhərə gələrkən Mərkəzi İncəsənət Evindən təlimat ala bilərlər. Yerlərə də təlimat göndərilə bilər.

Nə olursa-olsun bu və ya başqa bir yol ilə kəndlərdə səhnə işlərinin doğru bir yola salınmasına çalışmalıdır.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ HAQQINDA

Mirzə Fətəli Axundov əski sxolastik ədəbiyyatdan, Şərqi yek-rəng qəzəl, qəsidə və rübai ədəbiyyatından birinci olaraq ayrılıb, yeni bir ədəbiyyat şəklinə ayaq basan və azəri teatr ədəbiyyatının ilk təməl daşını qoyan ədibdir.

Bəlli olduğu üzrə azəri ədəbiyyatı Füzulidən sonra öz orijinallığını itirmiş bir halda idi.

Füzuli azəri ədəbiyyatını fars və ərəb girdablarından dartıb çıxarmış və dörd yanını sarmış boşluq içərisində yeni doğurmuş ədəbiyyatını çiynlərinə almış və yenilməz addımlarla ta yüksəklərə qaldırıb, parlaq bir sentimentalizm ədəbiyyatı olmaq üzrə vaxtında təqdim etmişdir. Füzulinin dörd əsr bundan əvvəl yazdığı sentimentalist əsərlər bu gün belə bütün sentimentalizm ədəbiyyatının ilk sıralarında gedə bilir. O öz mövzularında bəzən böyük ədəbi keçmişə malik yazıçılarla yarışmış, onların yazdıqları mövzulardan istifadə etmiş, lakin bu yarışda onlardan geri qalmamış və hər halda “Leyli və Məcnun” kimi dahiyənə əsərində öz qoca rəqiblərini geri buraxmış və hamısından yüksəyə qalxmışdır.

Füzuli öz dühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verdi. Lakin eyni zamanda onun dühası ağır bir yük kimi azəri ədəbiyyatının inkişafı üzərinə düşüb, onu öz ağırlığı altında əzməyə başladı. El ağızından çıxmış ədəbiyyat, bir dahinin qələmi altında yonuldu və birdən-birə klassik bir yüksəkliyə qalxdı. Mühit isə bu yüksəkliyə çıxacaq bir hazırlığa malik deyildi. Azəri ədəbiyyatının Füzuli yüksəkliyində dayanması və mütərəqqi addımlarla yüksəklərə doğru irəliləməsi üçün həyatı bir dayağı yox idi. Odur ki, Füzuli öz əlini ədəbiyyatdan çəkər-çəkməz ədəbiyyat mütərəqqi gedişi ilə irəliləmək deyil, bəlkə yüksəldiyi yerdə belə dayanmadı və sürətli hərəkətlə enişə doğru yuvarlanmağa başladı. Bu eniş qoca rəhbərin ardınca gedən sıra ədəbiyyatı bir seylab kimi yaxalayır və öz ağırlığı altında əzib öz eniş yolu ilə axırdı.

Şairlər, ədiblər Füzulini ötməyə deyil, bəlkə ona yetişməyə və var qüvvələri ilə öz əsərlərini Füzulinin əsərlərinə bənzətməyə və beləliklə, ədəbiyyatı qırıldığı nöqtəyə vaxtında və orada bərkitməyə çalışırdılar. Beləliklə, azəri ədəbiyyatı öz orijinal mənliliyini itirmiş və

Füzulinin ardınca qoşmağa başlamışdı. Artıq ədəbiyyat öz mövzunu həyatdan və mühitin təməlindən almır, həyatın psixologiyası ilə yaşamır, bəlkə keçmiş, söylənmiş sözləri, daha doğrusu, Füzulinin dahiyənə şeirlərini daha bayağı, daha zəif və boyasız bir şəkildə təkrar edirdi.

Füzulinin bir qəzəli yüzrlərlə şairlər üçün ilham mənbəyi olur, şairlər öz şeirlərini ona bənzətməyə çalışırdılar. “Füzuliyənə” qəzəllər yazmaq şairlərin ideali olmuşdur. Bənzətmələr, təxmislər yol alıb gedirdi. Ədəbiyyat öz normal yolunu itirmiş, həlqəvi bir gedişlə Füzulinin başına hərlənir, haraya getdiyini özü də bilmirdi. Füzuli elə bir tilsim idi ki, ədəbiyyatımız ondan bir addım belə olsun bayıra çıxmır və uzun illər yeni bir şəklə keçmirdi.

Beləliklə, ədəbiyyat getdikcə həyatdan uzaqlaşır, ayağı həyat torpağından üzülür, bayağılaşır, düşkünləşir və çıxılmaz bir tilsim içərisində çırpınırdı. Birinci olaraq, bu cadulanmış gedişə qarşı çıxan, bu saxlanmaz axını toxdadan, bu çıxılmaz yoldan çıxan və bu qırılmaz qəzəl və qəsidə tilsimini qıran Mirzə Fətəli Axundzadə olmuşdur.

Həç şübhəsizdir ki, azəri ədəbiyyatındakı bu ölgünlük Azərbaycanın siyasi və ictimai ölgünlük və düşkünlük nəticəsi idi. Azərbaycanın ictimai və siyasi həyatı ölgünləşdikcə, ədəbiyyat da ölgünləşir və bütün mühiti bir Şərq ətaləti sarıyırdı. Bu etibarla Azərbaycanın sonrakı ölgün ədəbiyyatı nə qədər biçimsiz, maraqsız, məzmunuz və bir təqlid ədəbiyyatı olsa da, hər halda yenə də öz ölgün və düşkün mühitinin güzgüsü ola bilər. Mühitin boşluğunu, çürüklüyünü, öz məzmunuzluğu və boşluğu ilə də olsa, aldıra bilər.

Çarizm Qafqazı aldıqdan sonra həyat da öz cığırından çıxmağa başladı. Birinci Pyotrdan və Yekaterinadan bəri Rusiyaya sirayət etmiş Qərb axını Rusiyanı özünə cəlb etmiş və rusların Qafqaza gəlməsi ilə istər-istəməz Qafqaza da keçməyə başlamışdı. Getdikcə ictimai həyat boyasını dəyişirdi. Həyat başqalaşır, mühit təbəqələşir, üsullar, qaydalar, məhkəmələr, ənənələr, bir sözlə, bütün keçmiş həyat normaları öz cığırından çıxırdı. Xanlar yoxsullaşib əhəmiyyətdən düşür, yeniyetmə bəylər törəyir, İrənin əsrlərdən bəri hökmranlıq sürən nüfuzu sarsılır, onların yerinə tam başqa bir nüfuz, başqa bir şərait qurulurdu.

Bu sarsıntılıq, bu qatışıqlıq, el ədəbiyyatında gözəl parçalar yaratmış olsa da, yazı ədəbiyyatında o qədər bir boşluq vücuda gətirmişdi. Bu vaxtadək ədəbiyyat təqlidlə yaşasa da, həç olmasa, həyat dəyişməmiş olduğundan təqlid mənbəyi də həyata az-çox uyuyur və təqlid

edilmiş əsərlər bir növ ötüşüb gedirdi. Həyat əsaslı bir dəyişikliyə uğrayınca, ədəbiyyat büsbütün başını itirdi. Şairlər əski inersiyaları ilə gedir, yeni gedişə uymayı, yazdıqları da yeni gedişlə bir disenans vücuda gətirirdi.

Yeni mühit, yeni təsir cəmiyyəti başqa əsaslar üzrə təbəqələşdirir, cəmiyyətdə yeni vəziyyətə yarayacaq təbəqələr, xırda burjuaziya təbəqələri, yeni bəylər təbəqəsi, yeni maarifçilər, islahatçılar, yeni məktəblər, yeni intelligensiya qrupları, dilmanclar, müəllimlər törənir və bunların nəticəsində yeni həyati faciələr, yeni simalar, yeni şəxsiyyətlər, yeni tiplər meydana çıxırdı.

“Ədəbiyyat” isə köhnə sxolastik yolu ilə gedir və həyatdan büsbütün ayrılıb, özü üçün tam başqa dar və xüsusi bir aləm təşkil edirdi. Bu aralıq həyatda bir-ikilik törəmişdi. Cəmiyyətin bir qismi köhnə təsir altında qalmış, bir qismi isə yeni təsirə qapılmış və həyatı da o yolla aparmaq, bütün cəmiyyəti yeni təsir yolları ilə aparmaq, əlifbadan başlamış ictimai və siyasi quruluşa kimi hər şeydə bir islahat etmək istəyirdi. Mirzə Fətəli də bu ikinci qrupun nümayəndəsi idi. Zətən, cəmiyyət kimi ədəbiyyat da iki cığıra parçalanmışdı. Bunların birində köhnə qəzəllər, qəsidələr, mərsiyələr və bu kimi sxolastik ədəbiyyat son günlərini yaşayaraq, gedirdi. İkinci qrup isə bu köhnə cığırdan çıxmış idi. O bu köhnə ədəbiyyatdan artıq zövq almazdı. Bu ədəbiyyat onun ehtiyaclarını ödəmir, onun istəklərini, arzularını anlatmır, onun psixologiyasına uymurdu. O özü üçün tam başqa və öz ruhunun, diləklərinin, öz əmək və ideallarının tərcümanı olacaq bir ədəbiyyat, yeni və həyati bir ədəbiyyat yaratmalı idi. Bu ədəbiyyatı da Mirzə Fətəli yaratdı, ya da hər halda bu yeni ədəbiyyatın ilk təməl daşlarını qoymuş oldu.

Mirzə Fətəli bir ədib və bir şair olmaqdan daha artıq bir cəmiyyətçi, bir əməlpərvərdir. Onu yazıçılığa təhrək edən də bədii zövqündən daha artıq ictimai məfkurələri idi. O, yazılarını bir sənət adına deyil, bəlkə ictimai məfkurəsi adına yazır və öz əsərlərindən sadə bədii bir zövq deyil, həyat və cəmiyyət üçün bir nəticə gözləyirdi. O, ədəbiyyatı öz duyğularının, öz məfkurələrinin bir tərcümanı kimi tanıyır və beləliklə köhnədən qalmış “sənət sənət üçündür”, “onu ancaq bir neçə ariflər və bilicilər anırlar” gedişindən ayrılıb, “sənət həyat üçündür” prinsipini irəli sürürdü.

O, ədəbiyyatı öz məfkurələrini həyata keçirmək və yaymaq üçün bir vasitə bilirdi. Buna görədir ki, onun əsərləri müntəzəm bir gedişlə

həyatın bu və ya başqa nöqsanlarını göstərir, bu nöqsanların aradan qaldırılmasına çalışdığı yolları göstərdiyi kimi, ömründə tək-tək yazdığı şeirləri də, yenə onun əlifba və bu kimi fikirlərini həyata keçirmək üçün idi. Lakin bunların hamısına baxmayaraq, biz Mirzə Fətəlini hər şeydən artıq, yenə də bir ədib kimi tanımaq istərdik. Nə qədər ədəbiyyat onun fikirlərini yayacaq bir vasitə olmaq üzrə götürülmüş isə də, hər halda, burada Mirzə Fətəli o qədər böyük bir məharət, bir istedad göstərmişdir ki, hər şeyi geridə buraxıb, ədəbi bir sima kimi ortada qalmışdır. O, yazdığı pyeslərdə zamanının komediya yazanlarından, tanınmış rus və Avropa ədiblərindən geri qalmadığı kimi, şeirlərində Firdovsiyanə bir məharət göstərmişdir. Bəlli olduğu üzrə Mirzə Fətəlinin mühiti köhnə feodalizmin dağıldığı, yeni ticarət burjuaziyasının törətdiyi əski Şərqi ənənəsinin pozulduğu, yeni Qərbi mədəniyyətinin araya soxulduğu bir dövrün mücəssəməsidir. Həyatın bir tərəfi sökülür, dağılır, o biri tərəfi başqa, tam başqa və yeni bir biçimdə tikilirdi. Burada Mirzə Fətəli bir mühəndis kimi bu sökülən və tikilən binanın başı yanında durmuş, amansız qələmi ilə bura sökülməlidir, bura isə belə tikilməlidir deyir. Həm də bunların kefi bir əmrlə demir: köhnə yaşayışın bütün nöqsanlarını, yaramazlığını, yeni gedişin isə bütün faydalarını irəli sürür, anladır, qandırır.

Hər şeydən əvvəl Mirzə Fətəlini köhnə Şərqi dövlət idarəsi üsulunun tənqidçisi, monarxizmin, İran istibdad və dərəbək üsulunun amansız bir düşməni kimi görürük.

O, “Vəzir-xani-Sərabi” və “Aldanmış kəvakib” adlı əsərlərində İran və onun sifətində bütün Şərqi əski feodalizm və ayrılıqda monarxizm üsuluna elə bir zərbə endirir ki, bu mənəvi zərbə Səd ibn-Vəqqasın qılıncından heç də gücsüz deyildir. O, bütün şahların və onların vəzirlərinin nə qədər bir sərsəm, şüursuz, yaramaz adamlar olduğunu, xüsusilə, vəzirlərin ancaq öz ciblərini doldurmaq üçün yaşadıklarını, öz şüursuzluqlarını bir məharət sanıb fəxr etdiklərini heyrət ediləcək bir açıqlıqla ortaya çıxarır.

Bunu Şah Abbasın hərbiyyə vəziri öz nitqi ilə və İranın bütün yollarını dağıdırıb, “əməniyyət” adına İranı yolsuz buraxmasına fəxr etməsi ilə ortaya çıxarır. Eynilə “Vəzir-xani-Sərabi”də xanın divan və məhkəməsi göstərilir. Verilən qərarların nə qədər yaramaz, nə qədər çürük olduğu, bütün üsulun nə qədər yaramaz olduğunu açıq-açığına araya çıxarır. O: “Kəndli sənin atının ayağını şikəst etmişdir. Sən də get

onun atının ayağını sındır”. “Həkim pulları alıb, altı aydan sonra ölə biləcək xəstəni bu gün öldürən və guya “əzabdan qurtaran” həkimə bir də ölü yeyəsi mükafat verməlidir”. Budur, xanın bütün mükahiməsi!

Bu sərsəm və ağılsız, şüursuz adamlar, gülünc bir məxluq kimi ortaya çıxarılan vəzirlər, xanlar, şahlar həqiqətdə isə milyonlarla xalqın həyat və müqəddəratını əllərində saxlamışlardı. Budur, Mirzə Fətəlinin ortaya çıxardığı acınacaq həqiqət bundan ibarətdir. Buradaca Mirzə Fətəli Yusif şahın müvəqqəti hökmranlığında hakimin boynunda nə kimi vəzifələr olduğunu, xalqın nələrə ehtiyacı olduğunu göstərir.

Mirzə Fətəli ruhanilərin və onların həyata soxduqları cadu və tilsim əsaslarının amansız düşmənidir. Burası hər şeydən artıq yenə də “Aldanmış kəvakib” və xüsusilə, onun “Molla İbrahim Xəlil kimyagər”, “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəlişah” adlı əsərlərində görünə bilər.

“Molla İbrahim Xəlil kimyagər”də bütün ruhanilərin nə qədər satqın adamlar olduğunu və xalqı aldadan bir fırıldaqçıya pul ilə qulluq edib, onun, xalqı aldatmasına yardım göstərmələrini və “Dərviş Məstəlişah”da İrandan keçmiş bir çayçı şagirdinin Azərbaycanda bir alim və bir həyat hakimi kəsildiyini və biliksiz xalqı aldadıb ciblərini dolduraraq, qaçdığını açıq göstərir. Burada “Molla İbrahim Xəlil kimyagərin” Mirzə Cəlil Məmmədquluzadəyə təsirsiz qalmadığı və “Ölülər” pyesi “Kimyagər”dən təsirsiz olmadığı qeyd edilməlidir.

Mirzə Fətəli qadın azadlığı mübarizidir.

O, qadınların qəlbinin satılması əleyhinə, onların eşqi, məhəbbəti, mənliliyinin satılmasına, zorla varlı ərələrə verilməsinə qarşı üsyan edir. Burası hər şeydən artıq “Xırs quldurbasan” adlı əsərində qeyd edilmişdir.

Mirzə Fətəli feodalizmin böyük düşmənidir.

“Pristav mənə deyir əkin ək; bəy oğlu da əkin əkər, ya əməklə məşğul olurmu? Guya mən sadə bir kəndliyəm ki, əkin əkim, ya da cütə gedim”.

Xüsusilə, “Hacı Qara”da Mirzə Fətəli feodalizmin dağıldığını və yeni ticarət burjuaziyasının nə qədər bir hərəsliklə həyata can atdığını təsvir edir.

Mirzə Fətəli öz şerində yeni əlifbadan bəhs ilə onun həyata keçirilməsi üçün hakim şəxsiyyətlərə təsir etməyə çalışır.

Mirzə Fətəli bir rəssamdır. O öz əsərlərində bütün həyat və mühiti doğruluqla tutur, ən mahir bir rəssamın məharəti ilə təsvir edir.

SƏMİMİ SƏNƏTKARA ALQIŞ!

“Bəzən elə adamlar olur ki, onların yaşayış tarixini yazmaq üçün bütün bir xalqın, bir ölkənin, və ya xalq həyatında müəyyən bir məntəqənin tarixini yazmaq lazım gəlir. Yaşadıqları mühit, cəmiyyət və məntəqənin irəliyə doğru yürüməsində addımbaşı onların adı görünə bilər. Onların şəxsi həyatından ümumi həyatı ayırmaq istədikdə isə, yerdə heç bir şey qalmayıb. Belə adamlardan biri də Abbas Mirzə Şərifzadədir.

...Abbas Mirzə Şərifzadə bütün teatr həyatının bir mehvəridir. Öz-özlüyündə həm rejissor, həm aktyor, həm də təşkilatçıdır. O, səhnənin həm oğlu, həm də atasıdır.

...Abbas Mirzə məktəb görməmiş, sənəti və onun üsullarını öyrənməmişdir. Lakin o, bir talantdır. O, öz-özünə doğulmuş bir sənətkardır. Sənət onunla bərabər doğulmuşdur. Sənət onun qanında, iliyindədir.

Zatən məktəb sənətkar yetişdirməyir. O, sənətkara öz təbii istedadını genişləndirmək və əlverişli işlətməyi öyrədə bilər. Abbas Mirzədə isə həmişə ona kömək edən, onu öyrədən və doğru yola yönəldən bədii bir zövq vardır. O, bir sənətkar, yaradıcı bir talantdır. Lakin o, yalnız sənətkar olmaqla qalmayıb. O, eyni zamanda bir təşkilatçı, bir mübarizəçidir. O, səhnənin künclərdə, bucaqlarda sürüklənən ayrı-ayrı qüvvələrini min yerdən toplamış, bir yerə quraşdırmış, bu dağınıq, sökülük parçalardan güclü, mədəni bir maşın yaratmışdır. Abbas Mirzənin bu gözəllik və sənət yavrusuna uzatdığı iki əldən biri yüksək, qüvvətli bir sənətkar, birisi isə qorxmaz bir mübarizəçi, yorulmaz bir təşkilatçı əlidir.

Bu uzun mübarizə yollarında Abbas Mirzə Şərifzadə nə qədər əzablar, faciələr, ağırlıqlar keçirmişdir! Yoxu var etmək, yoxdan bir səhnə yaratmaq! Abbas Mirzənin getdiyi yol belə olmuşdur.

Səhnəmizin bu mübarizə yolu xalqımızın ümumi mübarizə cəbhəsinin bir qazmasıdır.

Bu qazmada başçı və komandan Abbas Mirzə Şərifzadə olmuşdur. Bu cəbhə başında uyumadan vuruşmuş, çarpışmış və iyirmiillik bu şanlı mübarizə yolunu qəhrəmanlara layiq bir şərəflə keçmişdir.

Lakin Abbas Mirzə bu yolda tək deyildir. İndi onun ardınca böyük bir sənət ordusu, onun köməyində böyük bir əməkçi xalq durmuşdur.

Bu gəncin yürüşünə toxunmaq üçün uzadılacaq qara bir ələ minlərlə əməkçilərin birləşmiş ağır yumruğu cavab verə bilir.

Bu gənc Azərbaycan dram teatrı səhnəsidir. İndi onun oynaqlığına yalnız Abbas Mirzə deyil, bütün xalqımız sevinir, ona görə də Abbas Mirzənin bugünkü iyirmiillik şanlı mübarizə və qələbə bayramı yalnız onun deyil, bütün Azərbaycan səhnəsinin bayramıdır.

Yol hələ bitməmişdir və çətini irəlidedir. Abbas Mirzə Şərifzadə də vəzifə başındadır.

Səmimi, sevimli sənətkarımıza alqışlar!

SİDQI RUHULLA

(20 illik yubileyi)

Türk bədii teatrı özünün ən yaxşı artistlərindən biri – Sidqi Ruhullanın 20 illik yubileyinə ciddi hazırlaşır.

Sidqi Ruhulla 1890-cı ildə Buzovna kəndində dini məktəb müəllimi ailəsində anadan olmuşdur.

O, ibtidai təhsilini öz atasının məktəbində alırsa da, bütün çubuq və kötək əzablarına baxmayaraq, ondan molla alınmadı.

Şəhərdə təsadüfən gəldiyi teatra o bütün məhəbbəti ilə vurulur və ilk tamaşadan sonra səhnə onun həyat idealına çevrilir.

O, ilk dəfə 1908-ci ildə satıcıların dərnəyində “Adı var, özü yox” pyesində kiçicik qız – Telli rolunda çıxış etmişdi.

Bundan sonra həmin dərnəkdə rejissorluq edən mərhum Ərəblinski o vaxt ondakı böyük qabiliyyəti görərək, “Müsibəti-Fəxrəddin” pyesində baş rollardan birini ona tapşırır. Bu ondan etibarən Sidqi özünün bütün həyatını səhnə ilə bağlayır, sevinci də, kədəri də onunla bir olur.

Bir tərəfdən Türk teatırının inkişafını gözü götürməyən çar hökumətinin əsarətinə, digər tərəfdən onun sənətini ailə üçün ləyaqətsizlik, biabırçılıq hesab edən öz dindar qohumlarının təqibinə məruz qalan Sidqi öz şəxsi əmlakını satır, günlərlə ac, sığınacaqsız qalır, bütün qohumları tərəfindən rədd edilərək vağzal və meydanlarda gecələyir. Bütün bu məhrumiyyətlər onun qərarını zəiflədə bilmir, inadla mübarizə apararaq o öz səhnə fəaliyyətində sadə Telli rolundan

Yaqo (“Otello”), Frans (“Qaçaqclar”) və bu kimi nəhəng rolların ifaçısı səviyyəsinə qalxmışdır.

Onun böyük xidmətlərindən biri o hesab edilməlidir ki, çarizm zorakılığının ən ağır günlərində Azərbaycanın şəhərlərini və hətta kəndlərini gəzir, onların qaranlıq həyatına teatr işığı aparırdı.

O, 1913–14-cü illərdə çirkli, atılmış xalçadan pərdə düzəldərək, Zağam kəndində tamaşa göstərirdi – demək asandır. Azərbaycan hüdudu ilə kifayətlənməyib, o, Gürcüstanı, Dağıstanı, Türkmənistanı, Özbəkistanı, Tatarıstanı, İrani və i.a. gəzərək hər yerdə dərnəklər təşkil etmiş, onlardan bəziləri indi də qalır və tamaşalar təşkil edirlər.

Bütün bu 20 ildə Sidqi vəziyyətlə əlaqədar gah aktyor, gah da teatr və dərnək təşkilatçısı işləmişdir.

Heç bir şübhə yoxdur ki, Azərbaycanda öz həyatının 20 ilini teatrın tərəqqisi işi uğrunda mübarizəyə həsr edən, fəhlələr, kəndlilər arasında və ən ucqar guşələrdə işləmiş öz aktyorunun əməyini qeyd etməyi bacaracaqdır.

Zəhmətkeşlər öz dostlarını qiymətləndirməyi bacarırlar.

TEATROLARIN REPERTUAR MƏSƏLƏSİ

Dövlət Türk Akademik və Türk İşçi teatrlarının müttəhid bədii-siyasi şurası gələcək mövsüm, yəni 1929–30-cu il mövsümü üçün repertuar hazırlamaq işi ilə məşğuldur. Bu məsələ türk teatrlarının ən böyük məsələlərindəndir.

Şübhə yoxdur ki, repertuar məsələsində ən birinci yeri orijinal pyeslər tutur. Orijinal pyeslər teatrların canıdır. Türk teatrları orijinal pyeslərsiz yaşaya bilməz. Teatrodada ildə heç olmazsa bir orijinal pyes oynanması onu tam mənasilə dirildir, teatroya tamaşaçılar cəlb edir və maddi cəhətcə dəxi çox əlverişli olur. Bu orijinal pyeslər, tərcümə edilən dəyərli pyeslərdən məzmunca bir qədər zəif olsa belə, səhnə cəhətcə daha müvəffəqiyyətli olur və tamaşaçıların əhvali-ruhiyyəsinə daha uyğun gəlir. Misal üçün Türk İşçisi teatrosu repertuarını alacaq olursaq, qəti olaraq göstərə bilərik ki, “Qızıl Trenlər” kimi müasir və dəyərli bir pyes, Azərbaycan həyatına uyşdurulmuş “Zəlzələ” və yaxud “Çinar altında məhəbbət” qədər müvəffəq olmayır.

Həmçinin Şillərin “Qaçaq” kimi klassik bir əsəri tamaşaçıya heç bir vaxt “Aydın” qədər təsir bağışlamayıb.

Bədii-siyasi şura bu cəhəti nəzərdə tutmalı və diqqətinin çox hissəsini orijinal pyeslərə verməlidir. Fəqət xəstə bir məsələ vardır ki orijinal pyeslərə hər nə qədər diqqət və əhəmiyyət verirsən ver, orijinal pyeslər o qədər azdır ki, onlar ilə birillik repertuarın yarısını belə doldurmaq olmur. Bu xəstə cəhətin qabağını almaq və orijinal pyeslərin sayını artırmaq üçün Moskva teatrlarından bəzilərdə pək dəyərlili təcrübə yapılıb. Oradakı gənc dramaturqlar və dram əsəri yazmağa həvəsi olanlar teatrların ətrafına cəlb olunur və burada dramaturqluq cəhətcə daha artıq təcrübəsi olan yoldaşlarının göstərişilə çalışaraq pyeslər yaradırlar. Bu təcrübə pək dəyərlidir və onu mütləq Türk Akademik və İşçi teatrlarında dəxi yapmalıdır.

İkinci məsələ tərcümə əsərləri məsələsidir. Bu əsərlərin seçilməsi çox ehtiyatlı olmalı və yeni repertuara xüsusi diqqət verilməlidir. Artıq getdikcə simasını dəyişərək həqiqi bir sol yol tutan teatrların götürdükləri xətti-hərəkətə uyğun repertuarları olmalıdır.

Əvvəlcə Türk Akademik teatrosu repertuarı haqqında! Bizcə bu teatro gələcək ildən etibarən repertuar cəhətcə bir qədər cəsərtli olmalı və yalnız köhnə klassiklərlə kifayətlənməyərək müasir əsərləri dəxi repertuara daxil etməlidir. Misal üçün, “Lyubov Yarovaya”, “Şaxtyor”, “Qorod vetrov” pyeslərini göstərmək olar. Bu pyeslərin tamaşaçılar tərəfindən qəbul edilməyəcəyindən qorxmamalı və tamaşaçıları köhnə klassiklərin “Şıltaq qız”larından daha çox bir vətənpərvər pyeslər ilə tanış etməlidir. Bunun teatrodakı “akademikliyə” heç bir zərəri yoxdur, zira yüzillik tarixi olan Moskva Maliy teatrosu belə bir addımdan geri durmamış və indi “Kreçinskinin toyu”ndan daha çox vətənpərvər əsərlər oynayır.

Türk İşçi teatrosunun vəziyyəti isə tamamilə başqadır. Bu teatro müasir inqilabi əsərlərin hamısını oynayır, fəqət orijinal əsərlər cəhətcə Akademik teatrosundan daha çox axsayır. Bunun isə səbəbləri aydındır. Teatronun maddi vəziyyəti ağır olduğundan orijinal əsər yazanları lazımı qədər təmin edə bilmir.

Fəqət hər iki teatro arasında pək əsassız bir prinsip vardır. Məsələn, madam ki, “Aydın” və yaxud “Sevil” pyesləri Akademik teatrosunda oynanır, Türk İşçi teatrosu bu pyeslərdən dərhal gözünü çəkir. Halbuki Türk İşçi teatrosu tamaşaların çoxunu işçi dairələrində verdi-

yindən və Akademik teatrosu işçi dairələrinə qətiyyənlə getmədiyindən, Akademik teatrosunun orijinal əsərləri Türk İşçi teatrosu tərəfindən işçi dairələrində göstərilə bilər və göstərilməlidir. Zira bu pyeslər işçilər üçün “Notrdam kilsəsi” və “Hücum” pyeslərindən daha yaxın, daha faydalıdır.

Bədii-siyasi şura bu cəhətlərə xüsusi diqqət verməlidir.

TÜRK TEATRI OLİMPIADADA

Türk Bədai Teatrının ümumittifaq teatr olimpiadasında iştirak etməkdən məqsədi on il içərisində teatr sahəsində əldə edilən müvəffəqiyyətləri və təcrübələri olduqca geniş bir surətdə göstərmək, başqa teatrların fəaliyyətinə diqqət yetirmək, onların gördüyü işlərlə ətraflı surətdə tanış olaraq mənimsəmək, nöqsanları meydana çıxarmaq, aradan qaldırmaq, müvəffəqiyyətlərdən isə istifadə ilə gələcək yol təyin etməkdən ibarət idi. Olimpiadanın böyük siyasi əhəmiyyəti haqqında danışmaq belə artıqdır. Teatrın ilk çıxışı Leninqradda oldu. Şərq xalqları evində, “Kraskaya qazeta” müxbirləri klubunda, İncəsənət işçiləri evində, alman işçi teatri və Leninqrad teatrları ilə düzələn rabitə gecələri, teatrın Putilov zavoduna getməsi və sairə böyük siyasi bir nümayiş halını aldı. Ən böyük qardaşlıq həmrəyliyi nümayişi türk-tatar teatrının, tatar, özbək, türk teatrlarının Qızıl Tatarıstan mərkəzində görülməsi oldu.

Türk Bədai Teatrının istər Leninqrad, istərsə də Kazandakı böyük müvəffəqiyyətləri, istər Leninqrad, istərsə də Kazan mətbuatı və xüsusən teatr mətbuatı tərəfindən çox aydın göstərildi.

Türk teatri görkəmli ixtisasa malik aktyor yaradaraq, mündəriçə etibarını ilə hazırkı tələblərə uyğun inqilabi türk dramaturgiyası yetişdirmiş ki, bu dramaturgiyanın ayrı-ayrı böyük səhvlər və nöqsanları olsa belə, hər halda, milli dramaturgiyalar sırasında birinci yerlərdən tuta bilər. Bu fikir bütün tamaşaçı, mətbuat və sairənin fikri olaraq olimpiadadakı jürinin mülahizəsində belə aydın göründü. Olimpiada nəticələri çox görkəmli və eyni halda gözlənilməyən oldu.

Hər tamaşa haqqında geniş mübahisə açılır, teatrın bütün fəaliyyəti, bədii, ideoloji əhəmiyyəti, maddi imkanları müzakirə olunur, müvəffəqiyyət və nöqsanları meydana çıxarıldı.

Cabbarlının məruzəsi üzrə Türk Bədaye Teatrı fəaliyyəti haqqında mübahisələr aparıldı. Bundan sonra Dövlət Bədii Akademiyasında A.A.Tuqanov məruzədə bulundu.

İstər bu mübahisələr, istərsə də jüri iclaslarında müvəffəqiyyətlərlə bərabər nöqsanlar dəxi göstərildi.

Əsas müvəffəqiyyət:

1. İxtisaslı aktyor kollektivi və
2. Müasir inqilabi milli dramaturgiya olduğu hesab edildi.

Əsas nöqsan olaraq üç məsələ irəli sürüldü və mübahisələrin çox hissəsi bu xüsusda oldu:

1. Kadr məsələsində göstərildi ki, tamaşaya xidmət edənlər, musiqiçilər, rəssamlar və sairə kadrları lazımı surətlə hazırlanmamışdır.

2. Bədii yaradıcılıq üsulları məsələsi haqqında göstərildi ki, teatr, tarixini keçirmiş Moskva Bədaye Teatrı yaradıcılıq üsulu üzrə gedir. Teatr hələlik naturalizm tör-töküntüsündən tamamilə azad olmamışdır. İstər tərtibat, istərsə də quruluşların sinfi mahiyyəti tamamilə aydın deyildir.

3. Milli forma haqqında. Əgər Rustaveli adına teatrın milli forması haqqında bəzi əyintilərə yol verilərək, milli formanın incəsənəti kütlələrə yaxınlaşdırmaq və Gürcüstan əməkçiləri yaradıcılığını meydana çıxarmaq üçün bir vasitə deyil, bir məqsəd kimi istifadə olunduğu və bunun nəticəsində milli forma və yaxud daha doğrusu, milli incəsənətin millətçilik incəsənəti təmayülü göstərdiyi qeyd edildi və özbək teatrında ibtidai etnoqrafiyadan ibarət olduğu göstərildi, Azərbaycan Türk Bədaye Teatrında milli forma məsələsinə lazımı qədər fikir verilmədiyini qeyd olundu. Bu isə incəsənəti Azərbaycanın əsas işçi-kəndli kütlələrindən bir qədər ayrı salmış olur.

Milli forma necə müəyyən edilməli, haradan alınmalıdır? Milli forma elə hazırlanmış və müəyyən bir şey deyildir ki, onu arzu etdikdə götürüb papaq kimi də qoymaq olsun.

Milli forma papaq, don, çərkəzi paltar, xəncər və yaxud ilməli köynəklərdən ibarət olaraq qala bilməz. Onu axtarmaq və tapmaq lazımdır. Fəqət bu iş bir məqsəd deyil, bir vasitə olmalıdır. Milli formanı haradan axtarmaq olar? Onun əlamətləri istər paltarlar, istər yeriş, istər ümumi ahəng, istər hərəkətlərlə danışmaq qaydası, boyalar, nağıllar və həyatın bütün sahələrində görünərək sinfi xətt hərəkətcə təbəqələşmişdir. Burada yenə bütün iş kadr məsələsindən ibarət olur, zira

yalnız yaşayışın bütün incəlikləri ilə tanış və dialektik üsul ilə silahlanmış bir rəssam bu ağır vəzifəni yerinə yetirə bilər. Fəqət bəzi yoldaşlar bu məsələni belə bir tərzdə qoymadılar. Milli forma inkişaf etdirməlidir və bu iş teatrın ən mühüm vəzifələrindəndir.

Təşkilat və texniki tədbirlərdəki nöqsanlar müvəffəqiyyətlərimizi tamamilə göstərməyə yol vermədi və nəticələrə də az təsir bağışlamış oldu.

Teatr olimpiadaya gedirkən lazımi qədər hazırlıq işi aparmamışdır. Əlbəttə, olimpiadanı bir yarış hesab etmək doğru olmaz. Hər olimpiada əsas etibarlı ilə müvəffəqiyyətlər yoxlanışıdır. Burada xüsusi olaraq hazırlanan tamaşaları vermək, bütün onillik fəaliyyəti göstərmək lazım idi. Fəqət bunların hamısı heç olmazsa sınıq-sökük dekorların təmirinə mane ola bilməzdi.

Başqa teatrlar olimpiadaya nəinki bütün heyətləri, hətta əlavə qüvvələrlə gəlmişlərdi. Gürcülər, özbəklər və sairə özləri ilə böyük yardım heyəti, musiqi ansambli, oxuyanlar, milli xor və sairə gətirmişdilər. Özbəklərin dram və opera teatrları da iştirak edirdi. Türk Bədaye Teatrları isə nəinki özü ilə yardım heyəti aparmamış, hətta aktyorlarının belə bir hissəsini siyahı xaricində buraxmışdı. Biz opera teatrlarını aparmamışdıq. Halbuki türk teatrları istər səhnə, istər musiqi heyəti, istərsə, ümumi cəhətcə böyük maraqla qarşılanan teatrların bir çoxundan geridə deyil, biləks irəlidedir.

Teatrların oxuyanlar, musiqi ansambli və xoru yox idi.

Olimpiada təşkilində belə bəzi nöqsanlar və bir qədər tələsmə hiss olunurdu. Burada mətbuat bürosu təşkil edildi, fəqət sonra buraxıldı. Milli teatrlar isə bu büroya ümid bağlayaraq özləri məlumat vermədilər. Bunun nəticəsində bəzi teatrların fəaliyyəti lazımınca aydınlaşdırılmadı.

TÜRK BƏDAYE TEATRLARI YENİ YOL İLƏ

Türk Bədaye Teatrları, öz mövsümünü oktyabrın 16-da “Bomba” pyesi ilə açır.

Teatrların bu mövsümü, işdə kafi bir dəyişiklik yaradılması şüarı altında başlayır.

Yayda teatr Şuralar İttifaqında qastrollar vermiş və 1-ci olimpiadada iştirak etmişdir. Odur ki, teatrın yeni mövsümə hazırlaşması üçün vaxt az olmuşdur. Olimpiadanın nəticəsində teatr yeni qüvvə almış və göstərilən nöqsanları aradan qaldırmağa başlamaq istəyir. Bu arzu teatra qısa bir zamanda böyük işlər görməyə imkan vermişdir.

Birinci növbədə teatrın bədii rəhbərliyi işində böyük bir dəyişiklik əmələ gətirilmişdir. Teatr naturalizmi, dərinləşmiş psixologizm qalıqlarını tamamilə aradan qaldırmağı və dialektik materializmin möhkəm qanunlarına əsaslanan sağlam proletar realizminə keçməyi qərara almışdır.

Bunun nəticəsində canlı insan məsələsi, sinif nöqtəyi-nəzərincə düşünülmüş insan görüşündə qəti surətdə həll edilmiş və teatr işçikəndli kütləsinin iradə və şüurunun təbliğatçı və təşkilatçısı yoluna girmiş olur.

Bu il teatr türklərdən gənc rejissorları işə çəkmiş və bunlara müstəqil pyes quruluşları tapşırılmışdır.

Teatrda daimi işdə çalışmaq üçün 40 nəfər cəlb edilmişdir. Bunların çoxu istehsalatdan gələn gənclərdir. Bunlar teatr yanında düzələn kurslarda tərbiyə alacaq və mümkün olduqca aktyorluğa irəli çəkiləcəkdir. Beləliklə teatr müntəzəm surətdə işçiləşdiriləcəkdir.

Teatrda daimi çalışmaq üçün bir gənc türk kompozitoru işə çəkilmişdir. Teatrın hərlənən səhnəsi maşınlaşdırılmış və təkmilləşdirilmişdir.

Xüsusən, repertuar siyasəti sahəsində qəti işlər görülmüşdür. Teatr ideoloji (məfkurə) cəhətinin sağlam olmasına ciddi fikir veriləcəkdir. Teatrda qoyulan pyeslər dəyişdiriləcək, düzələcək, teatr məfkurə və bədii cəhətcə əlverişli repertuarla təmin olunmaq üçün dramaturqlar arasında müntəzəm iş aparılacaqdır. Teatr öz ətrafında gənc dramaturqları birləşdirmək ilə məşğul olacaq və onlara teatr ilə tanış olmaq və təlim almaq imkanı verəcəkdir.

Mövzu məsələsinə gəldikdə, teatr etibarını ilə Azərbaycan işçi və kəndlilərinin sənayeləşdirmə və kollektivləşdirmə cəbhəsində, dinə, çadraya və əsgə feodal yaşayış qalıqlarına qarşı mübarizə cəbhəsində və yeni, sağlam, mədəni yaşayış uğrunda apardığı mübarizəni əks etdirəcəkdir.

Bununla əlaqədar olaraq yeni pyeslər təyin və sifariş edilmişlər. ("Qara su" pyesi işçilərin neft cəbhəsində apardığı mübarizəni təsvir

edir; bir də kənd təsərrüfatını yüksəltmək uğrunda mübarizəni təsvir edən pyes sifariş edilmişdir.)

Teatr, bütün işlərini dəzğah işçilərindən ibarət olan teatrın bədii-siyasi şurası ilə bağlı bir surətdə aparır. Beləliklə teatr, işçi tamaşaçısının tələblərini hər bir zaman nəzərdə tuta biləcək və işçilər teatrı hər bir zaman kontrol etməyə imkan tapacaqdır. Bu yol ilə şura, işçi sinfinin iradəsinə görə teatrın işlərinə istiqamət verə biləcəkdir.

Gələcəkdə teatr qarşısında böyük vəzifələr durur. Repertuar məsələsini qəti surətdə qaydaya salmaq və orijinal əsərləri artırmağa çalışmaq lazımdır.

Aktyor heyətini yenidən hazırladmaq və onları siyasi və bədii cəhətcə irəlilətmək lazımdır.

Teatr sənətinin bütün hissələri üçün yeni kadrlar hazırlamaq, yeni işlərdə mühüm yer tutmalıdır.

Türk qadınlarının səhnəyə çəkilməsi uğrunda ciddi işlər görülməlidir. Hələ bu vaxta qədər teatra lazımı qədər türk qadını çəkilməmişdir. Səhnədə oynamağın alçaq iş olduğunu düşünənlər hələ az deyildir. Bu köhnə fikir hələ başdan çıxmamışdır. Odur ki, türk qadınını səhnəyə çəkmək işi kütləvi-siyasi kampaniya halına çevrilməlidir.

Əməkçi türk qadınları şura türk teatrina kömək etməli və onun inkişafında mühüm bir amil olmalıdır.

İşçi tamaşaçılar ilə əlaqə məsələsi də yoluna qoyulmalıdır.

Teatrın qarşısında çox böyük vəzifələr durmuşdur. Bunları bir ildə həll etmək mümkün deyildir. Lakin əhəmiyyətli cəhət orasıdır ki, teatr öz nöqəslərini görərək, onları aradan qaldırmağa və doğru yol götürməyə başlamışdır. Odur ki, yeni mövsümün bu yolda böyük əhəmiyyəti vardır.

Q.EDELMANIN KONSERTLƏRİ HAQQINDA

Demək olar ki, incəsənətin elə bir sahəsi yoxdur ki, estrada pianoçuluğu kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olsun.

Saçları hədsiz uzun olan ifaçı ehtiraslarının ilhamı altında saçlarını əsdirərək atletikəsinə (üslünlüklə) çalmaq qabiliyyəti, ifa etdiyinin

mahiyyətini üzə çıxarmaq əvəzinə sonsuz canfəşanlıqla “parılı” dalınca qaçır, repertuarının 90 faizi akrobatik xarakterli musiqi “şaxşax”ından ibarət olması, bunların arxasınca əsl musiqi məzmununun bütöv yoxsulluğu və bunun nəticəsində virtuoazçuluğun müəyyən bir qəlib kimi məqsədə çevrilməsi – budur indiyədək tanıdığımız “ideal” estrada pianoçusu.

Xoşbəxtlikdən pianoçu Edelman bu xasiyyətlərə tam uyğun gəlmir, lakin yaradıcılığının bəzi məqamlarında “ideal” səviyyə ilə bərabərləşməsi bədbin meylə özünü göstərir.

Edelman müstəsna texnikaya, heyrətamiz hərtərəfliliyə və son dərəcə yüksək ustalığa malikdir.

Bununla yanaşı, o bir məqsəd kimi texniki tərəfə çox qapılır və bunun nəticəsində səsin tembr əlvanlığı sozalıq, səsin müəyyən ahəngdarlığı yeknəsəqləşir.

Hər halda heç kəs üçün sirr deyil ki, yeknəsəq səslər royaların külli miqdarda olan tembr imkanlarını özündə itirir.

Bax musiqisinin dinləyicilərə çatdırılmasında, pianoçunun özünə-məxsusluğu, orqan səslənməsinin tembr bəsitliyində, fortopianino səslərinin yeknəsəqliyində özünü xüsusilə qabarıq göstərirdi.

Yeri gəlmişkən proqram haqqında. Məgər dahi Baxın ecazkar musiqisini Buzoni və Qodovskininki ilə qarışdırmağa ehtiyac varmı? Axı, hədsiz uzunçuluq və akrobatik çətinliklər ilə ağırlaşmış pyeslər məlahətini itirirlər...

Edelman çox gözəl ritmə malikdir! Bu yaxşıdır. Olmaz axı Şopenin “Polonez”i hərəkətin müxtəlifliyi imkanını tamamilə inkar edən və bununla birlikdə bu pyes – poemanın ümumi mənzərəsini pozan hər hansı mexaniki ritmilik əsasında qurulsun. Edelmanın piano ustalığının bu cizgisi “sadəlik” və “cəsəretlilik” adlanır. Bizcə, isə musiqidə bu sadələşdiricilik, yuxarıda dediyimiz kimi, formanın məzmunundan qoparılması deməkdir. Edelman özünü Bethovenin əsərlərilə bizə təqdim edə bilmədi. Halbuki yabançı bər-bəzəkdən uzaq olan bəstəkar musiqisində dərin ifadə tərzini, temperamentini əsl musiqi mədəniyyətini göstərmək olardı.

Məgər bu vaxtadək bizə Ramo-Qordovski və Bax-Buzoni məhz estrada konsertlərindənmi təqdim edilməliydi?

Bizim zəmanəmiz estetikmə və əyləncəyə qapılmayan, ucuz, yalançı effektlərə yol verməyən incəsənət tələb edir. Bizə elə musiqi la-

zımdır ki, orada coşqun hisslər formal məqamlarda pərdələnməsin, birbaşa bizim şüurumuza təsir etsin.

Edelman – fikrin dar mənasında çox yaxşı virtuozdur. Onun ifasında forma məzmunu üstələyir. O, artistdən musiqi əvəzinə artillerik atışma tələb edən eybəcər estrada ənənələrindən uzaqlaşmalıdır. Tembr ahəngdarlığı və əsasən ifa etdiyinin mahiyyətini dərinləşdirmək üzrə iş cavan, hələ yetişməmiş artisti böyük səs ustalığına çevirə bilər.

“GÜLƏN ADAM”IN ƏHƏMİYYƏTİ

Türk Bədaye teatrosu qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri də türk tamaşaçılarını klassik ədəbiyyat nümayəndələri ilə tanış etməkdir. AHİŞ mədəni-maarif bölməsi yanında çağırılmış teatro müşavirəsi də Türk Bədaye teatrosuna bu tanışlığı vermişdir.

İngiltərə, Almaniya, Rusiya və sairə klassiklərinin, demək olar ki, bütün görüklü nümayəndələri teatronun səhnəsindən keçmişlərdir. Molyerin əsərləri ilə Fransa komediyası göstərilmişdir. “Gülən adam” pyesinin Türk Bədaye teatrosunun səhnəsində qoyulması, teatronun bu yolda apardığı işlərin gedişi və teatronun ümumi inkişaf zəncirinin bir halqasıdır.

Türk aktyorunun səhnə və bədaye mədəniyyətini yüksəltmək üçün teatr tərəfindən aparılan işlər sistemində də bu quruluşun böyük əhəmiyyəti vardır. Bundan başqa mövzunun vaxtımızın istəklərinə yaxın və uyğun olması üçün tamaşaçılarda müəyyən maraq oyatmalı idi. Pyesin müvəffəqiyyətlə keçməsi bədaye şüarının fikrini doğruldub pyesi teatronun repertuarında möhkəmlətməmiş oldu.

TÜRK BƏDAYE TEATROSUNDA “HACI QARA”

Öz 50 illiyini keçirmiş Azərbaycan türk teatrosu yaşayışının ilk günlərindən başlayaraq 1873-cü ilin türk dramaturqu Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” pyesini öz səhnəsində görməyə alışmışdır. Günün orijinal türk pyelərinin babası olan bu pyes başlıca olaraq 19-cu əsrin yarılarında pozulmaqda, ölməkdə olan feodalizmin boş və

məqsədsiz həyatını, o biri tərəfdən də güclənməkdə olan ticarət burjuaziyasının nə qədər canlı və çevik olduğunu təbii və tünd boyalarla təsvir edir.

Öz pul sandıqlarına öz allahlarından daha möhkəm səcdə edən və bir qəpik qazanc üçün hər bir alçaqlığa və hətta oğurluğa belə razı olan bütün bu xəsis tacirlər, əməyi ayıb bilən, hər bir oğurluğu, soyğunçuluğu və hər cür alçaqlığı əməkçilikdən yaxşı sanan quru bəylər, öz Quranını bir baqqalın kartof kisəsi kibi alverə qoyan mollalar və nəhayət, çar Rusiyasının bütün o uryadnik, kəndxuda və bu kibi müftəxor parazitləri, o dövrün həqiqi həyatından o qədər doğru və düzgün alınıb təsvir edilmişdir ki, tamaşaçılar vaxtilə dramaturqun iti qələmi və acı gülüşü altına salınıb rüsvay edilən və imdi keçmişin malı olub aradan qalxan bu gün bu oğrular cəmiyyətini çox aydın təsəvvür edə biliyor. Buna görədir ki, bu pyes yarım əsrdən bəri türk səhnəsində davam edib durmaqdadır.

Bundan başqa bu pyes Azərbaycan türk teatrosunun nə şəkildə başlanmasının göstərilməyi üçün oyunun tarixi əhəmiyyəti vardır. Türk Bədaye teatrosunun bu pyesi öz repertuarında saxlayıb qastrol proqramına salması bundan irəli gəlir.

Quruluşçu, Türk Bədaye teatrosu rejissorluğunun gənc əməkdaşı Əkbər Şəfi, dekor, paltar və qrim gənc rəssam Mustafayevindir.

QIZIL TATARISTAN MÖVZUSUNDA MƏRUZƏ

Yoldaşlar, Qızıl Tataristanın işçi və əməkçilərinə, hazırda burada qonaq olan Özbəkistan teatrosunun əməkdaşlarına, Azərbaycan işçi və əməkçilərindən və onları təmsil edən Türk Bədaye teatrosu əməkdaşlarından atəşin salamlar.

Yoldaşlar, bizim, Bakıdan çıxarkən marşrutumuza Edil boyunu və ayrılıqda Qızıl Tataristanın mərkəzi olan Kazan şəhərini salmağımız təsadüfi bir şey deyildir.

Bu gəlişdən bizim başlıca məqsədimiz keçmiş bir, tarixi bir, dili bir olan, rus çarizminin pəncəsində bizimlə birgə əzilən, müsəlmanlığın sərt və reaksiyon şərtlərinin ağırlığını bizimlə birgə çəkən və nəhayət, gələcək mübarizə və mədəni yüksəliş yollarında bizimlə bir olan qardaş Tataristan xalqının əməkçiləri ilə görüşmək, Azərbaycanda

yeni incəsənət və mədəni yüksəliş üçün açılan imkanlardan istifadə, 10 ildən bəri əldə etdiyimiz müvəffəqiyyətlər ilə tatar qardaşlarımızı tanışdırmaq və onların da bu vaxt içində mədəni cəbhədə çaldıqları qələbələrini görmək və bu yol ilə arada sıxı mədəni rabitə düzəltmək və mövcud rabitəni genişləndirmək, dərinlətmək və möhkəmlətməkdir.

Bu gün Qızıl Tataristanın mərkəzində qardaş Özbəkistan teatrosunun əməkdaşları ilə görüşümüz bizi daha artıq sevindirir.

Bu gün Qızıl Tataristanın mərkəzində yenə üç teatronun görüşməsi tarixin, mədəni dirçəliş tarixinin sükut ilə keçə biləcəyi şey deyildir.

Bu görüş ilk gündən etibarən Şərqi mədəniyyət tarixinə keçəcək və orada yeni bir səhifə açacaqdır. Bu görüşlər bu yaxınlarda olacaq Şura milli teatroları olimpiadasının bir müqəddiməsidir.

Bu görüşdə biz bir-biri ilə yaxından-yaxına tanışmalı, gördüyümüz işlərə yekun vurmaq və milli teatromuzun yollarını təyin etməliyiz.

HARA GEDİR AZƏRKİNO

Azərbaycanın fəhlə-kəndli kütlələrindən uzaq olan ikinci bir müəssisə yoxdur. Azərbaycanlı – türk olmasın. Belə bir vəziyyətin nəticəsində Azərbaycan öz simasını tamamilə itirmişdir. On il ərzində o bircə nəfər belə türk operatoru yetişdirə bilməmişdir və indi yerli kadrları hər vəchlə uzaqlaşdıraraq öz işini bütünlüklə “dəvət olunmuş mütəxəssislərin” üzərində qurur.

1. Dəvət olunmuş mütəxəssislər bir qayda olaraq zəifdirlər. Axı, heç bir təşkilat öz yaxşı işçilərini əldən buraxmaz. Buna görə də, tam əlillik və ya kino sənətində səriştəsizlik üzündən bekar qalmış işçilər dəvət olunurlar.

2. Öz sənətlərini bilməməkdən əlavə, bu işçilər, ümumiyyətlə tanımadıqları mühitə düşüklərinə görə daha da çaşbaş qalırlar, qısa bir müddətdə içərisində işləməli olacaqları xalqın həyatı, şəraiti ilə uyğunlaşa bilmirlər və nəticə həmişə faciəli olur. Haradansa dəvət olunmuş rejissor və aktyorlar bir neçə yüz manat pulu havayı yerə xərcləyərək çıxıb gedirlər və Azərbaycan həm məhsulsuz, həm də işçi-

siz qalır. Bu faciə Ümumittifaq İncəsənət Olimpiadasında bütün kəskinliyi ilə üzə çıxdı, burada Azərkinonun rüsvayçılığı o dərəcəyə çatdı ki, onun il ərzində bircə müstəqil film də meydana çıxara bilmədiyini məlum oldu.

Azərdövlət kinonun öz işini istinasız olaraq Azərbaycana kənardan gəlmiş, hazır kadrlarla aparmaq metodu, biabırçı bir tərzdə iflasa uğramışdı və son zamanlar ağırlıq mərkəzinin yerli işçilərdən irəli sürülən qüvvələr üzərinə keçirilməsi üçün cəhdlər göstərirdi. Lakin onun varisi olan Azərkinonun bu yeni (və şübhəsiz ki, daha doğru) yolu ləğv etməyi lazım bildi və nəinki yerli işçiləri cəlb etdi, əksinə, onsuz da sayca çox az olan türklərin əksəriyyətini ixtisara saldı (hal-hazırda Azərkinonun 125 işçisindən yalnız 15-i türkdür, onların da əksəriyyəti dülgərdir, kuryerdir və s.).

“Birinci komsomolçu” filmi üzrə Azərkinonun təşkil etdiyi çəkiliş qrupu yerli qüvvələrə etinasızlıq baxımından bütün rekordları vurub keçdi. Rejissor Moskvadandır. Özü də necə. Heç vaxt, heç yerdə heç nə çəkməyib. Demək olar ki, elə bütün qalanları kimi o da Azərbaycanda ilk sınaqdan keçir. Azərkinonun rəhbərlərinə sual verəndə ki, nə üçün Siz, heç olmasa, təcrübəli, sınaqmış işçiləri dəvət etməirsiniz, onlar heç sözlərinin fərqi nə varmıdan bildirirlər:

– Gəlmirlər, yoldaş! Bir rejissor da bizə gəlmək istəmir, hamı iş başındadır. İşçilər sarıdan böhrandır. Həm də heç bir fabrika, heç nəyin xatirinə öz rejissorunu əldən buraxmır və Medvedyevi də yalnız ona görə dəvət etmək mümkün oldu ki, o, işsiz idi. Qəribədir, işçilərin çatışmadığı bir şəraitdə birdən-birə işsiz adam. Və heç bir yerdə, heç bir vaxt rejissor kimi bir film də çəkməmiş bu işçini dəvət edib, ona 100 min manatlıq iş tapşırırlar. Əslinə qalsa o, hətta rejissor deyil, rejissorlardan biri təyin olunmuşdu, baş rejissor vəzifəsi isə Frolova həvalə edilmişdi. Ümumiyyətlə, qəribə işdir. Frolov – operatordur, heç bir vaxt rejissor işi ilə məşğul olmayıb və bu barədə fikirləşmək də istəməyib. Lakin gözəl günlərin birində onu (özünün söylədiyini kimi) Azərkinonun direktorlarından biri yanına çağıraraq deyir:

– İvan Sergeyeviç, Siz altı aydır ki, bizdə işsiz gəzirsiniz, rejissor isə yoxdur, fabrikin tamamilə dayanması da yaxşı düşməz. Rejissorluğu qəbul edin və bir təhər işə başlayın.

– Axı mən rejissor olmamışam, özü də ümumiyyətlə, həm operator, həm də rejissor işini bir yerdə apara bilmərəm.

– Eybi yox, eybi yox, İvan Sergeyeviç. Siz elə gözdən pərdə asmaq üçün özünüzü göstərin, sonra bir adam taparıq. Və Medvedyevi tapdılar. Onun haqqında isə biz artıq danışmışıq.

Fabrika işləyirmiş kimi görünməlidir, kim işləyir və necə işləyir isə heç də əsas məsələ deyil, onsuz da nəticəsi hələ bir ildən sonra məlum olacaq. O vaxt isə yenə də bir şey fikirləşib taparıq. Və zavalı İvan Sergeyeviç istər-istəməz işə başlamalı oldu.

Ssenari üzərində əvvəlcə üç nəfərlik bir qrup, sonra iki nəfərlik başqa qrup işləyirdi və nəhayət, köhnə ənənəyə görə ssenariçi Vinqradskaya dəvət olunmuşdu.

Ssenari üzərində belə əsaslı surətdə iş apardıqdan sonra “Birinci komsomolsu” filminin çəkilişinə başladılar. Üç ay yarım müddətində filmin 90 faizini çəkildilər və birdən dayandılar. Necə deyərlər, lövbər saldılar. Nə olub? Sən demə, ssenari üzərində üç qrup və hətta məşhur ssenariçi işlədiyinə baxmayaraq, onda bəzi yanlışlıqlar aşkar olunub. Birincisi, bu üç qrupun heç birində bir nəfər də türkün olmaması belə bir nəticəyə gətirib çıxartdı ki, ssenarini təsadüfənmi, ya qəsdənmi oxuyan elə ilk türk, dəqiq desək, Əli Məmmədov türk qadınını ssenaridə nəzərdə tutulan şəkildə çəkməyi “qadağan etdi”. Filmin quruluşçuları beləcə də bildirdilər. Bu birinci dəfə deyil. Bu eyni bir prinsipial səhv bəlkə artıq onlarla dəfə təkrardır. Məsələ burasındadır ki, Azərkinə yerli qüvvələrdən ssenari hazırlamaq üzərində işləmir və yalnız dəvət olunanlara ümid bağlayır, onlar isə yerli həyatla tanış olmadıqlarından türk kişisi və ya qadını haqqında hər cür uydurmalar yazırlar, sonra da ssenarini oxuyan elə ilk türk buna etiraz edir və hər şey alt-üst olur. “Gilan qızı” ilə də eyni hal baş vermişdi. Burada da elə ağılsız cəfəngiyat yazmışdılar ki, sonra heç cürə vəziyyətdən çıxıbilmirdilər. O vaxt məsələ, gərək ki, yoldaş R. Axundovun müdaxiləsi ilə həll olundu. Elə həmin səhv, eynilə “Birinci komsomolçu” filminə də təkrar olundu. Bundan başqa, ümumiyyətlə, filmin ideoloji baxımdan heç bir tələbə cavab vermədiyi məlum oldu. İş bir aydan artıq müddətə dayandırmaq lazım gəldi. On-on beş adam dövlətli dayının cibindən rahatca pul alaraq özləri üçün boş-bekar gəzirdi. Ssenari üzərində isə yenidən başqa bir qrup işləməyə başladı. Və nəticədə üç ay yarım çəkilmiş bütün materialın güc-bəla ilə 35 faizini saxlamaq mümkün oldu, qalanı isə zibil qabına getdi. İş yenidən girişdilər, sonra nə olacaq, məlum deyil.

Rejissora gəldikdə isə o belə deyir:

– Məni gözdən pərdə asmaq, vəziyyətdən çıxmaq xatirinə qoyublar. Və mən də bu rejissor rolundan rəsmən imtina etməsəm də, əslində rejissor kimi işləmirəm və mənim bütün işim haqq-hesablara qol çəkməkdən ibarətdir.

Bəs, eyni bir səhvin təkrar edilməsi, yeni mühitlə tanış olmayan işçilərin, rejissorların, ssenaristlərin və başqalarının dəvət olunması, yerli qüvvələrə etinasızlıq göstərilməsi nəticəsində on minlərlə manatın havaya sovrulmasına görə kim cavab verməlidir.

Hazırda Azərkino öz işini kökündən dəyişmək və türk işçilərinə müraciət edərək türk həyatı, mühiti ilə tanış olmayan, işçilərdən yaxa qurtarmaq əvəzinə, tamamilə başqa bir istiqamət götürmüşdür, yəni öz iş sistemində elə dəyişikliklər etmişdir ki, indi Rusiya, rus kəndlilərinin həyatından filmlər çəkməyə cəhd göstərir. Əgər türk olmayan işçilər türk həyatını çəke bilmirlərsə, çəkməsinlər, heç bu işə girişmək də lazım deyil. Azərkinonun işçilərinə tanış olan həyatdan, yəni rus həyatından çəkmək olar. Qeyri-adi məktəbdir, qəribə ixtiradır. Azərkino həmişəlik olaraq özünü və öz işçilərini bu lənətə gəlmiş, tanış olmayan, bütün başqa kino təşkilatlarının fəaliyyət dairəsindən kənar qalan Azərbaycan, türk həyatını, türk fəhlə və kəndlilərin quruculuq işlərini və nailiyyətlərini əks etdirmək əzabından qurtarmaq yollarını arayıb tapdı və məsələni həll etdi. Aydınır ki, bütün kino təşkilatları başlıca olaraq içərisində işlədikləri zəhmətkeşlərin həyat və mübarizəsini əks etdirirlər. Türk fəhlə və kəndliləri Azərkinonun öhdəsində qalır. Lakin Azərkino bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmir, çünki onun türk işçiləri yoxdur, türkləri işə cəlb etmək istəmir və asan bir yola üz tutaraq öz işini işçilərinə tanış olan həyatın əks edilməsinə yönəldir. Bax, elə buna görə də “Birinci komsomolçu”nun yaradıcılıq heyətində iki nəfər istisna olarsa, türk yoxdur, “rejissor” (o da kino sənətində işçilərin çatışmadığı bir şəraitdə işsiz qaldığına görə bizə gəlməyə razı olan yeganə adamdır) burada ilk dəfə olaraq assisentlikdən əvvəlcə rejissorlardan biri vəzifəsinə irəli çəkilməmiş, filmi korladıqdan və üç aylıq işi puç etdikdən sonra isə qısa olsun deyə, sadəcə olaraq, rejissor adlanmağa başlamışdır. Lakin aktyorlar da Leninqraddan, Odessadan, Azərbaycan və Bakıdan başqa Rusiyanın hər bir yerindən dəvət olunublar. Çəkilişə hazırlanan “Rusiya məhv oldu” filmində isə, hətta bir nəfər bakılının cəlb edilməsinə baxmayaraq, rahatlıq və asanlıq naminə türk həyatından da, kəndindən də imtina edilib.

Əlbəttə, heç bir eybi yoxdur ki, o da yerli həyatı bilmir və türk deyil (axı onsuz da film Nijeqorod həyatındandır), narazılıq doğuran yalnız odur ki, onun heç vaxt, heç yerdə kino ilə heç bir əlaqəsi olmayıb və Azərkino bu işə yarayan türklərin olmaması üzündən onu tədricən rejissorluğa hazırlamağı lazım bilib.

Biz bəlkə də susmağı daha münasib sayardıq və hələ bir on il də gözləyərdik, görək nə vaxt Azərkinonun yeni rəhbərləri (baxmayaraq ki, onların kifayət qədər yaşı var) nəhayət bu sadə həqiqəti başa düşəcəklər ki, bir illiyə və ya bir çəkilişə dəvət olunan qeyri-türk mütəxəssislər türk həyatını bilmədiklərinə görə bu həyatdan film çəkə bilməzlər və nə “Birinci komsomolçu”, nə də “Rusiya məhv oldu” haqqında yazmazdıq. Qoy bir neçə yüz min manat da Azərkinonun toyuq korluğu ucbatından puç olsun. Axı, indiyədək yüz minlərlə (bəlkə milyonlarla) manat pul itib-batıb və ortada da heç bir az-çox layiqli məhsul yoxdur. Lakin, bizi bir şey narahət edir. Azərbaycan kino sənətini mənəvi və təşkilati iflas faktı qarşısında qoyaraq, onu ümumiyyətlə məhv edən bu prinsipial səhvin bütövlüklə təkrar olunması təhlükəsi qalmaqdadır.

Bu yaxınlarda Moskvada keçirilən kino müşavirəsinin nəticəsində yeni iş planı tərtib olunmuşdur. Bu plana əsasən Bakıda və Azərbaycanın başqa yerlərində bir neçə kinematoqrafiya və yeni kinofabrika tikiləcəkdir. Bunu, əlbəttə, alqışlamaq lazımdır. Lakin əgər indiki kimi, bu kinofabrikanın da öz işçiləri olmayacağı və müxtəlif kinoekspedisiyalar üçün karvansaraya çevriləcəksə, o nəyə gərəkdir? Düzdür, planda hər il Azərkinonun əməkdaşlarının sayının artması nəzərdə tutulub. Lakin burada türklərin cəlb edilməsi barədə bir kəlmə də deyilmir. İşçilərin dəvət olunması ifadəsinin Azərkino rəhbərlərinin leksikonunda hansı mənanı verdiyini isə biz öz acı təcrübəmizdən çox yaxşı bilirik. Belə ki, ya tamamilə qocalıb iş qabiliyyətlərini itirmiş adamlar, ya da təzəcə iş başlayan və hələ uzunmüddətli təhsilə və təcrübəyə ehtiyacları olan gənclər – elə məhz bu səbəblərə görə boş qalmış və başqa heç bir kino təşkilatı tərəfindən qəbul edilməmiş, ən müxtəlif çeşidli keçici elementlər dəvət olunurlar. Birincilər bir müddət maaş alaraq başlarını gırləyirlər və nəhayət, heç bir iş görmədən çıxıb gedirlər. İkincilər də bizdə müəyyən təcrübə keçdikdən sonra işləmək üçün öz yerlərinə qayıdırlar. Azərkino isə yenə də işçisiz qalır. Biz həmişə Azərkinonu “hazır işçiləri” dəvət etmək siste-

mindən əl çəkməyə, ciddi surətdə yerli işçilərdən gənc kadrların yetiştirilməsinə və hazırlanmasına başlamağa, “xaricdən” yalnız yaxşı və təcrübəli işçilər dəvət etməyə, özü də onları tanımadıqları mühitə düşdüklərinə görə məhsuldar işləyə bilmədikləri istehsalatda deyil, yerli kadrların hazırlanmasında istifadə etməyə çağırılmışıq.

Lakin Azərkinonun rəhbərləri bundan inadla imtina edərək QTK-nı təzəcə bitirmiş və heç bir istehsalat təcrübəsi keçməyən və sonradan məlum olduğu kimi, aparatı qurmağı belə bacarmayan adamlara iş verirdilər.

Hal-hazırda bu xətt bütövlüklə davam etdirilir, yerli kadrlar işdən mümkün qədər uzaq saxlanılır. Üç-dörd ay əvvəl mətbəə çapçıları irəli çəkmək məqsədi ilə kinofabrikaya bir mürəttib – yoldaş Məmmədovu göndərmişdilər. Yoldaş Məmmədov fabrikadakı işi haqqında bax belə söyləyir:

– Bircə onu bilirəm ki, hər gün dəhlizdə, bufetdə otururam, çay içirəm, nərd, şaşki, şahmat oynayıram. Heç kim mənə bir iş tapşurmır, lakin elə adamlar var ki, məndən sonra gəliblər və təyinat alıblar. Yalnız bir neçə gün bundan əvvəl, fabrikdə üç aylıq boş veyillənməkdən sonra, mən müdiriyyətə getdim və tələb etdim ki, məni hər hansı bir işə təyin etsinlər, ya da geriyyə “Qırmızı Şərq” mətbəəsinə göndərsinlər. Bundan sonra mənə dedilər ki, məni “Birinci komsomolçu” qrupasına təyin edirlər, lakin nə vaxt, hansı ixtisas üzrə, nə vəzifəyə yenə də bilmirəm və şaşki, nərd oynamaqda davam edirəm.

Azərkinonun rəhbərlərinə sual verəndə: nə üçün Sizdə, fabrikin nəzdində yerləşən mətbəədə dörd mürəttibdən (özü də onların ikisi yenicə işə götürülüb) biri də türk deyil və türk yazıları bu dili bilməyənlər tərəfindən elə təhrif olunur ki, “gözəl qızlar” – “gözəl qozlar” kimi yazılır, onlar cavab verirlər ki, türk mürəttibləri yoxdur, burada isə türk mürəttibi özü üçün gəzir və nərd oynayır. Soruşanda ki, nə üçün Sizdə türk qadını rolunda türk qadını çəkilmir, dedilər türk qadınları yoxdur. Lakin elə buradaca, fabrikdə türk qadını Orucova (Azərkinonun türk olmayan 125 işçisinin içərisində həmin 8-9 türkdən biri, gözəl aktrisa) makinaçı işləyir. Kişi rollarına aktyorlar nə üçün Moskvadan, Leninqraddan, Xarkovdan dəvət olunur sualına isə heç kəs aydın cavab verə bilmir və direktor rejissorun, rejissor operatorun, operator rejissorun üstünə yıxır və s. i.a.

Biz artıq istehsalatdan irəli çəkilməmiş yeni kadrların yalnız nərd oynamaqla məşğul olduqları haqda, bəzi QTK məzunlarının aparatı belə qura bilmədikləri haqda danışıbmışdıq. Və bunlara əlavə etmək lazımdır ki, bütün bu keçmiş acı təcrübə Azərkinə rəhbərləri üçün kifayət deyil. İndi əhvalat təkrar olunur. Yeni planın həyata keçirilməsi üçün 6 nəfər QTK-ni bitirmiş adam gətirilib. Bizə təcrübəli işçilər, müəllimlər lazımdır. Bu yoldaşlar isə hələ özləri çox cavandırlar və təcrübəyə, təhsilə ehtiyacları var. Əgər Azərkinonun gələcəkdə sayca artması da eyni yol ilə getsə (o isə, bütün əlamətlərə görə, məhz belə gedəcək), şübhə ola bilməz ki, müəyyən vaxtdan sonra biz Azərkinonun yeni, lakin bu dəfə daha kəskin və daha başa gələn uğursuzluğundan və dağılmasının şahidi olacağıq. Bu yaxınlarda keçirilən Olimpiada təcili müalicəyə ehtiyacı olan bir çox yaraların üzünü açdı. Olimpiadanın nəticələri istər teatr, istərsə də kinoda, başlıcası isə Azərkinonun iş sisteminin özündə əsaslı dönüş yaratmalıdır. Azərkinonun öz siması yoxdur. O, özünün şəxsi yaradıcılıq simasını tapmalıdır. Olimpiadanın yekun iclasında F.Kon deyirdi ki, hər şeydən çox ondan ehtiyat etmək lazımdır ki, milli tamaşalar milli dillərə tərcümə edilmiş rus tamaşaları olmasın, “Mənim şübhələrim doğrulmadı, çünki milli teatrlar “incəsənəti kütlələrə” şüarını düzgün başa düşərək, milli formaları və motivləri proletarçı məzmunla doldurdular...”

Teatr haqqında deyilən bütün bu sözlər bütövlüklə milli kinoya da şamil edilə bilər.

Yoldaş Feliks Konun fikrini inkişaf etdirərək yoldaş Zaqarski haqlı olaraq qeyd edir:

“Bu – əsasdır: İncəsənəti – kütlələrə”. “Anzor” ona görə əla tamaşa deyil ki, Tiflis teatrı Vs.İvanovun pyesini rus dilinə tərcümə edərək elə priyomlar axtarıb tapıb ki, onların quruluşu I MXT-ın tamaşasından daha gözəl və istedadlı çıxıb. Bəlkə də həmin tamaşanı gürcü dilində E.Piskator və ya Vs.Meyerxold qoysa idi, bir qədər də cazibəli çıxardı. Lakin bu halda o əsl gürcü tamaşası olardı mı? Başqırd Dövlət teatrı Maqodaveyin quruluşunda “Quzu bulağı”nı göstərdi və burada dildən başqa milli heç nə yox idi. Lakin Belorusiya teatırında Rafalskinin qoyduğu həmin pyes spesifik yəhudi teatırının bütün fərqləndirici əlamətlərini özündə cəmləşdirən parlaq nümunə sayıla bilər. Bəs məsələ nədədir?

Məsələ ondadır ki, Feliks Kon milli formada xüsusi məhəbbət bəslədiyinə görə həyəcanlanmırdı, bu həyəcanın səbəbi o idi ki, yalnız həmin milli formalar vasitəsilə əsərin məzmununu ən geniş milli tamaşaçı kütlələrinə çatdırmaq olar... Yalnız kütlələr daxilində və yalnız kütlələrin əliylə həyatın bütün sahələrində tarixi hərəkətə gətirmək olar. “Anzor”, əgər onu gürcü fəhlə və kəndlisi başa düşməsəydi və o bu fəhlə və kəndlilin teatr duyumundan uzaq olsaydı, bir qəpiyə də dəyməzdi: “Literaturnaya qazeta”, 20 iyun 1930-cu il, № 30 (67)).

Bütün bunlar tamamilə haqlı olaraq incəsənətin xüsusi bir növü olan və fəaliyyət göstərdiyi milli respublikanın zəhmətkeş kütlələrinin yaradıcılıq məhsulu olan kinoya da aid edilə bilər. Azərkinonun yeganə xilas yolu – başlıca olaraq xidmət etdikləri Azərbaycanın zəhmətkeş kütlələrinə inamsızlıqdan imtina etməsində və bu əsas kütlənin yaradıcılıq iradəsini və təbiətin özünün bütün işi üçün bazis seçməsindədir. Bizim kinofabrikanın qapılarını açmaq və oraya bu canlı yaradıcı kütləni buraxmaq lazımdır. Yalnız o, Azərbaycan kinosunun əsl simasını müəyyənləşdirməyə qadirdir. Bütün qalanlar isə yapmadır, sünidir, surroqatdır, inandırıcı deyil və deməli, bir qəpiyə də dəyməz və məhvə məhkumdur. Başqa kino təşkilatları belə işləyir və bizimki də belə işləməlidir. Bizim kinomuzun rəhbərləri bunu nə qədər tez dərk etsə, o qədər yaxşı olar. Və əgər yenə inadkarlıq etmək fikrinə düşsələr, çox güman ki, bu dəfə bu onların özləri üçün pis qurtaracaq. Biz isə indi xəbərdarlıq edirik, bizim kino yanlış yol ilə məhvə doğru gedir.

AĞAC AKTYORLAR

Hazırda Şuralar İttifaqının teatr aləmində geniş intişar tapmış yeni sahəsi varsa, o da kukla teatrıdır. Əsas etibarlı ilə bu yeni bir sahə deyildir. Bu teatrın kökü çox dərin və bunun böyük bir tarixi vardır. 1904-cü ildə Misirdə həfriyyat yapılarəkən devrimizdən XVI əsr əvvələ aid ən köhnə kukla aktyorları tapılmışdır. Gərək Şərqdə və gərəkşə Qərbdə kukla teatrı böyük şöhrət qazanmışdır. Hindistanda bu teatr öz qəhrəmanı Bikuşak, Rusiyada – Petruşka, Çində – Kvo, Yaponiyada – Ninka-Pukay, Türkiyədə – Karagöz, İtaliyada – Fülçinello,

Fransada – Polişinel, Almaniyada – Hansvuri-Kasperlə, İngiltərədə – Teatr-Pancer, İranda – Kangal Pəhləvan, Türkünstanda – Pəhləvan-Keçəl və sair ölkələrdə başqa adlarla çıxışda bulunurlar.

Heç bir teatrın kukla teatrı qədər tam, kütləvi xalq teatrı olması üçün böyük üstünlüyü yoxdur. Bu keyfiyyətə ən əvvəl teatrın çox yığcamlığı və yüngüllüyü yardım göstərir. Bu teatrın bütün aktyorlar dəstəsi bir kisəyə və ya bir çamadana yerləşir, istər xüsusi teatr sahələrində və istərsə hər cür meydanda, məktəb sinfində, klub binalarında və sair məhəllələrdə tamaşa verilə bilər. İştə buna görə də haman teatr köhnə zamandan bəri xalqın fikrini və zalimlər – istismarçılar əleyhinə protestini ifadə edən vasitələrdən biri olmuşdur. Keşislər, mollar, sultanlar, şahlar, saray xadimləri, tacirlər, zənginlər və sair bu kimi ünsürlər Karagöz, Petruşka, Pəhləvan-Keçəlin ənənəvi zonasını az dadmamışlar.

Teatrın bu sifəti bütün ölkələrdə nüfuz qazanmasına səbəb olmuş və indi də xarici ölkələrdə kukla teatrı, bir təbliğat silahı olaraq geniş surətdə tətbiq edilməkdədir. Bu teatrın nə dərəcədə intişar tapdığını buradan görmək olar ki, tək Çexoslovakiyada 1000-dək xalq kukla teatrı, məktəb və maarif cəmiyyətlərində 290-dək və ailələrdə həddən ziyadə kukla teatrı vardır.

Yaponiyada kukla teatrı çox təkmilləşdirilmişdir. Burada Ninka-Pukay kuklası insanın dördüdə üç hissəsi böyüklüyündədir və bu kukla cürbəcür mürəkkəb mexanizm vasitəsilə canlı aktyorlara bənzədilir.

Şübhəsiz ki, biz kütləvi təbliğatda böyük əhəmiyyətli silahlardan olan kukla teatrına diqqət yetirməyə bilmərik. Biz kukla teatrından geniş istifadə olunması üçün əlimizdən gələn tədbirləri görməliyik. Teatrın yüngül və yığcamlığı xassəsi, onun bütün işçi dairələrində, ümumi mənzillərdə, bütün məktəblərdə və xüsusi kəndlərdə faydalı və əvəz edilməyəcək yardımçı olmasını təmin edir. İndi Rusiyada, Leningrad İşçi-Gənclər Teatrında, Moskvada Gənc Tamaşaçılar Teatrında və sair şəhərlərdə kukla teatrı vardır.

Azərbaycanda bu iş indicə başlanmışdır. Türk Bədaye teatrının aktyorlarından Bəbirli yoldaş kukla aktyorları düzəltmişdir. Bu “aktyorlar” bərk ağacdan olub çox sənətkaranə işlənmişdir. Bunlar son dərəcə mütəhərrik olmaqla bərabər, mənalı sifətləri vardır. Bizcə, əlaqədar təşkilatlar bu işin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Azərbaycanda bu kimi teatr pionerlərinə lazımı yardım göstərsələr, teatrı inqilabi

faydalı repertuarla təmin etmək üçün tədbirlər görülər, teatr səhnələrində və klub meydançalarında, işçi-gənclər və uşaqlar teatrda və məktəblərdə tamaşa göstərmək üçün ona yer verilər.

Ən əvvəl bu işə Türk Bədaye teatri lazımi yardım göstərməli, “ağac aktyorlar”ı hamiliyi altına almalı, öz aktyoruna kömək və adı inkişafını təmin etməlidir. Ali Baş Siyasi Maarif İdarəsi, Bakı Maarif şöbəsi və sair əlaqədar müəssisələr bu işə lazımi diqqət yetirməli, yeni teatri ayağa qaldıraraq onu canlı, kütləvi təbliğat-təşviqat silahı etməlidirlər.

TAXTA AKTYORLARA GENİŞ YOL VERMƏLİ

Bəbirli yoldaşın kukla teatrina kömək münasibətilə.

Son zamanda Şuralar İttifaqında teatr sənətinin yeni bir hissəsi geniş meydan açmağa başlamışdır. O da kukla (oyuncaq) teatridir. Əsasən, bu teatr yeni deyildir. Bu teatrin qədim bir tarixi vardır. Taxta aktyorlardan ibarət teatr həmişə bütün məmləkətlərdə qədimdən bəri davam etməkdədir. 1904-cü ildə Misirdə aparılan qazıntılar əsnasında miladdan 16 əsr əvvələ aid kukla truppası tapılmışdır.

Ən çox kukla teatri Şərqdə və Qərbdə məşhurdur. Hindistanda bu teatr qəhrəman Vyubuşaq adını, Rusiyada Petruşka, Çində – Kvo, Yaponiyada – Ninigs Çükay, Türkiyədə Qaragöz, İtaliyada Pulçinello, Fransada – Polişinel, Almaniya – Hansvurts, Kasperle, İngiltərədə – Panqer teatri, İranda – Kaçal Pəhləvan, Türkiyədə – Pəhləvani Keçəl, Tunisdə – Qaraquş adını daşımışdır.

Bu vaxta qədər heç bir teatr kukla teatri kimi xalq arasında məşhur olmamış və kütləvi şəkildə almamışdır. Çünki bu teatr yüngül olduğundan asancasına hər yerdə daşına bilər. Onun aktyorları taxtalardan qayıma və xırda olduğundan bir çamadana və ya kisəyə yerləşər. Bu teatrin tamaşasını hər yerdə: meydançada, məktəbdə, klub binalarında və başqa yerlərdə göstərmək olar. Bu teatr qədimdən bəri xalqın və əməkçi kütləsinin malı olduğundan, həmişə onun fikirlərini ifadə etmiş, zalım və istismarçılara qarşı protesto etmişdi. Qaragözlərin, Petruşkaların, Keçəl Pəhləvanların gülünc hala saldığı mollaların, keşişlərin, şahların, sultanların və çarların, saray adamlarının, tacirlərin və varlıların sayı az deyildir.

Hazırda bu teatr yenə canlanmaqdadır. Gərək bizdə və gərəkse xarici ölkələrdə bu teatrlardan təbliğat aləti kimi ciddi istifadə olunur.

Yalnız kiçik Çexoslovakiyada 1000-ə qədər xalq kukla teatri vardır. Bundan əlavə məktəblər və maarif cəmiyyətləri yanında 200-ə qədər kukla teatri tamaşa vermişdir. Bu göstərir ki, kukla teatrından necə geniş miqyasda istifadə olunur.

Kukla teatri Yaponiyada çox irəli getmişdir. Burada kuklalar insanın üçdə dörd hissəsi boydadır. Müxtəlif mexanizm ilə bu taxta aktyorlar canlı aktyorlar kimi oynayırlar.

Şuralar ölkəsində dəxi kukla teatrına çox ciddi əhəmiyyət verilir. Hazırda Leninqrad İşçi Gənclər Teatri və Moskvada Çocuq Tamaşaçıları Teatri yanında kukla teatrları vardır.

Bu vaxta qədər Azərbaycanda belə bir şey yox idi. İndi bu iş iqdam olunmuşdur. Türk Bədaye Teatrının gənc aktyorlarından Bəbirli yoldaş bir kukla teatri truppası düzəltmişdir. Bu taxta aktyorlar çox ciddi, həvəslə və ustacasına qayrılmışdır. Bu, aktyorlar olduqca çevik hərəkət edə bilirlər.

Bu teatrın yalnız Bakıda deyil, bütün Azərbaycan dairə və kəndlərində böyük müvəffəqiyyət qazanacağı şübhəsizdir. Firqə və hökumətimizin tapşırıqlarını təbliğ etmək və siyasətimizi kütlə içərisində yaymaq işində bu kimi teatrların böyük rol oynayacağını kimsə inkar edə bilməz. Bu yaxşı iş ciddi kömək etmək və bu işi canlandırmaq lazımdır.

Bu teatri qüvvətləndirmək, repertuarını canlandırmaq və artırmaq ilə ona teatrlarda və klublarda çıxışda bulunmaq üçün imkan vermək lazımdır.

Birinci növbədə, Türk Bədaye Teatri müdiriyyəti və kollektivi öz aktyorunun bu faydalı təşəbbüsünə kömək etməli və onu öz hamiliyinə almalıdır. Ali Siyasi Maarif İdarəsi, Bakı Xalq Maarif Şöbəsi bu işə fikir verməli və təşviqat məqsədi ilə istifadə etməlidir.

ƏMƏKÇİ QADINLAR, SƏHNƏMİZ SİZİ GÖZLƏYİR

Dövlət Bədaye teatri yanında açılmış studiyaya giriniz. Hazırkı dövrdə türk Azərbaycan teatrının artmasına və inkişaf etməsinə əngəl törədən səbəblərdən ən böyüyü lazımınca türk aktrisaslarının olmamasıdır. İnqilabdan sonra səhnəyə bir çox türk qadınlarının gəldiyini kimsə inkar edə bilməz. Lakin bunlar çox azdır. Bunlar səhnəmizi ağır

vəziyyətdən qurtara bilməz. Türk qadınları çadradan və mətbəxdən azad olaraq mədəniyyətin bütün sahələrinə atılmaqdadır. Onlar səhnəmizdə aktiv iştirak etməkdədirlər. Yazılan pyeslərimizdə bir neçə məsul qadın rolu olanda rejissorlarımız başlarına döyməyə məcbur olurdular. Hazırda azad türk qadınlarının yüzlərcə və minlərcə istehsalata, fabrikə və zavodlara, kooperativə getdiyi bir zamanda səhnəyə gəlməməsi ilk baxışda çox təəccüblü görünür. Lakin onun səbəbləri vardır. Əvvəla, keçmiş meşşan zərbəsi və dini mövhumat nəticəsi olaraq səhnədə çalışmaq alçaq və günah bir iş hesab olunurdu. Odur ki, çoxu öz qızını, arvadını və bacısını səhnəyə həvəslə buraxmırdı. Hətta bəziləri öz arvadlarını teatra tamaşaçı kimi olaraq belə aparmaq istəmirdilər. Lakin belə hadisələr nisbətən çox azdır. Teatr artıq kütlə içərisində mühüm bir yer tutmağa başlamışdır. İndi bunları səhnəyə çəkmək üçün qəti bir addım atmaq lazımdır. Yayılan yalan şayiələrə görə türk teatrı səhnəsində türk qadınları üçün çalışmaq mümkün deyildir. Bunun üçün şərait yoxdur. Aktyorlarımız guya lazımınca tərbiyəli deyillər. Bu, bir tərəfdən. Digər tərəfdən özləri qadınların səhnəyə gəlməsinə çox rəsmi yanaşırlar. Hələ bir çox yoldaşlarımız qadınların səhnəyə gəlməsinin əhəmiyyətini anlamırlar. Bu məsələnin siyasi bir məsələ olduğunu düşünmürlər. İndi bu məsələni ciddi bir surətdə müzakirəyə qoymaq lazımdır.

Dairə (rayon) klublarına çəkilən qadınları səhnəyə alışdırmalı, qızların teatr texnikumuna çəkilməsi üçün təlimat hazırlamalı, səhnəyə çəkilən qadınlar maddi cəhətcə yaxşı təmin olunmalıdırlar.

Hazırda Bədaye teatrı bu sahədə birinci addım atmışdır.

Teatrda bir studiya düzəldilmişdir. Bu studiya gənc aktyorlar və gənc qızları yetişdirəcəkdir.

Qəbul edilənlər içərisində türk qızlarına artıq fikir veriləcəkdir. Qızlarımız teatrın bu çağırışına cavab verməli və səhnədə onun üçün ayrılan boş yeri tutmalıdır.

SƏHNƏDƏ QADIN

Keçmişdə Azərbaycan səhnəsi qadını heç xəyalına belə gətirə bilməzdi. Odur ki, Azərbaycan səhnəsinin “ilk aktrisalaları” kişilərdən ibarət idi. Ağdamski Əhməd, Süheyli və səhnəyə yeni gələnlərin çoxusu öz aktyorluq fəaliyyətini qadın rolundan başlamışdılar.

Səhnədə kişi rolunu oynayan aktyor, burjuaziya cəmiyyəti tərəfindən təhqir və istehzaya uğradığı halda, qadın rolunda çıxan bu kişilərin vəziyyəti nə halda olardı? Bunlara qız vermir, az-çox “nəciblər” içərisinə buraxmırdılar. Səhnədə qadın yox idi, “Böyük Məhəmməd” – belə tələb etmiş idi. Səhnə isə qadın tələb edirdi. Aktrissalar seçilmək üzrə deyil, arzu üzrə, istedad üzrə deyil, dil bilmələri üzrə səhnəyə çıxırdılar...

1908-ci ildən başlayaraq aktrisa Mislavskaya, Mixayilova, Kuznetsova və Lizina səhnəyə çıxırlar. Tanaylidi, Lizina indiyədək Azərbaycan səhnəsində işləməkdə davam etməklə get-gedə yeni və gözəl obrazlar yaradırlar.

1913-cü ildə Y.N.Olenskaya səhnəyə çıxmışdır.

1919-cu ildən başlayaraq teatr artıq istedadlı aktrissalar əldə etməyə müvəffəq olur.

Bunlardan başqa Azərbaycan İşçi Teatrı səhnəsində istedadlı aktrisa Məxfurə xanım və müxtəlif sahələrdə Münirə, Lalə çalışmışlardır. Azərbaycan teatrının tarixi Azərbaycan səhnəsinin bu əməkdaşlarını hər vaxt sevinclə yad edəcəkdir.

Aprel inqilabı çadranı yırtdı, Məhəmməd dini həbsxanasının divarları uçuruldu, pədərsəhi dəhşətinin dumanları dağıldı və bu duman içərisindən Azərbaycan teatrı səhnəsinə ilk dəfə çıxan Azərbaycan qadını Sona, Mərziyə, Əzizə və başqalarının gülümsər üzü görüldü. Bunların ardınca başqaları gəldilər. İndi, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının 10 illiyində teatrın aktiv içərisində 15 azərbaycanlı aktrisa vardır. Ümumiyyətlə, sarayların, klubların səhnələrində aktrisa olan Azərbaycan qadınlarının miqdarı yüzdən çoxdur. Bunlar böyük talantlar irəli sürə bilmişlər.

Mərziyə xanım artıq yetişmiş yaradıcı sənətkardır. Mərziyə xanım Sevil, Gültəkin, Dezdemona kimi rollarda öz məharətini göstərə bilmişdir.

Mərziyə xanım 16-cı ildə Astraxanda səhnəyə çıxaraq, 20-ci ildən sonra Azərbaycanda inkişaf etmişdirsə, Əzizə xanım səhnəyə bilavasitə çadra içərisindən gəlmişdir. Azərbaycan qadınlarının həyatını (ziyalıların və savadsız evdar qadınların) yaxşı bildiyinə görə fiqurunu doğru təsvir edir və hər bir yeni obrazı canlı bir tip kimi göstərir.

Azərbaycan qadınlarının gənc kollektivi içərisindən irəli çəkilmiş bir qüvvətli fiqura da aktrisa Sona xanımdır. Sona xanım öz anası

Əzizə xanımla teatra çocuq ikən gəlmişdir. Anasının işi onda səhnəyə həvəsi törətmiş, 10 il müddətinə vücutca kiçicik və zəif olan qızcığazdan böyük bir aktrisa fiqurası yetişdirmişdir.

Son zamanlarda Azərbaycan qadınlarının səhnəyə həvəsi sayəsində, ona doğru axını da artmışdır. Artıq Azərbaycan qadınını xahiş edib gətirmək lazım deyildir. Onlar özləri səhnələrə, teatr texnikumlarına dolurlar. Son illərdə buradan Tamara Paşazadə teatra gəlmişdir. Tamara artıq aktiv ictimai bir aktrisa olmaqla, bütün briqadalarda iştirak edir. Şərqiyyə Məhərrəmovə və Züleyxa dəxi teatr işçilərindən aktrisalığa irəli çəkilməmişdir.

Gənc İşçi Teatrı səhnəsində çox istedadlı və ictimai işlərdə çalışan Fatma xanım işləyir.

İsrafilova Cavahir, Gülüstən və bir çox başqa Azərbaycan aktrisaları mədəniyyət saraylarının səhnələrində və şəxsi mədəniyyət dərəcələrində işləyirlər. Bu qüvvələrdən gələcəkdə, şübhəsiz, böyük aktrisalar kadrosu yetişdiriləcəkdir. Beləliklə, Aprel inqilabı sayəsində azadlığa çıxmış Azərbaycan qadını öz rolundan kişini rədd edərək, öz rolunu öz əlinə almışdır.

60 illik qəhrəmanlıq fəaliyyəti günündə Azərbaycan səhnəsinin əməkçi qadınlarına salam!..

“ŞAHSƏNƏM” LİBRETTOSU HAQQINDA

Bu opera ilə bağlı məsələ mənə tamamilə aydın deyil. Əsərlə “Aşiq Qərib” operasının süjeti arasında oxşarlıq vardır. Xalq Maarif Komissarlığının o zaman bu süjeti nə üçün yenidən sifariş verməsi məlum olmur. Aşiq feodal xanının qızına vurulur. Lakin xan öz qızı üçün çoxlu pul tələb edir. Aşiq məclisdə oxuyur və Paşa ona 40 kisə qızıl verir. Axırda qızı alır. Sonra o Allahın göndərdiyi atın qanadlarında qayıdır və s. Əlbəttə, bəstəkarı qınamırıq, çünki ona belə süjet veriblər. Ancaq biz operanı bu şəkildə səhnəyə buraxa bilmərik.

Hər şeydən əvvəl Allahla bağlı möcüzəli hadisələri çıxarmaq vacibdir. Bir də göstərmək olmaz ki, Paşa 40 kisə qızıl ancaq səxavətli olduğu üçün aşığa hədiyyə verir. Qəhrəmanı adi bir aşiq hesab etmək də doğru deyil, əks halda qızı ona verməzlər. Zənnimcə, elə göstərməliyə ki, Qərib çörək pulu qazanmaq məqsədilə gedərkən aşıqların

yarış məclisinə düşür. Orada ədalətsizlik və ağır həyat haqqında mahnılar oxuyur. Bununla da demək istəyirik ki, həyat onun kimi aşıqları necə ağır vəziyyətə salmışdır və s. Bu cür mahnılar Paşaya xoş gəlmiş və o aşığın həbs edilməsinə əmr verir. Göstərmək lazımdır ki, yoxsul aşıq axıra kimi də yoxsul olaraq qalır. Qızın məsələsinə gəlincə, onu sadəcə olaraq qaçıрмаq və əsəri bununla da bitirmək lazımdır. Hələ Məqsud Məmmədov (Azərb. Xalq Maarifi Komissarı olmuş) deyirdi ki, bu operanın məzmununu dövrə bağlamaq lazımdır... Burada bir sual meydana çıxır: qəhrəmanı aşıq kimi saxlamaq lazımdır, yoxsa yox? Mən təklif edirəm ki, onu xanın qızına vurulan bir çoban kimi göstərmək və s. Lakin bəstəkar deyir ki, çoban surəti yerinə düşməz, çünki o, musiqini aşıqsayağı yazıb. Bu məsələni elə indi həll etməliyik ki, sonradan dolaşlıq meydana çıxmasın.

Yüz faiz süjetin inqilabi olması barədə danışmağa dəyməz. Əgər artıq sözləri atsaq belə bu, inqilabi süjet yaratmaq deyil. Vəziyyət özü inqilabi olmalıdır. Burada isə həmin vəziyyət yoxdur. Sınıfı qeyri-bərabərlik elementləri olsa da, yoxsul varlıdan sevdiyi qızı ala bilməzdi. Onu da deməliyəm ki, bu operaya inqilabi süjet vermək mümkün deyildir. Odur ki, həm bəstəkar, həm də mən bu məsuliyyəti öz üzərimizə götürə bilmərik. Bizim yolumuz musiqini kütləviləşdirmək və onun Avropa musiqi mədəniyyətinə yaxınlaşdırmaqdır. Mən belə başa düşürəm ki, Qlier milli melodiyanı götürmüş və onu kütləviləşdirməyə çalışmışdır. Beləliklə, bizim Avropa sənətkarı tərəfindən işlənmiş Şərqi melodiyamız vardır. Həmin təcrübənin parlaq nəticələr verdiyini deyə bilmərəm, ancaq bu, milli musiqinin inkişafında müəyyən mərhələdir. Bəlkə də bu təcrübənin nəticəsi uğurlu deyil, lakin milli musiqi keçilmiş mərhələ ilə öz inkişafında bir mərhələ də irəli atılacaqdır. Bəstəkarlarımız bu təcrübənin yaxşı və pis cəhətlərini nəzərə alacaq və ondan öyrənəcəklər.

“Şahsənəm” operasının musiqisi “Aşıq Qərib”ə nisbətən daha müvəffəqiyyətlidir...

Mən Xalq Maarif Komissarlığı adından danışmağa vəkil edilməmişəm, ancaq öz fikrimi deyəcəyəm. Mənim vəziyyətim belədir:

1924-cü ildə Mikail Pavloviç librettonu tamamladıqdan sonra onun tərcüməsini mənə tapşırdılar. Mən sadəcə olaraq süjetə və başqa məsələlərə diqqət yetirmədən librettonu tərcümə etdim. Sonra bu iş başlı-başına buraxıldı. İl yarım bundan əvvəl Qlier Bakıda olanda

mənə təklif etdilər ki, həmin məsələyə yenidən başlayım. Bir azdan deyəcəyim səbəbə görə mən tərcümədən tamamilə imtina etdim.

Sizə məlumdur ki, bu türk xalq əfsanəsidir. Onu vaxtilə Lermontov qələmə almışdır. Lermontovdan sonra Hacıbəyli (Zülfüqar Hacıbəyli) opera şəklinə salmış və hazırda Bakıda oynanılır. Həmin opera 1912-ci ildə (1914-cü ildə) yaradılmışdır. Bütün bunlardan sonra Qalperin öz librettosunu yazmışdır.

Mən tərcümədən ona görə imtina etdim ki, librettoda qarşıya qoyulan məsələ kifayət qədər münasib şəkildə ifadə olunmamışdı. Onda heç bir ictimai cəhət yox idi. Sonradan edilən kiçik əlavələr də əfsanənin primitiv süjeti içərisində itib-batmışdır. Mən sadəcə olaraq bu işdən uzaqlaşmaq istədim. Ancaq mənə dedilər ki, tamamilə orijinal əsər yazmaq lazımdır. Çünki “Lakme” və s. kimi bir sıra tərcümə nümunəsi vardır. Onlar hamısı müvəffəqiyyətsizliyə uğramışdı. Odur ki, teatr tamaşaçılara tez çatsın deyərək orijinal libretto yaratmağı qərara almışdır. Bizim xalq üçün bu, kiçik məsələ deyil. Biz buna musiqinin mədəni inkişafı kimi baxırıq. İndi elə mərhələdir ki, biz Avropanın mədəni musiqisini tətbiq etmək istəyirik. Burada söhbət milli musiqi mədəniyyətindən gedir. Ona görə bəstələnmiş musiqidən imtina edə bilmərik, biz onu geniş şəkildə həyata keçirməyə çalışırıq. Əks halda, opera, məhv olub gedər.

Odur ki, Xalq Maarif Komissarlığı musiqini librettonun köməyi ilə kütlələrə çatdırmaq üçün orijinal süjet yaratmağı qərara aldı. Mən öz librettomu il yarım bundan əvvəl təqdim etmişəm. Sizin dediyiniz çoban və s. məsələlər mənim təkliflərimdir. Qlier bunu, yəqin ki, xatırlayır. Mən librettonun sxemini dəyişdim və öz düşündüyüm kimi təfsir etdim. Librettonun 1-ci pərdəsini yazıb, bütün planını tərtib edərək il yarım bundan irəli Qliərə verdim. Onda teatr librettoya mənimlə müqavilə bağladı. Mən məktubla onu Xalq Komissarlığına göndərdim.

O biri pərdələr üçün lazım olan bəzi əlavələrlə 1-ci hissəni Qliərə verdim. Axı, süjet eyni olsa da, mən onu yeni iştirakçılar və təzə musiqi parçaları hesabına özüm düşündüyüm kimi yenidən qurdum.

...Mən öz librettomu hazır musiqiyə uyğun yazmağı söz vermişdim. Qlier sonuncu dəfə Bakıya gələndə onun qarşısında belə bir məsələ qoyuldu: biz mövcud süjet əsasında orijinal opera yaratmaq istəyirik. O dedi:

– Mən indi cavab verə bilmərəm, çünki Qalperinlə razılaşmamışam. Qlierə təklif etdilər:

– Cabbarlı ilə işləmək istəyirsinizmi? O cavab verdi ki, əgər Smoliç (Böyük Teatrın rejissoru) razı olsa, mən etiraz etmirəm. Biz Smoliçin yanına getdik və onunla razılığa gəldik. Onu da deyim ki, mən bir daha əvvəl təklif etdiyim hissəsini də dəyişdim. Smoliç Moskvada bizimlə tamamilə razılaşdı. Bundan sonra il yarım əvvəl librettoda nəzərdə tutduğum məsələləri bütünlüklə dəyişdim. Yalnız xalq əfsanəsi süjetinin ümumi hissəsi qaldı. Sonra başqa işləri gördüm: səhnələri və surətləri dəyişdirdim, bu şəkildə librettonu tərtib etdim.

İndi məni yaranmış bu vəziyyət çox düşündürür. Mən bura gələndə Smoliç dedi ki, mənim librettoydan bəzi hissələr dəyişiklik üçün istifadə olunub. Onda bizim burada iştirakımız nəyə lazım olmuş? Axı, Qlier özgə libretto yazanla işləmək istəmədiyini əvvəlcədən deyə bilərdi. O dedi ki, Smoliç razı olsa, mənim heç bir etirazım yoxdur. İndi isə deyirsiniz ki, (Qlierə müraciət edir) Smoliçin razılığı hər şeyi həll etmir. Bu elə cəhətdir ki, bizi narahat etməyə bilməz. Siz nəyi əldə rəhbər tutub, yeni libretto üzərində işləyəcəyinizə söz verdiniz? Axı, teatrı yazılı müqavilə bağlayıb, altından qol çəkmişdiniz?! Orada açıq göstərilir ki, Siz yeni libretto yazanla işləyəcək, lazım gələndə bir sıra dəyişikliklər edəcəksiniz. Mixail Pavloviçlə isə özünüz danışıq və hərtərəfli razılığa gələcəksiniz.

İndi Qalperin verən təfsiri dəyişdirib-dəyişdirməmək haqqında məsələ qaldırırınsınız. Mən deyəndə ki, tamamilə yenidən işləyirəm, hətta Mixail Pavloviç öz librettosunu tanımayacaq, məgər hər hansı bir kinayəmi işlədirdim?

... Mən hazır musiqiyə uyğun yazmağa çalışdım. Yeni musiqi parçaları bəstələnəcəyini nəzərə alıb, süjetə əlavələr etməyi lazım bildim. Onda Qlier buna razılıq vermişdi. O vaxt süjet müasir dövrlə, hətta kolxozla əlaqələndirməyi təklif edənlər də vardı. Librettoda kolxozla əlaqəli hissə yazılmışdır. Qlier buna da razılıq vermişdir. Bu onu göstərir ki, Qlier onda musiqini də dəyişdirməyə razı idi. Teatr mənə təklif etdi ki, hazır musiqi var, bu musiqiyə libretto yazın. Əgər Mixail Pavloviçin üç və ya dörd variantda yazmaq imkanı varda, mən beşini yaza bilərdim. Mixail Pavloviçlə aramızda heç bir konflikt yoxdur. Tapşırdılar, mən də yazdım.

... Belə bir gözlənilməz vəziyyət olmuşdu.

Qlier deyirdi:

– Biz tamamilə sərbəstik və heç kiminlə hesablaşmayacağıq. Mən həmin söhbətdə iştirak edirdim, onda plan tamam başqa cür idi. Deyirdilər ki, yaradıcılıq ittifaqı sadəcə ictimai təşkilatdır, hər ehtimala qarşı biz kütlənin mənafeyini müdafiə edirik.

...Burada belə bir təəssürat oyanır ki, guya Qalperinlə mənim aramda kəskin münasibət yaranmışdır. Mən qəti surətdə bunun əksi-nəyəm və Mixail Pavloviçə bir qələm dostu kimi böyük hörmətim vardır. İndiki halda mənim məqsədim Qalperinin hansı vəziyyətə düş-məsindən asılı olmayaraq tamamilə aydındır. Bu məsələni təkbaşına həll etmək də imkan daxilində deyil.

Qeyd etmək istəyirəm ki, operanın yaradılmasına iki yüz min manat vəsait ayrılmışdır. Librettonun yazılması ona görə mənə tapşırılmışdır ki, vəsait havayı sərf olunmasın. Yeni libretto orijinal, xalqa doğma və yaxın olsun ki, opera müvəffəqiyyət qazana bilsin. Bundan başqa, biz mətnin köməyi ilə mədəni musiqini irəli aparırıq. Xalq Maarif Komissarlığı da bu məqsədlə orijinal mətn əldə etmək istədi və istəyinə nail oldu...

MƏN “ALMAZ” SSENARISİNİ NƏ ÜÇÜN YAZDIM

“Almaz” ssenarisini tərtib etməyə məni vadar edən səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir:

Pedaqoji texnikumunu, mamalıq kursunu və başqa məktəbləri bitirən qızların qəzalara gedib hökmən orada işləməsi məsələsi son illərdə bizdə ən kəskin məişət məsələlərindən biri olmuşdur.

1. Varlı və ziyalı ailələrindən olan qızlar işləməyə ehtiyac hiss etmədiklərinə görə, qəzalara getmək istəmirlər. Onların qohumları və ya tanışları, xüsusən, qız özü gözəl olduqda və ya gözəl bacısı və ya rəfiqəsi olduqda onların qəzaya getməməsinə kömək edirlər.

2. Qız məktəbi qurtardıqdan sonra ərə gedir və cavan ər, yaxud cavan arvad, yaxud hər ikisi bir-birlərindən ayrılmaq istəmirlər.

3. Nəhayət, ən maraqlı və mühüm cəhət budur ki, qızını könülsüz olaraq oxumağa buraxan dindar atalar, yaxud belə qızların meşşan fikirləri və ya nişanlıları heç bir vəchlə qızın qəzaya gedib işləməsinə razı olmurlar. Bunun da nəticəsində, ciddi toqquşmalar əmələ gəlir...

Bəzi qızlar xalq və dövlət qarşısında öz borcunu necə olursa-olsun ödəmək istəyərək, ata evindən qaçıb gedir və öz böyüklərini göz yaşı ilə inandıрмаğa müvəffəq olmadıqda qohumları ilə əlaqəni büsbütün kəsirlər.

Bütün belə halların baş verməsi ailənin xasiyyətindən asılıdır.

Bəzi qızlar rayona gəlib müəllimlik edərkən öz vəzifələrini yalnız şagirdlərin dəftərlərini düzəltməkdən ibarət bilir və heç bir ictimai iş aparmırlar...

...İstəyirik ki, qızlarımızda ictimai işə həvəs oyadaq, onların mübarizə iradəsini və cürətini artıraraq. Hamı Almazı sevəcək və onunla ayaqlaşmağa çalışacaq. Almazın cəsəreti, möhkəmliyi ağır dəqiqələrdə belə qızlar üçün təskinlik və ilham mənbəyi olacaqdır.

Bundan əlavə, birlikdə götürülən bütün bu məsələlər bizdə köhnə yaşayışa qarşı yeni, işıqlı mədəni kollektiv həyat uğrunda mübarizənin necə başladığını və getdiyini də təsvir etməyə çox kömək edir.

“Almaz” ssenarisini tərtib etməyə məni vadar edən mülahizələr, əlbəttə, ümumi şəkildə təqribən bunlardan ibarətdir.

“ƏFQANİSTAN” PYESİ ÜZƏRİNDƏ İŞLƏYİRƏM

Azərbaycan ilk illərində türk teatrı əsasən tərcümə ədəbiyyatla qidalanırdı.

Az tanış olan obrazlar, az tanış olan vəziyyət işçi auditoriyası tərəfindən çətinliklə qəbul edilir və çox zaman ona çatmırdı, nəticədə teatr tamaşaçıları qarşısında müvəffəqiyyət qazanmırdı.

Tamaşalara az adam gəlirdi. Pyesi tez repertuardan çıxarmaq və yenisi ilə əvəz etmək lazım gəlirdi. Quruluşların çoxluğu tamaşaların bədii dəyərini aşağı salır və tamaşaçı teatrdan üz döndərirdi.

Bu, bir siqnal oldu. Teatr başa düşdü ki, düz-doğru yol ilə getmir və öz istiqamətini dəyişdi.

İldən-ilə gənc türk dramaturqları teatrın ətrafına toplaşmağa başladılar. Onların pyesləri tez-tez teatrın səhnəsində tamaşaya qoyulmağa başladı və birdən-birə böyük şöhrət qazandılar.

İndi türk dramaturgiyası qarşısında azad yaradıcılığın geniş yolu açılmışdır.

Bizdə, sovet ölkəsində dramaturq-yazıçının geniş fəaliyyət meydanı vardır ki, bu, dünyanın heç bir ölkəsində, heç bir yerdə yoxdur.

Klassik ədəbiyyatın nümunələrini tənqidi nöqtəyi-nəzərlə istifadə edərək, ədəbi keçmişdən ən yaxşı və qiymətli cəhətləri götürərək, mən səy edəcəyəm ki, “formaca milli” əsər yaradım.

Azərbaycan xalqının nəhəng mübarizəsinin qəhrəmanlığını əks etdirərək, mən geniş əməkçi kütlələrinə yaxın və tanış olan milli formalar axtarıram.

Bu formalar vardır, onlar parlaqdır, əlvandır, onlar ana qanı ilə südüənə hopmuşdur, milli dramaturq yalnız onlardan istifadə etməklə, onların vasitəsilə yeni ideyalarını verə bilər.

Hal-hazırda mən “Əfqanıstan” adlı yeni pyes üzərində işləyirəm. Pyesin adı şertidir. Pyesin əsasına konkret məkan qoyulmur, onun məqsədi Avropa imperialistlərinin Şərqdə gizli hiylələrinin üstünü açmaqdır.

“Əfqanıstan” cari teatr mövsümündə tamaşaya qoyulacaqdır.

Keçən illərin timsalında, bu il də mən teatr üçün ədəbi işimlə yanaşı olaraq, teatrın əməli işinə qoşulmuşam.

Hər bir dramaturq rejissor olmalıdır, hər bir dramaturq teatrın qanunlarını əməli öyrənməlidir.

Dramaturq teatrın əsas problemini – möhkəm mübarizlər və coşqun adamlar tərbiyə etmək problemini yalnız teatrla sıx əlaqədə həll edə bilər.

“1905-Cİ İLDƏ” TAMAŞASI HAQQINDA

“1905-ci ildə” əsərini yazarkən mən öz qarşımda 1905-ci ildə Bakıda olan bütün inqilabi hadisələri əhatə etmək vəzifəsini qoymuşam. Bu tema öz bədii həllini gözləməkdədir. Bu məsələ ətrafında hələ tam bir əsər yazılmamışdır. 1930-cu ildə Zaqafqazıyanı gəzərkən aldığım təəssürat məni bu pyesi yazmağa sövq etmişdir. Mən Gürcüstanda, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda olduğum zaman bütün millətlərə mənsub olan adamlara rast gəldim.

Mən köçərilərə təsadüf etdim. Sürünün yanında bir türk qadını yürüməkdə idi. O, çadrasız idi.

Bir dəfə də başqa bir qadına rast gəldim. Bu, erməni qadını idi. Bu da tamamilə birinci qadın geyindiği kimi geyinmişdi.

İlk nəzərdə bunları bir-birindən ayırmaq çətin idi. Bütün bu xalqların ev əşyaları, kənd təsərrüfatı alətləri, adətləri, nəğmələri və rəqsləri bir-birinin idi. Əslində bu iki xalq vahid bir xalq təşkil edir. Öylə isə bəs bu xalqları uzun müddət qanlı vuruşmalara nə məcbur etmişdir?

Bu məsələni dərinədən öyrənməyə başladım. Beləliklə, kütlənin nəzərini inqilabdan uzaqlaşdırmaq məqsədilə bu iki qardaş xalqı bir-biri üzərinə salışdıran rus çarizminin kolonizasiya siyasətini göstərən bir pyes üzərində işləmiş oldum və 1905–ci ili bu milli vuruşma üçün bir fon seçərək “1905–ci ildə” əsərini yazdım.

Pyes üç ildən bəri türk səhnəsində oynanılmaqdadır. Bu il də mədəni səhnələrdən biri hesab etdiyim Bakı Qızıl Bayraqlı İşçi Teatrosunda göstərilməyə başlamışdır.

Teatro kollektivinin əsərə ciddi yanaşması məni sevindirir, mən “Sevil” tamaşaya qoyularkən böylə ciddi bir əlaqəni görməmişdim. Pyesin ruscaya tərcüməsi və Bakı İşçi Teatrosunda pyesin nə cür anlaşılması haqqında bir neçə kəlmə söyləməliyəm.

Baxşı obrazını mən seminarist, ziyalı şəklində vermişəm. İnqilabi hadisələr onu dəyişdirir, onu gah bu və gah digər inqilabi lagerə sövq edir. Axırda isə o terrorluq yoluna düşərək qubernatoru öldürür.

Mən onu bir ortodoks bolşevik kimi verməmişəm. Bu terrorluq aktı hər hansı şəkildə verilmiş olsa da, tamaşaçıların hüsn-rəğbətini qazanacaqdır. Bakı İşçi Teatrosunun etdiyi kimi, bu terrorluq aktını daşnaklara tapşırmaq tarixi cəhətcə doğru olsa da, bədii cəhətcə doğru deyil və mürtəcə əks-inqilabçı daşnak firqəsinə qarşı lazım olmayan təsir verəcəkdir.

Generalı gürcü etmək tarixçə doğru olsa da, bədii cəhətcə bir o qədər münasib deyildir. Çünki bədii əsər tarixi faktların adi fotoqrafı deyil və olmamalıdır. “1905–ci ildə” general rus çarizminin kolonizatorluğunu təmsil edən tipik bir simadır. O, Bakıda gürcü, Tiflisdə rus, Xarkovda daha başqa bir millətdən olmuşdur. İndiki halda gərək Hindistanda, gərək Avstraliyada, Misirdə və başqa koloniyalarda imperiazmin başlıca siyasəti “vuruşdur və ağalığı apar” şüarı altında yürüdülmür. Ona görə də tarixçə gürcüdür – deyə mütləq generalı gürcü etmək hər halda məcburi deyil və lüzumsuzdur.

Nəhayət, tamaşanın bitirilməsi də mənim fikrimcə əvvəlkindən daha bədbinləşdirilmişdir. Bolşevik təşkilatının dağıdılması ilə mübarizənin bitmədiyini, inqilabın qüvvəsinin sona qədər əzilmədiyini göstərmək çətindir və bu pyesin ümumi kompozisiyası ilə də uyğun gəlməyir.

Mən heç vaxtla pyesdə olan səhvlərimin üstünü basdırmaq istəməyirəm. Hər bir canlı işdə olduğu kimi, burada da səhvlər vardır. Mən pyesin üzərində cərrahlıq əməliyyatı yapılmasına da zidd deyiləm. Lakin bu əməliyyatın pyesin əsas süjetini pozmasına artıq diqqət etmək lazımdır.

Bakı Qızıl Bayraqlı İşçi Teatrosunun böyük teatro studiyasına etimad bəsləyərək, teatronun tamaşanı öz səhnəsi yüksəkliyinə qaldıracağına heç şübhə etməyirəm.

BÖYÜK VƏZİFƏLƏR UĞRUNDA

Firqənin aprel qərarından sonra həyatımızda dönüş olduğuna şübhə yoxdur. Bunu bugünkü qurultay və buradakı çıxışlar da göstərir.

Lakin firqənin həyatımızda dönüş yaratmağa səbəb olan bu qərarının layiqincə həyata keçirilməsi, ondan yazıçıların istifadə etməsi haqqında bir o qədər də çox iş görülməmişdir.

Bu gün yazıçıların sıralarının artması, yeni yetişən gənclərimizin qələm götürməsi təşkilat komitəsini daha çox işləməyə məcbur edir. Halbuki gənc qələmlər sahibsiz kimi qalmışlar. Onlar arasında kifayət qədər iş apararı yoxdur.

Bir çox dramaturqlar teatra və sair yerlərə müraciət edirlər, təşkilat komitəsinə getmirlər. Çünki təşkilat komitəsində elə adamlar yoxdur ki, bu dramaturqların əsərlərini oxuyub, onlara yol göstərsinlər.

Gənc kadrlarımızı, gənc yazıçılarımızı tərbiyə edə biləcək iki mühüm amil vardır. Biri nəşriyyat, o biri isə mətbuatdır. Əvvələn, bunu da deyək ki, mətbuatda çıxan tənqidlərimizin keyfiyyətini burada yoldaşlar göstərdilər. Bunun biri də Rəfilinin özüdür. Bir də görürsən ki, ədəbiyyat qaldı bir tərəfə, gedir Qliyerdən tənqid yazır, musiqidən tənqid yazır. Halbuki özü iki notanı yaza bilmir. Mən demirəm ki, Qliyeri tənqid etmək olmaz, olar, lakin Qliyeri tənqid edən heç olmazsa musiqini anlamalıdır.

Odur ki, bu gün bir yolla, sabah başqa yolla gedəndə dolaşırlar. Ədəbiyyatı yüksəltmək üçün çalışmaq lazımdır. Mən bir məsələ haqqında dəxi danışmaq istəyirəm. “Ədəbiyyat qəzeti” yazıçı kadrlarının rəhbəri olmalıdır və bu məsələdə “Ədəbiyyat qəzeti”nin hər bir işi düzgün olmalıdır. Ancaq biz görürük ki, “Ədəbiyyat qəzeti” düzgün və müntəzəm çıxmır. Təşkilat komitəsi bu məsələyə fikir verməlidir. “Ədəbiyyat qəzeti” vasitəsilə bizdə yetişən və böyük qüvvət təşkil edən yeni yazıçı kadrlarına kömək etmək lazımdır. Köhnə yazıçılar məsələsinə gəldikdə, tənqidçilərin köhnə yazıçılara yanaşması haqqında vaxtilə Ruhulla yoldaş bir misal göstərmişdi. Bizim klassiklərə də Ruhullanın göstərdiyi kimi belə yanaşılmalıdır. Klassiklər haqqında tənqidçilər çox xırdaçılıq etməməlidir...

Biz indiki quruluşumuzu bütün dərinliyi ilə bərabər mənimsəməliyik. Madam ki, mən özüm bu quruluşumuzu hiss edə bilmirəm, onda nə cür də mən quruluşumuz uğrunda mübarizə edən qəhrəmanı verə bilərəm. Odur ki, indiki quruluşumuzun qəhrəmanlarını hiss etməli, onları bütün dərinliyi ilə mənimsəməli və öz əsərlərimizdə əks etdirməliyik. Mən bu qəhrəmanları hiss edirəm və olanı yazıram. Mən də vaxtilə görə bilmirdim, hiss edə bilmirdim. Lakin indi görməyə, hiss etməyə çalışıram, mən də görürəm. Şura yazıçısı öz yaradıcılığını, hərəkət təmayülünü indiki həyatdan almalıdır. Mən Vətənimin əməkçi xalqının gələcək səadətini təminədi əsərlər yazı bilərəm, yazacağam da. Lakin bununla bərabər, yenidən qurultaya, yenidən yetişməyə can atan, lakin həyatın dərinliyini tezliklə qavraya bilməyən bəzi yazıçılar da vardır. Onlar üçün də Azərbaycan Şura təşkilatı bu şəraiti dəxi nəzərdən qaçırmamalıdır ki, indiki quruluşumuzu görməyə istedadı olan və onu görməyə çalışan və hazırkı quruluşumuzda iştirak etməklə öz yardımını göstərməyə çalışan yazıçılara müəyyən şərait yaratmaq, kömək etmək, əldən gələn heç bir şeyi əsirgəməmək lazımdır.

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

KİÇİK HƏCMLİ VƏ NATAMAM PYESLƏR

İncə. Pyes C.Cabbarlının natamam əsərlərindədir. “İncə”nin 1919–20-ci illərdə yazıldığı ehtimal olunur.

İlk dəfə 1956-cı ildə “Azərnəşr” tərəfindən buraxılmış C.Cabbarlı “Əsərləri” üçcildliyinin I cildində nəşr olunmuşdur.

“İncə”nin əlyazması Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. № 6544) mühafizə olunur.

Yaylağa gedir. Bu pyes 1925-ci ildə “Damğa” jurnalının 11–12-ci birləşmiş nömrələrində “Sancaq” imzası ilə çıxmış, R.Tağıyev və R.İsmayılovun təqdimi ilə “Qobustan” incəsənət toplusuna (1970, №1, səh.19–23) salınmışdır.

2000 pərdə. İlk dəfə 1927-ci il mayın 5-də “Kommunist” qəzetinin 2000-ci nömrəsi münasibəti ilə nəşr olunan “İdarəmizin güzgüsü” məcmuəsində çap olunmuşdur.

2000 gecə. Bu əsər də ilk dəfə 1927-ci il mayın 5-də “Kommunist” qəzetinin 2000-ci nömrəsi münasibəti ilə nəşr olunan “İdarəmizin güzgüsü” məcmuəsində çap olunmuşdur.

LİBRETTOLAR

Sitarə. Bu yarımçıq qalmış opera librettosu, C.Cabbarlının ilk əsərlərindən biridir. Əsərin əlyazması Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. № 6541) saxlanılır.

Libretto ilk dəfə 1956-cı ildə “Azərnəşr” tərəfindən buraxılmış C.Cabbarlı “Əsərləri” üçcildliyinin I cildində nəşr olunmuşdur.

Şahsənəm. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının direktoru A.Səttarov 22 aprel 1932-ci ildə bəstəkar Reynqold Moritsyeviç Qliyerə (1875–1956) və dramaturq Cəfər Cabbarlıya müraciət edərək, onları “Şahsənəm” operası üzərində işləmək üçün teatrla təcili müqavilə bağlamağa dəvət etmiş, dirijor Əfrasiyab Bədəlbəyli isə mətn üzrə məsləhətçi təyin olunmuşdur. Əsər 1934-cü ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Sovetinin 25 may 1934-cü il tarixli qərarı ilə, Türk operasının inkişafında, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin uğurlarında xidmətlərinə və “Şahsənəm” operasının yeni

mətnini yazdığına görə, əməkdar incəsənət xadimi Cəfər Cabbarlı Fəxri fərmanla təltif olunmuşdur.

“Şahsənəm” operası 1938-ci ildə Moskvada ilk dəfə keçirilən Azərbaycan incəsənəti ongunlüyündə də tamaşaçılar qarşısında müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdir.

MƏQALƏLƏR

Aşiq Qərib. Bu məqalə “Sovqat” qəzetinin 18 sentyabr 1916-cı il tarixli 15-ci nömrəsində “C.C.” imzası ilə dərc edilmişdir.

Əsli və Kərəm. Bu məqalə ilə “Sovqat” qəzetinin 20 sentyabr 1916-cı il tarixli 17-ci nömrəsində “C.C.” imzası verilmişdir. Sonralar ədəbiyyatşünas N.Axundovun təqdimi ilə “Aşiq Qərib” və “Əsli Kərəm” opera tamaşaları haqqındakı məlumat “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti vasitəsilə oxuculara çatdırılmışdır.

Hacı Qara. Bu məqalə “Azərbaycan” qəzetində (1920, 15 şubat (fevral), № 23) “Aktyor” imzası ilə dərc edilmişdir.

Darablı və Anaph. Bu məqalə “Aktyor” imzası ilə “Azərbaycan” qəzetinin 23 fevral 1920-ci il tarixli 38-ci sayında dərc olunmuş, Q.Məmmədlinin “C.Cabbarlı iki aktyor haqqında” adlı ön sözü ilə “Bakı” qəzetində verilmişdir (1979, 5 fevral). Məqalədəki düzəlişlər ilkin variantda əsaslanır.

Abbasmirzə Şərifzadə, “Leyli və Məcnun”. Bu məqalələr “Azərbaycan” qəzetinin 5 mart 1920-ci il tarixli 47-ci nömrəsində “Aktyor” imzası ilə çap edilmişdir. Məqalənin sonunda oxuculara müraciət yazılmışdı: “İdarədən. Aktyor əfəndinin bu sözlərinə biz də tamamilə şərək olub tamaşaçılar üçün heç bir əhəmiyyəti və oyuna da heç bir münasibəti olmayan “səhnə nitqlərinin tərkini şiddətlə tövsiyə edirik”.

O olmasın, bu olsun. “Kommunist” qəzetinin 1920-ci il 14 may tarixli 10-cu nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Əbüülülə. Həmin qəzetin 1920-ci il 17 may tarixli 12-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Əmir Əbüülülə. Yenə həmin qəzetin 1920-ci il 26 oktyabr tarixli 86-cı nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Əmir Əbüülülə. Məqalə “Azərbaycan fəqərəsi” qəzetinin 1921-ci il 3 yanvar tarixli 63-cü nömrəsində “Cim” imzası ilə dərc edilmişdir. C.Cabbarlı bu mövzuya üçüncü dəfə müraciət etmişdir.

Pəri cadu. “Kommunist” qəzetinin 1920-ci il 29 oktyabr tarixli 89-cu nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Hacıbaba Şərifzadə. Yenə həmin qəzetin 1920-ci il 9 noyabr tarixli 96-cı nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Dağılan tifaq. “Kommunist” qəzetinin 1920-ci il 11 noyabr tarixli 98-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Otello. Həmin qəzetin 1921-ci il 24 may tarixli 92-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Şeyx Sənan. “Kommunist” qəzetinin 1921-ci il 15 noyabr tarixli 224-cü nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Qiymətli bir təşəbbüs. “Azərbaycan xəbərləri” qəzetinin 1921-ci il 27 dekabr tarixli 8-ci nömrəsində “Cəfər Cabbarzadə” imzası ilə çap olunmuşdur.

Ədəbi mübahisələr. Məqalə “Zəhmət” qəzetinin 1922-ci il 19, 20, 23, 25, 28 iyun tarixli 133-141-cü nömrələrində “Cim” imzası ilə çap olunmuş, əlyazması isə Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-23 (692), f-16, s.v.-118) saxlanılır.

“Ölülər” əsəri haqqında və İsgəndər Hacı Həsən oğlunun təqsirnaməsi. Bu çıxışların əlyazması C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr muzeyinin arxiv-memuar fondunda (qovluq 6, inv. 530, 531) mühafizə edilir. Məlum olduğu kimi, 1923-cü ilin yanvarında Darülmüəllimatın binasında C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərinin ədəbi-ictimai “mühakiməsi” olmuş, C.Cabbarlı müddəi-ümumi (prokuror) sifətilə çıxış etmişdir. Oxuculara təqdim olunan bu materiallar həmin çıxışların mətnidir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, “Ölülər”in ədəbi-ictimai “mühakiməsi”ndə qərara alınmışdır ki, İsgəndər müvəqqəti olaraq ictimai həyata müğayir bir şəxsiyyət kimi mədəni hüquqdan məhrum edilsin. Lakin, Şeyx Nəsrullaha qarşı üsyanı müsbət bir hərəkət sayılsın. Bu qərardan iki il sonra – 1925-ci ilin yanvarında “Ölülər” pyesi Həbib Cəbiyevin giriş sözü ilə “Kommunist” qəzeti nəşriyyatı tərəfindən ilk dəfə çap edilib geniş oxucu auditoriyasına çatdırıldı.

Mətbuat və ictimai həyat. “Kommunist” qəzetinin 1923-cü il 30 dekabr tarixli 1000-ci nömrəsində “C.Cabbarzadə” imzası ilə çap olunmuşdur.

Dövlət Türk teatrında. Həmin qəzetin 1924-cü il 1 may tarixli 96-cı nömrəsində “C.” imzası ilə çap olunmuşdur.

Bizdə teatro. Bu əsər “C.Cabbarzadə” imzası ilə 1924-cü ildə “Qızıl qələm” məcmuəsinin 4-cü nömrəsində (səh.54-56) dərc edilmişdir.

1. Kant – İmmanuel Kant (1724-1804) – klassik alman fəlsəfəsinin banisi.
2. Şopenhauer – Artur Şopenhauer (1788-1883) – alman idealist filosofu.
3. Şalyapın – Fyodor İvanoviç Şalyapın (1873-1938) – rus vokal məktəbinin görkəmli nümayəndəsi, müğənni və dram aktyoru.

Dilin tarixi dirçəlişi. Yarımçıq qalmış bu məqalənin əlyazması C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr muzeyində (C.Cabbarlı arxivi, qovluq 6, inv. 533) saxlanılır. Yazıldığı tarix məlum deyildir.

El ədəbiyyatı toplaşdırılmalıdır. Bu məqalənin əlyazması Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-24 (743), f-16, s.v.-119) mühafizə edilir.

“Şeyx Sənan” haqqında. C.Cabbarlı bu məruzə ilə 1924-cü il dekabrın əvvəlində Əli Bayramov adına klubda Həbib Cəbiyevin sədrliyi ilə aparılan “Şeyx Sənan”ın ədəbi-ictimai “mühakiməsi”ndə müddəi-ümumi (prokuror) sifətilə çıxış etmişdir. Bir aydan çox çəkən ədəbi-ictimai “mühakimə”nin “Kommunist” qəzetində 1925-ci il 16 yanvar tarixli nömrəsində dərc edilmiş qərarında yazılırdı ki, “Şeyx Sənan” hazırkı ictimai tərbiyə nöqtəyi-nəzərindən cəmiyyət üçün zərərliyədir. Bu qərarla, Mir Möhsün Mahmudinin məhkəmə sədrinə yazdığı “Şeyx Sənanın təqsirnaməsi”ndəki bəndlər bir-birilə çox səsləşir (Arxiv-20, Q-25 (766), f-16, s.v.-721). Məruzə Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-25 (775), s.v.-720) saxlanılır.

Azərbaycan türk ədəbiyyatının son vəziyyəti. 1924-cü ildə “Kommunist” qəzetində “Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar” əlavəsinin 1 (18), 2 (19) və 3 (20)-ci nömrələrində “C.Cabbarzadə” imzası ilə çap olunmuşdur. Məqalənin sonunda “Bitmədi” yazılmışdır.

Qəzetimizin ədəbiyyat dərnəyində. “Kommunist” qəzetinin 1925-ci il 9 fevral tarixli 32-ci nömrəsində “C.C.” imzası ilə çap olunmuşdur.

“İblis”in son quruluşu. “Kommunist”in 1925-ci il 12 aprel tarixli 82-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

V.A.Uğryumi. “Kommunist” qəzetinin 1925-ci il 24 aprel tarixli 93-cü nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Türk teatr məktəbi. “Kommunist” qəzetinin 1925-ci il 12, 15, 16 aprel və 4 may tarixli nömrələrində “C.Cabbarlı” imzası ilə çap olunmuşdur.

Haruna cavab. “Hamlet” əsərinin tərcüməsi haqqındadır. Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda, C.Cabbarlı arxivində (inv. №777 (6575)) saxlanılır. 1925-ci ildə yazılmışdır.

Türkooloji qurultay və sərf-nəhv məsələsi. Bu məqalə “Kommunist” qəzetinin 1926-cı il 12 yanvar tarixli 10-cu nömrəsində “Cim” imzası ilə dərc edilmişdir. Məqalənin sonunda redaksiya tərəfindən bildirilir: “Bu xüsusda məqalə sahibi ilə şərik olaraq bu məsələ ətrafında mübahisə açılmasını arzu edirik”.

Tərcümə məsələsinə əhəmiyyət verilməlidir. Bu məqalə də “Kommunist” qəzetinin 1926-cı il 29 yanvar tarixli 25-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə dərc edilmişdir.

Kənd səhnələrinə kömək edilməlidir. “Kommunist” qəzetinin 1926-cı il 1 fevral tarixli 27-ci nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

Bir münasibətlə. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1926-cı il may ayında, 20-ci nömrəsində “Hörümçək” imzası ilə çap olunmuşdur.

Mirzə Fətəli Axundzadə. Təxminən 1928-ci ildə yazılmış, ilk dəfə “Revolusiya və kultura” jurnalının 1938-ci il 6-7-ci nömrələrində çap olunmuşdur.

Səmimi sənətkara alqış! Məqalə 1928-ci ildə Abbas Mirzə Şərifzadənin səhnə fəaliyyətinin 20 illiyi münasibəti ilə yazılmışdır. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1956-cı il 30 dekabr tarixli 53-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

Sidqi Ruhulla. Bu məqalə 1928-ci ildə S.Ruhullanın aktyorluq fəaliyyətinin 20 illik yubileyi ərəfəsində rus dilində yazılmışdır. Çıxışın rusca mətni müəllifin Əlyazmalar İnstitutundakı arxivində saxlanılır.

Teatroların repertuar məsələsi. Bu məqalə “Kommunist” qəzetinin 1929-cu il 1 aprel tarixli 74-cü nömrəsində “Aktyor” imzası ilə çap olunmuşdur.

1. “Qızıl Trenlər” – pyes rus dramaturqu Vladimir Mixayiloviç Kirşonun (1902–1938) əsəridir. Bu pyes “Relslər uğuldayır” əsəri əsasında səhnələşdirilmişdir. Onu Azərbaycan dilinə Əsəd Tahirov çevirmişdir.

2. “Zəlzələ” – pyesin müəllifi P.Romanovdur. Əsəri rus dilindən Nuri Nuriyev tərcümə etmişdir.

3. “Lyubov Yarovaya” – K.Trenyovun əsəridir.

5. “Qorod vetrov” (“Küləklər şəhəri”) – V.M.Kirşonun 1924-cü ildə Bakıya həsr etdiyi əsərlərdəndir. Pyesi rus dilindən Nuri Nuriyev tərcümə etmişdir.

6. “Şıltaq qız” – ingilis dramaturqu V.Şekspirin (1564–1616) “Şıltaq qızın yumşalması” komediyası nəzərdə tutulur. Əsəri Əli Səbri tərcümə etmişdir.

7. “Kreçinskinin toyu” – əsərin müəllifi Suxova-Kobılın, tərcüməsi Əli Məhzun Rəhimovundur.

8. “Notrdam kilsəsi” – fransız yazıçısı Viktor Hüqonun (1802–1885) “Notrdam kilsəsi, yaxud Məryəm ana məbədi” (1831) əsəri nəzərdə tutulur.

9. “Hücum” – rus dramaturqu Boris Andreyeviç Lavrentyevin (1891–1959) dramına işarədir. Əsəri Ə.İmamzadə tərcümə etmişdir.

Türk teatri olimpiadada. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1930-cu il 7–8-ci nömrələrində dərc olunmuşdur.

Türk Bədaye Teatri yeni yol ilə. “Yeni yol” qəzetinin 1930-cu il 15 oktyabr tarixli nömrəsində çap olunmuşdur.

Q.Edelmanın konsertləri haqqında. Məqalə “Raboçiy zritel” jurnalının 1930-cu il 22 iyun tarixli 24-cü nömrəsində “Д.Д.” (“С.С.”) imzası ilə çap olunmuşdur. Əsəri Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının aspirantı Aida Hüseynova Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

“Gülən adam”ın əhəmiyyəti. Viktor Hüqonun əsəri haqqında yazılmış bu resenziyanın əlyazması Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-25 (751), f-16, s.v.-194) saxlanılır.

Türk Bədaye Teatrosunda “Hacı Qara”. Məqalənin mətni Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-26 (800), f-16, s.v.-194) saxlanılır.

Qızıl Tatarıstan mövzusunda məruzə. Bu məqalənin əlyazması Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (Arxiv-20, Q-20 (558), f-1, s.v.-149) saxlanmaqla yanaşı, “Dramanın əsasları”, “Gülən adam”ın əhəmiyyəti, “Türk Bədaye Teatrosunda “Hacı Qara” və Mətbuat “Zaqmuk” haqqında əsərləri ilə birlikdə P.Kərimovun təqdimi ilə “Keçmişimizdən gələn səs-lər” toplusunun 3-cü buraxılışında (Bakı, 1983) nəşr edilmişdir.

Hara gedir Azərkinə. Bu məqalənin tam mətni Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-26 (810), f-16, s.v.-126) mühafizə edilir. Müəllif onu rus dilində yazmış, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun sabiq əməkdaşı Dilruba Rzayeva Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

1. Ümumittifaq İncəsənət Olimpiyadası – 1930-cu ildə Moskvada keçirilmiş SSRİ xalqlarının Ümumittifaq incəsənət və teatr olimpiyadası nəzərdə tutulur.

2. “Birinci komsomolçu” – İ.S.Frolovun “İlk komsomol briqadası” (1931) filminə işarə olunur.

3. Frolov – İvan Sergeyeviç Frolov (1890-1971) – kinooperator, Azərbaycan Respublikası əməkdar incəsənət xadimi. 1927-ci ildə Bakıya gəlmiş, “Sevil” (1929), “İlk komsomol briqadası” və s. filmlər çəkmişdir.

4. R.Axundov – Ruhulla Axundov (1897-1938) – partiya və dövlət xadimi, publisist. 1924-30-cu illərdə Azərbaycan K(b)PMK katibi, Maarif komissarı, “Azərənəşr”in direktoru kimi məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

5. İTK – Dövlət Teatr Kursu sözlərinin rus dilində ixtisarla yazılmış şəkli.

6. Feliks Kon – Feliks Yakovleviç Kon (1864-1941) – Beynəlxalq inqilabi hərəkatın tanınmış nümayəndəsidir. 1925-30-cu illərdə “Krasnaya zvezda” və “Raboçaya qazeta”nın redaktoru olmuşdur.

7. I MXT – Birinci Moskva Bədaye Teatrı adının rusca ixtisar edilmiş şəkli.

8. E.Piskator – Ervin Piskator (1893-1966) – alman rejissorudur. 1927-32-ci illərdə Berlində Piskator Teatrı açmış, repertuara müharibə əleyhinə əsərlər daxil etmişdir.

9. Vs. Meyerxold – Vsevolod Emilyeviç Meyerxold (1847-1940) – Birinci Moskva Bədaye Teatrında aktyorluq etmiş, görkəmli rus rejissoru nəzərdə tutulur.

Ağac aktyorlar. Bu məqalə 1931-ci ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1-ci nömrəsində dərc edilməklə yanaşı, “Qobustan” incəsənət toplusunda da (1970, №1, səh.18) çıxmışdır. “Ağac aktyorlar” məzmunca C.Cabbarlının “Taxta aktyorlara geniş yol verməli” məqaləsi ilə yaxından səs-ləşir.

Taxta aktyorlara geniş yol verməli. “Yeni yol” qəzetinin 1931-ci il 26 fevral tarixli nömrəsində dərc edilmişdir.

Əməkçi qadınlar, səhnəmiz sizi gözləyir. Bu məqalə “Yeni yol” qəzetinin 1931-ci il 15 mart tarixli 58-ci nömrəsində “Cəfər Cabbarlı” imzası ilə dərc edilmişdir. İkinci dəfə Q.Məmmədlinin təqdimi ilə “Qobustan” jurnalında (1979, №2, səh.29) verilmişdir.

Səhnədə qadın. “Kommunist” qəzetinin 1933-cü il 25 aprel tarixli nömrəsində dərc edilmişdir.

“Şahsənəm” librettosu haqqında. Bu sərlövhə altında C.Cabbarlının iki çıxışı verilmişdir. Birinci çıxış 1932-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının kollegiya iclasında, ikinci çıxış isə 1933-cü il avqustun 28-də Moskvada musiqi əsərləri dramaturqları komissiyasının iclasında səslənmişdir. Çıxışları ilk dəfə R.Quliyevin təqdimi ilə “Qobustan” jurnalında (1979, №2) çap olunmuşdur.

Mən “Almaz” ssenarisini nə üçün yazdım? Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan (inv. № 6633) rusca mətnin tərcüməsidir. 1933-cü ildə yazılan həmin parça “Kommunist” qəzetinin 1960-cı il 19 mart tarixli nömrəsində çap olunmuşdur.

“Əfqanıstan” pyesi üzərində işləyirəm. “Zarya Vostoka” qəzetinin 1934-cü il 4 aprel tarixli nömrəsində rusca çap olunan məqalənin tərcüməsidir. Tərcümə Ş.Abbasovundur.

“1905-ci ildə” tamaşası haqqında. “Ədəbiyyat qəzeti”nin C.Cabbarlıdan aldığı bu müsahibə, qəzetin 1934-cü il 30 may tarixli 9-cu nömrəsində dərc edilmişdir.

Böyük vəzifələr uğrunda. Azərbaycan Yazıçılarının I qurultayında söylədiyi nitqdən. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1934-cü il tarixli 8-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

KİÇİK HƏCMLİ VƏ NATAMAM PYESLƏR

İncə	7
Yaylağa gedir	30
2000 pərdə	42
2000 gecə	55

LİBRETTOLAR

Sitarə	65
Şahsənəm	98

MƏQALƏLƏR

“Aşiq Qərib”	127
“Əsli və Kərəm”	127
“Hacı Qara”	128
Darablı və Anaplı	129
Abbas Mirzə Şərifzadə	130
“Leyli və Məcnun”	131
“O olmasın, bu olsun”	133
“Əbülülə”	134
“Əmir Əbülülə”	137
“Əmir Əbülülə”	139
“Pəri cadu”	142
Hacıbaba Şərifzadə	144
“Dağılan tifaq”	145
“Otello”	148
“Şeyx Sənan”	149
Ədəbi mübahisələr	151
“Ölülər” əsəri haqqında	168
İsgəndər Hacı Həsən oğlunun təqsimnaməsi	175
Mətbuat və ictimai həyat	177
Dövlət Türk teatrında	179
Bizdə teatro	180
Dilin tarixi dirçəlişi	184
El ədəbiyyatı toplaşdırılmalıdır	185
“Şeyx Sənan” haqqında	188
Azərbaycan türk ədəbiyyatının son vəziyyəti	204

Qəzetimizin ədəbiyyat dərnəyində	211
“İblis”in son quruluşu	212
V.A.Uğryumi	214
Türk teatr məktəbi	215
Haruna cavab	225
Türkoloji qurultay və sərf-nəhv məsələsi	231
Tərcümə məsələsinə əhəmiyyət verilməlidir	232
Kənd səhnələrinə kömək edilməlidir	234
Mirzə Fətəli Axundzadə	237
Səmimi sənətkara alqış!	242
Sidqi Ruhulla	243
Teatroların repertuar məsələsi	244
Türk teatrı olimpiadada	246
Türk Bədaye Teatrı yeni yol ilə	248
Q.Edelmanın konsertləri haqqında	250
“Gülən adam”ın əhəmiyyəti	252
Türk Bədaye Teatrosunda “Hacı Qara”	252
Qızıl Tatarıstan mövzusunda məruzə	253
Hara gedir Azərkinə	254
Ağac aktyorlar	261
Taxta aktyorlara geniş yol verməli	263
Əməkçi qadınlar, səhnəmiz sizi gözləyir	264
Səhnədə qadın	265
“Şahsənəm” librettosu haqqında	267
Mən “Almaz” ssenarisini nə üçün yazdım?	271
“Əfqanıstan” pyesi üzərində işləyirəm	272
“1905-ci ildə” tamaşası haqqında	273
Böyük vəzifələr uğrunda	275
<i>Qeydlər və şərhlər . . . . .</i>	<i>277</i>

CƏFƏR CABBARLI

ƏSƏRLƏRİ

DÖRD CİLDDƏ

IV CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI-2005

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*

Korrektorlar: *Elmira Teymurova*
Ceyran Abbasova

Yığılmağa verilmişdir 08.12.2004. Çapa imzalanmışdır 21.06.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 18. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 163.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.